

Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság

**Hungarológiai
Értesítő**

1989. XI. évfolyam 3–4. szám

Hungarológiai Értesítő
1989. XI. évfolyam 3–4. szám

TARTALOM

Könyvismertetések

Magyar irodalomtörténet, 1987	305
Magyar nyelvészet, 1987	495
Magyar néprajz, 1987	539

A hungarológia hírei

A Társaság szervezeti élete

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság vezetőségi ülése	601
III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus	602
Bo Wickman elnök megnyitó beszéde	603
A Kongresszuson elhangzott előadások	604
A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Közgyűlése	612
Klaniczay Tibor főtítkárszámolója	615
A Számvizsgáló bizottság jelentése	620
Bo Wickman búcsúbeszéde	621
Rákos Péter elnök szavai	622

Nekrológok

Klara Majtyinszkaja	623
Vladimír Skalička	625

Tudományos ülések, konferenciák

Nemzeti identitás és kultúra: magyarok Észak-Amerikában	626
Zilahy Lajos-émlékülés	630
Róheim Géza-centenárium	631
Költő/író – szerep – mű. Költői magatartástípusok a magyar irodalomban ...	633
A régi magyar irodalom kutatóinak tudományos ülészaka	635

Névmutató	639
-----------------	-----

Hungarológiai Értesítő

**A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1989. XI. évfolyam 3–4. szám**

Felelős szerkesztő: Jankovics József

Hungarológiai Értesítő
A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1989. XI. évfolyam 3–4. szám

Szerkesztőbizottság

Ilia Mihály
Kósa László
Szépe György

A szerkesztésben részt vesznek:

Kozocsa Sándor, Molnár Ildikó, Nyerges Judit

Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. I/41. 1014
Postacím: Budapest, Pf. 34. 1250

Az ismertetésre szánt kiadványokat szerkesztőségünk címén
Jankovics József nevére kérjük megküldeni.

Megjelent
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium
támogatásával.

Magyar irodalomtörténet, 1987

Abody Béla: Emlékeztem pályája. I–II.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. 359 l.

A kötet megjelenése óta elhunyt szerző utolsó előtti gyűjteménye ez a hét, meghatározhatatlan műfajú írás. Abody Béla mesterei, barátai, íróársai közül azok alakját idézi fel, akik közel álltak hozzá, s haláluk alkalmából végiggondolta kapcsolatukat, azt, hogy mit jelentett számára Füst Milán, Czibor János, Egri Csaba, Kellér Andor, Latinovits Zoltán, Déry Tibor és Benjámín László. Sajátos hangulatú nekrológok, emlékezések ezek: a hétköznapi eseményeiből, levelekből, beszélgetésekből, szemérmes vallomásokból és önironikus kommentárokból rajzolódnak ki azok a személyiségek, akik iránt Abody Béla tiszteletet, szeretetet érzett, s mindenképpen fontosnak tartotta a róluk megőrzött emlékek rögzítését. Nem irodalomtörténeti értékelések ezek, hanem főképpen emberi-művészi portrék, életképek, jellemrajzok, különös rekviemek. A Latinovits Zoltánról szóló – talán a legszubbjektívebb – írásban a közös ifjúkori élmények mellett színikritikákat, rendezők, kortársak interjúiból vett részleteket is közöl, a Füst Milánról írt tisztelegésben számos levelét idézi, Déry Tibortól is sok-sok képeslap, levél szövegét ismerteti meg velünk, azaz a kötet dokumentumanyaga is figyelemre méltó. Az elmúlt évtizedek jellegzetes alakjairól, irodalmi közérzetéről, a szellemi élet mozgalmas és ellentmondásos eseményeiről szóló, egyedi, élvezetes stílusban készült gyűjteményt az *Önéletrajzok szárárfülsel* című kesernyős-ironikus számvetés zárja.

R. T. O.

Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez.

Szerkesztette: Bálint István János. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1987. 270 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai Ú. S. 2.)

A Benda Kálmánnak, a magyar történettudósok egyik doyenjének ajánlott kötet tizenkét művelődéstörténeti tanulmányt ad közre, olyan írásokat, amelyek a magyar kultúra múltjának egy-egy feltáratlan vagy elfelejtett jelenségét vizsgálják, s többnyire új adatokkal gyarapítják eddigi ismereteinket.

A kronológiai rend szerint csoportosított írások sorát Bogáti Fazekas Miklós-ról, az erdélyi radikális antitrinitarizmus jeles költőjéről szóló tanulmány nyitja meg, ebben *Szabó Géza* a völegény és jegyes (azaz a választott nép és Isten kapcsolatának) teológiai allegóriáját elemzi a költői életműben. Számos megfigyelése (pl. a históriás énekek három jelentéstartományának megkülönböztetése, a zsoldárfordítások szoros kapcsolata az ószövetségi tartalommal, az Apocalypsis-kommentárnak a Palaeologus-féle teológiai koncepcióval fennálló szerves összefüggése stb.) értékes hozzájárulás a korábnál árnyaltabb Bogáti-kép kialakításához.

A tanulmányt két forrásközlés követi: "Ecsedi oráció" címmel egy magyar nyelvű politikai beszéd (1608) töredékét ismerteti *Szabó András*, majd gályarab prédikátorok kiadatlan latin nyelvű leveleit teszi közzé *Keveházi Katalin*. Ezek után négy könyvtörténeti tanulmányt olvashatunk: *Monok István* a Zrínyi-bibliotékával kapcsolatos újabb kutatásokat foglalja össze, *Szabó György* a Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa) történetét vázolja fel, *Szelestei Nagy László* egy dunántúli református püspök, Ceglédi Szabó Pál könyvtárának köteteit kutatta fel s közre is adja könyveinek jegyzékét, *Ötvös Péter* pedig Batthyány Károly (1697–1772) herceg, lovassági tábornok könyvgyűjteményét mutatja be az 1772-ben felvett (a most az Österreichische Nationalbibliothek kéziratárában található) lajstrom alapján.

A többi tanulmány a művelődéstörténet legkülönbözőbb területeiről merítette témáját. *Tóth István György* a 17–19. századi paraszti írástudást vizsgálja a körmen-di uradalomban, *Halász Imre* egy protestáns népiskolai tervről szól, *Nagy Csaba* az 1848–49-es szabadságharc egy diplomáciatörténeti mozzanatát tárja fel (Dr. Mandl Lajos a francia diplomácia szolgálatában), *Hörcksik Richárd* Sárospatak pecsét-történetével foglalkozik, végül *Dippold Péter* a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet 1917–21 közötti működését vizsgálja.

A kötetet Benda Kálmán tudományos munkásságának bibliográfiája zárja, ez a Történelmi Szemle 1984/3. számában megjelent összeállítás javított és bővített változata. A tanulmánygyűjtemény egyes darabjai becses adalékokkal járulnak hozzá múltunk pontosabb megismeréséhez, eredményeiket az egyes szaktudományoknak kell majd mérlegre tenniök és asszimilálniok.

Bitskey István

Ady Endre: Művészeti írások.

Válogatta: Vezér Erzsébet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1987. 327 l. (Eszttikiai kiskönyvtár)

Ady prózáját: publicisztikai írásait, esszéit, művészet-, irodalom- és színházi kritikáit nem lehet elégszer újraolvasni. Biztos ítélete, éleslátása, a belső, szenvedélyes elkötelezettségnek és a pengeéles objektivitásnak együttes érvényesülése, mely írásait jellemzi – mindig, újra meg újra lenyűgözik az olvasót. Ezért sem látszik feleslegesnek a Kossuth Kiadó által kiadott válogatás, mely az Esztétikai kiskönyvtár sorozatban jelent meg. Vezér Erzsébet értő válogatása mellőzi ezúttal az irodalmi-közéleti csatározások dokumentumait, megmarad a szűkebb értelemben vett művészetkritika körében. Az 1969-ben, szintén a Kossuth által kiadott válogatással természetesen akadnak átfedések, hiszen egyes "antológiadarabok" egyetlen válogatásból sem hiányozhatnak. Ilyen például *Az élet szobra*, mely Ady esztétikai hitvallását is megfogalmazza; az önvalomásos, híres esszé, *A magyar Pimodán*, vagy a Móriczot rajongva köszöntő könyvkritika.

A válogatás két évtizedet ölel fel; az első cikk, a Thury színművéről szóló bírálat dátuma 1899; az utolsóé, melyben a költő olvasmányairól vall, 1918. A köz-

tük eltelt időszakot arányosan képviseli a többi írás, kevés vonással is érvényes, hatásos portrét rajzolva a kritikus, az esztéta, a gondolkodó Adyról.

Erdődy Edit

Ady Endre publicisztikai írásai.

A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Vezér Erzsébet munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 1095 l. (Magyar Remekírók)

Ady Endre húszéves korától haláláig rendszeresen – bár egyre csökkenő mértékben – fejtett ki újságírói tevékenységet. 1899-től 1908-ig szinte naponta jelentek meg különböző lapokban, de elsősorban a Budapesti Naplóban vezércikkei, glosszái, színházi kritikái és a publicisztika valamennyi műfajában írt cikkei. Ezt az óriási anyagot az Akadémiai Kiadó tizenegy kötetben adta ki 1955 és 1982 között, jeles Ady-szakértők szerkesztésében. Ebből a kiadásból válogatta Vezér Erzsébet a jelen kötet anyagát, a szövegeket mai helyesírással, a neveket és bizonyos szavakat mai átírással közölve, de az Adyra jellemző kifejezéseket változtatlanul hagyva. Minden cikk alatt szerepel az első közlés helye, ideje és szignója. A jegyzetek a legszükségesebb tárgyi magyarázatokat adják meg, hiszen aki részletesebb ismeretekre kíváncsi, megtalálhatja az említett kritikai kiadásban. A jegyzeteket igen jó, tömör, de alapos névmagyarázattal és mutatóval egészítette ki a szerkesztő, és a költő életrajzi adatait is csatolta a kötethez. A válogatásban minden fontos, gyakran hivatkozott cikk szerepel, a tankönyvekben szereplő *Egy kis sétától A dukduk afféig*. Az irodalmi kritikák közül különösen érdemes újraolvasni Tersánszky Józsi Jenő *Viszontlátásra, drága...* című regényének bemutatását. Hatvány Lajos szavainál jobban senki nem jellemezhetné a gyűjteményt: "... dokumentumértéke van minden egyes sorának. Mert a legjelentéktelenebb Ady-cikkben is az a parázs izzik, amely versében kitör és lobot vet (...) Adynak a szerkesztőség volt otthona, az újság a naplója, melyben cikkről cikke, napról napra és tárgyról tárgyra kísérhetjük fejlődésmenetét."

R. Takács Olga

Alföldy Jenő: Kálnoky László öregkori költészete.

Megyei Könyvtár, Békéscsaba, 1987. 48 l.

Ez a vékony, 250 példányban kiadott kis kötet a szerző tíz évvel korábbi Kálnoky-kismonográfiája kiegészítésének is tekinthető. Kálnoky költészete az 1978-as *Egy magánzó emlékirataiból* versciklussal különösen izgalmas fordulatot vett. Ez a nem várt formai és tematikai megújulást hozó kései virágzás – Alföldy Jenő szavaival – a "meglepetések költőjévé" avatta őt. Feladva a rá annyira jellemző szigorúan zárt versalakzatok fegyelmét, hosszabb terjedelmű, anekdotázó, prózához közelebbi szövegekben nyúlt vissza egri éveinek emlékéanyagához. A Kortárs hasábjain

útjára indított lírai memoár később, a nagy közönségsikernek is köszönhetően, további kötetekben folytatódott.

Alföldy Jenő a tőle megszokott módon, a szövegekből kiindulva, a művészi kifejező eszközök vizsgálatával rajzolja meg a költői attitűdökben megnyilvánuló világszemléletet. Az alterego "dunántúli születésű pályatárs", Homálynoky Szaniszló alapvetően ironikus viszonyulása a történelem folyamatához és nemkevésbé az irodalmi közélet egyes elgondolkodtató jelenségeihez egy morálisan vállalható viselkedésmód megvalósítása.

Kálnoky utolsó költői korszakának mindegyik kötetéről olvashatunk elemzést. A folyóiratokban többnyire már korábban megjelent tanulmányok címei: A megújulás körvonalai (*Egy magánzó emlékirataiból*), Költői tragikomikum (*Össze gyűjtött versek 1932–1978*), Kálnoky László elvarázsolt kastálya (*Egy hiéna utóélete és más történetek*), Kristályosodási ponton (*Bálnák a parton*), Az utolsó lélegzetig (*Egy mítosz születése, Téli napló 1982–83*), Ezt is tudta (*Hőstettek az ülőkádban*).

O. G.

Babits és Bálint György. Levelek, cikkek, tanulmányok.

Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Téglás János. Ságvári Endre Nyomdaipari Szak-
középkiskola, Budapest, 1987. 245 l. [Minikönyv]

A Téglás János szerkesztette kötet Babits Mihály és Bálint György írói, emberi kapcsolatát dokumentálja: az Országos Széchényi Könyvtár és a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában föllelhető levelezés és Bálint György Babitsról írt cikkeinek, tanulmányainak első újraközlése. Két névjegykártya kivételével itt találjuk a Bálint György által írt 9 levél, 9 képeslap (egy Radnóti Miklósékkal közös), 5 Babits és Török Sophie által írt lap és levél szövegét, a valós vagy kikövetkeztetett keltezők sorrendjében, a kéziratári azonosítási számok föltüntetésével.

A levelek többnyire Bálint György Nyugatban megjelent írásainak kéziratait kísérik, de szövegük utal a két író közötti személyes viszonyra, találkozásaikra, barátságuk elmélyülésére. Példa erre Babits 1938. ápr. 22-i levelének egyik részlete: "Sajnos, az én elhíresztelt gyógyulásom sokkal lassúbb és tökéletlenebb, mint gondolják..." , illetve Bálint György 1938. aug. 26-i sora: "Mi csendben élünk és dolgozunk, amíg lehet." Kár, hogy a jelzett szövegkihagyások esetében nem azonosítható, hogy mely részlet maradt ki olvashatatlanúság vagy a közlési engedély megvonása miatt.

A *Cikkek, tanulmányok* 12 írása közül 4 olvasható egyéb kötetekben, a többi egykorú napilapokban, illetve a *Babits Emlékkönyvben* (1941.) található. Bálint György érzékeny, elemző kritikái főleg Babits költészetével és esszéivel foglalkoznak: *Babits Mihály: Versek* (= Az Est 1928. dec. 4.), *Élet és irodalom (Tanulmányok)* *Az istenek meghalnak (!), az ember él (Versek)* (= Az Est 1929. dec. 17.), *Babits irodalomtörténete* (= Pesti Napló 1936. máj. 17.), *Az európai irodalomtörténete*. Átdolg. bőv. kiad., *Babits versei* (= Az Est 1937. okt. 1.) *Összes versei 1902–1937.*, *Jónás példája* (= Újság 1939. dec. 21.). Kiemelten méltatja Babits mű-

fordítói tevékenységét s azt önálló művészi munkának ismeri el. "A fordító azonban nemcsak művész, hanem tudós is. Módszerrel kontrollálja az inspirációt..." – írja. (*Két Babits-könyv margójára*. = Pesti Napló 1931. jún. 31.) [Oedipus király], *Európa legszebb szavai* (= Magyarország 1939. szept. 17.) [Kisebb műfordítások] Prózai munkásságát két rövid ismertetésben érinti: *A torony árnyéka* (novellák) (= Pesti Napló 1931. jún. 13.), *Tímár Virgil fia* (= Az Est 1931. dec. 12.) Az elemzések alapján, azok eredményeit fölhasználva és összefoglalva születtek a Babits életművét értékelő és helyét irodalomtörténetünkben kijelölő írások. Egy köszöntő 1933-ból, *Az ötvenéves Babits* (= Magyarország, nov. 26.) és a költő halála után megjelent, emelkedett hangvételű, az "örök nyugalanság", az "örök vergődés" és a "meg nem alkuvó intellektuális szigor" képviselőjétől búcsúzó esszé, *A nevelő*.

A kötetben találunk még egy interjút, *Az 50 éves Babits Mihály beszél életéről és műveiről* (= Az Est 1933. nov. 26.) és egy Török Sophie novelláiról szóló rövid cikket, *Boldog asszonyok* (= Pesti Napló 1933. szept. 10.).

Téglás János jegyzetei fontos adatokat közölnek a két író kapcsolatáról, föl-tüntetnek a közlési előzményeket és megadják a szövegek rövid irodalomtörténeti hátterét.

Ezért is szembeötlő az az ellentét, amely a kötet formátuma (4 x 5 cm) és igényes, filológiai is értékes tartalma között mutatkozik. A külleme szerint játéknak minősíthető könyvecske, a Nyomdaipari Szakközépiskola végzős növendékeinek egyik vizsgamunkája, könyvárusi forgalomba nem kerül, s így az alapos szerkesztői és áldozatos szövegkiadói munka eredménye szinte hozzáférhetetlen az érdeklődő olvasó számára. Sajnos ugyanez a megállapítás érvényes az utolsó oldalon felsorolt, hasonló módon megjelentetett Babits szövegkiadásokra is.

Stauder Mária

Babits Mihály novellái és színjátékai.

A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Beliáné Sándor Anna. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 663 l. (Babits Mihály Művei)

A sorozat e kötetét – a többihez hasonlóan – úgy állították össze szerkesztői, hogy Babitsnak a címadó műfajokban született minden ma ismert műve együtt kerülhessen az olvasó kezébe. A kötetben jelen vannak tehát az eddig csak hírlapokban megjelent novellák, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában talált, befejezettnek tekinthető, ám mindmáig kiadatlan művek is. A kötet háromnegyedét a novellák, mesék töltik ki, ezeket követi Babits három színjátéka *A Simóné háza*, *A második ének*, valamint *A literátor*. A jegyzetek közlik a szövegek első megjelenésének helyét, a bennük előforduló idegen nyelvű idézetek fordítását és származási helyét, illetve, ahol szükséges, szövegmagyarázatokat adnak.

A könyv illusztrációit Borsos Miklós készítette.

Sarankó Márta

Babits Mihály: Tanulmányok, interjúk.

Szerkesztette, válogatta, a szövegeket gondozta, a jegyzeteket írta: Téglás János. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola, Budapest, 1987. 277 l. [Minikönyv]

A Téglás János által szerkesztett és gondozott negyedik "Babits-interjú" kötet a költő 2 tanulmányát (*A modern Dante* = Pesti Napló, 1921., *Filozófia és irodalom* = Auróra, 1923.) és 40 interjút, nyilatkozatot tartalmaz. A szöveg négy kivételével (*Most ötven éve született Ady Endre* = Színházi Élet, 1924., *Babits Mihály a Kósa György által megzenésített Laodameiáról* = uo. 1929., *Berlini napló* = uo. 1929., *Magyar írók és költők a "hazafiatlanság" miatt betiltott Ady-versről* = Esti Kurir, 1932.) első közlésük, az 1912 és 1940 között eltelt időszak óta csak jelen kötetben található meg újranyomtatásban. Feltárásukhoz a Pesti Ernő által *Az Est-Lapok* 1–4., 5. köt., és a Lakatos Éva által összeállított *Magyar irodalmi folyóiratok A–Sz.* című bibliográfiák nyújtottak segítséget. A föltüntetett szövegkihagyások jórészt az újságírók kérdéseit, véleményét rövidítik illetve az esetleges körkérdésekre, Babitson kívül válaszoló íróknak, költőknek az eredeti közlésben olvasható szövegrészeit jelzik. (Kivétel az egészében közölt *Magyar írók nyilatkoznak: meg lehet-e alakítani a magyar PEN Clubot.* = *Az Est* 1925.) Az interjúk és nyilatkozatok időrendben követik egymást, a pontos lelőhely megadásával. Olvashatjuk az ismertebbek közül Babits *Önkommentárját* a *Május huszonehárom Rákospalotán* c. vers kapcsán (= *Nyugat* 1912.) és olyan, a jelen közlés nélkül szinte hozzáférhetetlennek tekinthető, egykorú napilapokban megjelent sorokat, mint az *Asszony, divat, lélek* (= Magyarország 1927.), *Babits Mihály nem mer kimozdulni hazulról, mert megrohanják a Baumgarten igénylők* (= Magyarország 1927.) *A magyar irodalom nagyjai a szlovenszkói írásról...* (= Képes Hét, Prága, 1929.). A San Remo-i díj átvételéről, a már nagybeteg író terveiről ad hiteles képet utolsó interjúnak egyike, az 1940 májusában megjelent beszámoló: *Négyhetes olaszországi újáról és új terveiről beszél Babits Mihály* (= Esti Magyarország.)

Szinte mindegyik íráshoz jegyzet társul, irodalomtörténeti illetve életrajzi magyarázatokkal. Itt találjuk a közölt tanulmányok és a nyilatkozatok esetében az OSzK Babits hagyatékában lévő kéziratok illetve gépiratok azonosítási számát és az esetleges újraközlési előzményeket.

Az *Időrendi mutató* összevontan tartalmazza az *Interjúk Babits Mihállyal, Önéletrajzok és interjúk, Cikkek interjúk és a Tanulmányok, interjúk* c. könyvek évekre bontott anyagát, az első közlések címeit megtartva, szigorú időrendben.

A *Dokumentumok* fejezetben a *Magyar írók nyilatkoznak... (1925.) "Sem innenső, sem onnansó: magyar író vagyok."* (1929.), *A jelen, a fiatalság, a közönség, a politika és "az örök harc 53-ik éve"* (1930.), *Fegyverszünetet ajánl a PEN Club alelnöke a harcban álló két csoportnak* (1932.), *Több könyvet olvasnak, mint régen, de rosszabbakat...* (1935.), *Mire készülnek az írók?* (1935.) c. írások eredeti közlésének fotómásolatait találjuk.

Téglás János és tanítványai, jelen kiadványukkal ismét gazdagították a könynyen elkallódó Babits-szövegek megmentésére irányuló filológiai munkálatokat. Sajnálatos azonban, hogy a 10 x 11 cm-es könyv szinte hozzáférhetetlen, könyvtári forgalomba nem kerül.

Stauder Mária

Balassa Péter: A látvány és a szavak.

Esszék, tanulmányok 1981–1986. Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 243 l.

Akárcsak első két könyvében, a szerző e harmadikban is következetesen folytatja azt az értelmező közvetítést, amely befogadó és mű dialógusát teremti meg és tartja elevenen.

A kötet első nagyobb egysége a *Három beszédmód*. Elsőként a Lukács és Gadamer eltérő gondolkodásmódjából adódó közös konklúzió igazolja a tudományosság dialogikus felfogását. A második írás Németh G. Béla *Küllő és kerék* című műve alapján vizsgálja a 19. és 20. század kutatási terepét, s vele a felelős szaktudós értékörző tevékenységét. Az *Egy beszédmód körülírása* Hamvas Béla műfajának meghatározására vállalkozik. Balassa úgy véli, hogy Hamvas életproblémaként fogalmazza meg adott tárgyát, az pedig nem a természet, nem a humanitás, hanem az Egész. Következésképpen a vallomásirodalomban a helye, főképpen bölcseletének "nem-céhbeli", azaz zavarba ejtő volta miatt.

Négy esszé foglalkozik Babitscal – közvetlenül vagy közvetve. Az 1983-as évforduló alkalmat adott az életmű ellentmondásos utóéletének – legalább részleges – kiigazítására: több jelentős publikáció közül a szerzőt Rába György monográfiája és Nemes Nagy Ágnes esszéje készíti továbbgondolásra. Ez utóbbit méltatva azt érzi feladatának, hogy a két költő (ti. Babits és Nemes Nagy) között létrejött "kölsönviszony jelentését, értelmét, mondanivalóját a mában" tárja fel. Eközben óhatatlanul körül kell járnia az esszé műfaját. Balassa érdekeltsege nyilvánvaló, amikor újra és jogosan helyreállítani igyekszik e műfaj méltóságát, szemben a szépirodalmi és tudományos maradék téves képzetén alapuló lekicsinylő felfogással. Végtére is az esszé jóllehet "nem művészi, mégis *elsődleges szöveg*".

A Pilinszkynek szentelt nagy fejezetben először *A mélypont ünnepélyét* elemzi a szerző, majd Radnóti Sándor *A szenvedő misztikus* című könyvét tárgyalja. A harmadik Pilinszky-írás – a kötet címadója – a *Harmadnapon* "eredeti" és huszonöt év után "újraolvasott" jelentését szembesíti. Az eredmény: a vers "átfogyó kultúráváltásról ad hírt".

Az állandó "dialógusban levés" kitüntetett közege a kortárs irodalom, Balassa számára ezen belül is a próza. Ezúttal Bodor Ádám, "a magyar novellista" műveivel foglalkozik, majd Krasznahorkai László első, ám jelentős regényét, a *Sátántangót* elemzi. Utalván szellemi rokonaira (Nádas, Kornis, Esterházy, Jeles) Krasznahorkai világában is "a tragikum, a tragikus látásmód visszaszerzését" fedezi föl. Márton László *Menedék* című művét tartalma felől közelíti meg, Esterházy Péter 1985-ben megjelent könyvéről, *A szív segédigéiről* szólván Balassa – noha elismeri a túlnyomórészt "poétika közeli kritikák" létjogosultságát – ezúttal "a világhoz való viszony bölcseleti szerkezetével" foglalkozik.

A Hagyományértelmezések újabb prózánkban a hetvenes években bekövetkezett változásokat kíséri nyomon. A hagyományértelmezésnek annál a fajtájánál időzik hosszasabban, amelyben a "hagyomány mint elsüllyedt archaikum" szembesítő erővel mutatkozik meg.

Beszédmód, gondolkodásmód, létezőmód szerkezetét és összefüggését tárják fel Balassa Péter esszéi. Minőségérzéke biztos, pontosságával hozzásegíti az olvasót mind a közvetített mű, mind a közvetítő mű alkotó befogadásához.

Schulcz Katalin

Baránszky-Jób László: *A művészi érték világa.*
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 469 l.

A kötet megjelenése óta elhunyt neves esztéta igen régen kiadott, nehezen hozzáférhető két korai művén kívül néhány fontosabb, elsősorban folyóiratban és csak kisebb részben előző kötetében, az *Élmény és gondolatban* (1978) publikált tanulmányaiból közöl válogatást. Az *esztétika látszat–valóság problémája* (1932) és a *Bevezetés az esztétikába* (1935) a magyar esztétikai irodalom sokáig nem méltatott, nem forgatott jeles alkotásai, melyekben Baránszky-Jób László sajátos művészetelméleti elveit fogalmazta meg, a bonyolult művészi és filozófiai kérdéseket jól követhető, élvezetes esszéstílusban, a vonatkozó irodalom fölényes ismeretében. Különösen tanulságos a *Bevezetés az esztétikába* című tanulmány, amely bemutatja Dilthey és Husserl módszereit; majd meghatározza az általa használt fogalmakat, az esztétikai értéket, az esztéticizmust, az esztétikát, majd azt fejti ki, hogy milyen módszerrel lehet megközelíteni, meghatározni, leírni az értéket, az értékélményt. Egyrészt a pszichológiai módszert ismerteti, másrészt az esztétikát önálló értéktudományként fogja fel, végül a fenomenológiai módszer alkalmazásáról értekezik. Külön fejezetben foglalkozik Rudolf Odebrecht esztétikájával mint hozzá közelálló rendszerrel, végül a művészi lét problémáit boncolja. A marxista esztétika fogalmai teljesen mások, mint Baránszky-Jób tanulmányának fogalmai, az elmúlt évtizedekben erről csak kritikusan szólhattak volna az esztétikusok. Ma talán újra érdeklődéssel és figyelemmel forgatják majd ezeket a lapokat a szakemberek, s elhelyezik majd a magyar esztétikatörténet őt megillető helyére. A kötet második része – *A művészet világa* – fontos irodalomtörténeti tanulmányok sorából áll: Kosztolányiról egy, Szabó Lőrinc életművéről három hosszú, alapvető jelentőségű tanulmány szól, egy írás Nietzsche két műzsájának a *Zarathustra* írásában betöltött szerepét elemzi. A *Szemponatok a Krúdy-jelenség megközelítéséhez* című tanulmány 1975-ben jelent meg, az azóta fellendülő Krúdy-szakirodalomhoz nélkülözhetetlen szempontokat kínált. Jékely Zoltánról *Hitelesség és költői rang* címmel írott tanulmánya ötvözi az egész költészetet átfogó összegezést és az egyes, remekműveknek tartott versek beható elemzését. Hamvas Béla nehezen megközelíthető regényét, a *Karnevált* világítja át *Az esszéirő regénye* című írás, a Szentkuthy-rejtélyt is meggyőzően tárja fel, Berczeli Anzelm Károlyról szóló tanulmánya a magányos, mellőzött költő formaművészetét alaposan elemezve méltó emléket állít ennek a költőtípusnak, költészetnek. *Az életmű vallomása* című írás a Márai-problémát mutatja be az őt ismerőknek és a műveivel csak ezután találkozó új nemzedéknek, kitűnően, kár, hogy nem fejtette ki részletesebben a felvetett problémákat. Kassák Lajos életregényéről szóló írása szintén érzékeny, sok személyes emlékekkel, sok új felismeréssel teli elemzés. Érdekes kérdést

vet fel Babits "impresszionizmusá"-val és "szimbolizmusá"-val kapcsolatban, pompásan bizonyítja a babitsi teremtő érzékeltetés csodáját. Radnóti Miklós lírájáról, Domahidy András *Árnyak és asszonyok* című regényéről és Illyés temetéséről szól az utolsó három rövid írás, ezekből is sugárzik a szerző értékszemlélete, a magyar irodalom értékei iránti kivételes megbecsülés, valamint a kötet valamennyi írását átható gondolkodni, látni tanító szándék.

R. Takács Olga

Barta János: *A pálya végén.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 415 l.

Megindítóan szép utószóval zárta le ezt a könyvet Barta János. Ötödfél oldal mindössze. Nem aggastyán írta, hanem egy öregember, öntudatlanul mintha az őshajú Arany maszkjában, az ő összehasonlíthatatlan szóválasztásával. Egyszerre látni önsorsunkat csendes sikertörténetnek és csak bennünket zaklató kudarcsorozatnak – ehhez bölcsesség kell és férfiméltóság. S ezt elmondani tudni és merni: a szív retorikája és az önismeret józansága.

Sok mindent tudott Barta János, néhai mesterünk. Tudta azt, hogy bele kell vetnünk magunkat szellemi kalandokba, de helyénvaló a tartózkodás attól, hogy a megemésztetlen újdonságoknak, a tudományos revelációként alakoskodó ötleteknek önfeledten átadjuk magunkat. Tudta és másokat is ráébreszteni tudott arra, hogy lehetünk egyszerre nyitottak, és – a lényegét: az igazságot illetően – befolyásolhatatlanul öntörvényűek. Lehetünk tudósok úgy is, hogy nem pusztítjuk el ilyen-olyan finomsági fokú műtöszereinkkel az élményt, azt, amit a művésztől kaptunk. Utánozhatatlan, de követendő ez a magatartás. És utánozhatatlan, de alig imitálható az ehhez tartozó, ezt tükröző tudósi beszédmód: hogyan lehet és illő homályban hagyni a szaktudás mélységeit, miközben rekonstruálni tudjuk nyilvánosan az utat valamely felismerésig, azaz a szép hitetés: a ráismerés naiv öröme ne hangolódjék el a tudományos megismerés folyamán.

Barta János professzor úr összetéveszthetetlen hangnemű, indulatvezetésű, szóhasználatú és pontosságú tanulmányainak utolsó gyűjteménye ez a könyv. Nagyobbik részének írásaiban oda tér meg, ahonnan igazán távolra soha nem lépett el. Arany János, Kemény Zsigmond és Madách Imre Barta János panteonjának uralkodó csoportozata.

Többször többen említettük Barta Jánosról beszélve, írva – ő maga is utal rá *Vallomás és számvetés* című itteni írásában –, hogy bár igazi műfaja a hosszabb tanulmány, melyben a tárgyalt művet értékeivel és gyarlóságaival együtt "mintegy ízekre szedi", azok az értekezések, amelyeket a nemzeti klasszika említett három példaadó és normát emelő összegezőjéről írt, monografikus teljességűek. Sőt, ha régi Madách- és Arany-könyvére gondolunk, az újabb idevágó értelmezések – mintegy palinódiaként – új monográfiákká kerekednek. Emez utolsó kötet részben glosszáriumokhoz hasonlóan (*Még egyszer a lírikus Aranyról, A líra peremén*), részben újabbakkal gyarapítva Arany-elemzéseinek sorát (*A nagyidai cigányok értelmezéséhez*,

Tetemrehívás) ennek a virtuális Arany-pályaképnek kipótolt mozaikdarabjai. Ugyanígy a Keményről közöltek is. *Az ember tragédiája értelmezéséhez* sokadik megszólalása Barta Jánosnak a zseniálisan amatőr sztrégovai nemesúr művéről – itt nem hozzászól az elmondottakhoz, hanem inkább újragondolja és újrendezi a már mondottakat. Madáchcsal mindenki így van: ahányszor olvassuk, annyszor lepődünk meg váratlan újdonságain.

A könyvet záró alkalmi írásokat olvasva – pl. Babitsról, Móriczról, Kosztolányiról – csak sajnálkozhatunk. Mennyire Barta János témája lett volna Ady életművének rendszeres feldolgozása. Mennyire villogtathatta volna vitázókedvét a költőre rakódott (s részben maga által is termelt) hordalék lebontása közben, s aztán milyen biztonsággal szállhatott volna alá oly mélységekbe, amelyek meglétét Adynál bizton sejtette.

Barta János utolsó könyvét olvasva, tűnő alakján merengve, reménykedhetünk: művei úgy őrzik meg őt, ahogy kortársai láthatták vagy észlelheték távoli jelenlétét. S a könyvkiadás talán majd érzékeli – teremtve is – az igényt: összegyűjtve és sorbarakva a tanulmányokat, megjelentetni Barta János monográfiáit Arany Jánosról és Kemény Zsigmondról.

Alexa Károly

Béla Miklós: Arcképvázlatok.

Hátrahagyott írások. Békéscsaba, 1987. 51 l. (Új Aurora füzetek)

A szerzőnek a Magyar Rádióban 1967–1980 között elhangzott könyvismertetéseiből ad válogatást ez a füzet. Béla Miklós évtizedeken át a nagyívű összegzők, a szintézisek mestere volt. Ebben a gyűjteményben tucatnyi kritikája kapott helyet. Illyés a kötet első hőse. A *Különös testamentum* költői világában talán éppen azt fedezi föl Béla Miklós, ami őrá is érvényes: "őrzi a hagyomány értékeit, de nem zárkózik el a modern újító mozgalmak eredményei elől sem". Szabó Lőrinc, Zelk Zoltán, Rónay György összegyűjtött verseiről mond véleményt. Devecseri Gábor íróportréiból, irodalmi anekdotáiból és visszaemlékezéseiből a korrajz, a költészet-elemzés, a visszatekintés motívumait emeli ki. Kormos István verseiről megállapítja, hogy ízig-vérig modern, újító líra, de a költő "nem szakad el élményeitől, a számára rengeteget jelentő tárgyi-természeti világtól, gyermekkorának emlékeitől". Tamási Áronról Béla Miklós miniatűr portrét ad. Kassák alakját a *Csavargók, alkotók* című esszékötet alapján villantja föl. Méltatja Németh László tanulmányait (*Sajkódi esték*) és Illés Endre novellaantológiáját (*Írók két háború közt*). Bori Imre Krúdy-monográfiájának legnagyobb értékét a "nagyvonalú, merész, nemegyszer kockázatos gondolati tételek erjesztő hatásában" látja, múltjelleg és jelenérdekű nézőpont egyesítésében. A kötet utolsó írása Rideg Sándor *Sámson* című regényét elemzi.

Olasz Sándor

Béládi Miklós: Illyés Gyula.

Kozmosz Kiadó, Budapest, 1987. 108 l. (Az én világom)

Béládi Miklóst alkotó munkája közben, be nem fejezett kéziratok mellől ragadta el a halál. A 20. század nagy egyéniségei, a magyar irodalomra döntő hatást gyakorló írók közül Illyés Gyula is egyik központi alakja volt irodalomtörténeti érdeklődésének. Számos tanulmányban foglalkozott költészetének fordulataival, egy-egy versének elmélyült elemzésével, életút, körülmények és alkotás összefüggéseivel, a különböző műfajokban megfogalmazódó azonos gondolatokkal, egyes művek újraértékelésével, az újonnan születő alkotások bemutatásával. Illyés erkölcsi természetű feladatvállaló elszántsága érdekelte, egyéni emberi, nemzeti tennivalók írói megvalósulását kutatta az életműben. Illyés művének huszadik századiságát mutatta ki, azaz azt, ahogyan e háborúkat, forradalmakat, ellenforradalmakat termő fél században mindig felelni próbált az idő változó kihívásaira, a magas emberi eszmények jegyében. "Megrendelést az időtől kapott, igaz – írja Béládi Miklós –, de feladatainak a legnagyobb igények szerint igyekezett végére járni." Az egész életművet feldolgozó monográfia létrehozására Béládi Miklósnak nem maradt ideje, de az elkészült részekből megszerkesztett kis kötet is fontos dokumentuma az illyési életmű értelmezésének, a befogadási folyamat, a – főleg fiatal – olvasók orientálásának, jelentős irodalomtörténeti ítéletek kialakításának. Bár minden műfajról, minden ismert műről szó esik a kötet négy fejezetében, a hangsúly a költői életmű kiemelkedő darabjainak bemutatására esik, néhány nagy vers átvilágításával az egész líra természetének közzérthető, mégis igen nagy tárgyi és elméleti ismeretanyagot mozgósító magyarázatára. Így pl. a *Nem volt elég*, a *Bartók*, az *Óceánok*, a *Koszorú* című nagy gondolati versek elemzése adja a kötet nagyobb részét, ezen kívül pedig a történelmi drámák érdemeit, múltteremtő funkcióját sorolja részletesebben az egyik fejezet. Az egyén és történelem, hatalom és erkölcs összefüggéseibe világító drámák (pl. a *Kegyenc*, *Különc*, *Malom a Sédén*, *Tiszták*, *Testvérek*) által felvetett gondolatokat más művekben is kimutatja a szerző. A nemzeti közösség és a mai ember gondjainak mind általánosabb megfogalmazását adó művek sorában Béládi Miklós minduntalan felmutatja az író alkotó küzdelmeit, megújulási igényeit is. Egyértelműen jelenti ki elemzései végkövetkeztetését: "Életművének a század legnagyobbjai között a helye: művészete és művészi erkölce példateremtő érvénnyel épült bele szellemi kultúránk történetébe."

R. Takács Olga

Belohorszky Pál: Égő rózsamáglya.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 577 l.

Nem véletlen, hogy Belohorszky Pál egy, a romantikának (vagy, hogy egészen pontosak legyünk: a romantikának és romantikával átitatott más műveknek!) szentelt világirodalmi fejezettel indítja új esszékötetét. Mert jelenkori ítésczink sorában

ő maga az *utolsó romantikus*. Már a kötet darabjainak címe is erre utal (sőt: a kötet cím is, amely mögé történetesen Truman Capote novelláit rejtette a szerző!): ahová nézünk, mindenütt szó-burjánzás és költőiség. Mindez nem jelenti azt, mintha a tárgyi tudás, a biztos ítéletalkotó készség hiányozna ezekből az írásokból. De kétségkívül némi olvasói tolerancia szükségeltetik Belohorszky habos-virágos stílusának elfogadásához és megemésztéséhez.

A magyar irodalom közelmúltját és jelenét tárgyaló kötetegység legsikerültebb darabjai: *A lélek kertésze* (Németh Lászlóról), *Fehéren izzó jég* (Illyés Gyuláról) és *A magyar romlás virágai*, Szabó Magda: *Régimódi történet* című, színpadi változatban is elhíresült családregényéről. Ez utóbbiban nemhogy zavaró lenne, inkább a lényeg megértését segíti Belohorszky másutt nehezebben megemészthető stílusromantikája.

Petrőczy Éva

Benedek István: Hátrább az egerekkel!
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 487 l.

Íróként, orvosként, népszerű ismeretterjesztő előadóként tartja számon a közvélemény a szerzőt, aki e könyvében 1984–1985-ben írt és különböző lapokban megjelent cikkeit gyűjtötte össze. A könyv címe is elárulja, hogy elsősorban orvosi kérdéseket vizsgál, tudománytörténeti ismereteit osztja meg élvezetes, csevegő stílusban olvasóival. Felsorolhatatlanul sokféle témájú írásait a következő cikluscímek alá sorolta: Példabeszédek, Karcolatok, Közérdekű magánügyeim, Magyarok lenni nem könnyű, Gyógyítani se könnyű, Tudósokról – tudásukról, Esmék és rögeszmék a lélektanban. A címek eligazítanak az írások tematikáját és jellegét illetően. Egy ciklus az irodalmárok, történészek, magyarságkutatók figyelmére is érdemes: Magyarok lenni nem könnyű. Elfeledett adalékokat közöl például az 1932–33-as magyar íróhetekről, vitába száll egy Madách Imréről írott könyvvel (András László munkájával), s joggal állapítja meg, hogy az elmúlt évtizedekben háttérbe szorult vagy teljesen eltűnt a magyarságtudatra nevelés, ennek pótlására minél előbb tenni kell valamit. Néhány lapnyi, *Hamlet tanár úr* című írása Benedek Marcellnek állít hiteles és szeretetteljes emléket. A könyv egésze a tudományos ismeretterjesztés jelenlegi helyzetéről, kívánnivalóiról és eredményeiről is képet ad. Egy, a szerzővel készített interjú (*Egy kíváncsi úr*) Benedek István munkásságát, életelveit, megszívlelendő tanácsait mutatja be az olvasóknak, s az egész Benedek családról dokumentumértékű történetekkel egészíti ki irodalomtörténeti ismereteinket.

R. T. O.

Beregi, Théodore: Sur le chemin de l'immortalité.

Thome II. Littérature et Art dans le monde. Art et poésie, 1987. 394 l.

A szerző irodalomtörténeti és szélesebb körű művészettörténeti tanulmányai-
ból ad közre ebben a kötetben impozáns válogatást.

Az egyes írások legnagyobb része példamutató szerénységgel és dicséretes ra-
cionalizmussal a tárgyául választott művész nevét viseli címként, így a tájékozódás
rendkívül egyszerűvé válik a kötetben. Ehhez járul a szerkesztés két további, az
áttekinthetőséget segítő elve, az egyes cikkek országonként, ezen belül pedig a tár-
gyalt személyek időrendjében következnek.

Nemzeti öntudatunk berzenkedhet ugyan Liszt Ferencnek a német részben
való szerepeltetése ellen, európai szemmel azonban ki tagadhatná, a "hírhedett
magyar" méltó helyet kapott Beethoven és Wagner között. S mindjárt a "jöváté-
tel" is, az összes többi fejezethez képest messze a legterjedelmesebb a Magyaror-
szág című. Madách Imrétől Szabó Dezsőig jó 100 év, talán több, művészeti életét
fogja át, hiszen az írók, költők között helyet foglalhat Munkácsy, majd Bartók és
Kodály is.

Az írások nagyobb része valamilyen kerek évfordulóhoz kötődő megemléke-
zés, s ami még fontosabb, a megemlékezés ürügyén a megidézett szerző megismerte-
tése a francia közönséggel. A magyar vonatkozású cikkek mindegyike bőven foglal-
kozik a tárgyalt művész francia kapcsolataival. Kik, hogyan hatottak Petőfire, ho-
gyan írt Jókai regényírói példaképéről Victor Hugoról, milyen sikere volt a maga
korában Munkácsynak Párizsban, mire emlékezik Kodály Zoltán a francia főváros-
ban szerzett benyomásaiából.

Mindez azonban mentes az aktualizálás gyakori felszínességétől, Beregi né-
hány sorban is érzékletesen képes bemutatni a magyar szellemi életnek a nagyvilág-
ban oly kevésbé ismert alakjait.

A kötetet egy jellegzetesen frankofil cikk zárja: az 1789-es francia forradalom
hatása a külföldi irodalomra.

Ezzel mintegy összegzi azt a nagyon változatos, sokszínű képet, amelyet több
mint hatvan rövid írás tár az olvasó elé.

Héjjas Eszter

Bessenyei György válogatott művei.

A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Bíró Ferenc munkája. Szépirodalmi
Könyvkiadó, Budapest, 1987. 902 l. (Magyar Remekírók)

Hegedűs Géza, Szauder József és Vajthó László szerényebb kötetei után az
első nagyterjedelmű Bessenyei-válogatást tartjuk kezünkben. Összeállítója, Bíró Fe-
renc e munkájához hasznosítani tudta saját monográfiájának és a folyamatban lévő
s általa szerkesztett kritikai kiadásnak eredményeit.

A válogatás, amennyire lehet, teljes műveket közöl, Bessenyei változatos és
nagy életművének minden műfajából. Tartalmazza valamennyi kisebb költeményét,

színművei közül az *Ágis tragédiáját* és *A filozófust*, két művelődéspolitikai röpiratát (*Magyarság, Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*), valamint legfontosabb bölcséleti, történetírói és államismereti műveit.

A szöveghez életrajzi kronológia és takarékos, de elégséges jegyzetapparátus járul. Feladatát Bíró Ferenc mintaszerűen végezte el.

L. S.

Bethlen Miklós levelei.

Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Jankovics József. A latin nyelvű részeket fordította Kulcsár Péter. A magyar nyelvi jegyzeteket készítette: Nényei Gáborné. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 1491 l. (Régi Magyar Prózai Emlékek 6/1–6/2.)

Ennek az impozáns forráskiadványnak a külsődleges leírása igazából mit sem árul el arról a sokéves levéltári munkáról és könyvtári kutatásról, amely létrehozta, s legfőlőbb sejteti a historiográfiának eme könyv által feltáruló új lehetőségeit. A közölt dokumentumok – főleg misszilisek – lapszáma mintegy kilencszáz oldal. Az Országos Levéltár családi és hivatalos gyűjteményei mellett néhány – elérhető – külföldi bibliotéka is szolgált új darabokkal, s megjegyzendő, hogy a már – nagyon is szétszórtan – publikált Bethlen-levelek valójában csak egy ilyen, időrendben haladó és lehető teljességre törekvő gyűjteményben kapják meg kellő súlyukat, nyerik el megnyugtató értelmezhetőségüket.

Jankovics József textológusi teljesítménye minden tekintetben elismerésre méltó. A szövegközlés gondossága természetesen aligha ellenőrizhető, de a mutatók és a jegyzetek igényessége közvetetten meggyőzhet az olvasat pontosságáról is. Az apparátus néhány szakaszára külön is érdemes a figyelmet fölhívni – ezek ugyanis olyan jellegűek, hogy a szűkebb szakmai érdeken túl a szélesebb irodalmári érdeklődésnek is szellemi municiót nyújthatnak, kalauzként a nehezebb szakaszok befogadásához.

Ilyenek: Bethlen Miklós életrajzának rekonstrukciója (ahol lehetett hónapra, hétre, napra pontos részletezéssel) – 87–92. l.; a levelek összegző mutatói (az ebből kiolvasható névsor árnyalt szociológiája Bethlen biográfiájának és a több mint félszázados erdélyi politikai köztörténetnek) – 93–113. és 799–810. l.; az irodalomjegyzék (ez nemcsak a szűkebben vett témára – alak és kor – vonatkozó eddigi ismereteket tárja fel, hanem az általánosabb kérdésekben – pl. a levél és az önéletrajz műfaja – is eligazít) – 785–792. és 1367–1374. l. (Talán túlzott előzékenység volt az olvasóval szemben az irodalom- és rövidítésjegyzéket mindkét kötet végén közölni.) Bizony ma már elengedhetetlen az idegen és régibb, az időből kitűnt vagy megváltozott jelentésű magyar szavak szótára – 1377–1399. és 1400–1414. l., valamint a személy- és helységnévmutató – 1418–1471., 1472–1491.

Az érdembeli primér forrásanyag természetesen Bethlen leveleinek gyűjteménye, a jegyzetek ezeket értelmezik s tetézik számos esetben további elsőfokú forrá-

sokkal. Bethlen Miklós mind személyiségét (ambíció, mozgékony, az önreflektálás tudata és igénye), mind közjogi státusát tekintve olyannyira központi és jellegadó alakja volt a XVIII. századba átforduló XVII. század végső évtizedeinek, hogy minden tőle származó új dokumentum, vagy rá vonatkozó új adat azonnal megemelődik, s rendre átszínezi a kor általánosabb történeti viszonyaira vonatkozó ismereteinket. Emez új adattömeg integrálása természetesen a folyamatosan szintetizáló szaktudomány feladatai közé tartozik.

A szintézisalkotás munkáját a szövegkiadó Jankovics József maga kezdte meg a kétkötetes korpusz *Bevezetésében*. Ennek a több szakaszra bontott értekezésnek a nagyobbik fele a literátus Bethlen (az önéletrajzot író és levelező) új portréját rajzolja meg, a kor, az általános műfajtörténet és a poétika–stilisztika szempontjait egyaránt markánsan érvényesítve, számos hiedelmet szétfoszlatva és sok apróbb hibás adatot helyesbítve, s új kutatásokat is hipotetikusan előlegezve (pl. Apáczai és Bethlen viszonya).

A történeti alapkutatások nem tartoznak a historiográfia, s általában a művelődéstörténet-írás leghálásabb munkatípusai közé. Közeliismerést el nem várható aszkézis kell hozzá, s szüntelenül tudatában lenni annak, hogy itt a legkisebb tévesztés is megengedhetetlen, s hogy itt a kutatómunka felületességei nemigen leplezhetőek szóvirágokkal. A jó szövegkiadások viszont a szakmai maradandóságnak szinte egyedüli zálogai, s mindig bennük az esély, hogy adataik így vagy úgy, előbb vagy utóbb észrevétlenül megtermékenyítik a történelmi tudatot, a múlt valóságaival szilárdítják a jelen mentális igazságait. A Bethlen-levelek gyűjteménye is a mindig kézügybe kívánckozó alampművek közé tartozik.

Alexa Károly

Bibliografie československé hungaristiky za léta 1978–1980.

Sestavili: Jiří Cvetler, Richard Pražák, Marta Romportlová.

Univerzita J. E. Purkyně v Brně (Fakulta Filozofická). Státní Pedagogické Nakladatelství, Praha, 1986. 221 l.

A brünni egyetemen folyó hungarológiai kutatás újabb eredménye ez a bibliográfiai kötet. A Történelmi és Néprajzi Tanszék mellett működő hungarológiai és balkanisztikai kabinet munkája, a tizedik kötete az "Anyagok Közép- és Délkelet-Európa történetéhez és kultúrájához" című sorozatnak. A bibliográfia fő fejezetei: I. Általános rész (Tudományszervezés, bibliográfiák, források és forráskutatás, módszertan), II. Nyelvészeti hungarológia, III. Irodalomtudományi hungarológia, IV. Magyar történet, V. Néprajz és folklór, VI. Magyarok Csehszlovákiában, VII. Kiegészítések és javítások, VIII. Fölhasznált publikációk jegyzéke.

K. Gy. Cs.

A szerző az elmúlt években különböző fontos irodalompolitikai posztokat töltött be. E néhány év alatt születtek a kötetben összegyűjtött, először főként a Tiszatájban, Forrásban, a Napjainkban megjelent írások. A szerzőt elsősorban az írói gondolkodás és magatartás, illetve történelmi szerepvállalás változatai érdeklik, tanulmányai a személyiség, nép, nemzet összefüggéseit, a sorskérdéseknek tudott problémákat vizsgálják néhány magyar író és politikus életútján, egy-egy munkáján, nézetein, történelmi szerepén keresztül. A különböző tárgyú írásokat az a politikai-eszmetörténeti érdeklődés köti össze, hogy a vizsgált életművekből milyen tanulságok vonhatók le ma, hogyan alakították az általa választott személyiségek történelmünket, tudatunkat, mit tartottak fontosnak jövőnk szempontjából. A tanulmányok megírásának ideje a hetvenes évek vége, nyolcvanas évek eleje, s ennek az időszaknak az eszmei tisztázását, értékkeresést, eszménykeresést sürgető problémái is kirajzolódnak az egyes írásokból. Egy markáns vonulat kutatását, propagálását vállaló szemlélet tükröződik valamennyi tanulmányból. Eszmetörténeti és irodalomtörténeti eredményei vannak Veres Péterről szóló írásának, amelyben az írónak a népi-nemzeti kultúra kérdéseiről kifejtett nézeteit értelmezi. Darvas József publicisztikáját igen sokra értékeli, a szerzőt "kétségeiben gyöttrődő, de a közvetlen cselekvés nélkül létezni nem tudó emberként" mutatja be. Galgóczi Erzsébet *Vidravas* című regényének elemzésekor azt állapítja meg, hogy az író is "lép egyet ismét a népi sorsérzékeltől a nemzeti sorsérzékeltés felé". Veres Péterről mint magyar állampolgárról is készített egy portrét, s a reagálni képes és együttműködni kész közszellem példajaként állítja őt a mai középgeneráció és a náluk fiatalabbak elé. Kiemelkedő a kötet *A magyar politikai géniusz* című, Bethlen Gáborról szóló írása, amely a történelmi cselekvés lehetőségét, a politikai magatartás történelmi rugóit kutatja, s Bethlent korszerű eszményképként kívánja a magyar politikai gondolkodás számára bemutatni. "Bethlen Gábor politikai életművét és politikusi karakterét arra hivatott történészek már nagyobb-részt feldolgozták, s ami abból még hátravan, az is elsősorban a szaktudomány feladata. Ám ezt a ritka kincset közkinccsé tenni a magyar szellemi életben általában is, és amennyire lehet, beépíteni a mai magyar köztudatba és közéletbe, az már történészek, politológusok, írók, esszéisták, pedagógusok közös feladata lenne, s bármely szakmában méltó feladat" – írja. 1981-ben, Németh László születésének 80. évfordulójára készített emlékezése, *A minőség próféciája* szintén a ma is követésre méltó magatartáselemeket, elveket kívánja tudatosítani, s azt állítja, hogy "nekünk, magyaroknak legalább, a Németh László-i minőségelv érvényesítése a jövőnket jelentheti". Ugyancsak a máig ható érvényességet, példaértéket emelik ki Bajcsy-Zsilinszky Endréről szóló írásai is, az egyik a mára kevésbé ismert Mátyás-életrajzát elemzi, a másik Bajcsy-Zsilinszky emberi-politikusi drámáját eleveníti meg nagy erővel, széleskörű tárgyismerettel és szuggesztivitással. Illyés Gyula *Magyarok* című könyvének értelmezését vázolja fel *Magyarok – szorongók és békétlenek* című írása, ezt is olyan szándékkal: "nézzük meg, hogyan látta még fiatalon, de már érett, teljesen kész íróként a magyarságot a harmincas évek de-

rekán-végén; s mennyiben változtak a gondjaink azóta”. Ezután három írásban Csoóri Sándor költészetéről, szerepvállalásáról, közösségi szolgálatáról, esszéírói munkásságáról olvashatjuk Bíró Zoltán értékelő, töprengő, továbbgondolkodásra készítő szavait. A kötet záró tanulmánya egy csaknem száz oldalnyi eszmei-politikai fejlődésrajz Kőlcseyről, a reformkor általa is kivételesen sokra becsült alakjáról. Kőlcsey verseiből, cikkeiből, tanulmányaiból bőven idézve rajzolja meg a gondolkodó alakját. Az egyik hosszan elemzett idézetet érdemes újraolvasnunk: ”A nemzeti hagyomány pedig sok tekintetben megbecsülhetetlen kincs. Nemcsak azért, mivel a történelmi tudománynak, ha emlékeket nem is, de legalább nyomokat mutat, hanem sokkal inkább azért, mert az a nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a honszeretetnek vezércsillaga.” Kőlcsey írásait Bíró Zoltán a magyarság mindenkori legjobb és leghűségesebb közösségi embereihez szóló üzenetként fogja fel, s ennek az üzenetnek a felerősítése, tudatosítása könyvének érdeme.

R. Takács Olga

George Bisztray: Hungarian-Canadian Literature.
University of Toronto Press, Toronto, 1987. 116 l.

Bisztray György, a torontói egyetem magyar tanára mindenkinél jobban ismeri a Kanadában magyarul kiadott szépirodalmat. Könyve a legszerencsésebb időpontban készült el, hiszen 1989 nemcsak Magyarország, de a nyugati magyarság életében is döntő fordulatot hozott. Olyan helyzetről készített higgadt, tárgyilagos, szenttelen elemzést, amely ma már a múlté.

Kötetének öt fejezete közül a harmadik a leghosszabb. Ebben tekinti át a kanadai magyar irodalom történetét. Szigorúan válogat. A második világháború utáni időszakban hetvenhat író tart számon, de mindössze huszonkettővel foglalkozik, mert csak az ő alkotásait tartja jelentősnek. A hetvenes évekre összpontosítja figyelmét, mikor ötvennél is több kötetet adtak ki kanadai magyar íróktól.

Meggyőző módon, a versírást értékeli legtöbbször. Először a református Fáy Ferenc műveit vizsgálja, kiemeli kezdeményező szerepét, de nem hallgat verseinek modorosságairól sem. A katolikus Tűz Tamás költészetét többre becsüli, de ennek méltatásakor is él megszorítással: szót ejt későbbi gyűjteményeinek egyhangúságáról. Faludy György munkásságát sem fogadja osztatlan csodálattal, sőt óva int annak túlértékelésétől. A következő nemzedékből Vitéz Györgyöt és Kemenes Géfin Lászlót emeli ki. Míg a korábbiakat értékörzőként jellemezte, náluk iróniát tételez föl. Úgy gondolja, e két költő már távolságot tart a hátrahagyott óhaza örökségével szemben.

Anélkül, hogy vitatnám a szerző alapföltevését, mely szerint Vitézben és Kemenes Géfinben kell látnunk a kanadai magyar irodalom legjelentősebb alkotóit, némi ellentmondást sejtsek a jogos esztétikai értékelés és a történelmi-szociológiai indoklás között. Bármennyire is van irónia Vitéz és Kemenes Géfin költészetében, az ő műveik is nagyon erősen kötődnek anyanyelvük kultúrájához. Magyarságtudatuk

nem erősségben, hanem árnyaltságban különbözik az idősebb szerzőkétől. Maga Bisztray is kétségesnek tartja, hogy Vitéz második kötete, a *Missa agnostica* (1979) lefordítható volna, a néhány évvel fiatalabb Kemenes Géfin fő műve, a *Fehérlófia* – melynek 1991-ben hat része jelent meg Budapesten – pedig szinte hemzseg a csakis magyar olvasó számára érthető történeti s kulturális utalásoktól. Az a közeledés az új hazához, melyet Bisztray szeretne látni a kanadai magyar irodalomban, inkább csak Sárvári Éva regényeiben figyelhető meg. Szociológiai szempontból ezek kétségkívül érdekesebbek, nyelvi megformáltságuk viszont – ha nem csalódom – lényegesen kevésbé választékos.

A könyv negyedik fejezete annak a kutatásnak az összefoglalása, melyet Bisztray 1978–79-ben sajátmaga által készített és tizenöt írónak elküldött kérdőív alapján végzett. A kötet függeléke magát a harminchat kérdést és a rájuk adható lehetséges válaszokat is közli. Az értékelés fő mozzanatai rendkívül figyelemreméltóak. A válaszokból kiderül, hogy a kanadai magyar irodalom egyértelműen városi jelenség. Művelői többre becsülik Európa, mint Észak-Amerika kultúráját. Általában nem látogatták meg eredeti hazájukat a tárgyalt időszakban. Hetven százalékuk nem érzi, hogy az idegen nyelvi környezet károsította volna anyanyelvi tudását. Többségük elsősorban erkölcsi szerepkört tulajdonít az irodalomnak, vagyis másodlagosnak tekinti a közlést és ennél is kevésbé fontosabbnak a szórakoztatást. Nem a kanadai magyarság számára ír, választott hazájában nem talál megértésre, és kifejezetten szeretné, ha Magyarországon kiadnák műveit.

Van-e jövője a magyar irodalomnak Kanadában? Ezt a kérdést teszi föl Bisztray a záró fejezetben. Amikor könyvét megírta, még csak arról adhatott számot, hogy az 1981-ben Budapesten megjelent *Vándorének* című gyűjtemény négy kanadai költő verseit is közölte. Azóta a helyzet gyökeresen megváltozott. Némelyek hazatelepültek, sokan Magyarországra látogattak, és a közlés politikai akadályai is megszűntek. Lehet, mindez korántsem fogja segíteni, hogy a magyar nyelvű költészet beilleszkedjék a kanadai irodalomba. A magyarországi kiadás új összefüggésbe helyezheti az észak-amerikai országban élő írók munkáit, s ez szigorúbb megmértetést is eredményezhet. Annyi bizonyos, hogy Bisztray kötete – mely életrajzi s könyvészeti eligazítást is ad – hasznos kézikönyvként fog szolgálni mindazoknak, akik a szétszóródott magyarság történetének egy immáron lezárt szakaszával kívánnak foglalkozni.

Szegedy-Maszák Mihály

Blaha Lujza naplója.

Előszóval és jegyzetekkel közreadja: Csillag Ilona. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 341 l.

Örvendetesen megszaporodott a legutóbbi időkben a színháztörténeti vonatkozású munkák száma. Az érdekes, s egyben forrásértékű kiadványok között kell számon tartanunk a Csillag Ilona által közreadott Blaha Lujza naplóját is – mely

először 1904-ben és 1905-ben jelent meg folytatásokban a Magyar Hírlapban; majd 1910–11-ben a Polgár című lapban, legutoljára pedig 1920-ban, Rákosi Jenő előszavával. Amint azonban azt Csillag Ilona értő előszavából megtudhatjuk, e kiadás korántsem volt teljes; "egyfelől a fehérterror, másfelől a művésznő matróna kora tett kívánatossá némi átigazítást".

Az új kiadás a Magyar Hírlapbeli teljes szöveget közli. Színháztörténet, mentalitástörténet, élő, eleven korrajz – s mindenekelőtt egy lélek, egy egyszerűségében is kivételes egyéniség önportréja. Hogy mennyire hiteles ez a portré? Maga Blaha Lujza is leszögezte a Napló első közlésekor, hogy az eredeti naplórészeket visszaemlékezésekkel egészítette ki. Olykor érezhető az utólagos korrekció, ám a legtöbb epizód (különösen a Napló első fele) a közvetlen élmény frissességével hat.

Hiteles – bár mindig csak a jóra, szépre figyelő – portrékat rajzol pályatársairól, s a kor kiemelkedő személyiségeiről, akikkel kapcsolatban állt.

Blaha Lujza személye túlnőtt önmagán; jelképpé vált, egyfajta nemzeti szimbólummá, méghozzá a népszínmű – e nagyonis vitatható értékű műfaj üdvöskéjeként és népszerűsítőjeként. "Ő maga volt a műfaj" – amint azt Csillag Ilona igen találóan megjegyzi a *Kalauz a Napló olvasásához* című előszavában. Blaháné életének regénye tehát e sajátos műfaj regénye is, mely műfajt kárhoztathatjuk, elítélhetjük, ám mégsem lehet elvitatni, hogy évtizedekig uralta a magyar színpadot, részben éppen Blaha Lujza varázslatos, "bűbájos" színészgyéniségének jóvoltából. Nem a realitás, hanem a vágyak szintjén fejezett ki valamit e műfaj a magyarságról. Blaha Lujza pedig az a színésznő, aki, Hevesi Sándor szerint: "mindaz a báj, szépség, kedvesség, érzelmesség és őszinteség, amelyet az egész magyar közönség a népies magyarság ideáljához fűzött".

Milyen is volt hát ez az ideálkép? A Napló tanúsága szerint: igazi művész volt. Mélységes művészi alázattal közeledett a színházhoz; szakmai fegyelme, morális tisztasága példaszerű lehet ma is. Hűséges természet volt, nem szerette a változást, változtatást. Bécsből, ahol pedig a legjobb úton lett volna a világkarrier felé, szökik haza, a kedves Debrecenbe – hisz ott legalább magyarul beszélnek. De nem nagyon akar megválni első pesti színházától, a Nemzetitől se. Eleinte még vágyódik drámai szerepekbe – ám a népszínművet annyira megkedveli, hogy a színigazgatók alig-alig tudják rávenni egy-egy operai szereplésre... Mondhatni talán: nem volt igazán újat, mást akaró művész típus; nem vonzotta az ismeretlen; művészi igényeit talán lejjebb szállította, mint szükséges lett volna.

A Napló szövegét az előforduló fontosabb személyek rövid életrajza, s az említett színművek jegyzéke egészíti ki; szintén Csillag Ilona gondos munkája. A jól összeválogatott képanyag nemcsak Blahánét mutatja meg életének különböző korszakaiban és szerepeiben, hanem a könyv lapjain sorra elvonuló, a színésznővel kapcsolatban álló személyiségeket is, Rákosi Jenőtől, gróf Andrássy Gyulán át Fedák Sáriig.

Bod Péter: Szent Hilárius.

A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Hargittay Emil. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 280 l. (Magyar Ritkaságok)

Bod Péter nagy tudományú férfiú volt. Huszonegy nyomtatott, számos kiadatlan műve közül bizonyítékul elég megemlíteni *Magyar Athenasát*, az első magyar nyelvű irodalmi lexikont, valamint bibliai lexikonát, melynek terjedelmes bevezetője pompás hermeneutikai tanulmány.

Szent Hiláriusa könnyedebb műfajhoz tartozik: kérdés–felelet formájában s erkölcsi célzattal előadott tudnivalók és anekdoták gyűjteménye. Egyik kérdése úgy hangzik: "Mit lehet tanulni az egyiptomi békától?" Felelet: "Nagy okosságot, melyet amikor el akar nyelni a krokodilus, leharap valami nádszálát, és azt keresztülfogván a szájában, el nem nyelheti." S következik a kegyes tanulság: "Te, ha az ördög bé akar nyelni, fogd szájadba az Isten beszédének nádszálát vagy pálcáját, s el nem nyelhet."

Bod Péter könyve először 1760-ban jelent meg. Ekkor 508 kérdést tartalmazott (tárgykörök szerint 13 fejezetbe csoportosítva: az Istenről és az vallásról, Az emberről közönségesen, Az időről, A gazdagságról, szegénységről stb.), később ez a szám 684-re bővült. A jelen kiadás (a három XVIII. századi és az 1943. évi után immár az ötödik) a teljes kérdés–felelet sorozatot közli.

Hargittay Emil bevezető tanulmánya minden szükséges információt megad: tisztázza a könyvecske műfaji mintáit, forrásait, helyét a szerző életművében és a korszak irodalmában, szól népszerűségéről, betiltásáról, egy-egy anekdotájának más íróknál való előfordulásairól (Temesvári Pelbárttól Mikszáthig). Hasonló alappal készültek a könyv jegyzetei.

Mintaszerű kiadvány, sajnos, oly ritka manapság a népszerű kiadások között.

L. S.

Boglári Békés István: Népi írók, ifjú kommunisták és más rebellisek.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 409 l. (Tények és tanúk)

Tanítóként dolgozott egész életében a szerző, aki a két háború közötti magyarországi haladó értelmiségi mozgalmakban szívvel-lélekkel vett részt, harcolt az állástalan tanítók jogaiért, baráti körébe kommunisták, népi írók, szociográfusok és szociáldemokrata politikusok egyaránt szép számmal tartoztak. Emlékiratában saját életéről számol be, egy olyan ember nézőpontjából írva le környezetét, az általa megismert társadalmi mozgásokat, változásokat, aki soha nem került magas posztra, kapcsolatai, érdeklődési köre révén mégis mindig tájékozott volt az ország dolgairól, politikáról. S igaza van abban, hogy érdekes tapasztalatok nemcsak a felső régiókban szerezhetők, értékes gondolatok nemcsak a magas társadalmi szférákban teremnek. Baráti köréből Darvas Józsefről, Seres Józsefről rajzol portrét, beszámol 1932-ben indított *Jövönc* c. folyóiratáról, amely csupán egy számot ért meg, s radikális nézetei miatt tanítói állásából való elbocsátását vonta maga után. Többször is

letartóztatták nézetei és baloldali tevékenysége miatt, kihallgatásairól és a bírósági tárgyalásokról szóló beszámolója kiegészítő kordokumentum a harmincas évek történetéhez. Ugyancsak dokumentumértékű az állástalan tanítók érdekében vívott harcainak felidézése is. A Diplomások Önszolgálat Szervezetének Tanítói Szakosztályában beadványokkal, újságcikkkel és különféle akciókkal próbált segíteni a tízezer-nél is nagyobb számú állástalan tanító sorsán. Mozgalmi és pedagógiai tevékenységéről szóló emlékeit sok-sok korabeli levéllel, cikkrészlettel, későbbi tanúk elemzéseiből vett idézetekkel színesíti, dokumentálja. Könyvterjesztőként végzett munkájában Püski Sándor is segítette, sikerrel működött közre a népi írók műveinek eladásában, megismertetésében. 1945 után keserű tapasztalatokat szerzett Darvas József munkájával és emberi magatartásával kapcsolatban, ezekről éppen csak jelzésszerűen tájékoztatja olvasóit, így sem érdektelen információk ezek a korszak kutatói számára. A "torzult módszerekkel operáló átmeneti esztendők"-ben végül is semmilyen közéleti szerepet nem vállaló Boglári Békés István sorsa, gondolkodása jellegzetes kortársi életpálya, s rezignált derűvel megírt emlékirata tanulságos tanúvallomás.

R. T. O.

Bori Imre: Tanulmányok a magyar–dél-szláv irodalmi kapcsolatok köréből.
Forum Kiadó, Újvidék, 1987. 296 l.

Bölcsen tette az újvidéki Forum Kiadó, hogy Bori Imrének huszonhárom tanulmányát gyűjteményes kötetben jelentette meg. Jóllehet az értekezések, konferencia-előadások, ismertetések, feladatmegjelölő és ezért elsősorban ötletket felvilágosító írások többsége már folyóiratokban és kötetekben (egyikük-másikuk többször is!) napvilágot látott, így, ebben az együttesben nemcsak a sokoldalú, több periódus kutatójaként nevet szerzett alkotó portréját, tudósi alkatát és módszertani eljárásait segít pontosabban megismerni, hanem – mindenekelőtt – hozzájárul a magyar–dél-szláv irodalmi-kulturális érintkezések természetének, jellegének célszerűbb átvilágításához, és ezen keresztül ennek az igazán nem elhanyagolt diszciplínának lehetőségeiről, esetleges stagnálásáról, a továbblépés módzatairól mutat föl nagyon sok és nagyon fontos adalékot.

A szerb Szent László-legendától Ady Endre szerb és horvát befogadásáig, egy magyar szempontból érdekes kajhorvát daloskönyvtől a vajdasági irodalom néhány epizódjáig, a "szentendrei rebellis"-ként Csuka Zoltán által magyar könyvbe írt Jakov Ignjatovičtól a vajdasági költők műfordításainak mérlegre tételéig ível Bori Imre érdeklődése, vagy másképpen fogalmazva: a hagyományos értelemben vett filológiai értekezéstől a magyar esszé-hagyományokba illeszkedő, a széppróza eszközeit is igénybe vevő írásokig, a genetikusan érintkezések "klasszikus" változatától (mint amilyen például az útleírás a kulturális kapcsolatok előmozdítása és műfaja szempontjából) az intertextualitásig, a genológiai (regényelméleti és -történeti) vázlattól a regionalitás komparasztikai felméréséig.

Mindehhez tudnunk kell, hogy az újvidéki bölcsészettudományi kar magyar nyelv és irodalom szakos hallgatói számára éveken, sőt immár évtizedeken keresztül

Bori Imre tartotta az e diszciplína jegyében megfogalmazható előadásokat, e tárgykörből tanári kézikönyvként nevezhető munkácskát tett közzé, illetőleg a magyar–szerb összehasonlító irodalomtudományi és a XX. századi magyar irodalmi értekezleteken számos, a délszláv–magyar kapcsolatok témakörbe tartozó, mindig inspiratív, mindig szellemes (és éppen ezért mindig vitára serkentő-készítő) előadásokat tartott.

Számvetésnek is fölfogható tehát ez a szintézis célú kötet. Azt mutatja, hogy Bori Imre éveken keresztül kimunkált módszerével meddig lehet eljutni, milyen területeken lehet érvényes és maradandó eredményeket elérni, hol futja csupán vázlatra, elegáns, ám inkább esszéisztikus eszme-futtatásra. Nyilvánvaló, hogy a kötet címbe foglalt megjelölés: "kapcsolatok" – élő, nemcsak a vajdasági, hanem általában a magyar művelődés- és részben irodalomtörténet szempontjából nemcsak bibliográfiai jelentőségű, hanem – nem túlzás – egzisztenciális érdekű; tudnunk kell, mit írtak rólunk, irodalmunkról, hogyan reagáltak irodalmunkra, illetőleg kultúránk-irodalmunk rétegződéséhez miképpen járult hozzá és hozzájárult-e a szerb és a horvát tényező. Ezzel együtt az együttlévő népek kultúráinak természetes és nem feltétlenül a hivatalosság és intézmények által létrejövő érintkezései a kétnyelvűségben, a kettős kultúráltságban, a kettős honosságban artikulálódnak: mindezekhez Bori Imre tanulmányai sok fontos adatot, néhány perdöntően érdekes elemzést hoznak. Kiváltképpen ott van elemében, ahol "képzettörténeti" egybevetésekre nyílik módja (mint az Ady–Krlježa-viszony feltárásakor), vagy ahol a fordítás révén jelentkező befogadástörténeti és -elméleti elmélkedésre van lehetőség (mint például Ivo Andrić magyar recepciójáról írva). De nem hallgathatjuk el, hogy az e diszciplínában oly szükséges szintézist mégsem adják ezek a dolgozatok; s nem csupán azért nem, mert a természetes tudományos munkamegosztás következtében korszakok kimaradnak (a barokkról szólva Angyal Endre és részben Hadrovics László, a felvilágosodást tekintve Szeli István írásai az eligazítók), hanem elsősorban a szükség teremtette helyzet igényelt egy sokkal oldottabb, "közérthetőbb", kevésbé szaktudományos nyelvű, szikárabb és egzaktabb terminológiával nemigen élő előadásmódot: ugyanis a feltárás, a tanári munka, a megannyi konferencia során született tanulmányok hozadéka nem annyira a diszciplína elméleti továbbfejlesztéséhez, mint inkább további anyagok bevonásához járulnak hozzá. Jellemző, hogy a hol elő-, hol utószóként publikált (a jelen kötetben: 5–8.) "Összehasonlító irodalomtörténeti problémák" főleg a kutatás *területeiről* és nem a kutatás *módszertanáról* szól, egyébként is 1970-ben született, így legfeljebb irodalom- és kapcsolattörténeti becslő (de feltétlenül az!), 1987-ben már túlhaladottnak tetszik, pesze nem utolsósorban Bori Imre értekezései miatt is. Tanulságos lenne, ha összeírnánk hány szót (fogalmat? definíciót igénylő jelenséget?) tesz idézőjelbe Bori Imre, azaz jelzi maga, hogy metaforáról van szó, amely sokféleképpen értelmezhető. A magam részéről nemigen tudok mit kezdeni a "nemzeti" jelzővel (idézőjelben), és még jónéhány szóval (?), fogalommal (?) vagyok így. Természetesen a bevezető (alapozó? programadó?) tanulmányt követő értekezésekből sok minden kiolvasható, ami az "idézőjeleket" talán még fölöslegessé is teszi. E kevésbé fogalmi nyelv az olvashatóság, a továbbgondolás szempontjából ihlető, inspiratív, kedvesináló is lehet, ennek fogom föl magam is. Mégis, több tanulsággal forgatom a kötetnek ama írásait, amelyek konkrétumokból, írói életművekből vagy műfajokból kiindulva meghatározott körvonalú érintkezési típusok kö-

rüljárását vállalják. Bori Imre minden írása teljes joggal számíthat érdeklődésre, az esetek túlnyomó részében jól kérdez, nem lezárja, hanem a maga szuverén módján megindítja a vitát.

Fried István

Bosnyák István: Mű és magatartás.

Esszék, kommentárok. Forum Kiadó, Újvidék, 1987. 233 l.

Cím és alcím közül ezúttal bizonyosan az utóbbi a fontosabb; ezt magyarázzák a kötet mottói, s ezt igyekszik megvilágítani a szerzői előszó is. Bosnyák rokon műfajokként értelmezi az esszét és a kommentárt, melyek közös vonása, hogy egyaránt távol állnak az olyan "súlyos" irodalomtörténeti, esztétikai vagy filológiai műfajoktól, mint a tanulmány, a dolgozat vagy a szakkritika. Az esszé és kommentár esetében, Bosnyák megfogalmazását idézve, "a tárgy – a legkülönbözőbb műfajú írásmű – nem a tudományos elemzés vagy szakkritika értékmérés objektuma elsősorban, hanem olyan *bevallott* 'apropó' ami okot és módot ad az esszéíró számára bizonyos 'általános érdekű és érvényű elvek' szubjektív taglalására, vitatására és afirmálására is, miközben az esszé témája, maga az adott írásmű inkább csak nemes eszköznek bizonyul, mintsem célnak..." A kötetbe fölvetett írások csoportosításakor Bosnyák mégis az írások témájára figyelt. Az első, Kortársak címet viselő részben főként a mai jugoszláviai magyar irodalomról szóló írások kaptak helyet. Domonkos István *Redőny* című prózakötete, Dudás Károly *Szakadója*, Baranyai Júlia néprajzi és művelődéstörténeti tanulmányai, Koncz István és Maurits Ferenc versei, Tóth Ferenc színműve, Várady Tibor és Varga Zoltán regényei szolgáltatottak itt "ürügyet" Bosnyák számára gondolatai kifejtéséhez. A magyar szerzők mellett Jugoszlávia többi népének irodalmát itt Slobodan Šnajder és Danilo Kiš képviselik. A kötet második része, mely az Élő hagyományok címet viseli, az elődökkel foglalkozik: Lukács Györggyel és Adyval, Két antibarbarus címmel Krležával és Sinkóval, valamint Gáll Ernővel és Méliusz Józseffel.

A kötetet az 1970 és 1985 között született írások eredeti megjelenési helyét feltüntető jegyzetek teszik teljessé, s könnyítik meg az értelmező munkáját, akinek (ellentétben a kötet mostani ismertetőjével) nem csupán az írások tárgyáról, hanem üzenetéről is számot kell adnia.

Szajbély Mihály

Börzsönyi József: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1986 [1987]. 411 l. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 4.)

A Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára – közismert nevén a sárospataki kollégium nagykönyvtára – osztozva a kollégium szellemi

kisugárzásában, évszázadok óta kiemelkedő szerepet töltött be az észak-magyarországi református értelmiség képzésében. A könyvtár története is azonos a sokat szenvedett, bujdosásra, vándorlásra ítélt kollégium és diákjai sorsáéval. Könyveinek és kéziratainak jelentős része elveszett az erdélyi, gönci, kassai tartózkodás alatt – akárcsak a legutóbbi, a II. világháború elől Pestre menekítés alkalmával. De még így is az egyik leggazdagabb könyv- és kéziratgyűjtemény gazdája a könyvtár: református egyház- és iskolatörténeti, irodalomtörténeti vonatkozásokban egyaránt becses dokumentumanyagot őrizvén a kutatók számára.

A két és félezernyi egység napjainkban ismét örvendetes gyarapodásnak indult: a régióhoz kötődő hazai és külföldön élő tudósok, művészek – folytatván a múlt századi diákok és tanárok nemes hagyományait – Sárospatak nagymúltú iskolájára és könyvtárára bízák hagyatékuk, szellemi értékeik vigyázását.

A Börzsönyi József összeállította katalógushoz Szentimrei Mihály fűzött – a nagykönyvtár történetét bemutató – előszót.

J. J.

Cavaglià, Gianpiero: Gli eroi dei miraggi. La parabola del romanzo ungherese dal Millenario alla repubblica dei Consigli. 1896–1919.

[A délibábok hősei. A magyar regény története a Milleniumtól a Tanácsköztársaságig. 1896–1919.] Cappelli editore, Bologna, 1987. 156 l.

Gianpiero Cavaglià, a torinói egyetem magyar professzora, két Krúdy-könyv (*Az Aranykéz utcai szép napok*, 1982 és a *Vörös postakocsi*, 1983) olasz fordítója, több kiváló, a XVIII–XIX. századi magyar irodalommal foglalkozó tanulmány szerzője összefoglaló munkát jelentetett meg a magyar regény fejlődéséről, melynek csúcs- és egyben végpontját Krúdy művészetében jelöli meg. Cavaglià ideológiatörténeti elemzésekre építi műfaj-történetét. Azt a folyamatot vázolja fel, hogy hogyan ürültek ki, váltak illúzióvá, délibábbá, majd egy konzervatív ideológia részévé a magyar nemzeti eszmények, s miképpen befolyásolta ez a változás a prózairodalmat a kiegyezéstől az első világháború végéig terjedő időszakban.

Könyve első fejezetében bemutatja a millenniumi Magyarországot: leírja Budapest nagyvárossá válásának folyamatát, s összefoglalást nyújt a kiegyezés utáni politikai és ideológiai irányzatokról. Megállapítja, hogy a nacionalista eszmék ebben a korban nem fejezik ki többé az ország valós politikai problémáit, illúziókra épülnek, így a politika terén konzervatívnak minősülnek. Sajátos módon azonban ezeknek a konzervatív eszméknek a továbbélése az elbeszélő irodalom fejlődésében jótékonyan hatott, hozzájárult a modern regény kialakulásához. Az az epika ugyanis, mely e délibábbá váló nemzeti eszmék kifejezője, szükségképpen egyre inkább eltávolodik a valóságtól, művészileg messze kerül a (marxista kritika által különösen értékelt) realizmustól és a naturalizmustól, elveszíti moralisztikus, tanító jellegét, s mindez a javára szolgál, mert így önálló, saját világot képes teremteni. A legjobb magyar regényeket, Jókaitól Mikszáthon át Krúdyig Cavaglià szerint e realitásukat mindinkább elvesztő nemzeti eszmék határozzák meg. Jókai műveinek nagy részét

a számára vitathatatlan értékeket hordozó nemzeti eszmékre építi, Mikszáth ugyanezen értékeket, de már iróniával ábrázolja, Krúdy írásaiban pedig a nemzeti mítosz visszhangja, kísértete jelenik meg. Krúdy sajátos viszonya ezen elavult nemzeti mítoszhoz meghatározó szerepet játszott abban, hogy az epikának egy Európában páratlan, új típusát hozta létre, mely Musil és Proust jelentőségével vetekszik. (A modern eszmék írói ezzel szemben a magyar epika történetében nem voltak képesek nagy teljesítményekre.)

Cavaglia könyve további részeiben ezt az első fejezetben felvázolt tételt fejti ki. A nemzeti mítosz lényege Cavaglia szerint a közvetítés (avagy összebékítés – ő a *mediazione* kifejezést használja) ethosában ragadható meg. Abban a hitben, hogy a nemesség képes közvetíteni a különböző osztályok között, s egyéb politikai, társadalmi konfliktusokban; hogy a magyar nemzet történelmi küldetése közvetíteni a Monarchia népei között, s Európában a germánok és a szlávok között. A népnemzeti irodalom is ennek a mítosznak a jegyében születik: olyan irodalom, mely közvetít a nemzet családjának alsó és felső rétegei között. A népnemzeti irodalom idilli, patriarchális nemzetképhez kötődik, mely a társadalmat egységben látja, nem pedig ellentétekből szabdaltnak; ezért vezető műfaja a dal, s nem a regény, mely a tagolt, anakronizmusokkal teli társadalom bemutatására alkalmas. Jókai "népnemzeti" regényei – melyeknek tárgya a nemzeti kultúra kialakulásának fényes korszaka, az *Egy magyar nábob*, a *Kárpáthy Zoltán*, *A kőszívű ember fiai* – sajátos regények: eposz-szerű vonásokat hordoznak magukon, típusokat jelenítenek meg (ez is a 'közvetítés' szellemével függ össze), s gyakran adomákkal, anekdotákkal építkeznek (melyek az egységes, össz nemzeti kultúra elemei, mindenki számára ismertek).

Jókai Aranyembere, Tímár Mihály az első olyan figura a magyar elbeszélő irodalomban, aki a fenti eseményeket a reális világban nem tudja megvalósítani – ő nyitja meg a délibábok hőseinek sorát –, csalódik, s egy másik világba, a Duna szigetére menekül. Ezt a másik világot Jókai itt még valóságos létezőként tudja bemutatni, a későbbi írónál azonban az elbeszélő irodalom nemzeti eszményeket valló hősei szükségszerűen egyre inkább az illúziók, a képzelet világába menekülnek.

Kialakul a falu mint idilli sziget mítosza (ez is illúzióknak bizonyul). Erre épül a Mikszáth-, Tömörkény- és Gárdonyi-novellák egész sora, s az a Habsburg-ellenes és nagyváros ellenes 'provinciális' irodalom, melynek központja Szeged. Az idilli falu azonban alkalmatlan témának bizonyul a regényhez.

Mikszáth regényei alkotják a következő állomását annak az útnak, mely a nemzeti mítoszba vetett hit megingásához vezet. Cavaglia egy Hofmannsthal-idézet jegyében – "minden, amiben hittek, létezik, és csakis az" – elemzi a *Beszterce ostromát*. Majd az elbeszélő irodalomnak azt az ágát mutatja be, mely a nemzeti eszmék irreálissá válását tragédiaként ábrázolja.

Gozsdu-, Petelei- és Thury-novellákat vesz sorra, melyeknek a hősei mind illúziók és valóság konfliktusába tragikusan belepusztult emberek. Aztán számba veszi a színpadias, irodalmias Mikszáth-követőket is (Papp Dániel, Lovik).

A Modernizmus, turanizmus, pannonizmus című fejezet a nem a nemzeti mítoszból építkező írókat (Ambrus, Bródy, Justh, Cholnoky) tárgyalja.

Ezen kitérő után következik a Krúdyról szóló fejezet, mely esszéisztikusságával (érződik rajta, hogy szerzője lelkes Krúdy-rajongó) némileg elüt a könyv többi tanulmányától. 1919-ig tekinti át a Krúdy-életművet, elemzése középpontjába

a *Szindbád*ot, *A vörös postakocsit* és *A napraforgót* állítva. A Krúdy-regényekben "egyre kevésbé történik valami, csak az én van benne, aki beszél a hanyatlóban lévő tradicionális Magyarország figuráiról és dolgairól, amiket szeret, és bebugyolálja őket prózája szövetével, mintegy óva őket a teljes pusztulástól". Ugyanaz az emlékezet megőrzése iránti hódolat van meg Krúdyban Cavaglià szerint, mint Musilban vagy Proustban. Sajátos és eredeti szint képvisel azonban az egész modern európai irodalomban azáltal, hogy a távolságtartás, az irónia és az idill utáni nosztalgia, a líraiság egyszerre van jelen írásaiban. Krúdynál a nemzeti hagyomány már csak mint az irodalmi emlékezet része él; művészete a nemzeti eszméktől való végleges búcsúzás fázisában született, s így lett modern.

Cavaglià könyvének epilógusa az Ultranacionalista eposz címet viseli. A történelmi Magyarország végét és a nemzeti kultúra katasztrófáját jelentő Trianon után a nemzeti identitás védelme lett újból a legfontosabb kérdés. Így a magyar kultúra – mely éppen megindult a modernizálódás útján – Cavaglià szerint kénytelen volt visszatérni a nemzeti eszmék újbóli előtérbe helyezésével egy 100 évvel korábbi stádiumhoz. Ennek az "eredménye" Szabó Dezső *Elsodort faluja*, melyet Cavaglià mint a modern európai regény ellenképét, az ideológiai és művészi hanyatlás mélypontját mutatja be.

A tanulmány egyes fejezeteit részletes – magyar és idegen nyelvű – bibliográfia követi.

Cavaglià könyve nagy vizsgált anyagra támaszkodó, színvonalasan felépített és konzekvensen végiggondolt szintézis. Közép-európai és európai kontextusban vizsgálja a magyar regény fejlődését, s bemutatja, hogy jelentős volt a magyar hozzájárulás az európai értékek válságának a kultúrájához. Ezzel bizonyítja, hogy a magyar irodalom tanulmányozása elengedhetetlen a közép-európai kultúra megismeréséhez. Munkája azon túlmenően, hogy elősegíti a magyar irodalom újrafelfedezését Olaszországban, a magyar irodalomtörténetírás szempontjából is jelentős: mind részleteiben, mind koncepciójában rendkívül sok újdonságot tartalmaz. Egy a közép-európai – főleg az osztrák – kultúrát alaposan ismerő olasz irodalomtörténész szükségszerűen más szemszögből, s másképp látja a magyar irodalom egyes jelenségeit, mint hazai kollégái. Ebből fakadnak könyvének értékei és problematikus mozzanatai is. Érdeemes volna vitára ingerlő tanulmányát magyarul is hozzáférhetővé tenni.

Kovács Zsuzsa

Confessiones ecclesiarum evangelico-reformatarum A. C. et H. C. Europae Centro-Orientalis tempore reformationis III/1 1564–1576. – Ostmitteleuropas Bekenntnisschriften der Evangelischen Kirchen A. und H. B. Des Reformationszeitalters III/1 1564–1576.

Herausgegeben von Peter F. Barton und László Makkai. Budapest, 1987. 371 l.

A bécsi Institut für protestantische Kirchengeschichte és a debreceni Institutum Historiae Reformationis Europae Centroorientalis együttműködése jegyében már több érdekes reformációtörténeti munka jelent meg. A három kötetesre terve-

zett újabb sorozat első köteteként Peter F. Barton és Makkai László gondozásában most azokat a kelet-közép-európai evangélikus és református hitvallásokat jelentették meg, amelyek I. Miksa császár uralkodása idején láttak napvilágot. Az előszó szerint a választást az indokolja, hogy ebben az időszakban egyszerre van jelen a mondott egyházakban a hitvallások rögzítésének igénye, s ugyanakkor felélénkültek az egységtörekvések is. A továbbiakban az előszó értő szavakkal méltatja az egyes felekezetek által alkotott hitvallások egyház- és művelődéstörténeti jelentőségét, majd egy bevezető következik, amelyben Peter F. Barton, illetve Makkai László a közép-kelet-európai térség egyházpolitikai helyzetét vázolja fel. A bemutatás indokolja, hogy a birodalom és az iszlám, illetőleg a keleti egyház közötti területek tanulmányozása éppen a felekezeti sokszínűség, illetve az új egyházak alulról építkezése miatt rendkívül izgalmas. Ezután következnek az egyes hitvallások szövegei, mégpedig oly módon, hogy mindegyik előtt egy tömör történeti bevezetőt olvashatunk, amely a megszületés körülményeit írja le, majd egy ugyancsak rövid teológiai-történeti méltatást kapunk. A vállalkozást az is internacionálissá teszi, hogy az 1567-es debreceni hitvallás (egyébként jó fotómásolatban közölt) magyar nyelvi szövege mellett a német fordítást is megtaláljuk. A közölt hitvallások, illetve gondozóik a következők:

Modus Concordiae, Enyed 1564 (Bölcskei Gusztáv); Confessio Carinthica, 1566 (Pál I. Fónyad); Confessio Austriaca, 1566 (Peter F. Barton – Pál I. Fónyad); Sententia Concors, Kolozsvár, 1566 (Jánossy Imre); Brevis Confessio, Debrecen 1567 (Makkai László); A Debrecenbe öszve gyűlt keresztyén prédikátoroknak vallások, Debrecen, 1567 (Makkai László); Confessio Scepusiana, 1568 (Pál I. Fónyad – Remi Kick); Confessio Szikszóviensis, 1568 (Csohány János); Confessio Cassoviensis, 1568 (Csohány János); A wittenbergi magyar bursa hitvallása, 1568 (Csohány János); Confessio Varadina, 1569 (Csohány János); Confessio Csengerina 1570 (Barcza József); Consensus Sandomiriensis, 1570 (Mirosław Koronko); Formula Pii Consensus inter pastores Ecclesiarum Saxonicarum, 1572 (Pál I. Fónyad); Confessio Bohemica, 1575 (Alfred Eckert – Pál I. Fónyad).

A hitvallásokat minimális – elsősorban az értelmet követő interpunkcióra szorító – változtatások mellett, betűhíven közlik. Abban az esetben, ha több változat is ránkmaradt, lapalji szövegkritikai jegyzetek kísérik a főszöveget. Úgyanitt közölt teológiai-történeti és történeti jellegű tárgyi jegyzetek könnyítik meg a hitvallások értelmezését. Ezek mélysége és részletessége ugyan szöveggondozónként eltérő színvonalú, de a legszükségesebb tudnivalók mindenütt szerepelnek. Ugyanez mondható el az igen gazdaságos, tömör bevezetőkről is. Furcsa ugyanakkor, hogy a magyar református egyház történetében kétségtelenül rendkívül fontos debreceni hitvallások megszületésének körülményeiről csupán egyetlen álláspontot olvashatunk. Még említés sem történik arról, hogy a kérdés körül véleménykülönbség alakult ki, s Pirmát Antal az itt közölttől eltérő álláspontot fogalmazott meg.

A kötetet névmutató, valamint a különböző helynév-változatokat egyaránt feltüntető helynévmutató egészíti ki.

Czére Béla: Krúdy Gyula.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 341 l. (Nagy magyar írók)

Krúdy Gyula hatalmas és szövevényes életműve kemény próbára teszi az irodalomtörténészt; nem csoda, hogy Czére Béla vállalkozása voltaképp az első monografikus igényű feldolgozás, mely e tárgyban megjelent. (Az Arcok és vallomások sorozatban megjelent munkát természetesen nem számíthatjuk ide – másfajta megközelítésmódja miatt.) Czére Béla könyve, ha nem is törleszti teljesen az irodalomtörténet Krúdy irányában felhalmozódott adósságait, a maga szűkebb, s az ismeretterjesztő funkciót is magába foglaló keretei között fontos és használható munka. Kitér az életrajz és a korrajz, a történelmi-társadalmi háttér fontosabb vonatkozásaira is, a hangsúlyt az egyes művek elemzésére helyezi. Krúdy életművében négy korszakot különít el: az *Útkeresés és ráतालálás* kezdeti periódusát tárgyaló fejezet részletesen ismerteti az írói indulás külső körülményeit, az életrajzi mozzanatokot és az író olvasmányélményeit, hogy ezekből bontsa ki sajátos írói világának kialakulását. A következő korszakot két hős, két Krúdy-alteregő átütő jelenléte határozza meg: Szindbád és Rezeda Kázmér. A harmadik írói periódusnak Czére a *Látomásos-lírai regények* címet adta – az utolsó pedig, koncepciója szerint, a "lírai realizmus" kategóriája szerint írható le. Ezzel a korszakolással voltaképp nem sokban módosítja azt a fejlődésvonalat, melyet tanulmányában Sötér István vázolt fel annak idején. Hogy ezek a kategóriák, fogalmak mennyire alkalmasak, illetve nem alkalmasak korszakok, művek meghatározására, osztályozására – illetve egy tágabb irodalomtörténeti kontextusba való helyezésére, annak taglalása igen messzire vezetne. Czére Béla a hagyományos fogalmi apparátussal elsősorban a Krúdy-életmű bemutatására vállalkozhatott: érzékenyen, mély átéléssel elemzi az egyes műveket – s érvényesítve a történeti szempontot is –, az ábrázolásmód milyenségét, a mű esztétikai tulajdonságait elsősorban a jellegzetes Krúdy-hősök személyiségének bemutatásán, belső világuk beható elemzésén keresztül érzékelteti. Túl a részelemzéseken, fontos általánosításokhoz is eljut: így állapítja meg – csak egyetlen ilyen ragadva ki a sok közül –, hogy "nem a regénytechnika volt új művészetében, hanem a szemlélet, mely egyszerre élte át a jelent és az emlékeket".

A monográfia az irodalmi művek mellett részletesen foglalkozik Krúdy publicisztikájával és esszéíráásával, így az irodalomról vallott eszméivel is. Stílusa igazi esszéstílus, nyelve árnyalatos, olykor költői impresszionista.

A kötet képanyagát E. Csorba Csilla válogatta.

Erdődy Edit

F. Csanak Dóra: Egy debreceni kereskedő Nyugat-Európában.

Csanak József úti levelei 1862-ből. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1987. 78 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 19.)

Csanak József 1862. augusztus 3-án szállt fel a gyorsvonatra Bécsben, hogy München, Stuttgart, Wiesbaden, Köln, Amsterdam és Rotterdam érintésével eljus-

son Londonba, az akkori világkiállítás színhelyére. Augusztus 15-én érkezett meg az angol fővárosba, s majdnem két hetet töltött ott; tulajdonképpen úticéljának, a világkiállításnak a megtekintésére azonban csak három napja jutott. Eredetileg úgy tervezte ugyan, hogy töviről-hegyire bejárja az egész kiállítást és feljegyzéseket készít a látottakról; "mindezzel azonban fel kellett hagynom, ha azt akarom, hogy elmondhassam, hogy nem csak a kiállítási palotában, de Londonban is voltam". A város, nyüzsgő életével és építészeti emlékeivel tökéletesen lefoglalta őt. Augusztus 28-án indult hazafelé, de akárcsak odavezető útján, most sem sietett túlságosan. Eltöltött néhány napot Párizsban, majd Genf, Freiburg, Zürich és Lindau érintésével érkezett haza. Feleségéhez írt leveleiből kikerekedő útirajza, nyitottsággal és minden iránt való szomjas érdeklődéssel társult kítűnő stíluskészségének köszönhetően a 19. századi, közismerten gazdag hazai utazási irodalom legjobb darabjainak méltó párja lehet.

A kötetet számos illusztráció, részletes jegyzetapparátus és alapos utószó egészíti ki, melyben F. Csanak Dóra nem csupán a debreceni kereskedő életútját, a város ipari fejlődésében és társadalmi életének alakulásában játszott szerepét emeli ki, hanem áttekinti a korabeli világkiállítások történetét is.

Szajbély Mihály

Csányi László: *Égtájak utassal.*

Béri Balogh Ádám Múzeum, Szekszárd, 1987. 190 l. (Múzeumi Füzetek)

A költőként indult esszéíró, irodalomtörténész, publicista, kritikus Csányi László 1952-től él Szekszárdon. E szűkebb pannon pátria határozza meg irodalomtörténeti tanulmányainak, esszéinek zömét. Így a Babits udvarában fejezetcímet viselő első könyvrész írásait, a költő fogarasi szerelméről, (*Sugár*), *A gólyakalifa* forrásvidékéről, vagy a *Babits 1920-ban* című tanulmányt, amely visszatekint a forradalmak korára, Babits szerepére a "vörös katedrán", majd áttekinti a *Nyugtalanság völgye* költői valóságát, nem függetlenül az életrajzi elemektől, így a Csinszka-szerelemtől, vagy a baloldali emigráció ellene indított támadásaitól. S mindezt Szabó Lőrinc naplójegyzeteivel támogatja meg. És ízig-vérig szekszárdi téma *Babits valósága – Tények és érvek a Halálfiához*, benne a helyek és helynevek s az egyes személyek azonosítása, részben perbe szállva a mű utószavának költött alakokra vonatkozó állításával.

A Babitsról szóló írásokat a Jónás-esszé zárja. Filológiai ez annyiban, hogy felsorol több szóabajhető hatást, párhuzamot, a Károlyi-bibliabeli Jónás könyvétől a nehezen elfogadható Arion-kapcsolaton át a XVI–XVII. századi magyar költészetig. (Kár, hogy Batizi András – aki pedig szövegszerűen is hatott Babits művére – bagatellizálja.)

A kötet második nagyobb egysége, A Lét és Rend összhangja az Illyésről szóló írások foglalata. Az első közülük több is, kevesebb is egy Illyésről szóló tanulmánynál, hiszen ebben a hangulatos filológus-esszében egy Thomas Moore-verset, a *Ne feledd a tért* címűt kíséri végig Vörösmarty fordításától a Petőfién és az Arany Jánosén át, egészen Illyés újraköltéséig.

A lokálpatrióta irodalomtörténész jelentkezik *Az elképzelt triptichonban*, (bevezetés a *Puszták népéhez*), amelyben ama hármassortár első tagja, Babits regénye, a *Halálfiái*, (az erről szóló elemzés újabb tanulmánnyal ér fel), a második rész lenne a *Halálfiái* – Babits tervezte és Illyés sürgette – folytatása, a harmadik pedig a Babits-művel összevetett Illyés-alkotás, a *Puszták népe*.

Ezután az esszéíró mutatkozik meg újabb és újabb felizzásokban; *A Lét, a Rend szabad összhangja – Illyés Gyula válogatott versei és a folytatás*; majd *A búcsú szava – Illyés Gyula hátrahagyott versei*, s az emlékek, emlékezések a költőről.

A Végtelen jelei gyűjtőcímet adta a kötet elegyes tanulmányainak, ha ugyan Csányi esetében ez a kifejezés egyáltalán használható. Mert itt kaptak helyet a tágabb Pannónia hozzá oly közelálló költőiről szóló írásai. Így esszéje Takáts Gyula kései költészetéről, majd egy ifjúkori verse, a *Harmincadik esztendő* tíz sora kapcsán a "daliás idők" pécsi helikonáról, s a költő *Helyét kereső nemzedék* című, levelezését közreadó kötetéről. A pannon költészet tárulkozik fel Csorba Győző verseskönyvéről, *A világ küszöbeiről* írván, s a költészetét átfogó ígénnel méltató tanulmányban, *A végtelen jeleiben*. S két írása szól, hozzá igen közelálló, két Pannóniából elszármazott költőről, Juhász Ferencről, (*A boldogság-kötet* versei) és Fodor Andrásról a *Könyvnyomat* kapcsán. És pannon ihletésű a kötet egyetlen művészportréja, a Martyn Ferencről szóló emlékezés is.

Végül, de nem utolsósorban kell megemlíteni az elegyes tanulmányok első darabját, *Az angyal elejti kardját* című, Radnóti jelképeiről szóló írását. Mert ez mutat a kötetzáró, *vallomás helyett* készült esszéje, a *Hazafiság és történelem – a Nem tudhatom...*-mal intonált és részben azzal berekesztett – gondolatai felé.

M. T.

Csaplár Ferenc: Kassák körei.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 453 l.

A szerzőnek, aki 1976 óta a Kassák Emlékmúzeum vezetője, a 60-as évek végétől jelennek meg Kassák Lajos munkásságát elemző írásai. Most 14 önálló, ám monográfia-szerű kötetű szerkesztett tanulmányát adta közre a Szépirodalmi Könyvkiadó. Bennük Csaplár Ferenc Kassák 20-as, 30-as évekbeli művészeti és művészszerző tevékenységét vizsgálja az európai avantgárd mozgalmaktól a magyar pályatársakkal való kapcsolatokig.

A tanulmányok "első köre" a bécsi és berlini emigrációs éveket, illetve Kassák mozgalmainak osztrák kapcsolatait tárgyalja 1933-ig, különös tekintettel a Ma köré szerveződött csoportokra, valamint a Munka-kör-re. A "második kör" tanulmányaiban, melyek a kötet nagy részét (a felét) kiteszik, az emigrációból hazatért Kassák 1924–33 közötti termékeny pályaszakaszának elemző feltárására vállalkozik a szerző, bemutatva azt a szemléletváltozást, amely az avantgárd irányzatokat követő (és meghonosító) Kassákot szociográfiai jellegű szépirodalmi művek alkotójává formálja át. Kassák munkásmozgalom és művészet kapcsolatáról vallott nézetei, a művészeti arisztokratizmus vádját visszautasító szemléletének tényei, a Dokumentum és

a Munka létrejöttének és hatásának története, illetve a belőlük kialakult mozgalmak, szellemi csoportosulások jelentőségének bemutatása mellett a kötet a Kassák-életműnek a tárgyalt korszakban keletkezett–megjelent darbjait elemző tanulmányokat sorakoztatja egymás mellé. Az *Egy ember életét*, a korrajz-regényeket, valamint a számozott költemények utolsó 35 darbját a korabeli kritikai fogadtatás ismeretetésével együtt, az újabb Kassák-kutatás eredményeit hasznosítva értékeli újra a szerző.

A tanulmányok "harmadik köre" Vonzalmak és viták összefoglaló címmel Kassák Ady-képének változásáról, Babits Mihályhoz, Juhász Gyulához, Szabó Dezsőhöz és Bartók Bélához fűződő művészi és emberi kapcsolatának alakulásáról tájékoztat, és nyújt betekintést a kassáki művészetszemlélet változásaiba egészen a 60-as évekig.

Sarankó Márta

Csapodi Csaba–Tóth András–Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet.
Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 541 l.

Számos színvonalas részlettanulmány, nagyobb monográfia (Budapesti Egyetemi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára története) után megszületett a sok szempontból hézagpótló mű, a magyar könyvtártörténet. Fontos is, hogy tudós generációk összegezzék ismereteiket, megeremtsék azt az alapot, amelyről elindulhatnak. Ilyen a most kézben tartott munka is.

Minden örömünk ellenére azonban rá kell mutatnunk a kézikönyv hiányosságaira is.

Elsőként az egyes korszakoknak szánt terjedelem aránytalanságát kell megemlítenünk, hiszen ez az egyes korszakok művelődéstörténeti súlyát is implikálja. E nézőpontból nagyon elrajzolt a középkor (önmagában nagyon jól megírt) fejezete, hangsúlyosan is a XVI–XVII. századhoz képest, de a többihez viszonyítottan is. A koraiújkori Magyarország könyvtártörténete így nem igaz, a források többségét a szerző nem használta, s fejezete nem több Gulyás Pál 1961-ben megjelent könyvé-nél, annak kivonata.

Kimondatlanul ugyan, de jelen van a kötetben az a gondolat, hogy a XVIII. század legelejéig a könyvtártörténet és olvasmánytörténet csaknem azonos diszciplína, a XIX. század második fele, illetve századunk azonban már az intézménykönyvtár korszaka. Ennek megfelelően a kutatásnak, s a könyvtártörténetírásnak más-más a módszere. Az átmeneti korszak (mint valamennyi más szakterületen is) mostohagyermek – főleg az 1772 előtti XVIII. század. Sajnos erről az összefoglalásról sem mondhatunk el mást.

Az említett hiányosságok természetesen nem jelentik azt, hogy a *Magyar könyvtártörténet* nem valóban hézagpótló, régen várt könyv, amely tankönyvként is jól használható.

Monok István

Csáth Géza: A varázsló halála.

Bővített, harmadik kiadás. Válogatta, sajtó alá rendezte és bevezette: Illés Endre. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1987. 580 l.

”Csáth Géza rajzolt, festett, hegedült, zongorázott, zenét szerzett. Engedett minden izgalomnak, erőfeszítésnek, veszélynek és hívásnak. Elszánt mohósága programszerű volt.” – írja a zaklatott sorsú – harminckét évesen morfiumtól roncsolva életének tragikus körülmények között véget vető – ám korai halála ellenére kortársai és a későbbi generációk számára is programszerű életművet alkotó szerzőről bevezető tanulmányában a kötetet válogató Illés Endre.

E harmadik, bővített kiadás az eddigi legteljesebb, Csáth Géza legjobb, legmaradandóbb novelláit, drámáit sorjáztató összeállítás. Az egész életművet fölöleli, az indulástól az utolsó, 1918-ban az Esztendő augusztusi kötetében közölt írásáig, melyek között fölleljük az olyanokat is, mint például a Kosztolányi kései prózájára, különösen az Esti Kornél-történetekre nagy hatást gyakorló *Szombat este, Apa és fiú, A vörös Eszti* vagy a Nagy Lajos írásainak keménységét, brutális tárgyilagosságát ”megelőlegező” *Tor* és a *Trepov a boncolóasztalon*, amelyek a legkorábbi művek közül valók. De más fontos felismerésekhez is támpontot ad a kötet: Csáth olyan írásával, mint a *Gyilkosság* s olyan figurával, mint ennek földbirtokos hőse a novelista Adyra is hatott és Karinthy Frigyes *Holnap reggelének* vakmerő sebészi fordulatát, egzotikumát, azaz a Karinthy-dráma magját is fölfedezhetjük a *Sebész* című novellában. A kötet írásai keletkezésük időrendjében követik egymást.

E. Sz. E.

Csép Ibolya: Áprily Lajos.

Kiadja a Ráday Kollégium. Budapest, 1987. 229 l. (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai)

A mindössze 800 példányban készült kötet a harmadik monográfia a költőről. Győri János 1967-ben és Vita Zsigmond 1972-ben megjelent önálló összefoglaló pályaképei után, és a meglehetősen gazdag szakirodalom ismeretében is eredményes vállalkozás Csép Ibolya portré-monográfiája, amely a költő születésének 100. évfordulójára jelent meg. Öt fejezetre osztva adja közre az életútra, az erdélyi tájhoz való kötődésre, a kortársakhoz fűződő kapcsolatokra, a szerkesztői munkára, a budapesti évekre, majd az öregség árnyékában töltött alkotói periódusra vonatkozó dokumentumanyagot és életmű-elemzést. Nagy szeretettel rajzolja meg az erdélyi szülőföld meghatározó élményét, a Bethlen Kollégiumban kapott indíttatásokat, a természethez való kivételes ragaszkodás költői megnyilvánulásait, Áprily szerelmi- és családi költészetét, műfordítói elveit, tanári elveit és hatását tanítványaira. Számos példával igazolja Áprily egyik leggyötrőbb gondjának állandó jelenlétét: miért is nem vállalta végig a kisebbségi sorsban való megmaradást. A mára klasszikussá vált verseket úgy mutatja be, hogy azok gondolati mélységei, érzelmi töltése mellett hatékonyan elemzi a formai szépséget, költői értékeket is. Néhány kiemelkedő példa:

A láthatatlan írás című vers elemzése, a *Havasi út* című prózai írás megközelítése, a *Lord* című állattörténet tanulságainak kibontása. Sok-sok kiadatlan verstöredék, levélrészlet, jegyzet felhasználásával hozza közelebb Áprily emberi alakját, s a poeta doctus jellemző vonásait egyaránt. Tanulmányairól hosszabban és alaposabban tájékoztat, mint az eddigi feldolgozások. Drámáit is igen sokra értékeli, aprólékosan tárja fel finomságaikat, utalásrendszerüket, formai eredményeiket. Csépb Ibolya minden irodalomelméleti és irodalomtörténeti tudnivalót mozgósítani tud kedves költője életművének értékeléséhez, az önmegszólító verstípus jelenlétét ugyanúgy bizonyítani tudja, mint az esztétörténeti kutatás itt hasznosítható elemeit. Lesznek, akik szerint talán túl is értékeli Áprily Lajos műveit a szerző, de a szigorú kritikusok sem vitathatják el sem Áprily maradandó érdemeit, sem Csépb Ibolya kivételes elemző-készségét, beleérző képességét és az értékek értő felmutatását. Az erdélyi irodalomról, műfordításról, természeti líráról, Áprily Lajosról írók számára ezentúl nélkülözhetetlen ez a kis könyvecske.

R. Takács Olga

Csoóri Sándor: Készülődés a számadásra.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 460 l.

A nyolcvanas években folyóiratokban megjelent esszék, interjúk, lírai valloások, köszöntők, emlékezők gyűjteménye ez a kötet. Csoóri verskötetei, esszégyűjteményei, filmforgatókönyvei ismeretében is elmondható, hogy életművének kiemelkedő darabját jelenti ez a könyv, a címnél többet adóan nem csupán készülődés, hanem valóban számadás: egy felelős, gondolkodó értelmiségi számadása saját munkájáról, a magyar irodalomért, a magyar népért végzett munkáról. S a még elvégzendő feladatok számbavétele is egyben a kötet több írása.

A kötet fontosságát a megjelenés utáni igen nagy visszhang, lelkes kritikai fogadtatás is jelzi: szinte minden folyóiratunk hosszú, elemző tanulmányban méltatta, ismertette, vette tudomásul az esszékben felvetett gondolatokat, problémákat, tennivalókat.

Kemény szavakkal fogalmazza meg mérlegében Csoóri Sándor a magyar értelmiség elmúlt évtizedek alatti magatartását: "... egyenként és együttesen utat tévesztettünk valahol. ... mi a félelmet és a megadást választottuk, nehogy feszültség legyen. A lefokozott és lefokozó türelmet. A kockázat helyett a várakozást... De lelkesíthetik-e az embert a részletek, ha valami kerek egész nem lelkesíti? Sajnos, ott van ez a részletek körül való tipródás minden dolgunkban. A reformok tétova, suskusoló alkalmazásában, a nemzeti ügy köpeny alatti kezelésében, ... ez már stílus, nemzeti stílus. Bátoratlan, kisrealista, aranyfedezet nélküli állapot."

A társadalmi bajokat regisztráló diagnózis a könyvben szereplő írások egyik legfőbb érdeme, a közös gondolkodásra, a bajok megoldására való felhívás, a szellemi élet hiányainak regisztrálására való törekvés szinte valamennyi írásból kiérezhető. A kötet mintegy egynegyede gyermekkori, ifjúkori élményeinek felidézése, saját munkásságának háttere, meghatározó kapcsolatait, életformájának elemei,

töprengései az ország jelenéről, múltjáról, politikájáról, irodalmáról, életének egy-egy fontos eseményéhez fűződő érzelmeiről. Az őt ért hatásokról sokszor, sok helyütt nyilatkozott már. Mégis mindig érdeklődéssel olvassuk egyre árnyaltabban megfogalmazott gondolatait, ítéleteit, önjellemzéseit. A kötet következő ciklusa – A végtelenség érzete – pályatársokról, példaképekről, festőbarátokról szóló írásokat tartalmaz, közülük a prózaíró Illyésre emlékező sorok és a Nagy László emlékét idéző vallomások különösen figyelemreméltók, de példaértékű a Bella István költészetét értékelő rövid esszé is, s fontos értékekről szólnak a Szervátiusz Tibor, Kotsis Nagy Margit és Kollár György kiállításán elmondott bevezetői is. A Bujtatott szálak című ciklus egészen rövid kis jegyzetek gyűjteménye, mind-egyikben egy-egy sokakat foglalkoztató gondolat szikrázik föl. Az egyik jellemző és fontos gondolata: "Minden irodalmon kívüli sürgésem-forgásom, boldogtalankodásom háttérében egyetlen titkos erő munkált és munkál: valahogy fönn-tartani magamban a magyar irodalom közismert szerepének a folytonosságát. Ha nem lehet mindig írásban, akkor az írástól ihletett gesztusokban és cselekedetekben."

Az utolsó három írást Élet-parancs címmel foglalta ciklusba a szerző, s a költészetéről, a természet és líra kapcsolatáról, kortárs költők nagy verseiről, Adyról, majd a műfajok őrségváltásáról töprengő esszéit sorolta a jellegzetes cikluscím alá. Érzékletesen és irodalomtörténeti érvénnyel szól a magyar költészet közelmúltjáról, a modern költészetéről, Orbán Ottó kiteljesedő életművéről, a költészet háttérbe szorulásának okairól egyaránt. A kötet egy mindenre figyelő, érzékeny magyar értelmi-ségi számadása, nyolcvanas évekbeli szellemi életünk reprezentatív dokumentuma.

R. Takács Olga

Csuri Károly: Lehetséges világok.

Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 403 l. (Műelemzések kiskönyvtára)

Részint szakmai konzervativizmusból, és a szakmai tájékozódás esetlegességéből, részint annak a szakmába sulykolódott hajlamnak a következményeként, mely szerint az irodalmi művek esztétikai "üzenetét" minél "közvetlenebbül", minél kevesebb áttétellel és "elmélettel" köteles interpretálni a műről való beszéd – meglehetősen az idegenkedés az irodalmárok nagyobb állagában nálunk a tudományos igényű szövegmagyarázatokkal szemben. Különösen feltűnő ez az elméletellenesség a századelő óta, amikortól egyre inkább rangját veszítette az ezeréves poétikai, retorikai, stilisztikai iskolázottság. (Eltekintve persze a kivételektől.) A szabatos nyelvű (azaz: ellenőrizhető fogalomhasználatú), logikus szerkesztettségű értekezés helyett az irodalmi interpretáció gyakran egyenlő a műbírálattal, a szociológizáló, a pszichológizáló vagy életrajzias élménybeszámolóval, legrosszabb esetekben a torz műbírálói vallomásokkal és a politikai allegóriával.

Mintegy negyedszázada kezdtek megjelenni itthon azok a szövegmagyarázatok, amelyek radikálisan elhatárolódnak kívántak az uralkodó hazai gyakorlattól.

Akkor csak éreztük, ma már látjuk, hogy részben a scientizmus felé hajló "korhangulat", részben sajátos politikai motiváció állt a szakmai újítások mögött. Megérné már a tudománytörténeti vizsgálatot az, hogy a "strukturalizmus" milyen ojtásai s mennyire tudták átformálni az interpretáció köznyelvét, milyen – kétes – sikerrel hatoltak be pl. a középiskolai oktatásba, s mikor és milyen módon kérdőjeleződött meg ez a fajta szakmai mentalitás a lózungokká egyszerűsödött, s a "posztmodernre" hivatkozó hermeneutika által.

Csuri Károly okos, igényes és imponáló tudományos felkészültségről tanuskodó szöveggyűjteménye hét műelemzés bemutatásával adja elő javaslatait az irodalmi műalkotás szemantikai rendszerének megközelíthetőségéről, az irodalmi elbeszélés világának rekonstruálhatóságáról. Könyve elkerülhetetlen figyelmeztetés legalább arra nézve, hogy feltétlenül kívánatos a műről való beszéd nyelvének pontossága és állításainak ellenőrizhetősége. Az intuícóra és a műveltségre kedvvel hagyatkozók számára is ajánlatos megismerni Csuri tudományelméleti, ismeretelméleti összefoglalásait, modell-fogalmait, motívum- és embléma-definícióit stb. Mindezt megkönnyíti a fogalmazványok rokonszenvesen szerény hangneme.

Aki türelemmel és figyelmesen végigveszi az itt közölt elemzéseket (Kosztolányi, Hoffmannstahl, Németh László, Örkény, Hernádi Gyula, Borchert és Juhász Ferenc egy-egy művéről), annak egy enciklopédikus műveltségű, feltűnően érzékeny és alapos figyelemmel olvasó, a művek "háttérövezeteiben" (pl. a szekunder irodalomban) is jól tájékozott szakemberrel lesz találkozása. Aki érezhetően visszafogott, szabatos, nem stíldekorációkkal gyönyörködtetni kívánó magyar nyelven beszél. Az olvasó bepillanthat az egyik legfontosabb, noha a szélesebb közvélemény által alig ismert tudományos műhely, a *Studia Poetica* köteteit létrehozó szakkör szegedi műhelyébe is.

Ezeknek a tanulmányoknak a jellegét és jelentőségét egy, a szerző elveitől igencsak, de gyakorlatától már kevésbé idegen módon, hasonlattal lehetne megvilágítani. A hagyományos műelemző gyakorlathoz vonzódó, de valamelyest nyitott szaktárs úgy állhat szembe ezekkel a szövegekkel, mint az átlagosan igényes tárlatlátogató vagy zenebarát a modern művészeti gyakorlattal. Ha tudja vagy tapasztalja azt, hogy az illető művész tanult klasszikus anatómiát és szolfézt, ha biztos benne, hogy akadémiai pontossággal is tudna festeni vagy komponálni, akkor hajlamos kell legyen arra, hogy elgondolkodjék: miért hiányzik innen a közvetlen megfeleltetés a hagyománnyal vagy azzal, amit felületesen tapasztalatnak szokott nevezni.

Alexa Károly

Dán Róbert: Az erdélyi szombatások és Péchi Simon.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 330 l. (Humanizmus és reformáció 13.)

A korán eltávozott szerző utolsó könyveként a szombatosság első félév-századának és Péchi Simon pályájának teljességre törekvő feldolgozását hagyta ránk. Ennek megfelelően a monográfiában eszmetörténeti és a politikai eseményeket

taglaló fejezetek váltogatják egymást. Bevezetés gyanánt a *judaizare, sabbatizare, semi-judaeus* terminusok jelentéstartalmának történeti elemzésével különíti el a Vehe-Gliurus nyomán kialakult áramlatot mindazoktól a tendenciáktól, amelyeket többnyire a polemikus befeketítés jegyében zsidózóknak neveztek. Ezt követi az erdélyi szombatosság genezisének bemutatása, amely igen szemléletesen szembesíti a XVIII–XIX. századi hagyományt a XVI. századi dokumentumokból kirajzolódó képpel. A magyar nyelvű szombatos irodalom első produkcióit természetesen a korábbi könyvében részletesen bemutatott Matthias Vehe-Gliurus munkáival veti össze. E fejezetek Pirnát Antal és Varjas Béla korábbi elemzéseire is támaszkodó summázata, amely szerint az első prózai szombatos iratok az 1580-as évek derekán készülhettek, majd a 80-as évek végén íródtak az első tanító- és gyülekezeti énekek, meggyőzőnek látszik.

Az elemzés a következőkben két szinten történik. Dán Róbert egyrészt azt mutatja be, hogy a 80-as évek végére hogyan körvonalazódott egy olyan plebejiztikus szombatos vallásosság, amely ünnepeivel, szokásaival egyre inkább az élet egészét akarta átölelni. Ennek letéteményesei kismesek, városi kézművesek és parasztok voltak, illetve elsősorban a közsékelyek. Másfelől ehhez csupán lazán kapcsolódva jelenik meg szerinte a főurak filozófiai-elméleti vonala, amelynek letéteményesei azonban politikai döntéseikben is alapjában véve szombatos voltak vagy szimpátiájuk által vezéreltetek. E kör tagjai közül természetesen Eössi András áll legközelebb a szombatosokhoz. Ugyanakkor kivételesen emezek aktivitása is eljuthatott a nagypolitika szintjére, amit leginkább az a hódolólevél bizonyít, amelyet a marosvásárhelyiek írtak 1595 nyarán az Abraham nevű zsidó személyében Erdélynek új fejedelmet szánó töröknek.

A következő fejezetekben részletes pályaképet olvashatunk Péchi Simonról egészen addig az időpontig, amíg 1624 novemberében el nem hagyhatja Bethlen börtönét. E pályakép igen gazdag új adatokban és megfontolásokban: pontosítja a későbbi kancellár indulásáról, különös útvonalú peregrinációjáról meglévő ismereteinket, s minden tekintetben közelebb hozza olvasóját e nem mindennapi felemelkedés megértéséhez. Bethlen kancellárjának tevékenységét bemutatva ugyan helyenként túlságosan is nagyot markolónak látszik a politikai háttér rajza, ám új dokumentumokra is támaszkodva meggyőzően mutatja be a bukáshoz vezető "árulás" motívumait. Péchi a hagyományos erdélyi politika követőjeként nem tudott egyetérteni a Magyarország királya címet elfogadó, s a cseh–sziléziai szövetség jegyében távlatos célokat követő bethleni politikával. Így talán az erdélyi fejedelmi trónt is célul tűzve, s a Habsburgokkal összejátszva szándékosan késett le a fehérhegyi csatáról. Dán igen alaposan tárja fel a Bethlen Gábor koncepciójától való eltávolodás folyamatát, ám mindaz, amit a kancellár 1620–21 körüli ideológiai válságáról, s egészében Péchi szellemi kalandjairól elmond, további vizsgálódást igényel. Itt csupán arról a mozzanatról kell említést tennünk, amely Martin Seidel szerepére vonatkozik. Dán Róbert szenzációs felfedezést tett, amikor a hamburgi Stadtsbibliothekből előbányászta Seidel *Origo et fundamenta ... religionis christianae* című művét, amely új megvilágításba helyezi a XVI. század második fele vallási heterodoxiájának egészét. Mindezt, s a Seidel szöveg tömör bemutatását nem lehet eléggé méltatni, de a szerző abból a tényből, hogy Péchi *igyekezett* megszerezni a sziléziai eretnek mű-

vének másolatát, igen ingatag lábakon álló következtetésekre jut. Ennek az a lényege, hogy Péchi szellemi fejlődésében felvesz egy olyan fázist is, amelyben Seidel felekezetek feletti *religio naturalis*a valamint a Lipsius-i újszoitikus morálfilozófia volt a kancellár számára az irányadó. Ez alapvetően befolyásolja a további fejezetek koncepcióját is, hiszen a fogoly, majd Bethlen börtönéből kiszabaduló Péchinek mintegy újra el kell jutnia a szombatosokhoz.

Míndez nem jelenti azt, hogy az ezt követő fejezetek ne lennének rendkívül fontosak és tanulságosak. Sőt éppen arról van szó, hogy Péchi irodalmi munkásságának bemutatásával Dán Róbert olyan feladatra vállalkozott, amelyet csak ő tudott elvégezni. Az eredeti művekkel való összehasonlítással, s sok filológiai probléma megoldásával tárja elénk, miképpen épült ki a felekezetének kegyességi és liturgikus szövegeket adó fordító-átdolgozó műhely. Nem csupán a már kiadott Psalterium és Imádságoskönyv, hanem a kéziratban maradt traktátusok és elmélkedések esetében is több részletprobléma tisztázására épült a bőséges idézetekkel alátámasztott értelmezés. A Talmud Pirké Avot című traktátusán kívül több kisebb értekezés mellett részletes elemzést olvashatunk az Ószövetség-fordításról is. S bár a kiindulópont mellé kérdőjelet tettünk, a koncepciónak az a része, hogy Péchi számára egyre fontosabbá válik a héberből magyarra átültetendő rabbinikus hagyomány, s hogy egyre inkább a teljes zsidó szokásrendszer elfogadtatására törekszik, kétségtelenül helytálló. Ennek a folyamatnak bizonyos értelemben betetőzése az a Mose ben Jakob törvénykönyvére támaszkodó magyaritás, amelyben már a mindennapi életben követendő szabályokat is megszabja szombatos követői számára. A folyamat, amelyet egyértelmű szektásodásként írhatunk le, itt zárul be.

Dán Róbert azonban a továbbiakban sem korlátozza figyelmét egyedül Péchi Simonra. A zárófejezet ugyanis nem csupán a szombatosokat végleg föld alá szorító dési komplanáció körülményeit elemzi, hanem felvázolja azokat a politikai váradalmakat is, amelyek egy újabb szombatos fejedelemjelölt, Székely Mózes fellépéséhez fűződtek. Ez a fejezet is igen adatgazdag, bár szívesen olvastunk volna összegzést e kísérlet valóságos politikai súlyáról, míg a dési végzések értelmezésében a szerzőnél nagyobb súlyt tulajdonítunk annak, hogy ott nem csupán a szombatosokat ítélték el, hanem mindazokat, akik eltértek a János Zsigmond idején rögzített unitárius tanoktól. Az egész könyvre vonatkozóan igaz persze, hogy a szombatosság szerepének, súlyának értelmezéséhez az eddigieknél jóval többet kellene tudnunk a XVI. század végi XVII. század eleji – olykor a bevett unitarizmus mellett, olykor kebelében ható – nonadorantista tendenciákról.

Egészében véve Dán Róbert különösen Péchi Simon szerepének és irodalmi működésének elemzésével hagyott ránk alapművet.

Balázs Mihály

Darholcz Kristóf: Novissima tuba azaz Ítéltre serkentő utolsó trombitaszó.

Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta, a képeket válogatta Németh S. Katalin. Az utószót írta Jankovics József. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986 [1987]. 151 l.

Ifjabb Darholcz Kristóf életéről keveset tudunk. A Pallas magyar ivadécai közé, Balassi Bálint körébe tartozó Darholcz Kristóf unokája volt. Húszas éveinek elején halt meg 1639-ben vagy 1640-ben; talán valamilyen járvány áldozata lett feleségével együtt. Halála valószínűleg nagy vesztesége lehetett a magyar irodalomnak, hiszen egyetlen fennmaradt munkája, az utószó írójának ítélete szerint: "a korban szinte egyedülálló esztétikai igényű és színvonalú, talán a legvilágiasabb vallásos szövegnek tekinthető késő reneszánsz alkotás".

Ez a jeles könyvecske, a *Novissima tuba...* ez idáig még a szűkebb szakmai körökben sem volt igazán ismert. 1639-es kassai kiadásából egyetlen csonka példány létezik (jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár állományában). 1978-ban a szöveg megjelent ugyan Komlovszki Tibor gondozásában, de ez a miniatűr, bibliofil kiadvány nem került könyvárusi forgalomba, és az eredeti editio princeps unikális példányának egylevényi hiányát sem sikerült pótolnia.

Fordítása keletkezésének történetét Darholcz Kristóf maga mondja el édesapjához, Darholcz Ferenchez címzett ajánlásában. Tolnai Dáli János angliai bujdosásából hazatérőben, 1638-ban egy *Novissima tuba* című latin nyomtatványt nyújtott át neki Fintán időzve, kérvén a tanult fiatalembert a könyvecske magyarítására. Jankovics József kutatásai és utószava nyomán ma már tudjuk, hogy a latin *Novissima tuba* szerzője az angol Richard Brathwaith (1588?–1673), aki először 1632-ben jelentette meg művét Londonban Musophilus álnéven. A könyv hamarosan több kiadást is megért, napvilágot látott angol fordítása is. Brathwaith művének műfaja: "conduct book", vagyis istenes és tisztességes életre vezető olvasmány; a középkori ars moriendik, misztériumjátékok örököse, a fordító szavaival "üdvösséges és minden keresztény embernek utolsó órájára tartozó" dolgokról szól.

Az allegorikus, megszemélyesített alakok szerepeltetése a középkori moralitásoktól a reneszánsz dráma felé mutat. Külön erényei mind az eredetinek, mind Darholcz Kristóf átültetésének az életszerűen pergő párbeszédnek és a finom humorrall színezett lélektani érzékenység. A kötet hat beszélgetésének témái: 1. "Mint tusakodjék az Halál az Testtel, az Test az Lélekkal"; 2. "Az Ördög az Testet és az Világot... sok kísértetből gyötri, sanyargatja"; 3. "Mint érkezék el az kis bíró, az Lelki ismeret és maga az Ember, azok is mint vetekedjenek egymással"; 4. "Az boldogúlt Lélek az Testbül kimegyen"; 5. "Az Istennel színről színre mint beszéljen"; 6. "Isten szent Városában jutván mint nyerje el az boldogságot".

A kassai kiadás egyetlen ismert példányának csonkaságát a szöveg gondozóinak sikerült megnyugtatóan pótolniuk egy szerencsésen meglelt XVIII. századi kéziratot másolat alapján. A kötetet Hans Holbein *Totentanz* sorozatából válogatott fametszetek illusztrálják. A kiadás nyomán jelentős XVII. század eleji művel gyarapodott irodalmunk.

De Sigetho Hungariae propugnaculo (Zrínyi-album). Wittenberg, 1587.

Szövegét gondozta: Kőszeghy Péter, a kísérő tanulmányt írta: Szabó András. MTA Irodalomtudományi Intézete–Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 63 lev., 34 l. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XV.) [Hasonmás kiadás]

A *De Sigetho Hungariae propugnaculo*, közismert nevén a *Zrínyi-album*, 1587-ben jelent meg Wittenbergben, s azóta csupán részletek láttak belőle újra napvilágot. A most kézbe vehető hasonmás kiadással, melynek szövegét Kőszeghy Péter gondozta, kísérő tanulmányát pedig Szabó András írta, a szakemberek régi óhaja teljesült: minden érdeklődő könyvespolcára odakerülhet végre a *Szigeti veszedelem* egyik fontos forrása.

Szabó András tanulmányából megtudjuk, hogy Forgách Imre (1541–1599), aki második felesége révén a szigetvári hős veje volt, maga is írt történeti tárgyú műveket, s kapcsolatban állt kora számos későhumanista gondolkodójával (Rimay János, Kovacsóczy Farkas, Dudith András). Harmadik felesége, Szidónia Katalin családi kapcsolatai révén került később abba a helyzetbe, hogy Szászországban könyvet jelentetethet meg. A kötet anyagát a helvét magyar coetus diákjaival szoros kapcsolatot tartó humanista Petrus Albinus Nivemontius rendezte sajtó alá, aki ekkor a wittenbergi egyetem poetika professzora volt.

A *Zrínyi-antológiának* három rétege van. Az elsőbe a Forgách Imre gyűjtött írások tartoznak (részlet Forgách Ferenc történeti munkájából; Péchy Gáspár, Hóczy Mátyás, Szikszai Hellopaeus Bálint, Johann Sommer, Christian Schesaeus, Cibrádi Mihály, Siklósi Mihály, Miskolci Puah Pál, Nicolaus Steinberg, Nicolaus Rhediger, Bernhard Sturm és Salamon Besner versei). Az album második rétegét az 1586-os esztendőben Wittenbergben tanuló magyar diákok latin alkalmi költeményei alkotják. Nicolaus Baticius és Jeremias Sartorius szlovák tanulók Forgách-alumnusok voltak, Cibrádi Mihály és Csanádi János szintén; Budai János és Csorba István szerepelésének oka azonban ismeretlen.

A kötet harmadik rétegét Petrus Albinus középszerű epigrammái és az általa gyűjtött szövegek képezik. Ez utóbbiak legfontosabbika a horvát Ferenac Crnko latinra fordított beszámolója a szigeti eseményekről.

A kötetet szép német fametszetek díszítik (*Zrínyi-címer*, *Zrínyi páncélos képe*, *Zrínyi a kirohanás előtt*, *Forgách-címer*, *szász hercegi címer*), amelyeknek mintáit szintén Forgách küldte Wittenbergbe.

A *Zrínyi-album* hasonmás kiadása nemcsak a *Zrínyi-kutatásnak* adhat újabb ösztönzéseket, hanem lényeges információkat tartalmaz a magyar későhumanizmusra, a wittenbergi magyar coetus kultúrtörténeti szerepére és a kevésbé ismert 16. századi magyar képzőművészetre vonatkozóan is.

Győri L. János

Début en fin des Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale.
Actes du Sixième Colloque de Mátrafüred. 20–25, octobre 1984. Publié par Ilona Kovács. Akadémiai Kiadó–Edition du CNRS, Budapest–Paris, 1987. 315 l.

Az 1987-ben Budapesten megrendezett VII. Nemzetközi Felvilágosodástörténeti Kongresszus alkalmából jelent meg a három évvel korábban tartott mátrafüredi kollokvium anyaga. Nem tekinthetjük ezt véletlennek: ha Magyarországnak jutott az a megtisztelő feladat, hogy otthont adjon a XVIII. század kutatóinak négy évente megrendezett kongresszusának, akkor ezt a felvilágosodás különböző aspektusait körbejáró és Köpeczi Béla szervezésével francia, magyar és számos más nemzetiségű kutatót összegyűjtő rangos mátrafüredi konferenciasorozat alapozta meg.

A kötetet a mátrafüredi kollokviumok egyik nagy barátjának, a francia forradalom nemzetközileg elismert kutatójának nekrológja nyitja: Albert Soboul többé nem látogat el Magyarországra.

A tulajdonképpeni munka két részre oszlott a konferencián: a felvilágosodás korának kezdetét (*A* téma) és végét (*B* téma) vizsgálták az előadások. A felvilágosodás kezdeteiről Köpeczi Béla és H. Balázs Éva előadásai vezették be a vitát. Bíró Ferenc a nemesi kultúra változásait vizsgálta a felvilágosodás korának kezdetén, míg Hopp Lajos a Frühauflklärung fogalmát elemezte. Wellmann Imre Bél Mátyás életművét mutatta be, kiemelve, hogy a nagy pozsonyi tudóst joggal tekinthetjük a felvilágosodás "előfutárának". Gabrijela Vidan zágrábi professzor Zenović iskoláját és a felvilágosodás dalmáciai kezdeteit tárta a hallgatóság elé – itt sem volt mentes az egyéni kockázattól az új eszmék hirdetése. Edna Hindie-Lemay, a párizsi École des Hautes Études tanára a francia alkotmányozó nemzetgyűlés vitáinak Lengyelországgal kapcsolatát vizsgálta: 1791-ben mindkét országban új alkotmány készült. Derek Beales oxfordi professzor rámutatott, hogy az 1760-as, 1770-es évek Ausztriájában a felvilágosodás és a katolikus eszmék térhódítása párhuzamos. Akárcsak Edna Hindie-Lemay, kollégája, Maria Flandrin is Lengyelországot és Franciaországot hasonlította össze, ez alkalommal az irodalmi szalonok hatását elemezve.

A második témát, mely a felvilágosodás korának végét vizsgálta, Kosáry Domokos előadása vezette be. A felvilágosodás végéről beszélünk, mutatott rá, de a felvilágosodásnak nincs vége – a korszakot új eszmék uralta kor váltja fel, de a felvilágosodás továbbra is hat, jelen van, eleven erő. Zofia Libiszowska a felvilágosodás végét mutatta be Lengyelországban, ez az időszak a lengyel történelem egyik mélypontja. Ring Éva előadása ugyancsak Lengyelországgal foglalkozott, összevetve a magyar nemesség felfogását a lengyelekével. Zofija Sinko és Zdzislaw Libera előadásai szintén a XIX. század elejének lengyel fejlődését, a felvilágosodás továbbélését mutatták be. Peter Vodopivec ljubljanaui kutató a szlovéniai felvilágosodás periódusait jellemezte, rámutatva, hogy milyen nehéz éles cezurákat találni egy eszme hatásának történetében. Szabadváry Ferenc és Vámos Éva előadása a magyar mineralógia megalapítója, egy felvilágosult tudós, Ruprecht Antal pályáját rajzolta fel, míg e recenzió írója a felvilágosodás néma statisztái, a paraszti tömegek művelődését vizsgálta, az iskolák hatását és az írástudás lassú elterjedését a felvilágosodás korában.

A kötetet a konferenciák tudományos- és szervező titkára, Kovács Ilona szerkesztette. A könyv azon kevés Budapesti kiadott munkák egyike, amelyet megtalálunk Európában utazva szinte minden nagy könyvtár polcain.

Tóth István György

Dékány Endre: A magyar református egyház Németh László életművének a tükrében. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Tanulmányi Osztálya. Budapest, 1987. 276 l. (Theologiai Tanulmányok 21.)

A XX. század magyar irodalmának egyik legnagyobb alakjáról könyvtárnyi szakirodalom jelent már meg életében is. Halála óta továbbra is szaporodnak az életművét, egyes műveit, eszméit, műfordításait, pedagógiai elképzeléseit megközelítő, feldolgozó monográfiák, tanulmányok, esszék; tudományos üléseken elemzik a munkásságából kiemelhető különféle problémákat. Az elsősorban irodalomtörténeti és eszmetörténeti megközelítésekhez képest ez a disszertáció szokatlan, eddig nem vizsgált aspektusból tekinti át a hatalmas, nyomtatásban hozzáférhető életművet. A személyes okoktól (a szerző református lelkész, közvetlen kapcsolatait voltak Németh László rokonaival, tanár-kollégáival stb.) eltekintve az író maga is indítást adhatott ehhez a vizsgálódáshoz a következő megállapításával: "Ha a Nyugat nemzedékében a hangadók nemcsak protestáns, de protestáns szívű emberek is voltak, a magaméban én vagyok talán az egyetlen, akinek a reformátussága az anyakönyvön túl műveiből is kiderül." Dékány Endre öt nagy fejezetben tárgyalja, bizonyítja és illusztrálja kiválasztott szempontjait: az I. fejezet szűkszavúan eligazít az életrajzban és az életműben (műfajok szerint), a II. fejezet címe: Vallás és egyház az életműben, a következő: Egyháztörténelem az életműben, ezután a Gyülekezeti élet az életműben című részt, majd az Egyházi iskolák az életműben című fejezetet kísérhetjük figyelemmel. Az e kérdéskörök iránt kevésbé érdeklődők számára is meglepő és gazdag anyag tárul elő a művekből, a bőséges idézetek meggyőzően támasztják alá Dékány Endre feltételezését: az író igen sokat merített a protestáns hagyományokból, etikából, életformából, az egyháztörténelem kiemelkedő eseményeiből. Kiváló egyházi férfiuakat örökít meg, de nem rejti véka alá egyházkritikáját sem, s nem elfogultan, hanem tárgyilagosan és az értékek iránti kiváló érzékkel mutatja fel a protestantizmus múltjának számos jeles korszakát, alakját és rítusát. A legszélesebb érdeklődésre minden bizonnyal az egyházi iskolákra vonatkozó kutatást bemutató fejezet tarthat számot. Pápa, Sárospatak és Hódmezővásárhely nemes hagyományai nélkül szegényebb lenne a magyar művelődéstörténet. A szerző megállapítja az íróról, hogy nem ismerte ugyan a protestáns teológia XX. századi jelentős irányait, de a család, a hagyomány és a kultúra elszakíthatatlan szálakkal a magyar református egyházhoz kapcsolta. Az érdekes tanulmányt kiváló jegyzetapparátus kíséri. (A kiadvány sokszorosított formában, igen kis példányszámban készült.)

R. Takács Olga

Domokos Mátyás: *Átkelés, áttűnés.*

Tanulmányok, kritikák, emlékezők. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 6291.

Több esszé-, kritika- és esszédialógus-kötet után azokat az írásait gyűjtötte kötetbe Domokos Mátyás, amelyek a kortárs magyar irodalommal foglalkoznak. A néhány kivételnek is tanulsága van. Babits Mihály erkölcsi örökségére, a szellemi tisztességre és kötelességre figyelmeztet *A lélek züllése ellen* című tanulmány. Két Németh László-írásnak is ez a konklúziója: "... ez az író a föld alól – egyik legelevenebb szelleme nyolcvanas éveinknek". A szülőváros, Makó és az irodalom viszonyát vizsgálva a táj, a szülőföld ösztönző-ihlető, termékenyítő szerepére kíváncsi Domokos. Itt jelenik meg először az *Elmaradt kollokvium helyett*, amelyben a szerző Bibó-élményéről olvashatunk.

Az ötvenes évekbeli irodalompolitikai diktatúra áldozataira emlékezik Domokos Mátyás a *Leltárhiányban*. Révai József szüntelenül a hallgató írókat emlegette. Domokos az elhallgattatottakat sorolja, azt a félelmetes listát, amely a nevekből, meg nem írt művekből állítható össze. *A hiányzó regénykritika* nemcsak az újabb magyar műbírálat anomáliáival foglalkozik, a regényműfaj fejlődéséről, favorizált és semmibe vett értékekről is érvényeset mond. Az *Üres a tábla?* líránk helyzetét elemzi, s különösen izgalmasak az önmagát kérdésessé tevő költészetre vonatkozó gondolatok. Alapvető tanulmányt ír a szlovákiai magyar "harmadvirágzás" kritikus öntudatáról. Keresztury Dezső könyve (*Helyünk a világban*) a nemzeti önismeret és helyzettudat analizésére ad alkalmat.

A rabszolga-óriás című fejezetben két Illyés-tanulmány kapott helyet. A *Koldusok* című versben (1932) a *Puszták népével* közös "élmény- és emléktalapatot" fedezi fel, valamint a hasonlóságot József Attila *Hazámjával*. József Attila is "mint ha erre válaszolna, mintha azt folytatná; egy lelkiállapot rajzában a modern magyar líra egyik fő társadalmi mondanivalóját". A kései kötetekről (*Minden lehet, Különös testamentum*) megállapítja: "A Lét 20. századi tragikumának egyre mélyebb és egyre kínzóbb feltárása."

Domokos Mátyást az "újavantgárd" is izgatja. Például Déry expresszionista ihletésű, fotómontázsokkal illusztrált verséről (*Az ámokfutó*) ír, Tandori regényéről (*Sár és vér és játék*), Krasznahorkai *Sátántangójáról*, Grendel Lajosról és Esterházy Péterről (*Áttételek, A szív segédigéi*). Az utolsó részben tanulmányokat, kritikákat, emlékezőket olvashatunk például Gyergyai Albertről, Weöres Sándorról, Kálnoky Lászlóról, Jékely Zoltánról, Nagy Lászlóról, Kormos Istvánról, Kardos G. Györgyről, Mándy Ivánról, Csurka Istvánról, Fodor Andrásról.

Olasz Sándor

Duba Gyula: *Európai magány.*

Novellák, esszék. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1987. 284 l.

A pozsonyi író könyvének első ciklusa, az Irodalomtudat és történelem – a szempontunkból érdekes rész – 171 oldalt foglal magában, és hat esszét-tanul-

mányt tartalmaz: *Szülőföld – bennünk és nélkülünk; Az író felelőségéről; Irodalomtudat és történelem; Vallomás a regényről; Fábry Zoltán időszerűsége; Európai magány.*

Duba Gyula szülőföldszeretete, az író életművét mindennél jobban meghatározó élmény már több műben megörökítettett; legjobban talán híres könyve, a *Vajúdó parasztvilág* vall a kötődés mélységéről. A főt említett írásokban is – egyszer a fókuszban, másszor csak halovány nyomokban – ott van ez az élmény, melyet a *Szülőföld – bennünk és nélkülünk* így határoz meg: "...idegsejtjeimben, génjeimben, tudatalattimban élnek az ősök élettapasztalatai, örömeiknek és drámai szenvedéseiknek emléke".

Duba mikor *Az írói felelőségről* beszél, s olyan kérdéseket tesz föl magának, mint "mi az írás?", "ki az író?", "mi a művészet lényege?", elsősorban szellemi önéletrajzot ír. Amelynek ugyan fölöttébb meghatározója a gyerekkor, a szülőtte tájhoz és a népéhez való vonzalom, ám a szemhatárt nyitogató hazai (Fábry Zoltán) és világirodalmi példák (Gorkij, H. G. Wells) adták a kezdő írónak az indító lökést. Az író úgy véli, ha keveset medítalunk a "mesterség titkairól", az mindenképp a csehszlovákiai magyar irodalom *gondolati elszegényedésére* utal.

Az Irodalomtudat és történelem című esszé valójában szubjektív irodalomtörténet – a csehszlovákiai magyar irodalom 1945 utáni helyzetének fölvázolása; vagyis annak tudatosítása, hogy ez az irodalom "egy emberöltő alatt a mélyből, a nulla pontról figyelemre méltó szintre ért". Fábry, a stószai remete szerepe itt is letagadhatatlan – Duba szerint olyan szerepet töltött be, mint más nemzetiségi irodalmak "tudatteremtő iskolamesterei", vagyis Jugoszláviában: Sinkó Ervin, Romániában: Gaál Gábor –, de a különböző inspiráló hatások nélkül (Illyés, Juhász, Nagy László) ugyancsak kevesebb volna a felvidéki literatúra, és nehezebben alakult volna ki értékrendszere. Duba tulajdonképp a pozsonyi Irodalmi Szemle három évtizedét – a fejlődés fázisait – rajzolja meg írásában.

A *Vallomás a regényről* szintén nem szaktanulmány, nincs benne egzakt elemzés, viszont tudatosít számtalan olyan eredményt (Rácz Olivér: *Megtudtam, hogy élsz*; Dobos László: *Messze voltak a csillagok*; Mács József: *Adósságtörlesztés*; Grendel Lajos: *Éleslövészet* stb.), amely nélkül saját regényírói művészete is csak lebegne a szlovákiai magyar irodalomban.

A realista író számára Fábry meghatározó erővel bír. A *Fábry Zoltán időszerűsége* – mely az 1985-ös Fábry Zoltán Napokon előadásként is elhangzott – és az *Európai magány* a Stószon is Európáról álmodozó (Hazánk: Európa) szellemi embert, a *vox humana* megfogalmazóját ünnepli, s az író felelőségét, erkölcsét taglalja. Mindkét írásban mindvégig Fábryról van szó, ugyanakkor Duba saját élményvilágáról, s a nemzetiségi irodalom gondjairól is vall.

Dupka György–Horváth Sándor: Múltunk s jelenünk.

Balogh Edgár nyomában Kárpátontúlon. Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1987. 71 l.

A riportkönyvecske érdekes dokumentum. Szerkezetére a szerzők adnak magyarázatot. "Könyvünk mindegyik fejezetét Balogh Edgár *Tíz nap Szegénysorszámban* című szociográfiájából és *Hét próba* című emlékiratából vett szemelvényekkel indítjuk, mert csakis a múlttal szembesítve lehet igazán felmérni az azóta végbement gazdasági és társadalmi átalakulásokat." Vagyis, kilenc fejezet a hajdani – a Prágai Magyar Hírlapban megjelent (1930–1931) – riport állomásainak alakulását vizsgálja: Izsnyéte, Barkaszó, Szerednye, Nagydobrony, Bátyú, Rafajnaújfalu, Zápszony, Beregszász, Csetfalva, Bökény, Péterfalva mai életét, embereinek gondolkodásmódját. A tizedik részben pedig – összefoglaló jelleggel – a magyar ajkú községekben tapasztalt helyzetkép (gazdaság, kultúra stb.) fogalmazódik meg. A könyvet Balogh Edgár egy-egy levele nyitja és zárja.

Dupka és Horváth műve újságírói munka, riportsorozat, amely először az ungvári Kárpáti Igaz Szóban jelent meg. Balogh Edgár főlrázó erejű publicisztikája hajdan volt annyira erős, hogy a szerzőt – akit útján a festő Lőrincz Gyula, Bertók János és a költő Sáfáry László kísért – ezért, és hasonló látású cikkeiért 1935-ben kiutasították Csehszlovákiából, ám a *Múltunk s jelenünk* nem megy, mert akkor még nem mehetett, ilyen mélyre. Általában a fejlődést rögzíti, amely bizonyos szempontból letagadhatatlan, s cenzurális okokból kevesebbet szól a kárpátaljai magyarság több mint négy évtizedes szenvedéséről.

Érdekességei azért vannak: így a Balogh Edgár gyűjtötte népdal (Izsnyéte) mellett olvasható annak a dalnak a szövege is, amelyet a szerzők gyűjtöttek: Sütő Kálmán népköltő *A beregi rónán* című (1935) versének újraközlése ugyancsak színesíti a képet; Bökényt vizsgálván a szerzők szembesülhetnek egy olyan betyárballadával – annak továbbélésével –, amelyet másfél évtizeddel azelőtt még ők jegyeztek le; *Madár Ferbi* arról is nevezetes, hogy Vári Fábrián László tanulmányt szentelt neki.

Szép beszédű parasztemberek, karakteres arcok, innen-onnan ismert közéleti emberek (Schober Ottó kultúrházigazgató – Beregszász) tűnnek föl a riportkönyv lapjain, de a könyv mindazzal szegényebb lett, amit a megnyilatkozóknak – s nem kevésbé a szerzőknek – "le kellett nyelniük", nem mondhattak ki nyíltan, őszintén. Érdemes volna a riportotat megismételni – s hogy egészen más eredményre jutnának a riporterek? Bizonyosan. Ez pedig azt jelezné, hogy a hajdani riport párdarabja közelítené Balogh Edgár egyértelmű helyzetképét.

Sz. L.

Dümmerth Dezső: Írástudók küzdelmei. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok.
Panoráma, Budapest, 1987. 407 l. (Utazások a múltban és a jelenben)

"Kishivatalnokok az Egyetemi Könyvtár szolgálatában" címet viseli a Dümmerth Dezső tizenkét tanulmányát a szerző által részben kiegészítve, átdolgozva közreadó kötet utolsó darabja – talán nem csupán azért, mert több tanulmány is

e könyvtár történetével foglalkozik. E gyűjtemény szolgálatában eltöltött évtizedek alatt írta ő maga is ezeket a tanulmányokat, amelyekkel való megismerkedése után az életrajz ismerete nélkül is arra gondolna az olvasó, hogy a témaválasztás, a feldolgozás módja, a hivatkozott forrásanyag bibliográfiai teljessége könyvtáros szerepre utal.

Bár művelődéstörténetünk egyes fejezetei a XIII. századtól a XIX. század végéig képviseltetve vannak, a tanulmányok túlnyomó többsége két nagyobb téma köré csoportosítható: a budapesti Egyetemi Könyvtár története, illetve a XVIII–XIX. század fordulójának budapesti egyetemi élete.

A nagyszombati jezsuita egyetem könyvtárának genezisést, első évszázadának történetét elemzi az a két dolgozat, amely alapját képezi az intézmény monográfiája vonatkozó fejezeteinek is. Mint minden korabeli könyvanyag elemzése, ezen írások tanulságai is túlmutatnak a könyvtár történetén: az európai szellemi áramlatok magyarországi recepciója történetéhez olyan adalékok, amelyek illusztrálják azt a talán közhelyet, hogy igazán színvonalas oktatási intézményt alapítani, működtetni, csak könyvtára megfelelő színvonalon tartásával lehet.

A kötet számunkra talán legérdekesebb tanulmánya Inchofer Menyhért *Annales ecclesiastici regni Hungariae* című munkájának elemzése; érdekességét azon túl, hogy a hazai "forráskritikai történetírás megszületése"-ként jellemezhető, az adja, hogy a Jézustársaság, annak bécsi, illetve római központjai hogy fogadták, hogyan értelmezték. Úgy tűnik, bár ezt a szerző nem állítja, hogy ebben a könyvben a XVII. század végén, s a XVIII. század elején konkrét formát öltő, az ausztriai jezsuita provinciától független magyar rendtartományt követelő terveknek ideológiai alapjait foglalta rendszerbe a bécsi származású itáliai jezsuita.

De nem ez az egyetlen olyan tanulmány a kötetben, amely a magyarság sorskérdéseit felvető korabeli írást, gondolatot választ tárgyaúl. A XVIII. század akadémiai terveinek, a századforduló nyelvi, irodalmi, historiográfiai vitáinak vizsgálata mögött (Kollár Ádám, Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Horváth István, Schwartner Márton tevékenysége, Herder jóslata) alapgondolatként, alaptémaként talán ez jelölhető meg.

Monok István

Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában. (Teleki József utazásai 1759–1761).

Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a mutatót, a magyarázó jegyzeteket írta Tolnai Gábor. A kéziratban lévő útinaplónak a sajtó alá rendező betűhű másolatát mai helyesírásra átdolgozta Végh Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 397 l. (Régi Magyar Prózai Emlékek 7.)

Teleki József 1759-től 1761-ig tartó peregrinációjának részletes beszámolója csak sok viszontagság után láthatott nyomdafestéket, noha századunk negyvenes éveiben betűhív kiadása már majdnem elhagyta a sajtót. Tolnai Gábor munkája azonban akkor az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában nem jelenhetett meg. Fennmaradt korrektúralevonata szolgált a mostani, átírt kiadás alapjául. (Az átíras

munkálatait Végh Ferenc végezte, aki a jegyzetek összeállításában is segítséget nyújtott Tolnai Gábornak.)

Az útinapló igen előkelő helyet foglal el a műfaj XVIII. századi történetében. Szerzője nyitott szemmel járta Európát, s rendkívüli alaposággal írta le svájci, németalföldi és párizsi élményeit, tapasztalatait, tanulmányait és találkozásait. Nem kisebb alakokról kapunk képet tolla nyomán, mint a matematikus Bernoulli-fivérek, Rousseau, D'Alembert; megismerkedett a francia természettudomány legfontosabb eredményeivel és tudósaival, felismerte az enciklopédisták szerepét és jelentőségét. Színházi és operaelőadásokat látogatott és kritizált fölényes tudással és kifinomult ízléssel. Kálvinista orthodoxiából fakadó morális távolságtartással mondott ítéletet a feslettnek tartott nyugati udvari és nagyvárosi életformáról, hétköznapokról.

Az útinapló a XVIII. századi francia eszmék hazai recepciójának rendkívül jelentős, ám kellően máig nem kiaknázott dokumentuma. A csatolt költségjegyzékből aprólékosan feltárul egy XVIII. századi főnemesi peregrinus életformája, az utazás olyan részleteire mutatva rá, melyek a vállalkozás mindennapjainak meghatározó anyagi tényezői, de amelyekről maga a napló is hallgat, s máshonnan is alig szerezhetünk információt.

A kötetet – s vele Teleki József naplóírói portréját – gazdagítja a hazatérte után közel egy évig vezetett hazai napló, amelyben a házassága körüli bonyodalmak játsszák a vezető szerepet, valamint a "másik diárium"-töredék a peregrinációs évek első hónapjairól, mely a naplószerű "első diárium"-ot igyekezett volna irodalmiasabb formába önteni.

A Régi Magyar Prózai Emlékek hagyományait követve a kötetet Tolnai Gábor nagyívű tanulmánya vezeti be, Teleki életútját és peregrinációs útját dolgozva fel, s terjedelmes mutató zárja, ahol a mű hely- és személynevei, valamint a látottak tárgyi emlékei nyernek azonosítást.

Teleki József naplója mind hatalmas és nagyfontosságú élményanyaga, mind pedig a szerző ironikus látásmódja, remek stílusa miatt lebilincselő olvasmány.

J. J.

Egy keresztlevél hátára.

Kormos István-képeskönyv. A szöveget és a képeket válogatta D. Nagy Éva. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1987. 129 l.

Ez a 129 fényképet tartalmazó képeskönyv tisztelgés a költő halálának tizedik évfordulóján. A költő verseiből és prózai írásaiból vett részletekből, valamint a családi és baráti fotóalbumok anyagából összeállított, vonzó külsejű, igényes kötet a kortársakat bemutató hasonló kötetek között is előkelő helyet foglal el. Nagy szeretettel kívánja a költőt az őt már ismerőkhöz még közelebb hozni, a nem ismerőket a megismerkedésre szeretné rávenni, valószínűleg nem eredménytelenül. A már életében legendás alakká vált Kormos István népköltészetből és szürrealisztikus látomásokból eredetivé ötvözött költeményei és meghitt prózai vallomásai kísérik a hangulatos, változatos fotókat.

Az irodalmi köztudat pontosan tudja, milyen fontos szerepe volt Kormos néhány kötetnyi versének a legértékesebb kortárs költészet megteremtésében, milyen igényes és felülmúlhatatlan gyermekirodalommal ajándékozta meg az ifjú mesehallgatókat, s mindenki tudja, hogy nála értőbb, segítőkészebb pártfogója nem volt a fiatal, kezdő költőknek. Nagyon sok alkotót indított el pályáján, s a versbarátokat több mint egy évtizeden át örvendeztette meg *A költészet gyöngyszemei* című sorozat újabb és újabb köteteivel gondos szerkesztőként. Életének minden mozzanatáról, barátairól, erdélyi és franciaországi útjairól tájékoztat ez a nagy tehetségnek kijáró tisztelettel készített kötet.

R. Takács Olga

Elfeledett álom. Csáth Géza válogatott művei.

Válogatta és szerkesztette, az utószót írta: Vargha Kálmán. Kozmosz, Budapest, 1987. 344 l. (A Magyar Irodalom Gyöngyszemei)

Van néhány olyan írónk a múlt század végéről és a századelőről, akinek az életművéről alkotható kép az idők múltával ahelyett, hogy világosodnék, mind kontúrtalesőbbé válik, illetve vázlatossá rögzül. Ilyen Petelei és Ambrus, Bródy és Krúdy, s ilyen Csáth Géza életműve is. Az újabb és újabb kiadások nem mondhatnak le a közismert remeklésekről, ezért meglehetősen tartózkodóan és esetlegesen válogatnak az ismeretlenebb szövegekből. Része lehet ebben – paradox módon – éppen a népszerűségnek, a leszármazottak (jogutódok) igényeinek és a filológiai feltáró munka hiányosságainak egyaránt vagy külön-külön.

Csáth Géza, akit – az újabb irodalom vallomásait, megidéző beszélyeit és az irodalomtörténeti kritika igyekezetét látva – a legnépszerűbb "ködlovagnak" tekinthetünk, pályára lépése, gyönyörű és infernalis férfievei s a történelmi Magyarország végvonaglásával egyidejű pusztulása óta így-úgy folyamatosan jelen van a magyar irodalomtörténeti tudatban, elsősorban szűkebb pátriájában, Szabadkán és környékén. Még a harmincas években is, amikor igen kevésbé méltányolták a századforduló szociáldarwinizmussal elegyített szecesszióját, Németh László, Illés Endre és Bóka László szentelt érdemi értekezést Csáth művészetének. Illés Endre 1964-es impozáns kiadványa (*A varázsló halála*), Demény János 1971-es zenei cikkgyűjteménye (*Éjszakai esztétizálás*) és Dér Zoltán 1977-es "életműkiadása", valamint Csáth-bibliográfiája óta és ellenére sem tudja a közolvasó igazán áttekinteni Csáth Géza novellista, drámaírói és publicista életművét (nem is beszélve a festőről, a komponistáról és az orvosi szakíróról).

Vargha Kálmán válogatása sem lép föl a teljesség igényével, kiadványát inkább jellemzi az értékek stabilizálásának higgadsága, mint a felfedezői hevület. A gyűjtemény kétharmada novellákból áll, a fennmaradó rész tanulmányokat és publicisztikát közöl. Jellemző apróság az egész Csáth-filológiára nézve, hogy az itteni kezdő (*A kályha*) és záró elbeszélés (*A kis varróleány*) hiányzik Dér nagy vajdasági gyűjteményéből, jóllehet Illés Endre mindkettőt közölte annak idején. Az *Elfeledett álom* elegáns és izléses kiadvány, javarészt közli a közmegegyezé-

remekműveket, az antológia-darabokat (*Trepov a boncasztalon, A kis Emma, A kút, A varázsló kertje, A vörös Eszti* stb.). A szűkreszabott utószó csöndes és pontos eligazítás azok számára, akik most ismerkednek meg Csáth Géza életével és művészetével.

Alexa Károly

Emlékezések Ady Endréről III.

Összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 725 l. (Új Magyar Múzeum 12.)

Az *Emlékezések...* harmadik kötete talán a legizgalmasabb, legérdekfeszítőbb része Kovalovszky Miklós monumentális vállalkozásának: az emlékezések ideje a költő első párizsi útjától a tízes évek elejéig terjed.

Ady élete és az Ady-életmű körül sok mindent nem sikerült még tisztázni, pedig – Schöpflin Aladár emlékezéséből idézünk – "Az Ady irodalom mértéktelenül megdagadt, már alig lehet áttekinteni. Életének száz apró részlete százféle változatban kerül nyilvánosságra, ember legyen, aki el akar igazodni ebben a burjánzó bozótban. Már-már eltakarja előlünk a költőt az a sok magyarázat, életrajzi adat, aprólékos életpizód." Ez a kötet, mely óriási filológiai anyagot zár magába, pártatlanul és tárgyilagosan sorakoztatja fel a tanúságtevő, emlékező kortársak szövegeit. Az emlékezésekhez kapcsolódó jegyzetanyag nemcsak összehasonlító kritika alá veszi – ha kell, korrigálja – az emlékező szubjektivitást, hanem állandóan visszautal élet és mű kapcsolatára is. A szövegek között számos itt jelenik meg először, vagy eddig alig volt hozzáférhető. Kovalovszky munkája nem eltakarja a költőt, épp ellenkezőleg: számos új adalékkal, vonással szolgál egy érvényes és teljes Ady-portré megrajzolásához, Ady egyéniségének, szellemiségének, mindennapi szokásainak, jellemének jobb megismeréséhez. Nem kétséges, hogy mindez nem pusztán filológia, hanem nélkülözhetetlen alap és kiindulópont a versek s más Ady-művek hiteles értelmezéséhez is.

A visszaemlékezéseket a szerző négy nagy téma, illetve életrajzi csomópont köré szervezi. Az első rész (Párizs: Bakony és Ördögziget) a költő párizsi útjainak, tartózkodásainak történetét eleveníti fel mozaikszerűen. Az ismert kortársak, a "professzionális" emlékezők – Bölöni, Czóbel Béla, Oláh Gábor, Kardos Albert – mellett említjük meg a kevésbé ismert erdélyi középiskolai tanár és író, Halász Gyula emlékezését, amely nemcsak Adyról, hanem a korabeli Párizs életéről is színes képet ad. A második részben a Léda-szerelem viharos mindennapjairól vallanak azok, akik Adyék közelében élték át ezt a kapcsolatot. Kiemelendő közülük Brüll Berta emlékezése, mely itt jelenik meg először; s amely – noha nem mentes némi elfogultságtól – igen sok új szemponttal és tárgyi adalékkal gazdagítja az erről a kapcsolatról való ismereteinket, különösen a Brüll és a Diósi család helyzetét, életmódját, szokásait illetően.

"Hív az acélhegyű ördög": ez a rész a költő újságírói működését idézi meg. Életrajzi vonatkozások mellett számos vers születésének körülményeire is fényt de-

rítenek ezek az írások. Végül a Nyugat nagyjainak – Babits, Fenyő Miksa, Hatvany Lajos, Móricz, Gellért Oszkár, Lesznai Anna – visszaemlékezéseit olvashatjuk Adyhoz fűződő kapcsolatukról, Ady és a Nyugat ellentmondásos viszonyáról.

A kötet használatát számos melléklet, mutató segíti: életrajzi-időrendi tábla, névmutató, s az emlékezések jelentősebb tárgyköreinek felsorolása.

Erdődy Edit

Emlékkönyv Csáth Géza születésének századik évfordulójára.

Szerkesztette: Dér Zoltán. Veljko Vlahović Munkásegyletem kiadása, Szabadka, 1987. 292 l. (Életrajz-könyvek 38.)

A kötet, amely méltó tisztelgés a tragikus sorsú zseni előtt, a Szabadkán megjelenő Üzenet évfordulós, 1987/1–3. számainak közleményeit tartalmazza. A szerkesztő, aki maga is a Csáth-életmű kutatója, jó arányérzékkel tagolta, illetve rétegezte egymásra a különféle, az orvost, az író, a muzsikust, a publicistát más és más műfajokban, más és más szemszögből láttató írásokat. A kiadvány így keresztmetszetet ad a legfrissebb Csáth-szakirodalomból és támpontul szolgál a további kutatások számára.

Herceg János bevezetőnek is fölfogható írása indítja az első nagy ciklust, amely a Tiszteletadás címet kapta és amely a vajdasági írók-költők – Dudás Károly, Marija Simković, Ács Károly, Tolnai Ottó, Brasnyó István, Dezső János, Balogh István, Kopeczky László, Urbán János és Tari István – Csáth Géza emlékének szentelt szövegeit-verseit közli. A következő, Munkássága című fejezet az egész kötet legtekintélyesebb része. Terjedelmét és kvalitásait tekintve egyaránt az: tizenkilenc tanulmányt sorakoztat, amelyek Csáth személyiségképét, illetve művészetét, alkotói létét vizsgálják. A sort Hódi Éva *Ő vad szerelmese az örült morfiumnak* című, Csáth Géza korszerűségét, máig erő hatását taglaló dolgozata nyitja, majd Szajbély Mihálynak Csáth művészetfelfogása és írói gyakorlata természettudományos alapjaira rámutató írása következik. Ehhez csatlakozik Rónay Lászlónak Csáth művészet-szemléletéről, Thomka Beátának az író formaeszményéről és Hódi Sándornak a pszichotikus konfliktusok szerepét életrajzi és alkotáslélektani szempontból vizsgáló munkája. Dobos István a műfajelmélet, Koval Erika a stilisztika, Kontra Ferenc a pszichológia, Vajda Gábor a műfaji tipológia felől közelít az íróhoz, illetve az életműhöz. Pomogáts Béla írása *A vörös Eszti* szerkezetét elemzi, K. Deák László az angol nyelven megjelent Csáth-kötetek tanulságairól szól, Vaderna József pedig Ambrose Bierce és Csáth Géza művészetének összehasonlító elemzését végzi el. Ásztalos Enikő és Lőrincz Teréz ismét a lélektan felől közelít Csáth alkotó-énjéhez, Barácius Zoltán és Csordás Mihály viszont a drámaírói állítják vizsgálódásuk középpontjába. A zenészt-zenekritikust, a képzőművészettel is foglalkozó Csáthot mutatja be Magyar László és Tolnai Ottó egy-egy dolgozata és a ciklust Herceg János rövid írása zárja, amelyben Jász Dezsőt, Csáth Géza korán hallgatásba vonult író-öccsét mutatja be.

Az Utóélete című harmadik fejezet nem kevésbé érdekesítő, a négy tanulmány közül kettő – Dér Zoltáné és Mák Ferencé – a Csáth-életrajzkutatás újabb eredményeit teszi közzé, Gubás Ágota dolgozata Csáth "utóéletét" a középiskolások tananyagának és a tanulók emlékezetének "faggatásával" tárja elénk, Horváth Emma pedig a szabadkai Csáth Géza művészetbarát körről ír. Második része a Csáth műveiből készült színpadi darabot – *A varázsló* (Franyó Zsuzsanna) – egy tévéfilmet – *A varázsló álma* (Sülyi Péter–Molnár György) – és az író tragikus életének utolsó napja által ihletett színművet, Sárosi István *A húszmilliomodik év* című drámáját tartalmazza.

E. Sz. E.

Erdei Ferenc: A magyar társadalom.

Az előszót és a jegyzeteket írta: Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 65 l. (Gondolkodó magyarok)

Erdei Ferenc 1943-ban, a nevezetes szárszói találkozón tartott előadást *A magyar társadalom* címmel. Szigethy Gábor nagy felelősségtudatról tanuskodó bevezető esszéje röviden felvázolja a találkozó légkörét és történeti hátterét. A közreadott előadás nem egyedül áll a kötetben. Kiegészítik olyan írások, amelyek hosszú ideig kéziratban maradtak és csak Erdei Ferenc 1984-es *Történelem és társadalomkutatás* című kötetében láttak napvilágot. A két írás: *Magyar társadalom – népi irodalom* illetve *Vallomás egy útról, melyet sohase tettem meg*. 1968-ban Erdei a Kortársban adta közre *Emlékezés Szárszóra* című írását, ez kötetben azóta nem jelent meg.

Szigethy Gábor a szövegek újraközlése mellett még egy hasonló témakörű Erdei-írássra és a szárszói találkozó dokumentációjára is felhívja a figyelmet.

N. S. K.

Erdei Sándor: Gondolkodni jó.

Válogatta és szerkesztette: Erdei Sándorné. A Makói József Attila Múzeum kiadása. Makó, 1986. 461 l.

A kötetet Erdei Sándor (1915–1984) hagyatékából özvegye, Erdei Sándorné Dezső Ginda válogatta és szerkesztette, a kiadást az MTA–Soros Alapítvány anyagi támogatásával valósította meg a makói múzeum. Erdei Sándor évtizedekig jelen volt a kortárs irodalmi életben tanulmányaival, kritikai munkásságával, hosszú ideig az Írószövetség főtitkári posztját töltötte be, kötete azonban életében nem jelent meg. Ez a válogatás néhány novelláján kívül cikkeiből, főtitkári bevezetőiből, irodalomtörténeti tanulmányaiból azokat közli, amelyek egy korszak hiteles dokumentumaihoz is szorosan hozzátartoznak, s nélkülük a háború utáni szellemi–közéleti–irodalompolitikai élet ismerete színtelenebb, szegényesebb lenne. Erdei Ferenc öccse volt, szerényen meghúzódott bátyja árnyékában, pedig sokoldalú tehetségét ő is kibonta-

koztathatta volna, ha nem a közélet fórumain tölti el, nemzedéke több más tagjához hasonlóan, élete meghatározó részét, s ha élete utolsó éveiben nem bilincseli ágyhoz a betegség. Tenni, cselekedni akart az új társadalom kialakításáért, meggyőződéssel vállalta a történelem által rábízott feladatokat, funkciókat, s a legnehezebb időkben is megőrizte emberségét, tisztaságát, higgadságát. Ismerői, barátai történelmi tartozás kiegyenlítésének, elégtételnek fogják érezni ezt a gyűjteményt. 1954-ben egy szerzői est bevezetőjeként szólt Veres Péterről, megállapításai ma is érvényesek. 1954-es *Nézeteltérések – feladatok* című cikke rendkívül tanulságos, a korszak megítéléséhez fontos adalék, s az Benjámín László *Egyetlen élet* című kötetéről szóló 1956-os kritikája is. Szabó Dezső elbeszéléseiből 1957-ben ő készített először válogatást, a hozzá írt tanulmány okos, nyitott, irodalomtörténeti jelentőségű. 1980-ból való az *Egy barátság történetéből* című visszaemlékezése, amelyben Bibó István és Erdei Ferenc kapcsolatáról közöl jelentős ismereteket. Igen szép tanulmányt szentelt *Arany magyarságának*, s ma is megszívlelendők a *Szárszó távolból* című esszéjének a nemzetiségi kérdéstről kifejtett gondolatai. *Kerti napló* című feljegyzése pedig életrajzi, életmód-történeti, szociológiai és sok egyéb szempontból méltó elemzésre váró mű. A kötetet Tamási Lajos Erdei Sándornak írt verse, Tóth Ferenc, Molnár Zoltán és Fekete Gyula emlékező-tisztelgő sorai, valamint a szerző képzőművészeti munkáiról készült fényképek zárják.

R. Takács Olga

Erővonalak a két világháború közti magyar szellemi életben.

Tanulmányok. Szerkesztette: Saáry Éva. Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, Zürich, 1987. 256 l.

A szerény köntösű és sokszorosítású kötet, amely a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör (SMIKK) által 1985. október 16. és 21. között, Luganóban megrendezett tanulmányi napok előadásait tartalmazza, komoly tudományos eseményt jelez. A jórészt emigráns szerzők úgy léptek a magyar rendszerváltozás előtt hat évvel még – legalábbis megközelítésmódjukban – itthon féltalmas, tilalmas területekre, hogy a tanulmányok tudományos pikantériája túlélte a hazai antivilágot. Vagyis hitelesek voltak és maradtak.

A tudományos pikantériára maga az ülészak törekedett, azzal, hogy – a kötet szerkesztő Saáry Éva elnöki megnyitója szerint – az 1956 negyedszázados évfordulójára rendezett *Befejezetlen forradalom* című előadássorozat és a *Gesta Hungarorum* címmel megrendezett monumentális történelmi áttekintést nyújtó SMIKK-konferenciasor után a Kör vezetősége úgy döntött, hogy kiegészítő tanulmányi konferenciát kell összehívni a címben megjelölt tárgykörrel, hogy az a legkevésbé feltárt, vagy leginkább újraértékelést követelő témáknak biztosítson teret.

Így került a posztstálinista történetírástól üdvösen elkülönülő megvilágításba Csernohorszky Vilmos tanulmányában a két világháború közötti Magyarország szellemi életének gazdasági, társadalmi és politikai erőtere. Ebben nyomon követhetők a gazdaság fő irányai Trianontól az 1939-es, háború előtti hadikonjunktúráig,

s a társadalomkép – egyebek közt – a fejlett társadalombiztosítás tükrében. És újszerűnek hatott a – nem megalapozatlan – Bethlen-laudáció, valamint Klebelsberg és kivált Hóman művelődéspolitikájának értékelése, s Szekfű Gyula Teleki eszméinek követőjekénti bemutatása. Ez a tárgyilagos megközelítés jellemzi J. Horváth Tamás *Katolikus megújulási kísérletek a két világháború között* című tanulmányát, különös tekintettel a keresztény kurzus ellen fellépő Prohászka Ottokárról szóló pályaképre, s a Regnum Marianumról és Bangha Béláról, valamint a KALOT-mozgalom népfőiskola-szervezéseiről írottakra.

A kifejezetten irodalomtörténeti tanulmányok közül kiemelkedő Román J. István munkája. *Babits és a liberalizmus a két háború közötti magyar irodalomban*, amelyben a költő *nemzeti liberalizmusát* állítja szembe a Nyugat táborában mindekelőtt Ignotus képviselte kozmopolita szabadelvűséggel, nemcsak a *Tímár Virgil fia*, hanem – lehangsúlyosabban – a *Halálfi* tükrében.

Tanulságos része a kötetnek néhány népi íróról szóló tanulmány. Így Csiky Ágnes Máriától (*Németh László a magyar anti-Orwell*) kivált az a gondolat, hogy míg az író idehaza megkapja a könnyű kézzel osztogatott címkéket az elosztás forradalma, a minőségiszocializmus, és benne a kert-Magyarország *utópiájáról*, addig a Nyugat *a kertről és a szigetről* álmodik... – Szorosan kapcsolódik Németh Lászlóhoz is Lisztóczy László *Gulyás Pál és a magyar szellemi élet az 1930-as években* című munkája, amelyben, túl a debreceni költőnek a Tanut életrehívó tanulmányán, talán ama tény tűnik a legérdekesebbnek, miszerint Kerényi Károly és *Szigete* náciellenes, rasszizmusellenes motivációkkal fonódott össze Gulyás és Németh szellemiségével – egyebek közt – Homérosz és a Kalevala találkozásában.

Az irodalomtörténeti tanulmányokat két perújrafelvétel zárja. Szamosi Józseftől *Az irodalmi népiesség és Erdélyi József*, valamint Monoszló Dezső Mécs Lászlóról szóló, szubjektív emlékezésekkel tarkított, objektív szemléletű írása. A kötetet Szij Rezső nagyszabású tanulmánya, a *Magyar könyvészet és könyvkiadás 1920–1940/44* rekeszti be, amelyben az írók egzisztenciáját is vizsgálja (honoráriumok), és – kicsit fejszóvalva fogadható – kitekintést is ad a tanulmány írásával egykorú, szocialistának nevezett, itthoni könyvkiadáspolitikára.

A kötet külön erénye a gondosan elkészített névmutató, a tanulmányírók alfabetikus sorrendben történt, velős, igen érdekes pályaképeket felvillantó bemutatása, s végül, de nem utolsósorban, a logikusan áttekinthető szerkesztés.

Melczer Tibor

Értékek és változások I–II.

Szerkesztette: Hoppál Mihály és Szecskő Tamás. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1987. 277, 277 l. (Műhely)

Érték, értékkonfliktus, társadalmi változás címmel 1985-ben Budapesten tartott munkaértekezletet az MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Pszichológiai Intézete és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Ez már a harmadik tudományos ülésszak volt a Visegrádon 1975-ben megrendezett hiedelem-konferencia és az 1982-

es életmód-konferencia után. Az első két tanácskozáson elhangzott előadások is megjelentek könyv formájában (*Hiedelemrendszer és társadalmi tudat* I–II. Szerk.: Frank Tibor, Hoppál Mihály. Budapest, 1980.; *Életmód: modellek és minták*. Szerk.: Hoppál Mihály, Szecskő Tamás. Budapest, 1984.).

E két kötet 44 szerző 36 közleményét tartalmazza. Ezeknek nem mindegyike szerepelt a konferencián, tehát a gyűjtemény "teljesebb" magánál a rendezvénynél.

A kutatók egy része a 80-as évek elejének Magyarországot vizsgálva főképp azt igyekezett feltárni: milyen válságtünetek mutatkoznak a társadalomban (Vitányi Iván, Hankiss Elemér, Sajó András, Nagy Lajos Géza). Az érték kutatás módszertani kérdései álltak a középpontjában Rudas János és Füstös László dolgozatának. Több szerző foglalkozott makroszintű értékvizsgálatokkal illetve azok fogalmi keretével (Tomka Miklós, Csepeli György, Halász László, Kolozsvári Mária–Demény P. János, Veres Péter).

Az egyes témacsoportokba utalható tanulmányok néhány esetben besorolhatók más rendező elv szerint is. Például a társadalmi struktúrákutatás értékproblémáinak szentelt közlemények közül (Némedi Dénes–Heller Mária–Rényi Ágnes, Utasi Ágnes, Halasy Márta, Jávor Katalin, Kovács I. Gábor) Szabó Ildikóé tematikus egységet alkot egyúttal három további beszámolóval, amely az ifjúság különböző rétegeit választja vizsgálódása terepéül (Váriné Szilágyi Ibolya, Cserne István, Erdélyi Ildikó), Jávor Katalin és Kovács I. Gábor történet-szociológiai munkája pedig a magyar paraszti kultúra értékviszonyainak kutatásán alapszik.

A társadalmi közvetítés érték-szociológiáját elemzi más és más vonatkozásban több dolgozat (Pataki Judit–S. Molnár Edit, Bessenyei István–Heller Mária, Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor, Szecskő Tamás, S. Nagy Katalin). A tömegkommunikáció tárgyköréből (Földvári Éva, Szilágyi Erzsébet, Bán András–Forgács Péter) említésre méltó ez utóbbi szerzőpáros munkája, amely a hosszú idő után újra felértékelődőben levő magánszféra vizuális dokumentumainak: magánfényképeknek és magánfilmeknek a feldolgozására vállalkozott.

Az esztétika közeget két tanulmány (Tibori Tímea, Veres András) vizsgálja. Veres András az irodalomban megjelenő értékek kutatásáról számolt be: 1945 és 1980 között megjelent magyar novellák értékorientációs elemzése alapján az MTA Irodalomtudományi Intézetében dolgozó munkacsoport foglalkozik a korszak magyar irodalmának értékszemléletével.

A könyv végén Szederkényi Olga válogatott bibliográfiája ad eligazítást az érték kutatáshoz. A második kötetet orosz és angol nyelvű összefoglaló zárja.

Schulcz Katalin

Fabó Kinga: A határon.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 173 l. (JAK-füzetek 31.)

A költőként ismert Fabó Kinga tanulmány- és esszé-kötetében a szerző tizenegy önálló, ám egységé szerveződő írása szerepel. A költészet lehetséges filozófiai megközelítésétől a konkrét műelemzésig alapos szakirodalmi háttérismeretekre támaszkodó

tanulmányok meggyőző bizonyítékai annak, hogy az irodalomról való gondolkodás és maga "az alkotás" egymás serkentői lehetnek. Fabó Kinga az irodalmi műalkotás létrehozását nyelvi műhelymunkának tekinti, s az írói, költői "műhely" személyiségtől, kortól függő jellegzetességeire érzékenyen vizsgálja Krúdy, Déry Tibor, Ladik Katalin, Tandori Dezső vagy Sylvia Plath (és mások) műveit. A kötet első négy összefüggő tanulmányában nyelv és irodalom viszonyának, a nyelvi funkciók átalakíthatóságának és a szabályok megváltoztathatóságának kérdéseit veti fel a szerző; a kérdésekre adott válasz pedig irodalomelméleti ismereteinek és a "gyakorló" költő tapasztalatainak szintézise.

Sarankó Márta

Fábri Anna: Az irodalom magánélete.

Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten, 1779–1848. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 749 l.

A könyv címe némileg félrevezető: nem annyira az irodalom magánéletét tárgyalja (mi is volna az voltaképpen?), hanem épp ellenkezőleg, az irodalom nyilvános életét, a társasköröket, ahol az írók egymással és részben közönségükkel találkoztak, az írói csoportosulások, barátságok és torzsalkodások történetét, kiadói és szerkesztőségi ügyeket, pereket és polémiákat, a szerzői szereptudat és ízlés változásait, politika és irodalom összefüggéseit, általában mindazt, amit irodalmi viszonyok vagy irodalmi élet szóval foglalunk össze.

Erről a hálás, bár nem könnyű témáról (és épp arról a korszakról, melyet Fábri Anna is választott) készültek már igen derék munkák: Csahihen Károlyé (1931–34) és Waldapfel Józsefé (1935). Ezek "filoszofikus" könyvek, szakmai olvasók számára. Fábri Anna népszerű munkát akart írni, a nagyközönségnek.

Ami ehhez elsősorban kell: az apró, színes adatokra fordított figyelem, a témák könnyed, csapongó változtatása, a szórakoztató előadás és kellemes stílus – mindez a szerző birtokában van. A jelzők s más efféle színezékek bőven – gyakran túlságos bőséggel – folynak tollából. "Fürtös fejű, választékos öltözetű fiatalurak, tubákszagú, pecsétes kaputokban, molyos parókákban elmélkedő szobatudósok, acélszürke posztómentés, magyar nadrágos, csizmás világi papok, aranytól roskadozó mentében feszítő katonatisztek, copfos és csatos cipellős államhivatalnokok mind-mind a hazai nyelv érdekében fáradoznak..." Az ilyen és ehhez hasonló virtuóz szándékú mondatok információértéke azonban meglehetősen csekély. Ráadásul bizonytalan is. "Hogy milyen lehetett Teodora házának berendezése, arról keveset tudunk, de bizonyosan (?) kellemes és jómódot sugalló, s talán (!) már oldottabb, mint a századfordulós jobb pesti lakásoké. Feltehetően (!) Vitkovicsék már nem ragaszkodtak a kötött bútorendezéshez... Meglehet (!), telt kárpitra (a karmazsin és az égszínkék a divatos szín ekkortájt), de éppúgy elképzelhető (!), hogy a falakat egy ügyes mester ecsetje öltöztette föl girlandokkal és oszlopdíszekkel, s valószínű (!), hogy miniatűrök gyönyörködtették itt a szemet ... Vitkovics szobájában voltak-e ilyenek, nem tudjuk (!) ..."

Fábri Anna érdekes olvasmányt akart adni a közönség kezébe, de amit adott, gyakran csak lektűr.

L. S.

Fenyő, Mario D.: Literature and Political Change: Budapest, 1908–1918.
Transactions of the American Philosophical Society, 1987. 156 l.

A szerző (Fenyő Miksa unokája) megkísérli azt, hogy a korai Nyugatot és annak fejlődését mint esettanulmányt mutassa be az irodalom és társadalom kölcsönhatásáról. Arra a kérdésre kísérel meg feleletet adni, hogy összefüggésben van-e az irodalmi forradalom a politikai forradalommal? Ebben a munkában a marxista irodalomkritikus, Lucien Goldmann javaslatát követi: ahelyett, hogy az irodalom és társadalom kölcsönös hatásairól elmélkedne, egy konkrét esetet vizsgál meg. Saját bevallása szerint direkt hatást nem volt képes bebizonyítani, viszont azt kimutatta, hogy a Nyugat írói támadták az akkori konzervatív–nemzeti uralkodó ideológiát "kulturális" szinten, terjesztették Ady radikális esztétikai eredményeit és politikai nézeteit, és terjesztettek több nyugati felfogást is a demokráciáról és a polgári jogokról. Mivel Fenyő kimutatta tanulmányában, hogy 1908 és 1918 között rohamosan nőtt a Nyugat olvasottsága, jogosan juthatott arra a konklúzióra, hogy a lap politikai befolyása (legyen az közvetlen vagy közvetett) is nőtt.

A kötet során Fenyő ismerteti a korai Nyugat történelmi hátterét, a lap pénzügyi helyzetét, támogatottságát és fejlődését, íróinak politikai felfogását és beállítottságát, olvasottságát (abban a kevés statisztikai adatban tükrözve, ami Fenyő rendelkezésére állt), kapcsolatát az értelmiséggel és a munkássággal, és végül a Nyugat szembenállását az akkori *establishment*tal.

Botár Olivér

Ferenczi László: Én Kassák Lajos vagyok.
Kozmosz, Budapest, 1987. 230 l. (Kozmosz Könyvek)

A költő, író, képzőművész Kassák nem véletlenül asszociáltatja tudatunkban a magyar avantgárd egészét, legalábbis főirányát. Ferenczi László könyvének műfaja – szöveggyűjtemény, amely kisebb részben Kassák-szövegeket, nagyrészt pedig Kassákról szóló ismertetések, kritikákat, elemzéseket tartalmaz, olykor korrekten módon jelzett kihagyásokkal, valamint rövidre fogott összekötő szövegekkel. A grafikus és formatervezőt a színes borítón kívül néhány fehér-fekete illusztráció mutatja be, az *Éposz Wagner maszkjában* szecessziós címlapjának másolata, a Tett és a Ma egy-egy példányának borítója (az utóbbi Bartók kottarészlettel). Ugyancsak utalnak a beiktatott ábrák Kassák későbbi műveire (*Tisztaság könyve, Egy ember élete*), meg a Dokumentum című folyóiratra. A bevezető fejezet Kassák arcának változatairól szól, tömbszerűségéről, hasábosságáról (Juhász

Ferenc) és a vele kapcsolatba hozható ösképekről: "hegy, folyó, város" (Nemes Nagy Ágnes). A következőkben az önszemlélet aspektusa válik egyre fontosabbá, de érzékeltetve, hogy Kassák *énje* öntudatosan kollektív természetű: "Ember vagyok, az is akarok maradni, s azt hiszem, az én egyéniségem nem annak az individualitásnak a karakterét viseli magán, amely a közösség ellen lép fel." A Bibliát, Withmant, Jack Londont nevezi meg döntő mintaképeiként, később Dosztojevszkij és Cendrars jelentősége válik fontossá. Thomas Mannt nem kedveli, a polgári művésszel az autodidaktát állítja szembe; értelmezésében ez a fogalom "összeesik a proletariátus fogalmával". A Nyugat, az Élet, a Népszava stb. idevágó reflexiói, Babits, Németh László, Rónay György, Németh Andor, Tandori, Somlyó György stb. kritikái, a hatvanadik születésnapra kiadott *Emlékkönyv* (szerk. Nádass József) anyaga teszik reprezentatív teljessé a kötetet. A kései versekről szóló A tölgyfa... című fejezetben egy idézet fölkelte a Berzsenyihez s ezúttal kivált Petőfihez visszatérő költő képzetét: "kék tollú folyton szálló madár / szánj meg és dalolj nekem". Kassáknak az jutott osztályrészéül, mint a könyv végszavaiban Hegedűs Géza írja, hogy élve felemelkedett a klasszikusok közé. A kötet nagyon rövid, talán kényszerűen csonkított bibliográfiával zárul.

Csűrös Miklós

Fónod Zoltán: Megmozdult világban. Fábry Zoltán élete és munkássága.
Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1987. 389 l.

A csehszlovákiai magyar irodalom létezésének jelképévé vált Fábry Zoltán halála után több mint másfél évtizeddel, születésének kilencvenedik évfordulóján jelentette meg a Madách kiadó Fónod Zoltán monográfiáját, melyben a szerző Fábry pályáját, ötvenéves kritikus, közírói és esszéírói tevékenységét elemzi és értékeli. Megjelenése – a kötet utószava szerint – "minőségétől függetlenül is irodalomtörténeti esemény". A történelmi-politikai körülmények ismertetése, Fábry Zoltán életútjának bemutatása párhuzamosan halad a legnagyobb hatásúnak tartott szlovákiai magyar író életművének kritikai számbavételével. A szerző, aki a 70-es évektől *Fábry Zoltán összegyűjtött írásainak* kiadója, az alaposan ismert Fábry-irodalmat a teljes hagyatékot feldolgozó kutatómunkája során egyéni szempontokkal gazdagítja, jelentős eredményeket érve el Fábry többé-kevésbé feltáratlan pályakezdésének vizsgálatában. A személyes ismeretségből adódó "személyes hang" néhol átüt a monográfus tárgyilagosságán, ám ez nem megy a hitelesség rovására.

Az utószóban Szeberényi Zoltán a szerző közírói, kritikus, irodalom- és sajtótörténeti tevékenységének legjelentősebb állomásait és eredményeit ismerteti. A könyvet néhány Fábry Zoltánról és környezetéről készült fénykép illusztrálja.

Sarankó Márta

Földes Anna: Kaffka Margit.

Pályakép. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 270 l.

Kaffka Margitban mindenki a nőíró, az asszony-író, a "feminizmus már megérkezett magyar diadalát" ismeri föl (Ady például, de ő maga is, amikor a nehéz kérdést fölteszi zseniális költőtársának: "Bandika, mennyiért lennél helyettem asszony?"). Amikor a nagy nyugatosok kiosztották egymás között a szerepeket, szükségük volt egy nőre, s kissé későn jöttek rá, hogy – ismét Ady szavával – "nem kell udvarias, hazug bókokat mondani" neki. Egyre érdekesebbnek látjuk az életét – elrontott házasságát, gyermeke melletti hősiességét, a háborús járvány okozta halálát –, egyre több tartalmas érv erősíti meg művei esztétikai rangját, poétikai jelentőségét. Király György és más kortársak helyesen látták, hogy a lírikus Kaffka Margitnál sokkal jelentősebb lett a prózáíró: "Ami verseiben csak tépelődés, sóhaj, alaktalan tárgy, az regényeiben kap igazi életet, a lélek itt nyer testet."

Rolla Margit kiválóan alapos életrajzi dokumentációja után Földes Annának az összefoglalás és a műelemzés föladata jutott, s mindkettőt jól oldja meg, női empátiával, szakszerű, de a műfaj természetéhez képest nem tudálékos elemző apparátussal. Szinte meglepő, hogy a *Színek és évek*, a *Mária évei*, az *Állomások* és a *Hangyaboly* csaknem egyenlő terjedelmű elemzést kapnak, sőt a *Két nyár* című háborús elbeszélés kiemelését sem csupán akkor aktuális mondandója indokolja. A kötet, a szerző szándékával megegyezően, törleszt valamit "az utókor adósságából" Kaffka Margit iránt.

Csűrös Miklós

Francia Tükör.

Válogatás a 19. század magyar vonatkozású francia irodalmából. Válogatás, szerkesztés és jegyzetek: Bajomi Lázár Endre. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 671 l. (Magyar Hírmondó)

A Magyarország iránti túlzott lelkesedés, illetve a magyarok szélsőséges lenézése ugyanannak a jelenségnek a két oldala. Mindkettő azt mutatja, hogy nem ismernek bennünket Nyugat-Európában. Ráadásul a kétféle végletes indulat eleve politikai nézetek függvénye: a haladó eszmék hívei szinte kötelezően rokonszenveznek a kis népek reménytelen küzdelmeivel, a konzervatívok viszont előzetes megvetést éreznek ugyanezen népek iránt. Kevéssé vigasztaló tehát, hogy a XIX. században leginkább osztrákoknak néztek bennünket, manapság pedig Budapestet és Bukarestet szokták összekeverni.

A Bajomi Lázár Endre-szerkesztette antológia bőven közöl szomorú példákat mindkét végre, épp csak a helyes megítélésről, alapos helyzetismeretről tanúskodó írásokból van kevés. A szerzők között akadnak igazi nagyságok, mint Musset, Lamartine, Michelet, Dumas, Verne vagy Hugo. Ők természetesen mind a rokonszenvezők táborába tartoznak. További kategóriát alkotnak azok a történészek, újságírók, vagy netán közéleti személyiségek, akiket a magyar-francia kapcsolatok

történetéből már jól ismerünk, és akik a francia közvéleményhez viszonyítva alaposan felmérték a korabeli magyar helyzetet. Ilyen Charles-Louis Chassan, Madame Adam, és mindenekelőtt Auguste de Gérando, akinek a Teleki-családdal összefonódó sorsát és pályáját többen is feldolgozták. Sajnos, a harmadik kategória a legnépesebb, mert ide tartoznak azok a szerzők, akikről édeskeveset hallottunk eddig, és akikről jobbra Bajomi Lázár Endre derítette ki sokéves munkával, hogy kik is voltak egyáltalán. Az ő magyarság-képük azonban lapos közhelyek ismételtetéséből áll, akár az irodalom, akár a történetírás terén botladoztak, az antológia szerzőjének fárasztó bogarászásai így hát legfeljebb kuriózumokkal gyarapították ismereteinket. A kuriózumokkal pedig az a baj, hogy csak kis adagokban mulatságosak, hamar fárasztóvá válnak ívszámra olvasva. Megtudjuk, hogy a Janine név egy Guth családnevű hölgy írói álneve, aki párizsi divatbutikja, majd a francia Riviérán ápolt rózsaligetei mellett írt néhány regényt is, köztük egy *Eljen!* (sic!) címűt. Az persze ritkaság, hogy egy magyar szó francia regénycímként szerepeljen, maga a mű azonban további említésre nem méltó (legalábbis a két szemelvényből ítélve). Egy másik "felfedezett", Alfred Julia egy *Le Csikós* (A csikós avagy a lovas szerelem) című regénnyel küzdötte be magát az antológiába. Minthogy Petőfi is szerepel a műben, vele kapcsolatban idézek két rövid részletet az iromány jellemzésére. Petőfi és Szendrey Júlia házasságát így kommentálja a francia szerző: "... imádták egymást. Szerelmük alapja azonban a hazaszeretet volt." Petőfi és a szabadságharc viszonya is igen egyszerűnek tűnik: "Petőfi a harcmezőn gyorsan haladt a ranglétrán. (...) A költő kiváló tiszt lévén kardjával szolgálta és verseinek hazafias rajongásával továbbra is tűzbe hozta hazáját. Költeményeinek szilaj áradását visszatükrözte lángoló tekintete."

Bajomi Lázár Endre kivételes teljesítményeket ért el a magyar-francia kapcsolat kutatás terén, sajnálatos, hogy ez a munkája már csak posztumusz műként jelent meg. A rendkívül vegyes anyag láttán azonban sok korábbi kétely nemhogy eltűnne, inkább felerősödik. A kötetnek bevallott célja ugyan, hogy a két népet közelítse egymáshoz, az írásfüzér azonban inkább a nehézségekre irányítja a figyelmet. Nyilvánvalóvá teszi, hogy a magyar nemzeti önismeretnek keserű tényekkel kell újra meg újra szembenéznie, és hogy a reális számvetés az áhított közeledést jámbor óhajnak mutatja csupán.

S. Kovács Ilona

Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai 1831–1949.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1987. 158 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új sorozat 18/93.)

Jóllehet, másfél százados múltú könyvtárunk monográfiája elkészült, történetének teljes részletessége a kezünkben lévő kötet tanulsága szerint is tartogat számunkra újabb ismereteket.

A szerző a könyv első felében a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára belső rendjének kialakulását, az egyes tisztségek létrejöttének történetét mondja el,

közben megnevezi az illető könyvtárosokat, méltatja munkásságukat. Ezután tér át a könyvtáros munka különböző szintjein dolgozók munka- és életkörülményeinek bemutatására.

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kéziratára egy katalógusának is felfogható, hiszen az egyes munkatársokról írtak után gondosan feltünteteti az illetőre vonatkozó iratok jegyzékét is.

Monok István

Fráter Zoltán: Mennyei riport Karinthy Friggyessel.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 404 l.

Karinthy Frigyes (sokáig nem jelentőségének megfelelően kezelt) életművéről egyre többet tudunk. Lassan kirajzolódnak egy új irodalomtörténeti látásmód körvonalai is. Ennél az írónál azonban egy sajtósági feladattal is szembe kell néznünk. Olyan feladattal, amely ugyan majdnem mindegyik alkotó életpályáján játszik valamelyes szerepet, itt azonban különös jelentőséggel bír. Az írói publicisztikára, a közszereplésre utalok; magától értetődik, hogy Karinthy esetében, aki évtizedeken át az egyik legnépszerűbb, ha nem a legnépszerűbb magyar írónak számított, ez különösen fontos tényező.

Irodalomtörténeti szempontból már csak azért is fontos, mert ez a köztudatban kialakított "image" nagyon erősen visszahatott írói munkásságára. Sokak szerint elsősorban negatív módon befolyásolta műveinek színvonalát. Mindenesetre az tagadhatatlan, hogy kevés magyar író kapcsolódott ennyire eleven módon a sajtóvitákba, a nyilvánosság előtt folyó – magasabb vagy alacsonyabb szintű – küzdelmekbe, mint ő. S az, hogy furcsa, extravagáns személyisége rendkívüli módon érdekelte (bosszantotta, mulattatta, lenyűgözte) az olvasókat. Egy idő után természetesen anyagi kérdés is volt számára a népszerűség, a jelenlét az újságok hasábjain. A Fráter Zoltán által összeállított cikk- és interjúrészletekből álló gyűjtemény azonban éppen arról győz meg, hogy Karinthy képes volt a kényszerűséget erénnyé változtatni. A bulvárlapok riportereinek sületlen kérdéseire adott válaszai – ha az újságíró nem torzít túlságosan – néha meglepően mélyek és eredetiek. Természetesen a hajdani publicisztika mai olvasóját maguk a kérdések is érdeklik, hiszen arról árulkodnak, miképpen képzel el egy korszak a maga "népszerű íróját", ezen keresztül pedig arról, hogy az adott társadalom polgára milyen szerepet szán a humán intellektuelnek.

"Mire használták ezt a lángelmét?" – kérdezi Fráter Zoltán. Válasza: Karinthy az ügyeletes szenzáció-szállító szerepét töltötte be jóformán egész életén keesztül, pontosan tudatában volt ennek akkor is, amikor megírta híres könyvét agyműtétjéről. S azt is jó előre tudta, hogy ez a "funkciója" nem szűnik majd meg halálával. A kötet összeállítója Karinthy életét szerette volna "újrafogalmazni" ma már nehezen hozzáférhető újságritkaságok, elsüllyedt bulvárlapok, elfeledett folyóiratok cikkei alapján. Kronologikus sorrendben halad előre, és minden fejéhez hozzáfűz egy magyarázó-megvilágító célú kisesszét, amellyel megkönnyíti

az olvasónak a tájékozódást a korabeli sajtóviszonyok és a cikkek által érintett problémák között. A könyv utolsó blokkja pedig még egyszer végigfut ezen az írói pályán. Ez az a bizonyos *Mennyei riport Karinthy Frigyessel*, nyilatkozatai, válasza, hozzászólásai alapján. Ezt foglalja össze egy 1935-ös interjú részlete, amely egyben az egész könyvnek a mottója is lehetne. Az író "annak a bizonyos fiatalembernek", vagyis hajdani önmagának szólván fogalmazza meg: "az életnek csak egyéves kortól húszéves korig és a hatvanadik évtől a nyolcvanadikig van célja és értelme. Egyszerűbben: a készülődésnek és a búcsúnak. Ami közötté történik, említésre sem méltó."

Angyalosi Gergely

Fráter Zoltán: Osvát Ernő élete és halála.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 301 l.

A huszadik század meghatározó jelentőségű irodalmi folyóiratának, a Nyugatnak legendás hírű szerkesztőjéről ez az első összefoglaló, hézagpótló irodalomtörténeti munka. A szerző Osvát Ernő alakját és magatartását a huszadik századra válaszoló lehetséges magatartások egyikeként kutatta, s oly izgalmasnak találta, hogy a róla szóló pályaképet irodalomtörténeti regényként írta meg. A korszakról és a kisszámú Osvát-műről készült irodalomból, a kortársak emlékezéseiből, levelezésekből, a szerkesztésében megjelent folyóiratszámokból összegyűlt óriási anyagból válogatva egy páratlan sors és egy ellentmondásos korszak egymásban tükröződő, kettős fejlődésregényét alkotta meg. E sok új dokumentumot is tartalmazó könyv nemcsak irodalomtörténészek, hanem a szélesebb közönség érdeklődésére is számíthat. A nagyváradi híres, igen művelt zsidó családból született Osvát pályaválasztásához Ambrus Zoltántól kapott életreszóló indítást. Fráter Zoltán részletesen elemzi azt a tizenkét évet, amely az első fővárosi publikációktól a Nyugat indulásáig eltelt, ebben az időszakban alakította ki Osvát kritikusi elveit, eszményeit, esztétikai szempontjait, valamint kedves műfaját: az egyéniség bemutatását célzó portrét. A Hétnél, az Új Magyar Szemlénel, a Budapesti Naplónál megjelent írásai alapján ismerhetjük meg Osvát esztétikai igényességét, bírálati módszereit. Három tényezőt vett mindig figyelembe: az irodalmi folyamat sugárzó hatását, a művet és a művet alkotó embert. Az egyéniség követelménye mellett a szociális szemlélet is értékrendszerének fontos alkotóelemévé vált. A szerkesztés iskolaéveit (a Magyar Génuszsnál, majd a Figyelőnél töltött időt) bemutató fejezetek után a Szerkesztés mint műalkotás című fejezetben az 1908. január 1-jén induló Nyugattal folytatott tevékenységét, baráti és munkatársi körét, szerkesztői felfedezéseit vázolja Fráter Zoltán. Sok köztudott irodalomtörténeti tényt helyez itt új megvilágításba Osvát alakjának pontosabb megismertetése érdekében. Röviden a Nyugattal egy időben működő folyóiratokkal való párhuzamra, illetve az azoktól való eltérésre is kitér a szerző, majd hosszú fejezetet szentel a Hatvány-Osvát-vitának, az abban szereplő négy cikknek és kilenc hozzászólásnak. Irodalompolitikai elvek csaptak itt össze (olykor személyes ügyek-

kel is keveredve), s hogy szükség volt elvi vitára, azt a Huszadik Században névtelenül megjelent jegyzet írójának jellemző véleményével is érdemes alátámasztani, miszerint "a balkán tempó ... a kritikának csak két fajtát ismeri: a pajtási égigmagasztalást, vagy a zsványos lebecskázást". A vitát ismertető fejezet után Osvát szerkesztői gyakorlatát, szempontrendszerét ismerteti Fráter Zoltán. Megerősíti azt a tételt, hogy Osvát minden gondolati, világnézeti tartalmat alárendelt annak a szempontnak, amit ő "jól írás" címen foglalt össze. A Nyugatban a formai tökéletesség, az ún. "érzésvirtuozitás fensikja" jön létre, tanítható és tanulható tökéletesség. 1912 és 1918 között Osvát főként – Fráter Zoltán kifejezésével élve – "műterem-beszélgetésekben" próbálta a Nyugat szerzőit befolyásolni, elveit már az alkotás folyamatába beépíteni. (Adyval ilyenekre nem került sor, röviden az Ady–Osvát-viszony legfontosabb vonásairól is szó esik ebben a fejezetben.) Számos kortárs visszaemlékezéséből ítéli meg a műterem-beszélgetések, s találoán szögezi le: "Megoldandó feladatot látott a tehetségben." A folyóirat huszonkét évfolyama (1908–1929) igen sok író-t fedezett fel, köztük csaknem ötven nőíró-t. Jónéhányan nem igazolták Osvát várakozásait, nem állták ki az idő próbáját. Ízlését – állítja Fráter Zoltán – a modern áramlatokhoz képest konzervatívnak is nevezhetjük. Az azonban mégis igaz, hogy "a világ kis darabját tette rendbe, felelősen gazdálkodott a rábízott tehetségekkel". Igen röviden olvashatunk Osvát és Kassák viszonyáról is, majd a könyv második része részletesen jellemzi az osvát szerkesztői magatartást, az írónévelést végző munkát, az irodalom kertészeként legendássá nőtt mestert. (Közben néhány szóban kitér az egy évig tartó szakításra is, ezen idő alatt – 1919–1920 – Babits Mihály szerkesztette a Nyugatot, majd 1920-tól Osvát is visszatér a laphoz. A történelmi jelentőségű 1919-es évbéli szereplésről, az írói szakszervezet elnökeként végzett tevékenységéről is olvashatunk, ekkor is az írók, az irodalom érdekeit vigyázta.) Saját betegsége mellett évekig nyomasztja kislánya tüdőbajának gyógyíthatatlansága. Mégis volt ereje az Írók Bemutató Színházának megszervezésére is, erről kevesebb szó esett eddig a munkásságát méltató tanulmányokban. Irodalmi működésének huszonötödik éve tiszteletére nagy ünnepségsorozatot rendeztek a Nyugat munkatársai, ennek felidézése mellett megtudunk a szerkesztés közben felmerülő konfliktusokról is sok adalékot. A Nyugat meghaladásának igényét hordozó új folyóiratok láttán Osvát is érzékelte, hogy folyóirata nem képes már felelni a kor kérdéseire. Ezért 1925-ben új korszakot hirdetett meg, saját írásokkal is újra a nyilvánosság elé lépett: a Pesti Naplóban közölte aforizmáit. Ezeknek vázlatos elemzésére is vállalkozott Fráter Zoltán. A könyv utolsó fejezetében Osvát és Babits viaskodásáról, nézeteltéréseiről olvashatunk, valamint a megtervezett öngyilkosság okait, a rá utaló jeleket elemzi a szerző. Itt közöl néhány kortársi emlékezést Osvát életmódjáról, anyagi helyzetéről, családi kapcsolatairól, a legendaképződéshez hozzájáruló furcsaságokról.

A kötetet bőséges jegyzetanyag kíséri, s a függelékben Fráter Zoltán Osvát ismeretlen, valamint eddig csak folyóiratban megjelent aforizmáit adja közre.

R. Takács Olga

Futaky István–Schwamm, Kristin: Die Ungarn betreffenden Beiträge in den Göttingischen Gelehrten Anzeigen 1739–1839.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1987. 309 l.

Göttingenben 1739-ben indították meg azt a máig is élő recenziós folyóiratot, amely – több címmódosítás után – a Göttingische Gelehrte Anzeigen nevet viseli. A referáló lapként indult orgánum rövidesen erőteljes karakterű kritikai folyóirattá vált. Magyar vonatkozású közleményeinek annotált bibliográfiáját állította össze a göttingeni egyetem hungarológus professzora, Futaky István és tanítványa, Kristin Schwamm. A kiadvány anyaggyűjtésében Futaky szemináriumi hallgatói vettek részt. Az áttekinthető szerkesztésű kötet tömör annotációkkal, számos mutatóval segíti a tájékozódást a XVIII. századi folyóirat közleményei között. A munka nagyságát mutatja, hogy mintegy 200 000 oldal átnézésével kellett a fáradhatatlan szerkesztőknek a közel 600 magyar vonatkozású tételt kigyűjteni. Jóllehet a XVIII. században a göttingeni Georg August Egyetem volt a magyar diákok legkedveltebb tanulólhelye, más országok, városok universitásai is megérdemelnék, hogy a vonzaskörükben megjelenő folyóiratokat magyar szempontból is feldolgozzák. Ehhez a göttingeni hungarológusok munkája jó példa lehet.

Németh S. Katalin

Fülöp László: Kaffka Margit.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 235 l.

Érdeemes mindig számontartania az irodalomtörténésznek azt, hogy saját korának irodalma miként, milyen benső hajlamokat követve fordul a hagyomány felé, miért és milyen gesztusokkal rekonstruálja önnön tradícióit.

Az újabb magyar epikának, amely legalább két évtizede oly nagy izgalommal fedezett fel magának a Nyugat-kor írói közül némelyeket – Krúdyt, Babitsot, Csáthot, Kosztolányit –, Kaffka Margitról nem volt, nincs szava. Még a poetrisszáknak sem. Ki tudná megmondani, hogy merő figyelmetlenség jele ez (ami korunk egyetemessé válni kezdő műveltséggyengülése alapján feltételezhető), avagy visszahatás volna azokra az időkre, amelyeknek politizáló irodalomtudománya meglehetősen magas helyet jelölt ki a *Színek és évek* írójának (Tolnai Lajoshoz vagy Thury Zoltánhoz hasonlóan), avagy valóban odarostálja az idő Kaffka Margitot is Tóth Árpád meg Juhász Gyula mellé, a másodvonalba? Bodnár György, Győri János után és társaként Fülöp László sem hajlandó belenyugodni abba, hogy Kaffka Margit a gimnáziumi tankönyv marginális szerzői közé csúszsék, s így végleg ki az újabb olvasói korosztályok szemhatárából. Pályaképe ennél fogva nemcsak tüzetes elemzés és összefoglalás, hanem újraolvasásra szóló ajánlás és perújrafelvétel is.

A maga elemző észleleteinek rögzítése mellett megszólaltat mindekit, akik méltó és méltató írásokban beszéltek Kaffka Margitról.

A monográfia értékelő középpontjában a három nagy(obb) regény (*Színek és évek*, *Mária évei*, *Állomások*) áll. Ezek analízise sokrétű, árnyalt és meggyőző.

A Kaffka-szakirodalom hagyományaihoz igazodóan kevesebb szó esik a novellákról, a versekről s – bármilyen különösnek is tűnhetik egy irodalomtörténeti szakönyv szakmai ismertetésében egy ilyen megjegyzés – Kaffka Margit életéről.

A kor "irodalmiságának" és a kor irodalmi tudatában esztétikai jelenségként is értelmezhető események között nem kis számmal akadnak olyanok – gondoljunk a Gozsdu-levelezésre, Csáth Géza és a Cholnoky-fivérek életére, Ady Léda-mítoszára, az Erdős Renée-tünetre stb. –, amelyeket szemlélvén talán megkockáztatható a javaslat: több figyelmet érdemelnének Kaffka marginális műfajai és életalakítása (publicisztikája, levelezése). Hátha éppen itt – lét és mű megszgyén – érhető tetten az, ami korjellemezően izgalmas és eredeti, önkéntelen ízlés-vallomás. Mű és sors, álarc és személyiség viszonya soha korábban nem volt annyira lényeges eleme a művészetnek, mint a századfordulón, s erre nézve gyakran pontosabb dokumentumok a másodlagos műformák, az irodalom alatti írásbeliség műfajai, mint az ideológiailag erőszakoltabb nagyobb regénykonstrukciók. (Rolla Margitnak évtizedünk elején megjelentetett különös, rajongó Kaffka-könyvei mintha öntudatlanul ehhez a fajta érdeklődéshez kívánnának segítséget nyújtani.)

Lehet, hogy egy ilyen ízlésvizsgálat új színekkel élénkíti majd a Kaffka-regények befogadását is, amiként az sem elképzelhetetlen, hogy egy új, a külvilágra jobban figyelő irodalmi ízléshullám megintcsak felfedezi magának azt a régi magyar regényvilágot, amelyet jobb szó híján mindközönségesen realistának szokás nevezni.

Alexa Károly

Fülöp László: Realizmus és korszerűség.

XX. századi magyar regényírók. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 320 l. (Műelemzések kiskönyvtára)

Fülöp László ebben a könyvében egy szélesebb ölelésű, egyetlen író nagyepikai művészetét általában jellemző értekezés (*A regényíró Kaffka Margit*) mellett hat regényértelmezést közöl századunk első felének magyar irodalmából. Egy ilyen válogatás természetesen csak esetleges és alkalmi lehet, s nem biztos, hogy a ma már nem túl szerencsésnek látszó, régi rossz címekre alludáló és egy letűnt kor politikai kényszereihez igazodó kötet cím kendőzni tudja ezt a válogató szeszélyt. A *Színek és évek*, a *Pacsirta*, a *Halálfiái*, a *Boldogult úrfikoromban*, az *Egy ember élete* és az *Iszony* ilyesféle "szerepeltetése" önkéntelenül is elkezdí írni a hiánylistát – Móriczsal kezdve...

Mindazonáltal a kötet regényelemzései jó eséllyel célozzák meg a potenciális olvasókat, a tanárokat, a század első felével foglalkozó irodalmárokat és a felsőoktatásban tanuló diákságot. Fülöp László a tőle régen megszokott igényességgel és akkurátussággal veszi végig azokat a vezető regénykonstituáló tényezőket, amelyek az adott regényformát felépítik, strukturálják és definiálják. Elemzései azért is megbízhatóak, mert nem törekszik feltétlenül önkifejezésre, számára egy klaszszikus műről való beszéd nem alkalom az álarcos szólásra, mint többeknél manapság. Személyiségét abban hagyja megnyilvánulni, ahogy rangsorol, a feltárandó

műstruktúrákban. Személyes tudományos észleleteinek felméréséhez viszont azzal ad segítséget, hogy nem hallgatja el az odavágó szakirodalmi eredményeket. (Szakembereink számottevő hányada újabban egyre kevésbé követi ezt a klasszikus gyakorlatot.) Fülöp elemzéseit bizonyosfajta józan óvatosság jellemzi – nem veti el a nálunk régen megszokott életrajzias, a korra is reflektáló, ideológiákon és pszichológián át minősítő modort, de nem tartózkodik az újabb scientista megközelítések egy részének integrálásától sem. Vizsgálatai figyelmesek, szövegközeliek és történetiek.

Alexa Károly

Gábor Andor emlékezete.

Centenárium tanácskozás Barson. Szerkesztette Laczkó András. KISZ Somogy Megyei Bizottsága, Kaposvár, 1986. 187 l.

Az 1984. január 17-én rendezett tudományos tanácskozás előadásait tartalmazza a kötet, kiegészítve Gábor Magdának, az író unokájának visszaemlékezésével és Laczkó Andrásnak a Somogyi Néplapban megjelent *Életharc a fényért* című centenárium írásával.

A megnyitót Botka Ferenc, az ülésnök elnöke tartotta, aki abbéli reményét fejezte ki, hogy az elhangzó előadások Gábor Andor életművének teljességét teszik mérlegre, s megkísérlik kijelölni helyét századunk magyar irodalomtörténetében, hisz eddig lebecsülték munkásságának polgári szakaszát és túlhangsúlyozták alkotásainak szocialista körét.

Szekeres József Gábor Andor pályakezdéséről írott dolgozata a fiatal író világgépét, esztétikai törekvéseit mérte fel a kezdeti és a bécsi emigrációban készült művek elemzésével. A Lichtmann Tamás dolgozatához csatlakozó szövegek szinte forrásértékű közlésnek számítanak, hiszen Gábor Andor "Vasárnapi tárcái" A Rendkívüli Újság 1913-as évfolyamában jelentek meg, s azóta egyetlen kötetbe sem kerültek be. Nemes G. Zsuzsanna a magyar kabaré és Gábor Andor pályájának párhuzamos fejlődési tendenciáit mérte fel, Czére Béla pedig három regény (*Untauglich úr, Doktor Senki, Hét pillangó*) elemzésével a Monarchia közéletének szatirikus és realista tablójától a lélektani regényig eljutó fejlődést tekintette át. Szijártó István Gábor Andor líráját elemezte, s dolgozatához Búzasi Éva válogatott bibliográfiát csatolt. Petrányi Ilona Gábor Andor "magánéletét" tárta fel a bécsi és franciaországi emigrációból feleségének, Vidor Ferikének írott levelek alapján, s bemutatta egy levelezéskötet kiadásának előkészítési munkáit. Tasi József az író publicisztikáját vizsgálta, Szilágyi János pedig Gábor Andor 1945 utáni pályáját tekintette át.

Gábor Magda visszaemlékezéséből az író és családja moszkvai éveit, majd a hazatelepülés utáni itthoni életét ismerhetjük meg.

A kötethez válogatott irodalomjegyzék csatlakozik, melyet Sipos Csaba állított össze.

Ny. J.

Goda Gábor: Írás közben.

Második, bővített kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 681 l.

A kötet az író 1945 és 1967 között írott esszéit és publicisztikáját tartalmazza. Az előző kiadáshoz képest néhány írással bővült a gyűjtemény (pl. egy Gelléri Andor Endrére emlékezéssel, egy saját ars poeticájához készülő vázlattal, s még néhány kisebb jegyzettel). Az írások közül egy sem tart igényt a "tanulmány" műfaji meghatározásra, szinte valamennyi egy-egy irodalmi kérdéshez fűzött megjegyzés, állásfoglalás, széljegyzet, tünődés és emlékezés, olykor indulatos és ironikus reflexió. Mindegyiknél jelzi az író a megírás dátumát is, ezek az évszámok segítenek az értelmezésben, emlékeztetnek az "elszaladt időre, és nem engedik kiszakítani az időből azt, ami annak talajából nőtt". Három ciklusba rendezve követhetjük Goda Gábor "írás közben" született gondolatait: A fasizmus hazugságai című ciklus a fasiszta gazdaságtanról, antiszemitizmusról, fajelméletről töpreng. A Naplófüzetemből című ciklus a legkülönfélébb napi ügyeket, úti élményeket, politikusokkal való találkozásokot örökíti meg, s végül a Jegyzetek irodalomról és színházról című ciklus (amely a kötet több mint felét teszi ki) főképpen színházi előadásokat kommentál, színészeket búcsúztat, néhány jó filmélményről számol be, nagy szeretettel emlékezik meg Nagy Lajosról, Heltai Jenőről, Karikás Frigyesről, Gábor Andorról, felidéri édesapja alakját, köszönti Tersánszky Józsi Jenőt, s különféle műfaji kérdéseket tisztáz a maga számára, ezek közül a legérdekesebb a *Jegyzetek a szatíráról* című írás, nemcsak gazdag információs anyaga okán, hanem azért is, mert az író saját munkásságának mozgatórugóira, saját műveinek lényegére is rávilágít.

R. T. O.

Guszev, Jurij P.: Szovremennaja vengerszkaja literatura v kontekszte literatur szocialiszticeszkij sztran Evropi. Dinamika hudozsesztvennogo konflikta.

Nauka, Moszkva, 1987. 232 l.

Az orosz nyelvre fordított művek számának gyarapodásával és sikerével párhuzamosan nő az igény az irodalomtörténeti összefoglalások iránt is. A szakszerű tájékozódást hivatott elősegíteni Jurij Guszev 1987-ben megjelent könyve, amely a mai magyar irodalom utolsó két évtizedét tekinti át.

Elemző vizsgálódása középpontjába a szerző – főként a szovjet irodalomtudomány képviselőinek elméleti megállapításaira hivatkozva – a művészi konfliktus problémáját állította. Meggyőződése ugyanis, hogy ebben a kategóriában fejeződik ki legszemléletesebben és legteljesebben a műalkotás esztétikai lényege, és ezért a legalkalmasabb arra, hogy prizmáján keresztül szemügyre vegyük az alkotó munka kapcsolatát az objektív valósággal és az író álláspontjával, amely a társadalmi tudat lényegi tendenciáit tükrözi vissza.

Jurij Guszev feltételezi, hogy a konfliktus kibontása nemcsak a művészi képek kapcsolatát és szembenállását határozza meg, hanem a mű komponenseinek kölcsönviszonyát, a mű belső felépítését is. És mivel eltökélt szándéka, hogy – szakítva

az egyoldalú, főként a tartalomra irányuló megközelítéssel – közvetlenül a művészi megformáltságból kiindulva tárja fel azt a specifikumot, amely szocialista minőséget kölcsönöz az irodalomnak mint autonóm esztétikai jelenségnek, ezért a művészi konfliktusban véli felfedezni azt a szervezőelvet, azt a feszültségteremtő erőt, amely áthatja a mű egészét és eleven étellel tölti meg annak belső világát azáltal, hogy összefüggést teremt a különböző strukturális szintek között – a tematikán, cselekményen keresztül egészen a stíluseszközökig –, és az esztétikai mondanivaló érdekében közös kicsengést biztosít neki.

A fentebb ismertetett elméleti alapvetést követően a szerző a második fejezetben fő vonalakban – és ennek okán némileg leegyszerűsítve – vázolja a 60-as és 70-es években kialakult társadalmi-történelmi szituációt, amely meghatározza a vizsgált korszak művészi tudatát.

A monográfia központi magját képező harmadik fejezet részletesen tárgyalja a társadalmi változások által felszínre hozott, nem antagonisztikus ellentétek művészi megjelenítését az új magyar prózában. Olyan fejlődésvonalat rajzol meg, amely a történelmi múlttal való szembenézéstől kezdve (Illyés Gyula *Ebéd a kastélyban*, Sánta Ferenc *Hús óra*, Cseres Tibor *Hideg napok*) felöleli a szociális, egzisztenciális, pszichológiai konfliktushelyzetek legkülönbözőbb válfajait – a szocializmus adta lehetőségekkel élni nem tudást (Fejes Endre *Rozsdatemető*, Kertész Ákos *Makra*), az eszmény és a valóság inkongruenciáját (Déry Tibor *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról*, Mesterházi Lajos *A Prométheusz-rejtély*, Gyurkó László *Faustus doktor boldogságos pokoljárása*), az egyén és a társadalom kölcsönviszonyát (Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét*, Németh László *Irgalom*, Czákó Gábor *Megváltó*, Ördögh Szilveszter *Koponyák hegye*, Mesterházi Lajos *Férfikor* stb.), az egymás közti kapcsolatokban megmutatózó feszültségeket (Kertész Ákos *Családi ház manzárdal*, Jókai Anna *Jakob lajtorjája*) – egészen az "apák és fiúk" nemzedéki szembenállásáig (Fejes Endre *A fiú, akinek angyalarca volt*, Mócsi Ferenc *Házépítés*, Marosi Gyula *Tejesfű és Mélyütés*).

A konkrét történelmi helyzet által determinált művészi konfliktusok legjellegzőbb tipológiai sajátosságait elemezve a szerző arra a következtetésre jut, hogy az élet dialektikus ellentmondásosságának felismerésével és a valódi erkölcsi értékek tudatosításával egyenes arányban telítődött meg a magyar irodalom szocialista tartalommal. Ez az újfajta minőség fejeződik ki azokban az írásokban is, amelyek a lét örök kérdéseire – az élet értelmére, az emberi nem folytonos megújulásának problémájára – keresik a választ (Déry Tibor *Kedves bópeer...!*, Örkény István *Rózsakiállítás*, Szabó Magda *Régimódi történet*).

Jurij Guszev jó szemmel vette észre, hogy az 50-es évek második felétől új szakasz kezdődött a magyar irodalomban. Mégpedig elsősorban annak köszönhetően, hogy szakított a korábbi kultúrpolitika által ráerőszakolt sematizmussal, amely a konfliktusmentes ábrázolást tette gyakorlatává, s amely voltaképpen a politikai, társadalmi és gazdasági voluntarizmusnak volt a művészeti megfelelője. A történelmi tapasztalatok számbavétele, az önvizsgálat igénye arra ösztönözte az írókat, hogy ne kendőzzék el a problémákat, hanem – bátran szembenézve velük – próbáljanak hozzájárulni megoldásukhoz. A megújulásnak ez a folyamata a többi ország irodalmában is végbement, lényegét azonban aligha helytálló csupán erre a tematikai mozganatra leszűkíteni.

Mégis ilyen benyomásunk támad, főként abból adódóan, hogy a rendszerezés alapjául szolgáló szempont – a művészi konfliktus – a gyakorlatban kevésbé képes igazolni önmagáról a feltételezést, hogy valóban minden műalkotás strukturális szerveztségének meghatározó konstrukciós elve. (Különösen szembetűnik ez a magyar költészet fejlődésének szentelt negyedik fejezetben.) Nem csoda tehát, hogy a műelemzések többnyire a cselekményt boncolgatják és megrekednek a belőle kibontható szociológiai, ideológiai és erkölcsfilozófiai tanulságok szintjén. Ugyanakkor, paradox módon, éppen az effajta megközelítés alkalmazására leginkább predesztinált szféra – a drámairodalom – marad ki a vizsgálódások köréből. Hiányérzetünket csak fokozza, hogy hiába keressük a névmutatóban Galgóczi Erzsébet, Hajnóczy Péter, Mátyás Iván, Mészöly Miklós, Nádas Péter vagy Ottlik Géza nevét. Nem véletlenül, hiszen a szerző – bevallott szándéka szerint – nem szokványos irodalomtörténetet akart írni, hanem az irodalmi fejlődés fő tendenciáinak és az azokat reprezentáló legjellegzetesebb alkotásoknak a bemutatását tekintette elsődleges feladatának. De mivel az életben megnyilvánuló ellentmondásos folyamatok művészi általánosításának eredményeit a társadalmi hatékonyság szempontjából szelektálta, és a szocialista eszmeiség megerősödése irányába mutató jelenségeket domborította ki – emiatt jelentős esztétikai értékek szorultak a perifériára. Még ennél is rosszabbul járt a fiatal írógeneráció sommásan irodalmon kívülinek nyilvánított formai kísérletezése.

Tiszteletre méltó Jurij Guszev elkötelezettsége a cselekvő, erkölcsnemesítő irodalom mellett, csakhogy a közéleti szerep állandó számonkérése gyakran egyoldalú leegyszerűsítésekhez vezet. A "69-es év nemzedékének" képviselőit például azért marasztalja el, mert a személyességben, az ún. "privatizáló" törekvésben a társadalmi gondoktól való elfordulást, a nehézségek előtti fegyverletételt, apatikus közönnyt, mi több, ellenséges indulatot lát. Véleménye szerint Esterházy Péter *Termelési regénye* "kineveti az egész szocialista valóságot".

Mindezek a kifogások azonban nem kérdőjelezhetik meg azt a vitathatatlan tény, hogy monográfiája nyeresége a hungarológiai kutatásoknak, és többmillió olvasóközöniséget informál jelenkori irodalmunk realista vonulatáról és toboroz potenciális új híveket neki. Csak azt sajnáljuk, hogy Jurij Guszev – aki műfordítóként is avatott tollú népszerűsítője a magyar kultúrának – a művészi konfliktus elméletileg megalapozatlan Prokusztesz-ágyába próbálta belegyömöszölni sokrétűen gazdag ismereteit.

Gránicz István

Györgyey Klára: Arrogáns alázattal.

Bevezette Marianne D. Birnbaum. Püski–Corvin, New York, 1987. 194 l.

Az Amerikában élő szerző könyve, amely többek között irodalmi kritikákat, színházi bírálatokat és rövidebb-hosszabb jegyzeteket, interjúkat tartalmaz, a szerző sokoldalúságát bizonyítja. Györgyey Klára a könyv bevezetője szerint csaknem húsz év terméséből (majdnem háromszáz tanulmányból, kritikából stb.) válogatott. Ezek az írások korábban nyugati lapokban jelentek meg (Irodalmi Újság, Új Látóhatár, Szivárvány, New Yorki Napló, Izraeli Kurír, Menora); s a mostani kötet

tulajdonképp második, javított, bővített kiadás, az elsőt az alabamai Legerete Press gondozta.

Györgyey, a színház rajongója, számtalan publicisztikában – többnyire levélformában közzétett kritikában – vizsgálja a magyar színház jelenlegi állapotát. A beszámoló, leltározó jelleg, az útirajyszerű körkép nem nagyon engedi a mélyebb elemzést, a szerző jobbára csak benyomásait veti papírra. Sok mindenről (társadalmi helyzet, a politika mesterkedése) szól, így kevesebb hely jut a valódi problémákra. A *Színházi levél Budapestről* (1982, 1983, 1985) című írásokban több előadás említetik (a címmel ellentétben szerencsére vidéki bemutató is van köztük): Weiss: *Marat halála* (Kaposvár), Forster: *I. Erzsébet* (Szolnok), Nádas Péter: *Takarítás* ("K" Stúdió), Korniss: *Halleluja* (Játékszín) stb.

Örkény István *Tótékjának* amerikai fogadtatásáról is megtudhatunk egyet mást (a darabot Györgyey Klára fordításában játszották) az *Egy magyar színpadi mű margójára* című beszámolóból; de a cikk kevéssé tükrözi a washingtoni Arena színházbeli bemutató milyenségét, inkább a különféle lapok kritikáiból válogat. (Érthetetlen, hogy Györgyey, miként a könyv bevezetőjét író Birnbaum D. Marianne is, a *Tóték* cím helyett miért ír mást – a *Tóth család*, föltehetően, az angolra fordított cím *visszamağyarosításából* ered.)

A könyv interjúi (van köztük olyan is, amely nem mondható saját műnek, hiszen egy "rögtönzött" sajtókonferencia szövegét adja közre – *Ionesco Stockbridgeben*) jobbára világirodalmi nagyságokat mutatnak be (*Miller másodvirágása*, *Nem félünk már Albee-től* stb.), az említésre méltó könyvek között is több az angol-amerikai (nyelvű, tematikájú), mint a magyar.

A magyar irodalmat – a válogatás szempontjai megállapíthatatlanok – kis, az újságműfajhoz igazodó recenziók képviselik; a vizsgált művek: Halász Péter: *Fogócska*; Márai Sándor: *Föld, föld!*; Vajda Albert: *Tűz és víz*; Ignác Rózsa: *A születésnap körül*; Méhes György: *Az nem igaz, hogy ez igaz*; Sztáray Zoltán: *Hudsonparti álmom*. A *Győzelem a halál felett* című kritika Marianna D. Birnbaum angol nyelvű Radnóti-monográfiáját elemzi. Györgyey Klára szerint a könyv "nemcsak hézagpótló mint a költő legmeggyőzőbben dokumentált monográfiája, egyben elegáns stílusban írt, esztétikai élvezetet nyújtó olvasmány is".

Sz. L.

Hegyí Béla: Hivatások, talentumok. Katolikusok itthon és külföldön.
Szerző kiadása, Budapest, 1987. 189 l.

A kötet interjú-gyűjtemény katolikus papokkal, akiknek a magyar sajtó- vagy irodalomtörténet szempontjából is igen jelentős a munkásságuk, vagy irodalomtörténetekkel, szerkesztőkkel, akik tevékenységét mindenkor a katolikus szellem hatotta át.

A beszélgető-partnerek mindegyike Magyarországon élt 1945 előtt, így jó képet kaphatunk visszaemlékezéseikből a két világháború közötti magyarországi katolikus szellemi életéről, a lapok, folyóiratok törekvéseiről, az egyházat is mélyen foglalkoztató szociális kérdésekről.

Olvashatunk interjút – az itthon élők közül – Balogh Istvánnal, "Balogh páterrel", a Délmagyarország egykori szerkesztőjével, Pénczes Balduin nyelvész, irodalomtörténész paptanárral, Saád Bélával, az Új Ember felelős szerkesztőjével, Sinkó Ferencsel, a Vigilia és az Új Ember belső munkatársával, vagy Doromby Károllyal, aki egy ideig a Vigilia felelős szerkesztője volt.

A külföldön munkálkodók közül megismerkedhetünk Rezek Román szerzetes tevékenységével, aki Teilhard de Chardin minden művét lefordította és kiadta, s mielőtt Brazíliába költözött, Párizsban szerkesztette az Ahogy lehet című, magyar nyelvű katolikus folyóiratot. Békés Gellért érdeme a hatvanas évek elején Rómában megjelent magyar nyelvű, modern Újszövetség fordítás, s természetesen a Katolikus Szemle szerkesztése. Csorba Tibor Varsóban élt és tevékenykedett, festő, szépíró, fordító, de elsősorban a magyar kultúra lengyelországi nagykövete volt. Török Jenő a bécsi Opus Mystici Corporis könyvkiadó létrehozására emlékezett vissza, amely a 60-as, 70-es években magyar nyelvű könyvek kiadásával igyekezett segíteni a katolikus hívők mindennapi életvitelét, morális tartását. Végül Szabó Ferenc, költő, irodalomtörténész, publicista munkásságával ismerkedhetünk meg, aki 1968 óta a Vatikáni Rádió magyar osztályának a vezetője, a Mérleg, a Katolikus Szemle munkatársa, de hosszú ideje jelen van a hazai lapokban – Vigilia, Teológia – is.

Ny. J.

Heltai Gáspár: Száz fabula.

Az utószót és a jegyzeteket írta Bitskey István. Sajtó alá rendezte Katona Tamás. A helyesírást korszerűsítette Muhari Ilona. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 2431.

A kolozsvári prédikátor, nyomdász, író Heltai Gáspár azon 16. századi szerzők közé tartozik, akiknek műveit ma is gyakran újra kiadják. Nem véletlen ez: a szász származású és magyarul csak felnőtt korában megtanult Heltai többek között a mai értelemben vett prózai szépirodalom egyik első alkotója.

A *Száz fabula* fő művei közé tartozik, egy nehéz korszakban, 1566-ban jelent meg nyomtatásban, akkor, amikor a városban már győzedelmeskedett az antitrinitárius (szentháromságtagadó) vallási irányzat, de Heltai még nem csatlakozott hozzá. A műfaj az időszámításunk előtti 6. században élt görög írótól, Aiszóposztól származott, s ez után végig jelen volt az ókor és a középkor irodalmában. A humanizmus is újra felfedezte, de igazi népszerűségét a reformáció alatt érte el, éppen azért, mert a mesék mondanivalója kiválóan adaptálható volt az akkori helyzetre. Magyar nyelven először egy humanista típusú fordítás jelent meg 1536-ban Pesti Gábor tollából, ezt követte Heltai munkája, amely egy 1539-es német protestáns átdolgozás nyomán készült.

A kötetben valójában 101 mese van, a szerző ugyanis az előszóban elmondja az öregemberről, a számról és a gyerekről szóló klasszikus fabulát, így igyekezvén védekezni jövődöbéli támadói ellen. Az egyes mesék után következik a korban szokásos magyarázat, az "értelme", amely az erkölcsi tanulságot fejti ki. Nemcsak

állatmeséket találunk Heltai művében, vannak itt emberi és növényi szereplők is. A szerző szabadon kezeli forrását, átdolgoz inkább, mint fordít, így magyar vonatkozású nevek és események is kerülnek a szövegbe. Nyelve annyira szép és magyaros, hogy nem érezzük rajta az eredetije németiségét. Az elmúlt évtizedekben szeretnék kiemelni a 99. fabulát, amelyben a nemesembert elviszi az ördög, ez megfelelt az akkori "osztályharcos" ideológiának, e kiadás utószava azonban már azokra a mesékre is felhívja a figyelmet, amelyek éppen a békés, engedelmes polgári életre buzdítanak. Heltai jellemző módon még a kutya és farkas történetét is visszájára fordítja: a kutyának ad igazat, ellentétben az eredeti fabulával és Petőfi Sándor későbbi verses feldolgozásával.

A most napvilágot látott szöveg a második, 1596-os kiadás nyomán készült, értelmezését egy rövid szömagyarázat könnyíti meg, s információt kapunk mellette a korábbi kiadásokról valamint a legfontosabb szakirodalomról is. A több száz éves mű – maradandó nyelve és mondanivalója révén – élvezetes olvasmány lehet a ma embere számára is.

Szabó András

Hensel, Leszek: Kultura szlachecka w Europie środkowo-wschodniej w I połowie XVIII wieku.

Ossolineum PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1986. 276 l.
(Prace Slawistyczne 50.)

Annak a középső Európának, amelynek történelmi törzsét a XIX. század előtt a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság és a Magyar Királyság jelentette, talán egyik legjellemzőbb – nem egy következményében, hatásában a XX. század közepéig tartó – sajátossága volt a nemesi kultúra jelenséggöre. Ismeretes, hogy Európa e két országában a XVIII–XIX. század fordulóján mennyire jelentős volt a közép- és kismemesi rétegek aránya és politikai szerepe. Kis túlzással azt lehet mondani, hogy ennek a köztes európai (kelet-közép-európai) térségnek olyan jellegzetességéről van szó, amely megkülönbözteti ezt a kontinensrészt az ettől nyugatra, illetve keletre fekvő területektől. A cári birodalom nemeseinek jogállása, szerepe össze sem hasonlítható a lengyel vagy magyar nemesekével, Közép-Európa nyugati vidékein pedig általában sokkal kisebb volt e nemesi középrétegek aránya.

Régi közhely a lengyel és a magyar művelődéstörténetben nemesi kultúránk hasonlósága. Voltak ugyan magyar és lengyel kutatók – történészek és irodalomtörténészek –, akik foglalkoztak ezzel a kérdéskörrel, úgy is mint a lengyel-barátság hagyományának fontos hordozórétegével, mégis kevés olyan alapos összehasonlító elemzés született, amely egy korszakot, az anyagi vagy szellemi kultúra egy-egy területét tüzetesen vizsgálta volna. Ezért igen jelentős vállalkozásnak tartjuk a lengyel hungarológusok új nemzedékéből való Leszek Hensel *Nemesi kultúra Kelet-Közép-Európában a XVIII. század első felében* című munkáját.

A Lengyel Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetében született értekezés a lengyelországi hungarológia egyik legértékesebb teljesítménye a nyolcvanas

években. Nagy anyagismerettel és erudícióval készült munka, megkerülhetetlen a lengyel és magyar nemesi kultúra további kutatásában.

A korszakhatárt történelmi események jelentették a szerző számára, lengyel vonatkozásban 1697 és 1763 (a két "szász" király, II. és III. Ágost uralkodásának az ideje), magyar vonatkozásban pedig 1686 és 1767 (Buda visszavétele és Mária Terézia úrbéri pátense). A vizsgált korszakban elsősorban a szellemi kultúrára kíváncsi a szerző, vagyis az emlékiratok, politikai röpiratok összehasonlító elemzésére vállalkozik. Azt a világot jeleníti meg, amelyet emlékiratíróink közvetítettek. Nem tanulság nélkül való, hogy míg Lengyelországban a hatvanas évektől kezdve számottevő irodalma van a nemesi kultúrának, nálunk viszonylag kevés történetíró foglalkozott e jelenséggel.

A kötet bevezetője a vizsgált időszak Lengyel- és Magyarországról ad vázlatos képet. Az anyag tárgyalásának két fő fejezete a kultúra megteremtésének folyamatával, illetőleg a lengyel és magyar nemesi életmóddal foglalkozik. A kultúrateremtés témaköréhez tartozik: a származás mítoszait (szarmaták, illetőleg hunok-szittyák), a jogi, a vallási, az oktatási és művelődési, valamint a könyvkiadói tevékenységet tárgyaló alfejezet. Az életmód összevetésével foglalkozó rész alfejezetei: magáról az emlékiratok műfajáról, a viselet, a nemesi fészek, a pompa, az életmód, családi és társasági viszonyok, higiénia és egészség, jeles szokások (lakodalom, halotti tor), politikai élet, vallási élet.

K. Gy. Cs.

Herceg János: Vuk és kora.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987. 62 l.

1987-ben ünnepelték a délszláv népek Vuk Karadžić születésének 200. évfordulóját, akinek hosszú ideig magányosan vívott nyelvújító harca egybeesett a romantika korának nemzeti mozgalmaival.

Herceg János a pest-budai szerbek lázas évtizedeinek a bemutatására vállalkozott, azzal a szándékkal, hogy rámutasson a Kazinczyék nyelvújító mozgalma s Karadžićék "nemzetteremtő" szándéka közötti azonosságokra és eltérésekre. Mert az igaz, hogy a szerb reformmozgalomnak is a nyelvújítás volt az egyik célja, emellett azonban legfőbb szándéka – s erre az ébredő európai romantika is kedvező lehetőséget teremtett – a népi kultúrának az ügy szolgálatába való állítása volt. Vuk és kortársai felismerték, hogy a népi kultúra közösségformáló és megtartó ereje segítheti csak a szerbséget a nemzettévalás útján. A könyv jó érzékkel mutat rá a szerb és a magyar nemzeti mozgalom közötti érintkezési pontokra, valamint mindazokra a kelet-európai sajátosságokra, melyek fékeztek a mozgalom kibontakozását. A könyv jó olvasmánya lehet mindazoknak, akik a térség nemzeti történelmeiben tájékozódni szeretnének.

Mák Ferenc

A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről.

Összeállította: Zalabai Zsigmond. Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1987. 308 l.

Az anyanyelv helyzetét és állapotát sokféle megközelítésből tárgyalják a gyűjtemény szerzői. Van közöttük költő, nyelvművelő, regényíró, riporter, kritikus, műfordító, pedagógus, orvos és jogász. A nyelvromlás elleni küzdelem, az anyanyelvhez való hűség valamennyi írásban jellegadó. A tematikailag rendkívül gazdag kötet csaknem valamennyi fontosabb nyelvi réteg kérdéseit tárgyalja. "Előszó helyett" Fábry Zoltán tanulmányát (*Kazinczy elkötelezettségében*) közli Zalabai. A nyelvnek a társadalommal, a családdal, az iskolával való viszonyát követően például Duba Gyula, Turczel Lajos írása olvasható a nyelvjárási kérdésekről. Kovács László a nyelvjárásgyűjtés helyzetéről és távlatairól értekezik. Izgalmas összeállítás a *Szakvizsgán műfordításból*. Ebben Milan Rúfus egyik versének hat magyar változata kapott helyet a műfordítók (Koncsol László, Kulcsár Ferenc, Ozsvald Árpád, Rácz Olivér, Tözsér Árpád, Veres János, Zalabai Zsigmond) esszéivel együtt.

A Nyelvtáj és irodalom című részben Rácz Olivér, Gál Sándor, Koncsol László, Tözsér Árpád és a szerkesztő a nyelvről mint írói eszköztől vall. A felelősséget érezzük soraikban. Tözsér Árpád fogalmazza meg, hogy idegen nyelvi környezetben nagy a langue szintjére süllyedés veszélye, s ennek a Magyarország határain kívül élő magyar írók nagy mértékben vannak kitéve.

Olasz Sándor

Illés Endre: Napfoltok.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 437 l.

Az utolsó esszékötet, melyet Illés Endre összeállított – folytatva azt a sort, melyet a *Szerelmeim, évek múlva* című kötettel kezdett el.

A kötet anyaga évszázadokat fog át: a régmúlt nagy alakjai mellett felvonulnak a közelmúlt és a jelen figurái. Az *Erdélyi arcok* hajdanvolt idők regényes, romantikus alakjait rajzolja meg, vagy éppen tragikusan félresikerült, mégis hősi életeket sűrít egy-egy rövid írásba. Sajátos műfajt kovácsolt ki ezekben Illés Endre; drámai tömörséggel, ugyanakkor láttató, megidéző erővel tekint végig egy-egy életpályát; rajzol meg egy-egy alakot a csak rá jellemző határozott, könnyed vonalakkal. Olykor kinagyít egy-egy közelképet – majd, eltávolodva tárgyától, már történelemként látjuk a hőst és a kort, melyben élt.

Így aztán esszéi nemcsak gyönyörködtetik, szórakoztatják az olvasót, hanem szinte észrevétlenül, tanítják is; bár a konkrét ismereteket, adatokat is olyan magától értetődő könnyedséggel adagolja, hogy szinte észre sem lehet venni. A legfontosabb azonban ezekben a karakterrajzokban maga a jellem, s a példa, amit sugároz.

Klasszikusainkat is, akiket hovatovább még a szakmabeliek is avitt, poros szerzőknek kezdenek tartani, élénk, eleven ecsetvonásokkal kelti életre – a jellem, a habitus vonásai mögé fölrajzolva a kort, s felvillantva az életművet is, annak

mindig leglényegesebb jellegzetességére világítva rá. Olykor, egyfajta megbocsátó, megértő iróniával az életművek gyengéit, a jellemek árnyoldalait is megmutatja: a "Dauphin"-ról, azaz Kisfaludy Károlyról megállapítja például, hogy "mondani- valója hamarabb fogott el, mint élete", Kazinczynek pedig, akit "fényben és ellen- fényben" egyaránt megrajzol, megismerhetjük elfogultságait és balfogásait az irodal- mi életben... A kötet egyik legszebb írása Csokonairól szól; utolsó napjainak drámái történetéről, s magáról a jelenségről, mely "valójában egyetlen dallam". Az iroda- lomtörténetileg legérdekesebb – mert a vitás kérdéseket is érinti – a Hatvany Lajos- ról szóló, hosszabb lélegzetű portrétanulmány; "több felvonásos" élet ez, olyan mel- lékszereplőkkel, mint Ady, Csinszka, József Attila.

Fontos összetevője Illés Endre stílusának, módszerének a személyesség, a köz- vetlen élményszerűség. Ez lelkesíti át a régiekről szóló írásait – s ez lesz különösen fontossá azoknak a XX. századi íróknak az esetében, akiket a szerző személyesen ismert. "Néhányan még láttuk Krúdyt" – mondja az olvasónak mint egy titkot – s beavat a róla őrzött torokszorító, felejthetetlen élménybe is. A Kassákról szóló írás valóságos kis jelenetet örökít meg párbeszéd formában, Kassák alakja mellé megidézve Osvátot is, s hajdani, fiatal kritikus-önmagát; tárgyilagos jellemzést adva egyúttal Kassák *Munkanélküliek* című regényéről.

Az utolsó részben az író régi és új "cserepeket" halmozott szeszélyes egyve- leggé; ezek az "egyperces" kis esszék az élesszemű megfigyelő, az emberismerő és a biztos ítéletű irodalmár tollából születtek, mindennapi témákat is érintve.

Erdődy Edit

Illés Endre: "... talpig nehéz hűségbe".

Naplótöredékek (útijegyzetek) emlékezősek. Szerkesztette: Kónya Judit. Szépirodal- mi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 283 l.

Illés Endre évtizedeken át volt nemcsak sikeres, elismert próza- és drámaíró, esszéista, hanem egyik vezető könyvkiadónk teljhatalmú ura, s így az 1956 utáni időszak irodalmi, kulturális életének egyik vezető személyisége is. Szerepe, működése ellentmondásos, akárcsak a korszak, s igazat kell adnunk a kötet szerkesztőjének, hogy Illés Endre személyiségének újraértékeléséhez elsősorban saját írásaiban kell fogódzókat keresnie a tisztázó, a nyitott kérdésekre választ kereső utókoroknak.

Ez a kötet nem sok segítséget ad ehhez a folyamathoz. Érdekessége, értéke elsősorban esztétikai; azaz, magát az életművet gazdagítja. Illés Endre naplójegyzeteiben sem fedte fel titkait. Itt sem volt kitérő és spontán: fegyelmelzottsége, kimérten udvarias, olykor finomkodó, máskor kegyetlenül csipős modora, melyről sokat beszélnek azok, akik ismerték őt, átüt a sorokon. A legbensőbb magánügyek rejtve maradnak; a legforróbb érzéseket és szenvedélyeket a stílus fegyelme szorítja szigorú korlátok közé.

A kötet gerincét az író életét meghatározó három nagy szerelem, három mély és erős kapcsolat dokumentumai alkotják. A *Napló* című rész – melyet 1944-től 1958-ig vezetett az író – legtöbb bejegyzése Erzsébetről, az 1946-ban tragikusan

elhunyt Kádár Erzsébetről, nemzedéke egyik fiatal prózaíró-ígéretéről szól, akihez Illés Endre holtában is "talpig nehéz húségbé" verte magát. A mozgalmas korszakból elsősorban a társasági élet mutatkozik meg; a napló divatos és felkapott társaságbeli hölgyeknél, színésznőknél, íróknál tett látogatások, ebédek és vacsorák leírásával telik. Élesszemű, olykor csipős megjegyzéseket olvashatunk pályatársakról, színésznőkről. A feljegyzések 1948 áprilisától 1952 júliusáig szünetelnek. 1954-ből és 55-ből alig néhány bejegyzés található, majd 1957. december 22-e következik.

Jó lenne tudni, vajon felfüggesztette-e Illés Endre a naplóírást a Rákosi-korszak legnehezebb esztendeiben, majd a viharosabb történelmi időkre való tekintettel; vagy voltak talán ilyen feljegyzések, de megsemmisítette őket? (A kötetszerkesztő szűkszavú tájékoztató utószava szerint maguk a naplójegyzetek is eleve csonkítottak voltak...) Akárhogy is: a kép, amely kirajzolódik a feljegyzésekből, csupán a felszínt érinti: külsőséges vonatkozásokat, s nem ismerzik meg belőlük, mit is gondolt Illés Endre a korról, amelyben élt; a szerepről, melyet ő és kortársai vállaltak. Az élő szereplők nevének csak kezdőbetűje szerepel, ez némileg nehezíti az eligazodást.

Nem igazán relatív erejű az *Úti jegyzetek* című rész sem, melyben az író két olaszországi utazásának röpké benyomásait rögzítette. Finom, élesszemű megfigyelések, apró, de karakterisztikus jelenetek "krétarajzszerű" felvillantása mellett hétköznapiasan praktikus listák olvashatók az úti kiadásokról, szűkszavú, tárgyilagosan egyszerű regisztrálásai az idegenben pergő napoknak.

Tulajdonképpen más műfajt képvisel a *Katalógus egy élethez* című, impresszionisztikus, kissé fellengzős fiatalkori próza, egy diákkori szerelem elmosódó rajza. Erősen Ady költészetének bővületében született ez a mű, Illés Endre stílusa itt még bizonytalan, készülődő, kialakulatlan.

A másik nőalak, aki megjelenik a könyvben: a haldokló Lívia; az ő betegágya mellett írott feljegyzések sajátosan szublimálják a fájdalmat: egy önmagát és helyzetét kívülről látó és rögzítő tudat pontos, világos tárgyilagosságával íródtak.

Az író szövegei mellett a szerkesztő néhány kortárs jellemzését, Illésről rajzolt portréját, emlékező írását is közli. Sótér István veretes sorai (*Az Ikrék és a Mérleg*) lényeglátásról, tapintatról és empátiáról tanúskodnak; ez az írás elsősorban az íróról szól. Bertha Bulcsú *Magánképek* című, ironikus és szellemes portréja viszont emberközelségbe próbálja hozni azt a távoli, elvont képletet, ami Illés Endre volt.

Nem ártott volna az írások mellé némi eligazító jegyzetapparátus; a szereplő személyek kilétét homályban tartó tapintat fölöslegesnek tűnik olykor.

Erdődy Edit

Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1946–1960.

Válogatta, szerkesztette és sajtó alá rendezte Illyés Gyuláné. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 531 l.

Illyés 1929 és 1945 között készült naplójegyzeteiből 1986-ban jelent meg válogatás, ennek folytatása ez az Illyés Gyuláné válogatásában, szerkesztésében, sajtó alá rendezésében olvasható gyűjtemény, s a – folyóiratban közölt – további részek

kiadása is várható. Több nyilatkozatból is köztudott, hogy Illyés – a versek kivételével – minden írói gondolatot, élményt és eseményt először naplóformában jegyzett föl magának, s később, művei megformálásakor felhasználta ezeket a nem szigorú naptári rend szerint, s nem minden nap írott rövidebb-hosszabb jegyzeteket. Így tehát nem kronológiailag pontos eseménytörténet bontakozik ki a kötet lapjain, hanem egy izgalmas műhelybe pillanthatunk be a hátrahagyott, feltáratlan anyag első rendezési kísérleteként készült válogatás segítségével. Irodalomtörténeti forrásként, alkotáspszichológiai dokumentumként, kortörténeti háttérként egyaránt értékes kötettel gyarapodott ismét az életmű. Nemcsak a szűk szakmai érdeklődők, hanem Illyés olvasói is izgalmas, eleven olvasmányélménnyel gazdagodhatnak a *Naplójegyzeteket végigböngészve*, részben tapasztalataikat szembesíthetik egy széles látókörű kortársával, részben sok új információval bővíthetik ismereteiket.

A szülőföldön tett látogatásról vagy párizsi élményeiről ugyanolyan színesen, tartalmasan, kitűnően megformáltan olvashatunk, mint egy-egy kiemelkedő előadásról, egy-egy nevezetes személyiség portréjáról, a debreceni vagongyár munkásai körében töltött író-olvasó találkozóról vagy a Székelyföldön tett látogatásról és még felsorolhatatlanul sok egyébéről. Tájszógyűjteményt, hangtani, nyelvtani fejtegetéseket éppúgy találunk a jegyzetek között, mint az ünnepről szóló eszmefuttatást és bölcs, rezignált aforizmákat, a kislánya nyelvi fejlődését kommentáló derűs anekdotákat, félelmetes pártvezéreket felidéző szarkasztikus sorokat, Szabó Lőrinc nagyságát elismerő, méltató szavakat, 1959-es kiadáspolitikai tényeket. Példaként érdemes egyet idemásolni: "A *Hetvenhét magyar népmese* azért nem jelenhet meg új kiadásban, mert az utószóban egy mondat így kezdődik: A tizennégy milliós magyarság..."

A több mint ötszáz oldalnyi könyvben huszonegy rövid, többnyire napilapban megjelent egy-egy, a naplóban felvetett gondolatot bővebben kifejtő cikk is olvasható (pl. a Válasz című folyóiratról, Sárközi Györgyről, s 1953-as keltezéssel Sztálinról).

Illyés Gyula munkásságát jónéhányan elemezték már irodalomtörténeti érvennyel, s az itt közreadott naplójegyzetek nélkül is kijelölhető volt a magyar irodalomban betöltött rendkívüli szerepe. A további behatóbb vizsgálódások, újabb forrásanyagokra is támaszkodni tudó kutatók azonban nem nélkülözhetik ezt a könyvet. Kár, hogy nem készült névmutató a kötethez, dokumentumértéke még szembe-tűnőbb lett volna, s a napló műfaja nem zárja ki az ilyen kiegészítés lehetőségét.

R. Takács Olga

Irodalom és ideológia a 16–17. században.

Szerkesztette Varjas Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 439 l. (Memoria Saeculorum Hungariae 5.)

Bizonyosan igaza volt a kötetet szerkesztő Varjas Bélának, mikor e tizenhat tanulmányt irodalom és ideológia gyűjtőcím alá rendezte. A régi magyar irodalom valóban kevésbé megközelíthető a szellemi mozgalmak tüzetesebb föltérképezése,

illetve a hazai recepció módosulásokra is érzékeny vizsgálata nélkül. Bár az ideológia e közel másfél évszázad szellemi erővonalait követve meglehetősen tág értelmezést kíván, a szerkesztő szándéka nyilvánvaló: tulajdonképpen a politikai nézetek, vallási (felekezeti) eszmék, a történelemszemlélet, az erkölcsi és esztétikai értékek vizsgálatáról van szó. A kötet rendezettségét a kronológiai igény mellett az biztosítja, hogy átfogóbb igényű fejlődésrajzokból szűkít egy-egy domináns eszmeáramlat egészen konkrét, egyúttal a befogadót is jelesen minősítő recepciójáig. Így lehetséges – és nagyon informatív – a kötetet folyamatosan olvasni: nem egy esetben (kiváltképp az irenizmus eszme körét és hazai jelentkezését több oldalról bemutató négy tanulmányra gondolok) a dolgozatok akár egy monográfia egymást követő fejezeteiként is értelmezhetők.

A kötet élén Pirnát Antal hosszabb tanulmánya áll (*A kelet-közép-európai antitrinitarizmus fejlődésének vázlatja az 1570-es évek elejéig*), amely e rendkívül nagyhatású intellektuális mozgalom korai történetét mutatja be, s címétől annyiban tér el, hogy vázlat helyett kísérletet tesz egy átfogó, az eddigi – jórészt nemzetközi – kutatás kritikáját is érvényesítő szintézisre. Az előtörténet meglehetősen nagy hangsúlyt kap a dolgozatban, elsősorban készítve elő a 16. századi középkelet-európai ideológiatörténet e fontos szakaszának nemzeti és felekezeti elfogultságoktól mentes feldolgozását. Alapos képet kapunk ezután a lengyelországi és erdélyi antitrinitarizmus megalapítójának tartott Giorgio Blandrata szellemi formálódásáról, szervező és közvetítő szerepéről, egyházi és politikai törekvéseiről. Mindez lehetőséget ad szerepének árnyalt megítélésére, miszerint egy erasmusi típusú humanista koncepció jegyében a kereszténység egységének helyreállítására törekedett a logikai és filológiai eszközökkel nem bizonyítható dogmák kikapcsolásával. Lengyelországi és erdélyi munkássága során munkatársakat, követőket és vitapartnereket is talált. A különböző időkben megjelent hitvallások és teológiai vitairatok jól orientálnak a legmarkánsabbak (elsősorban Dávid Ferenc, Dudith András, Sommer János vagy Modrevius) antitrinitárius meggyőződéséről. Míg az erdélyiek intellektuális irányban haladtak tovább, a lengyeleknél az anabaptizmus vált meghatározó erővé. Az 1570–71-ig lezajlott viták után Jacobus Palaeologus kísérletével folytatódik a mozgalom története, Pirnát Antal tanulmánya azonban itt végződik.

Hasonlóan rajzol nagyívű fejlődésvonalat Bitskey István tanulmánya *História, emlékirat, önvallomás* címmel. A műfajilag nehezen meghatározható emlékirat irodalmi előzményeit és többágú kibontakozását kíséri végig a 16–18. században. A rendszerezés szempontjai szerint világos alfejezetekre osztja dolgozatát a műfaji előzményektől a barokk emlékirás 18. századi alkonyáig. Újdonságnak számít Zay Ferenc Nádorfehérvár elvesztét leíró munkájának a műfaji előzmények között való kitüntetett szerepeltetése. Bitskey István érvelése és szöveg- (főleg szerkezet-) vizsgálata elgondolkasztató. Újdonság továbbá az az igény, hogy korszerű fejlődésvonalba illessze bő két évszázad magyar nyelvű memoire-irodalmát, ahol a naplótól a hitvitákig (és természetesen magukig az emlékiratokig) szerteágazó szövegtípusokat kell összefognia.

A következő tanulmányok középpontjába immár életművek, vagy pontosabban körülhatárolható pályaszakaszok kerültek. Varjas Béla Tinódi szövegeinek fi-

gyelmes vallatásával és a politikai viszonyok igen széles anyagismeretre támaszkodó elemzésével érvényes választ ad az énekszerző politikai tájékozódására (*Tinódi politikai pártállása*). Az idézett szövegek elsősorban argumentumként szolgálnak: 14 műből csaknem háromszáz sort emel ki, hogy Tinódi Sebestyén gyakorta rejtett, de mégis következetes politikai meggyőződésének hátterét is értelmezhesse. Nádasdy Tamás mellett Ferdinánd császár és királyt is szolgált, ám mindvégig hű maradt korábbi ura, Török Bálint politikájához, János királyhoz és a királyfihoz. Minden jel szerint azt igyekezett segíteni, hogy János király fia az egyesült Magyarország uralkodója lehessen.

Kulcsár Péter tanulmánya (*A történetíró Heltai*) alcíme szerint (*Kiadás- és szövegtörténeti áttekintés*) részletes filológiai eredményeket ígér. Miután pontos áttekintést kapunk a Heltai-nyomda kiadványairól, illetve a Heltai szorosabb közreműködését mutató művekről, három kötet tüzetesebb elemzését olvashatjuk. A vizsgálat legfontosabb szempontja Heltai Gáspár forrás- és mintakezelése, valamint az ezekből kikövetkeztethető történelemkép. Nagyigényű történetírói tervének első lépéseként Bonfini decasaihoz nyúl, s 1565-ben kiadja a több forrásból földolgozott *Historiát*. Kevésbé önálló, de protestáns irányzatosságát feltétlenül érvényesíti. Egy teljes magyar történeti szöveggyűjtemény igényével készült az először 1574-ben csonkán kiadott *Cancionale*. Szerkesztői tudatosság leginkább abban látható, hogy valóban teljességre törekedett. Módosításai – ha egyáltalán ellenőrizhetők – nem igazán lényegesek, viszont históriás énekirodalmunk több darabját ez a kötet őrizte meg. Szintézisét a *Krónikában* akarta megvalósítani, amely 1575-ben már özvegye neve alatt jelent meg. Forrásait jól ismerjük: Bonfini, Zsámboky Bonfini-kiegészítései, Brodarics és Székely István. Jóllehet Heltai már a címben jelzi, hogy önálló munkájának tekinti, a *Krónika* mégsem több a decasok kivonatos magyar fordításánál. A terv és a história csonka: folytatásában esetleg szabadabban érvényesíthette volna saját tapasztalatait.

Barlay Ö. Szabolcs *Egy humanista politikus pályakezdése – Berzeviczy Márton* című tanulmányában egyrészt mutatványt ad a Báthory István környezetére vonatkozó kutatási eredményeiből, másrészt további támpontokat is kínál a vizsgálódásoknak. Főként Berzeviczy Párizsban kiadott *Oratiojára* támaszkodva rekonstruálja a pályakezdés diplomáciai és nagyobb tanulmányútjait, a később fényes pályát befutó ifjú politikus kapcsolatait és a Báthoryhoz vezető ösztönzéseket. Egyéb forrásokból bizonyára az is világosabbá válik, hogy a hosszú európai körút milyen tudományos és politikai tanulságokkal gyarapította gondolkozását.

Dán Róbert tanulmánya (*„Ismeretlen” szombatos ideológia a 16–17. századi Erdélyben*) ugyancsak mutatvány, hiszen legújabb (és sajnos legutolsó) könyvének fontos alapkérdéséről szól. A szombatosság erdélyi történetének leglényegesebb mozzanata a pfalzi Matthias Vehe-Glirius ottani fölbukkanása. Eszmetörténetileg – az antitrinitárius eszmék térhódításával – igen termékeny talajra találtak nézetei. A „zsidózó” eszmék, igaz, épp elretentő szándékkal, de Dán Róbert szerint ellenkező következménnyel, Dávid Ferenc perében is szerepelnek. Az első generáció expanzív törekvései után a hangsúly inkább a lelki nyugalomra esik, s Péchi Simonnak a rabbini-kus irodalomból merített fordításaiból megismerhetjük a szombatos magatartáskódex

legmeghatározóbb elemeit. A tanulmány Péchi Simon haláláig (1643) kíséri a fejleményeket, mikortól újabb szakasz kezdődik az erdélyi szombatosság történetében.

Nagy László hadtörténész a Bocskai környezetében működött művelt főnemesek között ezúttal az Európa nemzeteihez intézett kiáltvány szerzőjét keresi. (*Ki volt a szerzője a szabadságért fegyvertfogott magyar rendek Európához intézett kiáltványának?*) E literátor-politikus társaságból számításba jöhet Illésházy István, Rimay János, Imreffy János, Péchi Simon, Bocatius János, Alvinczi Péter vagy Káthay Mihály. Mind jól ismert, s Bocskai törekvéseit nem kiszolgáltatni, inkább befolyásolni tudó bizalmas ember. A kor esemény- és politikatörténetét jól ismerő Nagy László azt valószínűsíti, hogy a kiáltványt 1605 elején a kancellár, Káthay Mihály foglalta végleges formába.

A következő négy tanulmány egy domináns szellemi áramlat, a reformált egyházak lehetséges unióját kereső *irenizmus* hazai recepciójával foglalkozik. Uray Piroska legfőképp az előzményeket világítja meg az európai vallási-diplomáciai viszonyok értelmezésével, illetve a hazai törekvések vizsgálatával (*Az irénizmus Magyarországon a 16–17. század fordulóján*). Pareus magyar tanítványai (Alvinczi Péter, Pécseli Király Imre és Samarjai János) az uniónak leginkább politikai relevanciáját látták világosan. Heltai János szövegközeli elemzését adja Pareus professzor magyarországi hatásának (*Irenikus eszmék és vonások Pécseli Király Imre műveiben*). Samarjai János, az eddig számon tartott legelesebb Pareus-tanítvány bemutatása után igazán figyelmes szövegtelmezéssel mutatja be Pécseli Király két munkájának, egy vitairatnak s egy kátnak eszmerendszerét. A párhuzamos megfogalmazásokat is fölvonultató elemzés jól példázza a hazai viszonyokhoz alkalmazkodó uniós törekvéseket. Imre Mihály újabb, kétségtelenül fontos, de eddig alig vizsgált kiadvány elemzésével egészíti ki az eddigi tanulságokat (*Szenci Molnár Albert "Idea Christianorum"-a*). Az 1616-ban megjelent kis kötet kompozíciós és eszmetörténeti vizsgálata egyetlen alap gondolat két szempontját világítja meg: a.) a protestantizmus teológiai és politikai egysége a katolicizmussal szemben, illetve b.) az egységes kereszténység – Unio Christiana – összefogása a török hódítás ellen. A szerző szerint indokolt annak hangsúlyozása, hogy a propagandisztikus céllal megszerkesztett kötet fordulópontot is jelez Szenci Molnár alkotói pályáján. Részint a pfalzi eszmék hazai recepciójáról, szorosabban azonban Szenci Molnár írói és szerkesztői eljárásáról szól Vásárhelyi Judit tanulmánya (*Molnár Albert és a bekecsi templomszentelés*). A hazatelepült Molnár Albert első kiadványa a több egységből (a felszenteléskor elmondott négy prédikációból) illetve saját négy prédikációfordításából) felépülő *Consecratio templi novi* (1625). Az egységet a szerkesztő Szenci Molnár Albert ama törekvése teremti meg, hogy teológiai szempontból Bethlen és Pfalz szövetsége mellett szól. Somlyói Tóth Tibor dolgozatával újabb nézőpont kapcsolódik a tanulmánykötetbe: az államelméleti gondolkodás és a politikaelméleti változások vizsgálata. (*Erdélyi királytükör. Pataki Füsüs János: Királyoknak tüköre.*) A fejedelmi tükör műfajának összefoglalása után Pataki Füsüs Bethlen Gábornak ajánlott (1626) művét ismerteti bőséges idézetekkel. A *Királyoknak tüköre* teljes egészében Bethlent szolgálja. Érdekes az, hogy a szerző miképpen tudta meglehetősen vegyes műveltséganyagát e szolgálatra irányítani. Szónyi György Endre *Ideológia és stílusesz-*

mény Prágai András prózájában c. dolgozata a legszorosabban foglalja egységbe a kötet címűl is választott, egymást feltételező fogalmakat, az irodalmat és az ideológiát. Igen megfontolandó tanulságokat hoz Prágai ezoterizmusáról s annak megnyugtatóan felmutatott forrásairól. A függelékben tovább orientáló névmutatót is ad: a világi s egyházi szerzőket külön-külön csoportosítva mutatja fel Prágai tájékozódási, ezzel nagyrészt műveltséganyagát. Hargittay Emil és Varga Ágnes közösen jegyzett tanulmánya Pázmány politikai törekvéseit értelmezi (*A hitvitáktól a gyakorlati politikáig. Pázmány Péter politikai pályájának alakulása*). Összefoglalják a korábbi kutatás vonatkozó eredményeit, majd a teljes Pázmány-életmű háttérével a gondolkodás módosulásait igyekeznek fölmutatni. A török veszély és a protestáns kérdés váltakozva kap különböző hangsúlyokat Pázmány írásaiban a momentum temporis igényei szerint. Királyhűsége, a rendek képviselője, Erdély és a császár békéjét szolgáló törekvése, ellenreformációs tevékenysége és törökellenessége elválaszthatatlanul összefüggenek politikai stratégiájában.

A kötet leghosszabb, s talán a legszélesebb bázisra építő tanulmánya Klanczay Tiboré (*Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látóker Zrínyi műveiben*). A kiindulópont Zrínyi immár hitelesebben megállapítható olvasmányainak vizsgálata, de az eljárás az eddigi gyakorlatnak épp fordítottja. Nem a Zrínyi-szövegekkel szembeesíti az esetleges forrásokat, hanem a könyvtár politikai érdekű könyveit, illetve szerzőik gondolat- és kapcsolatrendszerét veszi vizsgálat alá. Ez a módszer kiváló lehetőséget ad arra, hogy Zrínyi intellektusának európai távlatait fölmutassa. A tanulság szerint Zrínyi feltűnő érdeklődést mutatott a francia abszolútizmus (kiváltképp olasz fordításokban megismert) politikai és történeti irodalma iránt. Műveltsége korszerű tájékozódásról tanúskodik, s az európai politika Habsburg-ellenes táborában az abszolútizmus hívei között áll, aki Machiavelli eredeti tanításaitól sem idegen.

Kathona Géza kötetet záró tanulmánya a 17. század második felének szellemi áramlatait vizsgálja Tofeus Mihály gyulafehérvári udvari prédikátor zsolnárfeldolgozásai alapján (*Tofeus Mihály kora szellemi áramlataiban. A zsolnárezolúciók elemzése*). A zsolnárok könyve felett a fejedelmi udvarban tartott prédikációsorozata megmutatja Tofeus újfajta, egyháza szellemi válságát is tükröző tájékozódását. A szerző felvázolja a prédikátor kevés újdonságot mutató történetfilozófiáját, majd kora domináns eszmeáramlataihoz való viszonyát, a társadalomkritikát is érvényesítő puritánus kegyességet, Coccejus nyilvánvaló hatását, azaz a foedus gondolatot, Mózes-és judaista élményét.

A tanulmánykötet sokáig készült, a sorozatszerkesztő (V. Kovács Sándor), a szerkesztő (Varjas Béla), s egyik szerző (Dán Róbert) időközben meghalt, a kiadványt sajnos már nem láthatták. Ez a hosszabb idő egyúttal azt is eredményezte azonban, hogy több szerző immár kibővítve tárta elénk itt jelzett kutatási eredményeit. A kötetben viszont együtt van a nyolcvanas évek elejének legmarkánsabb kutatási programja: irodalom és ideológia együttes vizsgálata.

Ötvös Péter

Istenes József: A kiskőrösi Petőfi-kultusz története.

Visszaemlékezések, hiteles elbeszélések, eredeti dokumentumok. Kiskőrös, 1987. 163 l.

A szerző kezdeményezte Petőfi Sándor feltételezett kiskőrösi szülőházának megőrzését és múzeumává nyilvánítását. 1950-től fogva mint az emlékhely igazgatója és gondozója fő feladatának tekintette a költő helyi kultuszának feltámasztását és ápolását. Az ő lelkesedésének köszönhető, hogy egyáltalán Kiskőrös Petőfi szülővárosaként rögzülhetett az irodalmi köztudatban, hiszen a költő szülőhelyének rangjáért három település is versengett. Kiskőrös elsőségét erősítette meg az 1960-ban, az MTA Irodalomtudományi Intézete rendezésében tartott ülészak. A kötet nagyobb részét az 1960-as tanácskozás története és az ahhoz kapcsolódó dokumentumok, fényképek, levelek és jegyzőkönyvek töltik ki.

A gazdagon illusztrált kötetből továbbkísérhetjük a jeles Petőfi-emlékhelyhez kapcsolódó események krónikáját. Ezek sorából kiemelkedik 1984-ben az Országos Petőfi Sándor Társaság megalakítása. A szülőház közelében 1985-ben emlékparkot létesítettek, ahol a Petőfi költészetét idegen nyelveken tolmácsoló fordítók szobrait helyezik el.

”Könyvemmel arra szeretném ösztönözni olvasóimat – írja a szerző –, hogy szeressük szülőföldünket és hiven ápoljuk Petőfi szellemi hagyatékát.”

O. G.

Jánosy István: Élmények és emlékezések.

Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 413 l.

A kötet mintegy keresztmetszete, összegzése a szerző sokoldalú írói-műfordítói munkásságának. Műfaji egységéhez – esszéket és tanulmányokat közöl benne – tematikai sokszínűség társul. Olvashatunk a Jánosy számára legfontosabb, életalakító, egyéniségformáló szerzőkről és alkotásokról – például az orosz irodalom nagyjairól –, találhatunk benne költői-műfordítói műhelytanulmányokat, filozófia-történeti, zenetudományi és zenepedagógiai írásokat, méltatásokat és műelemzéseket – Jánosy István egyaránt otthonosan mozog az ősi hindu eposzok, az ógörög művészet és tudomány, vagy éppenséggel a XIX. és XX. század európai, magyar és amerikai irodalmában.

A hungarológiai stúdiumok művelőinek érdeklődésére azonban, természetesen, elsősorban azok a munkák tarthatnak számot, amelyek a magyar kultúra területeit járják be s egy-egy kiemelkedő alkotó valamely művét, vagy tevékenységének egészét vizsgálják. Irodalmi tárgyú esszéi, elemzései széles skálán sorakoznak: *Meditáció és vallomás Németh László Gandhi-drámájáról*; *A platonista Berzsenyi*; *Jegyzetek Petőfiről*; *Arany János lélekképe*; *Babits iskolájában* és *Szellemi találkozásaim Radnóti Miklóssal* címen. Két tanulmánya a *Mi a folklór* és az ugyane tárgyban született *Válasz a Forrás körkérdéseire* a népművészet és a hagyományok továbbélésének és továbbörökítésének szükségességéről szól. A kötet egyik legérdekesebb

s egyúttal igen sok új szempontot érvényesítő esszéje azonban a Kodály Zoltán zenepedagógiai felfogását az antik hagyományok felől közelítő, a *Kodály Zoltán és az ógörög zenei-esztétikai nevelés* című munka, amely mintegy filozófiai szintű-igényű summázatát adja a magyar szellemi élet e kimagasló alakja törekvéseinek.

E. Sz. E.

Jókai Mór: Drámák IV. 1897–1904.

Szerkeszti: Lengyel Dénes és Nagy Miklós. Sajtó alá rendezte Mályuszné Császár Edit. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 565 l. (Jókai Mór Összes Művei)

Mint az ebbe a kötetbe fölvelt igencsak eltérő alkatú színi játékok, s mint a jegyzetekben közzétett dokumentumok tanúsítják, Jókainak a szó szoros értelmében haláláig tartó szerelme volt a színház. (Halálos ágyán *A lőcsei fehér asszony* dramatizálásán tűnődött.) Minden felesége színész nő volt, s miként házasságai, azonképpen a színházhoz való viszonya sem volt gondtalan és folyamatosan boldog, annak az írónak, akinél körülrajongottabb mestert nem ismer a magyar művelődéstörténet.

Jókai oly sokak által elképzelt és megírt "estéjének" képsorait színezi az a négy színmű, három dráma és egy "színi móka", amelyet a kritikai kiadás drámasorozatának utolsó kötete foglal magába. A Jókai-szakirodalom alig-alig említi ezeket a munkákat, s nem éppen bűnös feledékenységből. Bár perújrafelvételt egyik sem igényelhet, a kései olvasó, aki már látni tudja és számontartani köteles a kései, az agg Jókait körülvevő világot, a maga ízlésváltozataival, formszervező mentalitásával, hajlamos arra, hogy a korabeli kritikánál és az egész életmű büvöletében rangsoroló monográfusoknál érzékenyebb legyen az öreg író valóban meglepően korszerű, századvégies tárgyi motívikája és formaelemei iránt.

Ezeknek a műveknek a dramaturgiája nem csehovi vagy maeterlincki, de nem is Shaw-i vagy ibseni. Híres enciklopédizmusa ekkor már hírhedt navitásnak mutatkozik a bírálók előtt – de hát a századforduló elfeledett újromantikus-szecessziós dramaturgiája nem kacérkodott-e a régi formák redivivusával és palinódiájával, s anakronizmusai – bármi is lett legyen Jókai motivációja – nem egyneműek-e alkalmanként a szimbolista kor és létszemlélet ahistorikus mitizációjával? A századforduló minden műfajt átszövő és átformáló mese-kultusza bizonyára elégséges ok volna Jókai utolsó pályaszakaszának tüzetesebb újraolvasására.

Méreteit, a kidolgozás igényességét, s a benne munkáló nemzetföltő írói hevületet tekintve, a versben írt *Levente* érdemli a legnagyobb figyelmet, a maga buja eklektikájával. S bizonyára nagyobb élményt és több tanulságot nyújt, ha nem – úgy, mint a kortárs akadémiai tudomány (a háttérben persze Gyulaival) – a történelmi és nyelvtörténeti zagyalékokból szemelgetünk gúnyorosán, hanem – metaforikusan szólva, mondjuk – a "gödöllői iskola" "felől" olvassuk. Ugyanígy a korra önkénytelenül utaló motívikára (patológia, szociális figyelem) tekintve kelthet érdeklődést a *Tégy jót* című regényből írt *Helvila*. Miként *A fekete vér* is, amelyet érdemes

lenne összevetni a Bach-korszakot kortársi pennával, de örökös illúziókkal megjelentetett klasszikus nemzeti olvasmányokként számon tartott Jókai művekkel.

Mályuszné Császár Edit, a kötet gondozója hallatlanul aprólékos munkára kényszerült, s elsősorban kivételes mélységű és tágasságú színház történeti műveltségét kamatoztatta. Az ilyesféle szakkiadásoknál szokatlanul üdítő ironikus tónusban fogalmazva meg közlendőit.

Alexa Károly

József Attila és a Szép Szó.

Szerkesztette: Hegyi Béla és Tarján Magda. A bevezetést Szabolcsi Miklós írta. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1987. 134 l.

Alighanem a Szép Szó születésének félévszázados jubileuma (1986) készítette arra Tarján Magdát és Hegyi Bélát, hogy a folyóirat emléke előtt e szép kiállítású kis kötettel tisztelegjenek. A vállalkozás nemcsak a kerek évforduló miatt volt időszerű. Azért is, mert 50 év múltán végre rehabilitálni kellett a harmincás éveknek ezt a kitűnő, színvonalas szellemi műhelyét azok alól a vádak alól, amelyek alapján – részint jogos, részint jogtalan ellentvetéseket hangoztatva – mélyen igazi értéke alatt tartották számon az orgánomot. Nem az elfogultság mondatja a szerkesztők közül ma már egyedül életben lévő Fejtő Ferencsel, hogy "a Szép Szó ma, 50 év után is ... aktuális", s nem a Válasz volt munkatársának kötelező udvariassága íratta Sötér Istvánnal, hogy "magas színvonalú és modern, sokfelé tájékozódó lapnak" találta évtizedekkel később újraolvasva is a Szép Szót. Az olvasó velük és nem a *Harc vagy kapituláció* című cikkét író Lukács György egykori, egyoldalúan kritikus értékelésével ért egyet. A nivós, de igazságtalan kritikára írott levélbeli válaszában (a cikket és a levelet lásd a kötet függelékében!) a szerkesztő, Ignotus Pál joggal (és eredménytelenül) hívta föl a filozófus figyelmét arra, hogy elfeledkezett a folyóirat egyik fő érdeméről. Arról, hogy ez a sajtóorgánum nyújtott szellemi otthont József Attila számára élete utolsó éveiben.

A kötet szerkesztői tehát jó érzékkel illesztették a József Attila és a Szép Szó címet a kötet élére. A bevezetőt író Szabolcsi Miklós (immár végérvényesen) elhárítja azokat a korábbi próbálkozásokat, amelyek a folyóirat és a költő közé személyi és ideológiai éket próbáltak verni.

A kötet megjelenése fölötti örömünk mégsem lehet teljes. Mintha kissé sietősen, hevenyészetten lenne megszerkesztve... Még az alapos filológusként ismert Szabolcsi Miklós bevezetőjében is felbukkan néhány érthetetlen hiba. A legszembeötlőbbek: Gömbös Gyula kísérlete egy értelmiségi elit megnyerésére nem 1934-ben, hanem 1935-ben fulladt kudarcba. József Attila, Ignotus Pál és Fejtő Ferenc lapalapítás céljából nem 1935 végén, 1936 elején "találkoztak össze", hanem – mint Cserépfalvi Imre írja – már 1935 szeptember végén értekezletre gyűltek össze nála a tervezett folyóirat szerkesztői és belső munkatársai. 1936 januárjában már a standokon akartak lenni! Ignotus Pálnak a kötetben megjelent első emlékezése szerint is, 1935 decemberében már készen voltak a lap közleményeinek kefelevonatai. A Németh

László-mű címe, amelyet Németh Andor a Szép Szóban élesen megbírált, nem Magyarország és Európa, hanem *Magyarság és Európa*.

A válogatás módja és szempontjai is kívánni valókat hagynak maguk után. Régi és új írások, első és másodközlések, emlékezések, értékelő, méltató eszmefuttatások vegyesen találhatók a kötetben. Vagy az egyes szövegek után, vagy a kötet végén egybegyűjtve föl kellett volna tüntetni az írások első megjelenési helyét és idejét, valamint egyértelműen jelezni kellett volna a rövidítéseket. (Így pl. Ignotus Pál: *A lapcím születése* című írása, vagy Szentkuthy Miklósnak a Válaszban 1947-ben megjelent kitűnő, de a kötetbe egyáltalán nem illő József Attila-tanulmánya esetében.) Fél évszázad megritkítja az emlékezők számát, megfakítja az emlékezetet, s a gyűjtők esetleg kénytelenek beérni olyan semmitmondó és kényszeredett visszatekintésekkel, mint Kolozsvári Grandpierre Emil *Egy vendégség emléke* című írása. Elfogadható tehát, ha az anyag dúsítása érdekében régebbi emlékezéseket is beválogattak a kollekcióba. Így azonban gazdagabb és tanulságosabb repertoár állt volna a rendelkezésünkre, tehát alaposabban és elvszerűbben is válogathattak volna. Rekonstruálhatóak lettek volna például a lap történetének fontos eseményei, ha a lapalapításról Hatvany Bertalantól, a szerkesztési munkáról Ignotus Pálnak Molnár Tiborral készített interjújából, a Thomas Mann-estről Vágó Mártától, a Mai Magyarok Régi Magyarokról különszámról Horváth Tibortól, a lapnak a Cserépfalvi kiadótól a Pantheonhoz való átkerüléséről Cserépfalvi Imrétől, a Szép Szó csehszlovákiai körútjáról pl. Nádass Józseftől választottak volna részletet.

Annyira és olyannyira félrevezető tévedésektől tarkállanak az egyes emlékezések – különösen Landi (Löbl) Dezsőé –, hogy nem ártott volna az egész kötethez ugyanolyan módon jegyzeteket fűzni, ahogyan a függelék Ambrus János megjegyzetelte. Igaz, az ő jegyzetei sem hibátlanok, így pl. az 5. sz. jegyzet Gáspár Zoltánt a Szép Szó egyik alapítójának nevezi. Kár, hogy sem ő, sem a kötet többi közreműködője nem aknázták ki Lengyel András: *A Szép Szó szegedi kapcsolatainak történetéből* című cikkének tanulságait (ItK 1984. 3. sz.), amelyből kitűnik, hogy Gáspárt csak fokozatosan vonták be a lap tevékenységébe, majd szerkesztésébe. Ugyanígy kár, hogy Nagy Csaba: *Kísérletek a betiltott Szép Szó újjászervezésére* című közleményéből sem merítettek (ItK 1985. 4–5. sz.), s így a Szép Szó igen tanulságos utóélete (amelynek keretébe Lukács és Ignotus Pál levélváltása is illeszkedik!) érdemben nem került szóba. A felsorolt hiányosságok levonnak a kiadvány értékéből, de nem többet annál, hogy egyenetlennek minősítsük. Sok olyan részletet találunk benne, amelyek gazdagítják a Szép Szóról alkotott képünket. Ilyen például Somlyó György emlékezése, vagy Mándy Stefánia írásában a *Karóval jöttél* szövegváltozával kapcsolatos eszmefuttatás.

Tverdota György

Juhász Géza: A fordulat forgatagában.
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987. 178 l.

Szemben a romániai magyar irodalommal, a jugoszláviaiban nincs hagyománya az emlékirásnak, holott kisebbségi sorsban az emlékező magatartásnak egyenesen közösségmegtartó ereje van. Főleg akkor, ha az emlékező egyén sorsformáló időknek volt a tanúja. Ilyen szempontból óriási a jelentősége Herceg János memoárkötetének, az *Élő múlt*, a *Két világ* és a *Visszanéző* című könyveinek, hiszen az emlékezés folyamataiban őrzi azt a világot, amely örökölhetőségében akár útmutatóul is szolgálhat a tétveg valóságnak megannyi csalóka útvesztőjében – éppen azért, hogy gondolataiban nemzeti-nemzetiségi értékeket ment meg a feledéstől. Herceg János emlékiratai a maguk történetiségében őrzik a múltat.

Így azután a meglepetés erejével hatott, amikor neves kritikusunk és irodalomtörténészünk múltbéli emlékeiről hírt hozó kötettel lépett az olvasók elé. Maga a cím, *A fordulat forgatagában* a háborús évek eseményeit sejteti, azt az időt, amikor a "fordulatok" hosszú sora tette próbára emberségükben a "felbolydult világ" cselekvő részeseit.

A kötet anyaga afféle "megszerkesztett" emlékezés. A Kishegyesen – Juhász Géza szülőfaluján – át visszavonuló német csapatok leírásával, s a nyomukban támadt zűrzavar és felfordulás részletezésével kezdi az emlékek felidézését, hogy az ezt követő országépítő munkát megelőző lélekzetvétel során *Honnan is indultam?* címmel adjon számot a kisebbségi sorban eltöltött kamasz-évekről. Juhász Géza ebben a fejezetben találja meg az őszinte emlékezés hangját, itt ad számot a kisebbségi magyarság művelődési eseményeiről, oktatási gondjairól, irodalomteremtő kísérleteiről, s a vallási felekezetek megtartó szerepéről. Mindezeket túlmenően arról is beszámol, hogyan fedezte fel a magyar népdal számára eszméltető szépségét, s hogyan jutottak el hozzá a népies írók művei.

A háború vége Juhász Gézát a kommunista ifjúság soraiban találja, ahol tevékenyen kiveszi részét az élet újjászervezéséből. Ekkor azonban már a szelektív emlékezetnek lehetünk tanúi. A szerző szigorúan tartja magát saját sorsának emlékezetbeli felidezéséhez, s nem érint olyan történelmi jelentőségű eseményeket, mint a népi németek délvidéki internálása, a pár évvel korábban betelepült bukovinai székelyek újbóli kitelepítése, vagy a dobrovoljacok érkezése, letelepítése és földhözjuttatása. Kár, hogy ezt elmulasztotta, hiszen a tanú jogán bátran vallhatott volna az egyébként agyonhallgatott eseményekről.

Mindettől függetlenül Juhász Géza memoárköteté jelentős támogatója lesz tántorgó nemzetiségi önismeretünknek.

Mák Ferenc

Juhász Géza levelesládája.

Válogatta, sajtó alá rendezte Juhász Gézáné és Lévay Botond. A jegyzeteket írta Lévay Botond. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 539 l.

Juhász Géza a két világháború között Debrecen irodalmi életének egyik irányítója volt. Sokágú szervezői munkájáról tudjuk meg a legtöbbet ebből a 357 levelet tartalmazó válogatásból, a költő, a tudós, az írás mestere háttérbe szorul. Nevéhez fűződik a debreceni Ady Társaság története, ő teremtett belőle írói, művészi szövetkezésből politikai fórumot is. Részt vett a Válasz című folyóirat elindításában, monográfiát írt Móricz Zsigmondról és Babits Mihályról, könyvsorozatot szerkesztett Kardos László társaságában, összefoglaló műveket adott közre *A magyar szellem vándorútjáról* és a *Népi írókról*. 1945-ben az ő szerkesztésében indult a Magyarok című folyóirat, monográfiát írt Csokonai Vitéz Mihályról, évtizedekig tanította a debreceni egyetem diákjait a magyar irodalom és kultúra szeretetére. Haláláig, 1968-ig fáradhatatlanul működött az irodalmi és a közélet különböző fórumain, s erről a gazdag tevékenységről bizonyító erővel beszél ez a levelesláda. 1915-ben keletkezett az első levél, amelyet ifj. Gaál Mózes írt Juhász Gézának, s 1968 márciusában az utolsó, ezt egy lelkes Csokonai-kutató orvos írta hozzá. A levelekhez írt példamutató jegyzetanyagból és a csaknem másfél ívnyi névmutatóból meglepődve láthatjuk, milyen kiterjedt kapcsolatai voltak Juhász Gézának, a leggyakoribb partnerek a népi irodalom alkotói (Németh László, Kodolányi János, Illyés Gyula, Szabó Pál és mások) voltak. A levelek közt csak a hozzá írottak szerepelnek, mégis kibontakoznak ezekből is saját gondolatai, elvei, elképzelései. A kötet készítői különleges gondos munkával méltó emléket állítottak egy szerény, tevékeny életpályának.

R. T. O.

Juhász Gyula: Hymnus človeka.

Odeon, Praha, 1987. 160 l.

A kis bibliofil kötethez Rákos Péter válogatta Juhász Gyula verseit, amelyeket Richard Pražák és Marcela Husová-Rossová nyersfordításai alapján Jindřich Pokorný és Markéta Pražáková ültetett át általában jó beleérzésről tanúskodva cseh nyelvre. A kötethez Evžen Gál írt utószót. Az utószó és a válogatás jól egészíti ki egymást, Rákos Péter pontosan tudja, mi érdekelheti a cseh olvasót, ezért találunk a kötetben néhány szakolcai verset, a legszebb Anna-verseket és az alföldi témájú költeményeket. Az utószó joggal hivatkozik előzményként a szlovák nyelvű válogatásra (V. Beniák szép munkája) és a cseh Nyugat-antológiára (Rákos Péter szerkesztése), mint amelyek már előkészítették az utat a Juhász Gyula-problematika megértésére. Az életpálya felvázolása nyomán bontakozik ki a szegedi költő lírájának legfőbb motívumsora: a magányosság és a magányosságból való kitörés vágya, s ennek a kitörésnek eredménye a humanisztikus költészet. Figyelmeztet az utószó írója, hogy Juhász Tápén az igazi magyarságot kereste és lelte meg, azt, amelyet zenében

Bartók Béla mutatott föl. Juhász Gyula sorsát, életútját jellegzetesnek láttatja, költészete beleillik a Nyugat nagy költőinek poézisébe, rokonsága és rokonszenvei révén kapu nyílik a magyar irodalom más XX. századi költőihöz, Kassák Lajoshoz, József Attilához és Radnóti Miklóshoz. A kereken hatvan vers a keletkezés sorrendjében jó képet ad Juhász Gyula életművéről; alig van lírájának olyan szektora, amelyből ne kapnánk szemelvényeket. A cseh–magyar irodalmi kapcsolatok fejlődésében jelentős állomásnak minősíthetjük ezt a 3000 példányban megjelent, nagyon szépen kiállított kötetkét.

Fried István

Juhász Gyula: Könyvek és könnyek.

Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta: Borbély Sándor. Kozmosz Kiadó, Budapest, 1987. 328 l. (A magyar irodalom gyöngyszemei)

Juhász Gyula nem túl nagy terjedelmű életművének teljes kritikai kiadása már elkészült, s több válogatás is napvilágot látott műveiből. Ez a kiadás a fiatal olvasóknak kívánja bemutatni a költőt, prózáirót és esszéistát, a legjellegzetesebb, a különös hangú íróra leginkább jellemző művek alapján. Százhetvennyolc vers, hét előbeszélés illetve kisregény, valamint tizenhat cikk, esszé, visszaemlékezés reprezentálja a szegedi költő munkásságát, ezután kitűnő jegyzetanyag segíti a fiatal olvasók eligazodását, s a kötet összeállítója, Borbély Sándor rendkívül tömör, átgondolt utószava zárja a gyűjteményt, amelyet betűrendes mutatóval is kiegészítettek. Műfordításaiból nem kapunk még ízelítőt sem, de Juhász Gyula nem is fordított olyan sokat, mint a Nyugat-nemzedék más tagjai. A válogatás célja az irodalmi élmény felkeltése a Kozmosz sorozat jól szerkesztett kötetének olvasói számára, ezt a célt segíti a könyvecske tartalmán kívül szép nyomdai kivitele is.

R. T. O.

Kardos László: Száz kritika.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 365 l.

Irodalmunk mindenesei közé tartozott a több mint fél évszázados alkotói pályát befutó Kardos László, aki irodalomtörténész, kritikusi és tanári működése mellett a műfordítás-irodalom fáradhatatlan munkása, műfordító-generációk nevelője is volt. Több mint kétszáz kritikából válogatta össze – nem sokkal halála előtt – azt a százat, melyek így egy hat évtizedes kritikusi pályáról adnak érdekes, a szerzőre és a korra egyaránt jellemző képet. A kötet, bár nem áll össze valamiféle potenciális folyamatrajzzá vagy körképpé, a húszas évek elejétől szinte napjainkig számos irányzat számos kitűnő képviselőjéről tudósít. Jól megmutatja az irodalom hétköznapjait is Kardos válogatása, hiszen a jelentős művek mellett olvashatunk mára már elfeledettekről, olyanokról, akiket már csak az irodalomtörténet, s nem az irodalmi köztudat tart elevenen.

A húszas, harmincas évek kritikáit természetesen az a tény határozza meg, hogy a Nyugatban jelentek meg, Osvát Ernő szerkesztői sugallatának, kéréseinek nyomán. A mérce tehát eleve adott, a legtöbb, itt megbírált, vagy, a "rövid kritikák" esetében inkább csak észrevett mű valóban fontos maradt az irodalomtörténet számára. A Nyugatban való megjelenés szavatolja a kritika minőségét is. Pontos megfigyelések, széles világirodalmi horizont, a formai problémák iránti érzékenység, visszafogott, de meglehetősen szigorú bírálat a gyengébb művek esetében, mindez kissé tanáros pedantériával előadva – így jellemezhetnénk röviden Kardos László ez idő tájt keletkezett írásait. Nem érdektelen megfigyelni a változást sem. Azt, hogy hogyan lesz hirtelenben, a negyvenes évek végére ebből a fejlett esztétikai érzékkel rendelkező, művelt européerból, aki Máraiért, Babitsért, Karinthyért lelkesedik (de aki a népiesek: Kodolányi vagy Szabó Pál műveiben is meglátja az értéket) egy ideológia elfogult híve.

A hetvenes évekből leginkább szakkritikák olvashatók a kötetben, pályatársainak irodalomtudományi és -történeti munkáiról szóló bírálatok, Király István, Vas István, Gyergyai Albert és Illés Endre műveinek, tanulmány- és esszékötetek elmélyült elemzései. Figyelemmel kíséri a Babits-életmű utóéletének, mondhatni reneszánszának dokumentumait is, s olyan árnyékba borult hajdani kortársra is ráirányítja a figyelmet születésének centenáriumán, mint a csendes szavú Szép Ernő.

Erdődy Edit

Karinthy Frigyes: Gyermekkori naplók 1898–1899, 1899–1900.

Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Szalay Károly. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. 134 l.

Egészen különleges élményt nyújtanak Karinthy gyermekkori írásai, amelyek az író születésének századik évfordulójára jelentek meg. Mint a sajtó alá rendező–utószó író Szalay Károly megjegyzi, nem igazi hasonmás kiadás ez: a kézirat állapota nem tette lehetővé ezt a megoldást. Így is nagyon szép, színvonalas kivitelű az egy dobozba csomagolt három füzet, amelyek közül kettő az eredeti napló fotómásolata Karinthy eredeti "firkáival", a harmadik pedig a szöveg nyomtatott, "deszifrizozott" változata.

Miért olyan különleges olvasmány ez? Egyrészt azért, amiért minden napló az, s annál is inkább, minél régebbi szövegről van szó. De felnőtt korban írott naplókkal bőségesen rendelkezünk ebből a korszakból, míg gyerekek feljegyzései nemigen maradtak ránk. S nem is akárkiről van szó, hanem egy olyan 11-12 esztendőös fiúról, akiből később a huszadik századi magyar irodalom egyik klasszikusa lett. Tehát két szempontból is érthető ezeknek az írásoknak az izgalma: kézhez kapunk egy páratlan kordokumentumot, a gyermeki tudaton, gyermeki problémákon átszűrt miliő- és korrajzot. Másfelől ezekben a szövegekben már tapinthatóan jelen van a későbbi író, csíraformában nem egy művének élményalapja, gondolati gyökere, nyelvi leleménye. Sőt, azt sem túlzás állítani, hogy Karinthy Frigyes már ebben az életkorban író volt. Tőle magától tudjuk, hogy vaskos regényeket írt már ekkor is. Ezek a kéziratok az egyéb gyermekkori írka-firkákkal együtt eltűntek; megmaradt viszont a két füzetből álló napló.

Megismerjük belőle az anya halála után árván maradt hatgyermekes család mindennapi életét, az apa hősiességének mondható küzdelmét a polgári életszint és kulturális nívó megőrzéséért. Feltárul előttünk a korabeli iskolai élet, a tanár–diák viszony képe, amely oly sokat elárul egy társadalom, egy társadalmi réteg helyzetéről. Megjelennek a sokakat foglalkoztató politikai kérdések, a búr háború, s rajta keresztül az igazságért folytatott hősiesség, ám többnyire bukásra ítélt harc problémája. "Frigyes, a hős" – írta Füst Milán barátjára visszaemlékezve; nos, valószínűleg ezek a korai élmények határozták meg annak a fanyar heroizmusnak a kialakulását, amely az íróra élete végéig jellemző maradt.

Azt, hogy vélt vagy valódi igazságainkért küzdenünk kell, még akkor is, ha ez a küzdelem eleve reménytelen. Az első asszony, az édesanyja elvesztését a fiúgyermek az esetek többségében nemcsak veszteségként, de elárultatásként is éli át. Karinthy nőkhöz való viszonyát, amely annyi jelentős művének központi témája, úgyszintén ezek az (és a naplót megelőző) évek érlelik meg (s ebből a szempontból nővéreihez való érzelmi kötődése, a velük való konfliktusos kapcsolata sem elhanyagolható).

Ám amit az olvasó vár, és meg is kap, az a jellegzetes "karinthys" humor, ha nem is a felnőtt színvonalon, de legalábbis kezdeményeiben. A napló nyelvezetében már jelen van a nyelv deformálásán, a bevett nyelvi fordulatok fejtetőre állításán át megközelített igazság keresése. Az a játékoság, amely, mint Szalay Károly is hangsúlyozza, az évek során nemhogy veszít jelentőségéből, hanem filozófiai, egzisztenciális magasságokba emelkedik.

1900. szeptember 21-én ezt jegyzi fel: "Amint látom az utolsó lapra érkeztem. E napló életemből határozottan fontos részleteket tartalmaz. (...) Servus Naplóm! (...) Isten veled! Éljen boldogul. Nem látsz többé soha." Mi viszont – szerencsére – olvashatjuk a Naplót, és megláthatjuk benne az ismerős-ismeretlen Karinthy Frigyeset.

Angyalosi Gergely

Kassák Lajos: Számozott költemények.

Kassák Lajos képeivel. Összeállította: Kassák Lajosné. A szöveget gondozta és az utószót írta: Csaplár Ferenc. Tervezte: Fajó János és Ginács László. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 221 l.

Kassák Lajos számozott költeményeinek e kiadását aprólékos filológiai kutatómunka előzte meg, amit a kötet szerkesztői a teljességre való törekvés jegyében sikerrel végeztek el. Erről a munkáról, illetve a könyv sajtó alá rendezésének szempontjairól tájékoztat Csaplár Ferenc tényekre szorítkozó utószava – a megmaradt néhány tipográfiai bizonytalanság pontos helyének megjelölésével.

Az eredetileg napilapokban, folyóiratokban, majd több verseskötetben megjelent költemények egységes, reprezentatív köteté rendezésének legfőbb szempontja Kassák saját szerkesztői elveinek megőrzése volt, aki a válogatást és a költemények

számozását 8-10 vers megírása után kezdhetette el – az avantgárdizmuson való túllépés, az egyszerűsödés és letisztulás tendenciáját szövegváltoztatásokkal is hangsúlyozva. Az általa kihagyott verseket a kötet függelékben közli, tartalmazza tehát a ma ismert összes számozott költeményt. Ezek sorozatát a hozzájuk illeszkedő Kassák-képek és képversek reprodukciói egészítik ki.

Sarankó Márta

Kassák Lajos: Tisztaság könyve.

A kiadványhoz készült kísérőfüzetben közölt tanulmányt Sík Csaba írta. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. 115 + 29 l.

Az 1926-os Horizont kiadás hasonmása Kassák Lajos születésének századik évfordulójára jelent meg. A Kassák verseit, novelláit, cikkeit és képeit tartalmazó kötet címe kettős jelkép: egyrészt a szürrealizmus és a konstruktivizmus közös jelszava, mely szó történelemformáló erejében Kassák hitt – másrészt a könyv tipográfiai rendező elvét jelzi: a tisztaság a látvány és a szöveg közötti összefüggés megteremtésének eszköze. Ez a könyvművészeti remek készítette elő Kassáknak az emigrációból való hazatérését.

A *Kassák két évtizede* című kísérőtanulmány szerzője, Sík Csaba a kötet keletkezéstörténetének bemutatásán túl történeti és művészeti áttekintést ad a megjelenés évéről, illetve korabeli kritikák idézésével és elemzésével kísérli meg tisztázni a könyv fogadtatása körüli félreértéseket. A tanulmány második felében a kötetbe foglalt műveket értékeli Kassák életművében elhelyezve – különös tekintettel *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című poemára.

Sarankó Márta

Kazinczy Ferenc: Az én életem.

Összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 709 l. (Nemzet és emlékezet)

Kazinczy Ferenc hatalmas életművében még mindig vannak olyan, emlékiratjellegű, memoárszerű önéletrajzi írások, naplók, töredékek, fogalmazványok, amelyek kiadatlanok, s ha nem is felfedezésre, de feltárássra várnak.

E munka fontos állomása Szilágyi Ferenc jelen szövegkiadása: tizenöt rövidebb-hosszabb, jórészt publikálatlan önéletrajz-próbálkozással, vagy legalább is autobiografikus természetű mozaik egymáshoz illesztésével sikerült a *Pályám emlékezete* Kazinczyja mögött egy kevésbé rejtekező, rousseauianusan vallomásosabb egyéniséget megmutatnia.

Az eddig kiadatlan szövegek közlésén túl a kötet egyéb újdonságokkal is szolgál, amikor a nyomtatásból már ismert szövegek kihagyott részeit, fel nem használt változatait teszi közkinccsé a kéziratokból, ezzel is tovább mélyítvén-pontosítván

Kazinczy-képünket. Kár, hogy a kiadatlanak jelzett darabok közül több már napvilágot látott korábban, illetve némelyeknél nincs feltüntetve, hogy kiadatlan művel, vagy átvétellel állunk szemben.

A kötetet jól használható, tartalmas jegyzetanyag egészíti ki.

J. J.

Kemény Simon: Napló. 1942–1944.

Válogatta és a szöveget gondozta Papp Anna és Kovács Béla. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 551 l. (Tények és tanúk)

A tragikus sorsú költőről, íróról, publicistáról nagyon kevés írás jelent meg az elmúlt évtizedekben, művei is alig hozzáférhetőek. A háború utolsó napjaiban villája kertjében végezték ki a nyilasok. Kitűnő cikkeiből, kritikáiból, verseiből máig sem készült önálló kötet. A Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában őrzött napló öt-hatod részét teszi közzé ez a válogatás (a kimaradt részek nem személyes jellegűek, főként a háborús hadmozdulatokra vonatkoznak). Papp Anna és Kovács Béla végezték a válogatást, a szöveggondozást, ők állították össze az igen hasznos, részletes, mintegy két ívet kitevő jegyzetanyagot is, Kovács Béla utószava igazít el röviden a naplóval kapcsolatos tudnivalókról. A Tények és tanúk című sorozat sok érdekes dokumentumot közölt már, ezek közül ez a kötet kiemelkedik kivételes információ-gazdagságával, szerzőjének széles látókörrel, szaktudással és írói képességgel közvetített életanyagával. Az Est-lapok szerkesztője, szigorú kritikus és igen nagy műveltségű író két évig kommentálta a külvilág eseményeit nem közlésre szánt naplófeljegyzéseiben. Ezekből nemcsak a korszak jelentős szellemi eseményei, háborús és világpolitikai történések, a világsajtó reagálásai ismerhetők meg, hanem egy jellegzetes értelmiségi magatartás, mentalitás is. Történészek, irodalomtörténészek, politikusok, publicisták számára hézagpótló mű.

R. Takács Olga

Keresztury Dezső: "Csak hangköre más." Arany János 1857–1882.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 651 l.

Hatalmas vállalkozását Keresztury Dezső – nagyon szerényen – "becsületos kísérletnek" nevezi, munkája azonban jóval több ennél: hatalmas kutatási anyag egy részéből, több évtized múltán, "sok töprengés, akadályoztatás közben" – ahogy az előszóban is írja – megszületett az Arany-pályakép második fele. Ha az időbeli távolság miatt, továbbá a filológiai bőség zavarában nem tisztázódhatott is minden rejtély, jóval közelebb juthattunk ahhoz az Arany Jánoshoz, aki nagy árat fizetett a túlélésért: tíz csöndes-zárkózott tanári esztendő, az ízig-vérig költőt a próza felé taszító kiábrándultság esztendeit, majd a "palotafogság" éveit, amikor is a Magyar Tudományos Akadémia főtítkáráként egy származásától, természetétől, eredeti hi-

vatásától távoli magas hivatal nyűgeit volt kénytelen elviselni. Mindezt pedig sok testi nyavalya és családi tragédiák közepette.

Különleges erénye Keresztury monográfiájának a majdnem kíméletlen, ha úgy tetszik, a "trónfosztó" igazmondás. Nem titkolja a tankönyvek-elhallgatta valóságot: a Toldi-trilógia befejezése "bizony sápadt, elhaló visszhangja csak a *Buda halála* emelt, érces zengésének."

Keresztury Dezső könyvét haszonnal forgathatják az Arany-rajongók csak úgy, mint a magyartanárok és az érettségire vagy felvételre készülők, vagy az Arany életművéből szakdolgozatot írni kívánók. Jó szívvel ajánlható ez a monográfia azoknak is – tapasztalataim szerint igen sokan vannak –, akiknek, idegenben élvén, a Biblia mellett Arany János művei jelentik a mindennapi "anyanyelvi mannat".

Petrőczy Éva

Két dióhéj. Nyugat-európai és tengerentúli magyar prózairók.

Felelős szerkesztő Tarnóc Márton, válogatta és szerkesztette: Berkes Erzsébet és Rónay László. A jegyzeteket Rónay László, az utószót Berkes Erzsébet írta. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 337 l.

1981-ben Béládi Miklós válogatásában úttörő vállalkozásként jelent meg a *Vándorének* című versgyűjtemény, amely nyugat-európai és tengerentúli költők műveit mutatta be. Folytatása ez az antológia. Az első magyarországi válogatás a nyugati magyar szépprózai alkotásokból. Külföldön is mindössze egy kötet mutatta be 1982-ben az emigrációban élő, magyar nyelven publikáló szerzőket. A huszonnégy író műveit tartalmazó gyűjtemény évekig váratott magára, a válogatók, szerkesztők munkáját sokáig nehezítették politikai akadályok, megfontolások, sokszor a felkért szerzők sem kívántak szerepelni hazai kiadványban különböző feltételek teljesülése előtt. A hatalmas anyagból való válogatás végül is érdekes, színvonalas gyűjteményt eredményezett, amelyet egyre több, az itt szereplő szerzők önálló kötete követett és remélhetőleg folyamatosan követ még. Megvalósul tehát a két szerkesztő törekvése, a kötet "nem összegzése, hanem nyitánya jó elbeszélők hazai megismerésének". A kötet végén a szerzőkről – érdemes valamennyiük nevét újra felidézni a kötet ciklusainak sorrendjében: Szabó Zoltán, Szélpál Árpád, Hendi Péter, Kabdebó Tamás, Márton László, Sárközi Mátyás, Ferdinandy György, Czigány Lóránt, Domahidy András, Gömöri György, Major-Zala Lajos, Karátson Endre, András Sándor, Thury Lajos, Cs. Szabó László, Tűz Tamás, Csiky Ágnes Mária, Vajay Szabolcs, Sári Gál Imre, Lökkös Antal, Lehoczky Gergely, Nagy Pál, Halász György, Határ Győző – rövid életrajzi jegyzeteket olvashatunk, azért csak ilyen szűkszavúakat, mivel *A nyugati magyar irodalom 1945 után* című kézikönyv valamennyiükről részletesebben tájékoztat. A *Két dióhéj* fontos dokumentum a nyugati szerzők magyarországi befogadásának, megismertetésének történetéről.

R. Takács Olga

Kincses Kolozsvár I-II.

Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte, az utószót írta: Bálint István János. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 522, 408 l. (Magyar Hírmondó)

Kolozsvár történetéről száz éve jelent meg Jakab Elek monográfiája, s nem tudni, mennyi idő kell ahhoz, hogy megszülethessen e témáról egy új feldolgozás. Addig is azonban, amíg ez bekövetkezik, tájékozódni tudunk e magyar szempontból oly fontos város művelődéstörténetében Mikó Imre, Jakab Elek, Herepei János, Kelemen Lajos és még sokak cikkeiből, adatközléseiből és részfeldolgozásaiból.

Bálint István János egy kétkötetes antológiát állított össze a városról ezekből a szétszórt közleményekből, kiegészítve még írók és költők vallomásával is. A kezdetektől 1918-ig terjed a válogatás témáinak időköre, ezen belül is két korszak, a reneszánsz 16. század és a 19. század kolozsvári életét ismerhetjük meg alaposabban. Kibontakozik előttünk a város vázlatos építéstörténete, néprajza és településtörténete, egyházainak (unitárius, református, katolikus) és iskoláinak fejlődése, a jelentős múlt századi intézményeknek, az első magyar kőszínháznak, az Erdélyi Múzeum Egyesületnek és a kolozsvári egyetemnek a története. A könyvet kísérő képanyag is jól szolgálja a válogatás célját: felmutatni Kolozsvár művelődését és szellemiségét azoknak a nemzedékeknek is, amelyek önhibájukon kívül kevesebbet tudnak az erdélyi magyarság múltjáról és jelenéről.

Szabó András

Király István: Kultúra és politika.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 362 l.

Király István sikeres, töretlen pályát futott be. Szerkesztőként, tudósként (majd akadémikusként), egyetemi oktatóként (majd tanszékvezetőként), országgyűlési képviselőként, így vagy úgy a hatalmi struktúra tényezője volt az ötvenes évek elejétől a nyolcvanas évek végéig. Tudományos, pedagógusi, irányítói aktivitása mellett soha nem szűnt meg publicisztikai tevékenységet folytatni. Publicistaként a mindenkor hivatalos kultúrpolitika képviselőjét vállalta. *Kultúra és politika* című kötete e közzírói, közszereplői munkálkodás utolsó 15 évének termését takarítja be. *A minőségi oktatásért* ciklusban az oktatáspolitikus, az egyetemi oktatás, konkrétan az ELTE vezéregyénisége nyilatkozik meg. A *Társadalom és közművelődés* ciklusban Király a kultúra tágabb térségein felmerült kérdésekben foglal állást. Az *„ötvenes évek”* ciklus polemikus írásokat tartalmaz. Király mindazokkal vitába bocsátkozik, akik a fordulat évétől 1956-ig (illetve még ezután néhány évig) tartó időszakot a me-rev, dogmatikus kultúrpolitika hibájából, irodalmunk hullámvölgyének tekintették. Síkraszáll az ötvenes évekkel való folytonosság vállalása érdekében. Az első és utolsó ciklus egyetlen egységes alakzatban rendezi azt a 20. századi gondolati-erkölcsi-művészeti örökséget, amelyet Király a magáénak vállal. A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat, Lukács Györgyöt, Németh Lászlót, József Attilát, s fő kutatási témáját, Adyt hozza – aligha követendő – eredetiséggel, közös nevezőre.

A kötet, amely e sokrétű tevékenység végterméke gyanánt asztalunkra került, fogyasztásra alkalmatlan. A nyersanyagoknak, amelyekből e szellemi táplálékot a szerző összeállította, szavatossági ideje lejárt. Szóhasználat, szempontrendszere olyan kiáltó ellentétben áll azzal a nyelvezettel és értékrenddel, amelyhez az utóbbi két-három év publicisztikájában hozzászoktunk, hogy bizonyítás helyett néhány utalással is hozzásegíthetjük az olvasót a könyv idejétmúltságának belátásához. Így például Király orientáló fogalmakként kezeli a népiség és pártosság, a szocialista realizmus és a pozitív hős fogalmait. Hitet tesz a demokratikus centralizmus elve mellett. Védelmébe veszi a Petőfi–Ady–József Attila "vonalat" mint irodalmunk fejlődésének fővonalát. Nostalgiaát érez a munkahelyi dicsőség-táblák iránt. 1956-ot ellenforradalomnak nevezi. Abba az illúzióba ringatja magát, hogy a fejlett ipari országgá válás küszöbén állunk. A gazdasági előrehaladás és az új erkölcsi színvonal emelkedése érdekében célravezető gyakorlatnak ítéli kommunista szombatok szervezését és a szocialista brigádok felajánlásait stb., stb. Ki győzné felsorolni mindazt, ami a mai olvasóban már a szövegek felhámjának megismerése során is lépten-nyomon megütközést kelt. Fontos gyakorlati és nyitott elvi kérdések kerülnek szóba a kötet írásában, ám az ötvenes évekből tömegesen visszajáró kísértetek elijesztenek attól, hogy ezt az alkalmat használjuk föl végig-gondolásukra.

A hetvenes évek elején, nagyrészt Király kezdeményezésére, hangos eszmecserék folytak a hazafiság és nacionalizmus összefüggéseiről, illetve a mindennapok forradalmiságáról. E kötet írásai az akkor kidolgozott ideológiai recepteket igyekeznek alkalmazni a hetvenes évek második felének és a nyolcvanas évek második felének egyre nyugtalanítóbb, egyre több feszültségtől terhes valóságára – egyre nyilvánvalóbb eredménytelenséggel. Ezért alighanem ez a könyv tartalmazza Király publicisztikai tevékenységének leganakronisztikusabb hányadát. Az anakronizmusok öncélú leleplezése szükségtelen, túlzottan könnyű lenne és azt a benyomást keltethetné, hogy a tegnapelőtt még nyíltan kétségbevonni nem mert, vagy nem tudott ideológiai felfogást a ma múló divatja felől ítéljük meg.

Nem fölösleges viszont rámutatni Király gondolkodásmódjának olyan torzulásaira, amelyek a mai, az övével legtöbb szempontból ellentétes nézeteket hangoztató kulturális és politikai közírásban változatlanul tovább hatnak. Leleplezhetjük az erkölcsi evidenciák kerekein észrevétlenül hamis irányba gördülő érvelést, amely szerint az individuáletikával szemben a szolgálatetikát, a sziszifuszi attitűd helyett a prométheuszit kellene választanunk. Visszautasíthatjuk a partikularitás és a nem-beliség fogalmaival való zsonglörködést. Kideríthetjük, mi a megtévesztő az európai gondolat állítólagos éjszakai és nappali útja közötti választásban, amely elé Király olvasóit állítani kívánja.

Mindezt megtehetjük, de ezáltal még nem válunk védetté a ma divatos, ám a Királyénál semmivel sem kevésbé manipulatív módon működésbe hozott, rafinált vagy átlátszó szólamoktól, legyen szó az "ezeréves keresztény értékek" képviselétéről, az "Európához való csatlakozás" hév óhajáról, a "nemzet érdekére" való hivatkozásról vagy a "bort–búzat–békeséget" jelszaváról. A nézetek cseréjén túl tehát meg kell szabadulnunk a Király által is képviselt gondolkodásmód és érvelési technika mélyebben fekvő hibáitól: legfőképp az álláspont kóros hipertrófiájától,

melynek értelmében valamely magatartás vagy teljesítmény minősítéséhez elegendő valamely elfoglalt (vagy csak deklarált, netán tulajdonított, esetleg ráerőltetett) pozíció konstatálása. Szakítani kell továbbá azzal a gyakorlattal, amely súlyos szakkérdéseket erkölcsstani fogalmak és szempontok illetéktelen bekapcsolásával rövidre zár, vagy ellenkezőleg, olyan magasságokba emel, amelyekben már semmire sem kötelező általánosságokkal is elintézhetőkké válnak. A *Kultúra és politika* című kötet tehát nem kevesebb alkalmat nyújt ma a kritikai önvizsgálatra, mint amennyit a közelmúlt ideológiájának nagyszámú, a forgalomból végre kivonható tételének végleges kiiktatására.

Tverdota György

Kner Izidor: Fél évszázad mezszyéjén.

Kner Izidor ismert és ismeretlen emlékezéseiből. A szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta, a képeket válogatta Haiman György. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 300 l.

”Kner Izidor modern polgári vállalkozó, aki józan számításokra alapított vállalkozásában szolgálni és szolgáltatni akart magas színvonalon – oly módon, hogy ugyanakkor vállalkozása is önmagát fenntartó és fejleszthető legyen” – írja Haiman György, a magyar könyvnyomtatás megújítójának unokája *Kner Izidor fél évszázada* című utószavában. A XIX. század végének és a XX. század elejének a német ”Gründerzeit” mintájára Haiman által ”alapítás” korának nevezett időszaka azonban a mához hasonlóan nem igazán kedvezett az ilyen típusú vállalkozások elterjedésének, illetve fennmaradásának. Ezért is aktuális és tanulságos olvasmány Kner Izidor első ízben 1931-ben megjelent emlékiratainak újbóli kiadása. A kötet első része *Félévszázad mezszyéjén 1882–1932* címmel a gyomai első kiadás szövegét közli a mai helyesírási normákhoz igazodó változtatásokkal, *A szakma és közügy szolgálatában* című második rész pedig az emlékirat-kötetből 1931-ben kihagyott hat fejezetet adja közre a szerző hagyatékában fennmaradt kézirat alapján. A kötet Kner Izidor *Irodalmi kiadványaink* című, 1920-ig terjedő kéziratot feljegyzését is tartalmazza Haiman György kiegészítő és helyesbítő adataival. Az idézett utószó az egyszemélyes műhelynek indult, ám hagyományteremtővé, szakembereket nevelő üzemmé fejlődött nyomda rövid történetéről, valamint Kner Izidor egyéb politikai és szakmai tevékenységéről tájékoztat. A kötetet kritikai kiadási igényű jegyzetapparátus és a századforduló jellegzetes dokumentumaiból, illetve a Kner-hagyaték érdeklődésre számot tartó darabjaiból válogatott illusztrációk egészítik ki.

Sarankó Márta

Kodolányi János: A hazugság öl.

Az előszót és a jegyzeteket írta: Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 52 l. (Gondolkodó magyarok)

Kodolányi Jánosnak az egyke-kérdéssel foglalkozó egyik kevésbé ismert írását adja közre a Gondolkodó magyarok sorozat új füzeté. *A hazugság öl* című memorandum először 1927-ben egy rövid életű folyóiratban, az *Élőszóban* jelent meg. A röpiratot Kodolányi néhány korábban publikált hasonló témájú írásából tömörítette. A Kodolányi felvetette témát 1929-ben Fülep Lajos folytatta (*A magyarság pusztulása*), majd Illyés Gyula *Pusztulás* című írásának 1933-as megjelenése után lángolt fel a vita.

Szigethy Gábor nemcsak a kiadástörténetet foglalja össze, hanem szenvedélyes hangú bevezetőben csatlakozik Kodolányi röpiratának gondolataihoz.

N. S. K.

Kontextus (Madách-műhely) 1987.

Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1987. 126 l.

A pozsonyi magyar kiadó irodalmi, irodalomkritikai, publicisztikai füzetsorozatának újabb darabja a szlovákiai magyar irodalom néhány alkotójának (többek között: Duba Gyula, Dobos László, Gál Sándor, Grendel Lajos, Kulcsár Ferenc) írásaiból közöl. Az irodalomtörténeti első részben Madách Imre jelentőségéről értekezik Tózsér Árpád, Dobos László és Turczel Lajos; Mészáros András pedig *Az ember tragédiája* szerzőjének filozófiájáról ír.

A sorozatban rendszeresen foglalkoznak szlovák-magyar kapcsolatokkal, ezúttal Rudolf Chmel és Tibor Žilka dolgozatát lehet e témakörből olvasni.

Szerencsésen egészíti ki a füzetet a cseh és szlovák lapok néhány érdekes magyar érdekű publikációjának fordítása.

K. Gy. Cs.

Korek Valéria: A századelő három mesternovellistája.

München, 1987. 82 l. (Aurora Kiskönyvek 9.)

Három mesternovellista: Petelei István, Lovik Károly és Török Gyula, a magyar irodalom félig-meddig elfeledett kódlovagjai. Az elegáns kis kötet három tanulmánya egy-egy csúcsteljesítménynek minősített, jellegzetes elbeszélésüket elemzi. Sorrendben: *Mayer, a zsidó suszter* (1905), *Az aranykéz* (1912), *A hamu alatt* (1912).

Korek Valéria az írók következetes stílusjegyeit és a mögöttük rejlő írói világszemléletet mutatja be a szövegközeli, sokat idéző, lineáris történetelemzés módszerével. Az elemzést elsősorban az elbeszélések hangulatában kifejeződő életérzés izgatja; Lovik kétlaki, zárkózott egyénisége, Petelei határozottabb, "egy fából faragott"

jellemei, Török Gyula illúziómentes, szomorú dekadenciája. A tanulmányok, amellelt, hogy hozzásegítik az olvasót a századelő borongós, szecessziós prózastílusának jobb megértéséhez, számos, a korszak irodalomtörténetével kapcsolatos új szempontot vetnek fel. A lélektani érzékenység és az elemző empátia mellett a szerző fontos erénye a filológiai alaposág is.

O. G.

Kortársak József Attiláról. I–III.

Szerkesztette Bokor László. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Tverdota György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 2173 l. (Új Magyar Múzeum 13.)

Ez a hatalmas gyűjtemény alapvető kézikönyve lesz nemcsak a József Attila-kutatóknak, hanem mindenkinek, aki a két világháború közötti korszakkal foglalkozik. A kiadvány története tanulságos: Bokor László már az 50-es évek elején elkezdte gyűjteni az anyagot, sőt a kötetet 1956-ban ki is szedték, de megjelenésére nem került sor. A késlekedésnek volt előnye is: Tverdota nagy munkával kiegészítette a Bokor-féle gyűjtés hiányait. A gyűjtemény az 1922–1945 között keletkezett, József Attiláról szóló, a nyilvánosságnak szánt írásokat foglalja magában. (Az t néhány szöveget is, amely csak utólag jelent meg nyomtatásban.) Kimaradtak a nagy terjedelmű, könyv alakban megjelent művek (Galamb Ödön, József Jolán, Bányai László és Németh Andor életrajzai), néhány egymást ismétlő érdektelen újságcikk és egy-két olyan írás, melynek megjelenését szerzője vagy örökösei nem engedélyezték.

Az I. kötet a költő életében megjelent írásokat tartalmazza. A költővel készített riportok fontos életrajzi források: a híres Curriculum vitae előzményei. (37., 76., 79., 228. és 299. sz.) A legtöbb cikk a költő versköteteit ismerteti és méltatja. A legkorábbi 1922. november 1-jén jelent meg a *Szépség koldusáról*, a híres "dicsériáda", amelybe a fiatal költő szinte belekábult, és fuldoklott a gyönyörűségtől. (2. sz.) Később már kevesebb öröme telt a kritikákban. Közismert például a kommunista párt elutasító véleménye vagy a Nyugat körének és a népieseknek értetlenkedései, az illető kritikák teljes és pontos szövegéhez azonban nehezen lehetett hozzájutni. Most végre kényelmesen elolvashatjuk ezeket a hírhedt írásokat, például a moszkvai Sarló és Kalapácsban megjelent, a költőt lefaszítázó platformtervezet (159. sz.), Pákozdy Ferencnek a *Külvárosi éj* kötetet ledorongoló írását (214. sz.), vagy Németh László és Féja Géza fanyalgásait. (103., 153. sz.)

A Bokor–Tverdota gyűjtemény II. kötete (1938–1941) a költő megdicsőülésének dokumentumait tartalmazza. A legszebb, máig fölül nem múlt írások a tragikus öngyilkosság keltette megrendülés hatására keletkeztek, mint Déry remek portréja (508. sz.), Fejtő értő elemzése (535. sz.) vagy Bak Róbert írása a költő betegségről. (540. sz.) A Cserépfalvi által közzétett első gyűjteményes kiadás és József Jolán életrajza, mint a kritikákból láthatni, nagy mértékben járultak hozzá a költő híressé válásához.

A III. kötetben (1942–1945) folytatódik a kultusz, de kissé ellaposodik és ízetlenné válik. Túl nagy a hűhó Erdélyi József zsidózó cikkei vagy Bányai Lászlónak, a költő sógorának idétlenül intimpistáskodó könyve körül.

A köteteket böngésző olvasó az unalmas cikkek tengerében olykor gyöngyszemekre bukkanhat, mint Kassák emlékei (644. sz.), Méliusz József megrendítő riportja a költő apjáról (669. sz.), vagy Arthur Koestler cikke (657. sz.), melyre a kutatók Svájcban bukkantak rá. "Gyöngyszemek" is akadnak, ilyen pl. Bóka László cikke, ahol három oldalon 32-szer fordul elő a *magyar* szó vagy származéka. (Piaca volt.)

A jegyzeteket Tvredota György a tőle megszokott pontossággal és alaposággal állította össze. A kötetet hasznosan egészíti ki József Attila minden eddigiénél részletesebb életrajza.

S. B.

Kosáry Domokos: A felvilágosodás Európában és Magyarországon.

Budapest, 1987. 24 l. (Előadások a Történettudományi Intézetben 7.)

Kosáry Domokos áttekintésének bevezetőjében azt a szakemberek körében lassanként közmegegyezésnek számító álláspontot eleveníti fel, mely szerint a felvilágosodás kori Európa "történeti struktúrája olyan különböző szintű, egyenlőtlen zónák együtteséből épült fel, amelyek egymással állandó kölcsönhatásban álltak, mint egyazon összefüggő, nagy modell részei". Felhívja a figyelmet arra, hogy az európai felvilágosodásról ellentmondásmentes képet csak akkor alkothatunk, ha a peremzónák és az epicentrum fejlődését egyaránt figyelemmel kísérjük, majd e megjegyzésének szellemében néhány lényegesnek ítélt problémakör interdiszciplináris vizsgálatára vállalkozik. Közülük az első az, hogy voltaképpen mikortól számíthatjuk a felvilágosodás korát Európában. Ami az epicentrumot illeti, Kosáry azokkal ért egyet, akik a kezdeteket a 17. század végére teszik, s vitatkozik az eltérő álláspontot valló kutatók (pl. Eduard Winter) nézeteivel. Vázolja a fejlődés fázisait Franciaországban, röviden kitér a német és az olasz fejlődés jellemzésére, majd azt a kérdést teszi fel, hogy "miként kapcsolódott e nagy folyamathoz Kelet-Közép-Európa, közelebről Magyarország". A kelet-európai, s ezen belül a magyar társadalmi és gazdasági viszonyok elemzéséből arra a következtetésre jut, hogy Magyarországon az 1760-as évektől bukkantak fel a felvilágosodás eszméi. Részletesen elemzi ezután a hazai politikai gondolkodás fejlődését, s három fő tendenciát különít el: A felvilágosult abszolutizmust (1765-től), a felvilágosult rendi-nemesi mozgalmat (az 1770-es évektől) és az antifeudális reformizmust (az 1780-as évektől). Mindhárom bemutatja, majd áttér a tanulmányt záró problémakör vázolására, a felvilágosodás hazai utóéletének tárgyalására. Megállapítja, hogy a progresszív törekvések hullámvölgye (1795 és 1830 között) hosszú volt; politikai mozgalmak közvetlen folytonosságáról éppen ezért nem beszélhetünk. Bizonyos szemléleti hagyományok, kulturális és gazdasági törekvések továbbélése azonban nyilvánvaló.

Kosáry Domokos előadását a Történettudományi Intézetben vita követte: a kiadvány utolsó oldalain összefoglalót olvashatunk F. Csanak Dóra, Spira György, Wellmann Imre és Vörös Imre hozzászólásairól, illetve az előadó válaszárol.

Szajbély Mihály

Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–1849-ből.

Válogatta, sajtó alá rendezte, az összekötő szöveget, jegyzeteket és névmagyarázatokot írta: Katona Tamás. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 651 l.

Kossuthnak a forradalom és szabadságharc idején keletkezett írásai és beszédei az *Összes művek* XI–XV. kötetekben jelentek meg, 1951 és 1957 között, Barta István és Sinkovics István gyűjtő- és feldolgozó munkájának eredményeként, nagy tudományos apparátussal. Ezek a kötetek azonban, jellegüknél fogva és óriási terjedelmük miatt, a legtöbb olvasó számára használhatatlanok és különben is hozzáférhetetlenek. Szükség van tehát egy kisebb, népszerű válogatásra, mely a nagyközönség igényeihez igazodik anélkül, hogy lemondana a szakmai alaposágról. Szükség van annyival is inkább, mert ilyen kiadvány utóljára 1951-ben jelent meg. (*Fel mindnyájan a hon védelmére!* Szerk. Barta István és Spira György.)

A szükséglet kielégítésére Katona Tamás vállalkozott. Könyve Kossuth 116 írását tartalmazza. 1848. március 3-án a pozsonyi országgyűlésben elmondott felirati beszédétől, mely a reformkövetelések nagyhatású megfogalmazása és a forradalmi eseményeknek mintegy a nyitánya, a vidini levél, melyben Kossuth 1849. szeptember 12-én először foglalta össze nézeteit a lezajlott és elbukott forradalomról. Az írások műfaji képe, rendeltetése változatos; beszédek, cikkek, levelek, hivatalos iratok, utasítások, kiáltványok sorakoznak a könyv lapjain. Amiről szólnak: politikai, kormányzati, pénzügyi, katonai, nemzetiségi, diplomáciai ügyek; a nagy férfiú figyelme és hozzáértése mindenre kiterjedt.

A szerkesztő a kiválasztott szövegeket teljes egészükben közli, s mindegyikhez tömör magyarázatot fűz. Az írásokban említett személyekről a névmutatóban ad tájékoztatást, föltüntetve – ami népszerű kiadásokban, sajnos, ritkaság – az előfordulások lapszámait is.

L. S.

Kovács János: A kockázat bűvölete.

Kritikák és tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 314 l.

Kovács János kötete megjelent kritikáinak és tanulmányainak gyűjteménye. Írásait két nagy fejezet szerint osztja el. Az első, *Váltakozó közelítések* címen kritikáit tartalmazza, a másik, az *Elődök jelenvalósága* cikkei pedig a közelmúlt íróival foglalkoznak.

Kovács kritikái a következő írók egy-egy munkájáról, kötetéről szólnak: Nagy István, Asztalos István, Szávai Géza, Méliusz József, Horváth Imre, Fodor Sándor, Huszár Sándor, Bálint Tibor, Kiss János, Ferencz Zsuzsa, Györffy Kálmán, Soltész József, Káli István, Bogdán László. Emellett érdekesek az írók kortárs-szerrepéről vagy a hetvenes évek romániai magyar prózájáról, valamint a romániai testvérirodalmakról írt cikkei. Figyelemre méltó, amit az irodalomkritikáról ír: lényeges az, hogy "előtűnjön kritikánk sajátos arculatának meghatározó jegye" és emiatt "a kritika kritikájának nélkülözhetlensége" is fontos elvi kérdés.

A második fejezet cikkeinek irodalomtörténeti vonatkozásai (is) vannak. Egy részükben a szerző irodalmi folyóiratokat vizsgál. A kolozsvári Erdélyi Szemlének (1915–1921), a Pásztortűz elődjének "szocialista-marxista" megnyilatkozásait állítja vizsgálódásainak középpontjába. Az 1920 folyamán Nagyváradon megjelent Erdélyi Népszava cikkei közül a művelődési jellegűekkel, a tömegkultúra kérdéseit érintő cikkeivel foglalkozik, de tekintettel van szépirodalmi anyagára is, és így kiemeli többek között Körözi Zoltán pályakezdő nagyváradi költő expresszionista próza-versét és expresszionista publicisztikáját. Az aradi avantgárdista folyóiratnak, a Periszkopnak frissítő hatását méltatja. Az Aradi Viktortól alapított, hat évfolyamot kitevő folyóiratot, A Jövő Társadalmát a "szociográfia erdélyi szálláscsinálója"-ként értékeli.

Egy-egy íróval szintén több cikke foglalkozik. Az egyik témája Fábry Zoltán korai alkotása, az *Emberirodalom*. Az Osvát Kálmánt (Osvát Ernő öccsét) méltató cikkében a kérdező ember dilemmáit ragadja meg. Ehhez hasonlóan Molter Károlyról szólva a kételkedés fölényéről ír. Szántó György (1893–1961) önéletírását, a *Fekete éveimet* és "nem regényesült folytatását", az *Öt fekete hollót* műfaji szempontból is elemzi. Figyelemre méltó egyik leghosszabb tanulmánya, amelyben azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy kik voltak a pályakezdő József Attila társai, barátai és olvasói Romániában. Egy külön cikk tárgya az, hogy milyen szerepet töltött be Temesvár József Attila életművének romániai népszerűsítésében.

Kovács János kötete sok érdekes gondolatot és új adalékot tartalmaz. Érde mei kritikusi felfogásával függenek össze, azzal, amit a fülszövegben így fogalmazott meg: a kritika tennivalója "az emberi méltóság jelentéseinek feltárása honiságából táplálkozó, sajátosságait kifejező irodalmunkban".

Szabó Zoltán

V. Kovács Sándor: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom*.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 568 l. (Elvek és utak)

A sajnálatosan korán meghalt irodalomtörténész még maga rendezte sajtó alá tanulmányai gyűjteményét, de a kötet megjelenését már nem érthette meg. A válogatás felőleli harmincéves kutatói pályája minden olyan írását, amely eszmetörténeti megközelítésben vizsgálja a kitűzött témát, s kimaradtak a módszerül mikrofilológiát kívánó és választó, fokozottabban a szaktudomány érdeklődésére számot tartó értekezések. Ez az átmeneti megoldás a szorosabban szakirodalmi és az oldottabb, az ismeretterjesztéshez közelítő módszer között nem vált minden tekintetben a kötet hasznára: hiányzanak a tudományos jegyzetek és hivatkozások, s ezen alig változtat, hogy a kötet végén az egyes tanulmányok könyvészeti tudnivalói alatt a szerző felsorolja a legfontosabb szakirodalmat. Hasonlóképpen nehezíti a kutató-olvasók munkáját a névmutató hiánya is.

A V. Kovács Sándor értekezéseit ismerők számára is nélkülözhetetlenné teszi a gyűjteményt, hogy a tanulmányoknak csak fele változatlan utánközlés, s néhányuk több összefüggő kisebb írás ötvözete. Két értekezését (*Garázda Péter*

élete és költészete és Magyar világjárók Rómától Amerikáig) alaposabban átdolgozva, a szakma újabb felfedezéseit is felhasználva közölte, három pedig ebben a kötetben jelenik meg először (*Az Anonymus-kérdés jelenlegi helyzete, A Pieridák harmadik dicsősége – Megyericsei Jánosról –*, valamint a *Balassi Bálint és az antikvitás*). Mindegyik tanulmány megegyezik abban, hogy a szerző az irodalomtörténetet mint folyton változó folyamatot fogja fel: így nem is kíván a kérdés végleges megoldójának pózában tetszelegni.

Uray Piroska

Kövesdi János: Vallomások és párhuzamok.
Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1987. 233 l.

A szlovákiai magyar prózaíró, Kövesdi János, tizenöt nagyobb terjedelmű interjút gyűjtötte egybe ebben a kötetben. A szlovákiai magyar szerzők mellett felkeresett szlovák és cseh irodalmárokat, írókat, magyarországi írókat és kritikuskokat, műfordítókat és a híres szovjet színházi rendezőt, Georgij Tovsztonogovot is. Az interjúalanyok: Rác Olivér, Ozsvald Árpád, Dobozy Imre, Csűrös Miklós, Ján Solovic, Ladislav Ballek, Jozef Puškáš, Klára Jarunková, Ivan Skála, Bohumil Hrabal, Alekszandr Csakovszkij, Milan Navrátil, Csák Gyula és Hans Skirecki. Az irodalom történelmi-társadalmi beágyazottságára, műfaji problémákra, a nemzetiségi irodalom helyzetére, a szocialista társadalom gondjainak ábrázolási megoldására, az irodalom mai feladatára és a személyes tervekre vonatkozó kérdésekre minden megkérdezett kimerítően válaszolt, ízlésbeli és személyiségbeli különbségek ellenére mindnyájan elkötelezettségükről, nyitottságról, a művészetben való feltétlen hitükről vallottak. Kövesdi János az interjú előtt mindenkiről rövid, de alapos életrajzi és bibliográfiai adatokat közöl, s így nemcsak az érdekes beszélgetések, hanem ezek is segítenek a kortárs irodalom alkotói és közvetítői, valamint a határon túli irodalmi műhelyek jobb megismerésében.

R. T. O.

Krúdy Gyula: Egy krónikás könyvéből.

Portrészorozatok, emlékezések. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 585 l. (Krúdy Gyula Művei)

”Kötetünk *A XIX. század vizitkártyáinak folytatása.*” – írja tájékoztatójában a válogató, szöveggondozó s egyben az összkiadás szerkesztője, Barta András. Csak-hogy míg az előző sorozat jobbára különböző ”kődlovag portré”-kat tartalmazott, a jelen gyűjteménynek két személyiség áll a középpontjában. Az egyik báró Podmaniczky Frigyes. Alakjának Krúdy 1925 és 1933 között számos elbeszélést, arcképvázlatot szentelt. Ezeket az írásokat Krúdy Zsuzsa, az író lánya gyűjtötte először kötetbe, amely *Budapest völegénye* címen 1973-ban jelent meg a Szépirodalmi

Könyvkiadó gondozásában. Az életműkiadásnak ez a kötete a sorrendet és a válogatást tekintve az előző edíció ismétlése, de lényeges kiegészítéssel. *Egy boldog korszak Budapest történetéből* címmel ugyanis azok a portrék is bekerültek a könyvbe, amelyek olyan egyéniségeket, különcöket, extravagáns figurákat örökítenek meg, akik szintén hozzátartoztak a századeleji főváros históriájához.

Ugyancsak helyt kapott a kötetben a *Krúdy Gyula látogatásai* és az *Urak, betyárok, cigányok* című válogatás is. Az ezekben olvasható kisregények és portré-sorozatok középpontjában a másik ködlovag áll – maga az író. E két utóbbi sorozat írásai *Krúdy Gyula látogatásai* címen a Budapesti Hírlap hasábjain jelentek meg először 1930-ban, míg az *Urak, betyárok, cigányok* darabjai a Magyarország 1932-es évfolyamának oldalain láttak első ízben napvilágot.

A kötetet betűrendes címmutató zárja.

E. Sz. E.

Kulcsár Szabó Ernő: Műalkotás – szöveg – hatás.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 579 l. (Elvek és utak)

A nem kevés haszontalan és erőszakosan politizáló kötetet görgető sorozatnak (amely – nézzük meg a címadó 1965-ös kötet név- és témakinálatát – valamiféle "nyitott" marxista offenzíva lendületével indult) ez a darabja egy kitűnő iskolázottságú, sokféle irodalmi értékre fogékony, ízlésében, szemléletében és módszerválasztásában meglehetősen elfogulatlan szintézisképzésre hajlamos és tehetséges, a rendszerezésben és az ítéletalkotásban feltűnően szigorú és következetes ifjabb tudósnak nyújt lehetőséget arra, hogy pályakezdő éveinek eredményeit összegezve felmutassa.

A tudományos igényű és ethoszú, rigorózan pontos szakszóhasználatra törekvő irodalmi műértelmezés művelői közé tartozik az itt közölt több mint két tucat tanulmány szerzője. Ez a tudós társaság nem nagy látszámú ugyan, de marginálisnak igazán nem mondható – főleg ha működésének igényteremtő, normatív és szemléletformáló hatását nézzük (egészen a középfokú oktatásig terjedően). Kulcsár Szabó Ernő – szaktársaitól némileg elhatároló – karaktervonásait ez a kötet megközelítő pontossággal vázolja fel, akár a tematikát, akár a műfajait, akár módszertani ajánlatait tanulmányozzuk tüzetesebben. Az ő szellemi orientációja német, a többieké inkább angol és szláv. Ő Barta János debreceni köréből került ki, a többiek – eltekintve a "szegedi műhelytől" – jórészt pesti iskolázottságúak, és az Irodalomtudományi Intézet szakmai és mentális közegében vagy ahhoz kapcsolódva alapozták meg tudományos munkásságukat. Feltűnő vonása, hogy sokkal inkább látszik törekedni elméleti ismereteinek tágítására, mint egy "végeleges" interpretációs rendszer mielőbbi kidolgozására. Nemcsak a műelemzés vonzza, nemcsak a filozófia, az informatika, a logika stb. tanulságaira építő műértelmezési lehetőségek, hanem a kritika és a történeti tanulmány is. Bár irodalmi vonalmai nagyjából fölmérhetőek, tudatosan integrálja a XX. századi magyar irodalom legkülönfélébb irodalmi ízlésvonalatait, legeltérőbb formaképzésű íróit. Móricz és Kosztolányi, Illyés és Németh László, Déry és Esterházy, Csoóri és Galgóczi Erzsébet, Tandori és Gáll István

művészetét éppoly értő figyelemmel vizsgálja, amilyen tiszteletre méltó mértéktartással tud ítéleteket alkotni Lukácsról és Thomka Beátáról, Béládi Miklósról és Király Istvánról.

Állításai nem vitathatatlanok, de hitelesek, értékrendje, folyamatkonstrukciója feltétlenül tanulmányozandó mindenkinek, aki a korszakkal érdemben foglalkozni óhajt. Ítéletei az újabb magyar irodalom egyes jelenségeiről azért nem készíthetnek senkit kapcáskodó visszabeszélésre, mert minősítései, noha századunk legnagyobb irodalmi értékeinek alapos ismeretére és az ismeretek történeti beágyazottságára alapozódnak, nem normatívák. Vagy úgy normához igazodók, hogy közben észlelhetni a nyitottságot, azt, hogy folyamatosan szemmel tartja az európai és a honi irodalom legújabb fejleményeit.

Egyhelyütt, egy szakkönyvről írt bírálatában Kulcsár Szabó Ernő markáns egyértelműséggel veti el azt "az irodalmi-kritikai közgondolkodásban elég mélyen gyökerező tévhitet", mely szerint "bármely tudományos konstrukció átfordítható volna az úgynevezett közérthetőség nyelvére." Álláspontja nyilván közvetett válasz azokra a bírálatokra, amelyek az irodalomtudomány némely scientista elkötelezettségű művelőjének göcsörtös irányát szokta érni. Kulcsár Szabó Ernő véleménye, amelynek nyilvánvalóan megvan a maga erőteljes személyes motivációja, ilyen egyértelműséggel éppúgy nem igaz, mint azok kritikusi indulata, mint azok nyelvhelyességi kérdésfelvetésnek álcázott idegenkedése, akik merő restségből utasítják el a művészet tárgyainak tudományos igényű vizsgálhatóságát, vagy azoké, akik a művekről való beszéd lehetőségét saját stiláris önmegvalósításuk terepének tekintik. Nyilvánvalóan a logikai és matematikai jeleket használó interpretációkat nem lenne ízléses flosculusokkal ékíteni, de a mondattani csinosság és az árnyalatok kihasználása a szóhasználatban még nem az "úgynevezett" közérthetőségnek tett engedmény, nem tudománytalanság – ab ovo.

Alexa Károly

Kurkó Gyárfás emlékére.

Szemelvények beszédeiből, cikkeiből és a róla szóló írásokból. A dokumentumokat gyűjtötte Lipcsey Ildikó. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 237 l.

A mostani kötet tulajdonképp párdarabja a szintén ennél a kiadónál 1984-ben megjelent Petru Groza előtt tisztelgő könyvnek. Lipcsey Ildikó munkája annak a Kurkó Gyárfásnak (1909–1983), a valahai romániai Magyar Népi Szövetség legendás elnökének állított emléket, aki politikusként "demokratikus jövőt vetített előre az erdélyi magyarság számára". Az 1949-ben koholt vádak alapján börtönbe vetett és csak 1965-ben szabadult, mindig a közért tevékenykedő embert sokan barátjuknak fogadták és tisztelték, hiszen kortársai közül olyanok emlékeztek meg róla, mint Méliusz József – aki egy nagy tanulmányt is írt Kurkó életrajzi regényének bevezetőjeként –, Balogh Edgár, Sütő András és Beke György. Lipcsey jól jellemzi, az életrajzban a politikus arcélét is megrajzolva, azt a fáradhatatlan, mindig a romániai magyarság ügyét szolgáló harcost, aki nagy hatással volt például a drá-

mairó Sütő Andrásra is. "Kolhass Mihály meggyötört vonásai között felfedezed a Kurkó Gyárfásét – kortársadét. Mindketten az igazság fanatikusai voltak, amiért az egyik halálra, másik tizenhat év börtön után örületre ítéltetett."

A több fejezetre osztott anyag – amelynek címeként valamely jellegzetes Kurkó-írásból kiemelt idézet szerepel – a beszédek, cikkek (Népi Egység, Világosság), kiáltványok egy kisebbségben élő politikus gondolkodását világítják meg. Nehezen hozzáférhető dokumentumok is olvashatók a könyvben – Kurkónak a Magyar Népi Szövetség első kongresszusán (1945, Kolozsvár) elmondott beszéde, a kongresszus határozati javaslatái stb. –, ezért a szakterületet alaposan nem ismerőknek némely része forrásanyagul is szolgálhat.

A ciklusok úgy vannak összeválogatva, hogy nem csupán egy-egy kérdéskör (nemzetiségi problémák, gazdasági egyenlőség, gazdasági szabadság stb.) világítódik meg az innen-onnan kiemelt részletek alapján, hanem érzékletesen megjelenik előttünk a romániai magyar társadalom közelmúltjának történelme is. Amelyet, ideértve szereplőit és főszereplőit is, lehet bírálni, elutasítani, netán szeretni, de tény marad. A *Kurkó Gyárfás emlékére* című összeállítás akarva-akaratlan minduntalan figyelmeztet.

Sz. L.

Laczkó András: Fekete Gyula.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 331 l. (Arcok és vallomások)

Népszerű és nagyhatású író bemutatására vállalkozott Laczkó András. Fekete Gyula pályája együtt alakult, formálódott a történelemmel, közírásában és epikai műveiben egyaránt vállalta a politikus, a népéért, nemzetéért aggódó író szerepét. Így aztán természetes, hogy Laczkó hangsúlyosan szerepelteti könyvében a kor történelmi eseményeit. Fekete Gyula életútja ilyen értelemben a népi értelmiség lét- és sorsparadigmája. A mezőkeresztesi parasztfiú Sárospatakra, majd a Győrffy Kollégiumba kerül. 1945-ben már a földosztást igányítja. Harmincéves, amikor első kötete, a *Májusfa* 1952-ben megjelenik. 1956 őszén az írószövetségnek (a beteg első titkár helyett) lényegében Fekete Gyula a vezetője. A korai kísérletek után az 1960-as évektől jelennek meg Fekete Gyula sikeres regényei (pl. *Az orvos halála*, *Bodrogparti szerelmeink*), olykor nagy visszhangot kiváltó szociográfiai, publicisztikai kötetek (*Éljünk magunknak?*, *Egy korty tenger*, *Levelek a magányról*). Laczkó András az esszékkel, vitairatokkal, tudományos-fantasztikus regényekkel is foglalkozik. Az életművet a *Sarkcsillag* című esszékötet megjelenéséig (1983) tárgyalja.

A sorozat jellegéből adódóan az elemzés, a poétikai megközelítés helyett az alkotások és vallomások tükrében megrajzolt portré volt Laczkó András célja. Sikerként Fekete Gyulát emberközelségre hoznia és filológiai munkája is jelentős. A kötet Fekete Gyula-bibliográfiával zárul: a művek mellett a felhasznált és ajánlott irodalmat is tartalmazza.

Olasz Sándor

Laczkó András: *Vonások Bródy Sándor arcképéhez.*
Tanulmányok. Békéscsaba, 1987. 67 l. (Új Auróra füzetek)

Újító vagy előfutár? – teszi föl a kérdést Laczkó András egyik tanulmánya címében. Ha az "előfutárt" tartjuk szerencsésebbnek, azt a Nyugat nagy nemzedékének kiugró teljesítménye magyarázza. Hozzájuk képest – minden merészsége és újítása mellett – Bródy szerényebbnek és inkább kezdeményezőnek tűnik. Laczkó egyik tanulmánya Bródy és a naturalista törekvések viszonyával foglalkozik. Kimutatja a francia példák követéséből eredő kettősséget: a *document humain* (emberi dokumentum) és a *roman experimental* (kísérleti regény) módszerét. A *Vonások Bródy arcképéhez* – többek között – a *Nyomor* (1884) recepcióját, a Bródy-művekben föllelhető Maupassant-párhuzamokat, az írónak Rippl-Rónaival és a Nyugattal való kapcsolatát tárgyalja. Adalékokat közöl Laczkó András Ady és Bródy barátságának történetéhez. *Rembrandt maszkjában* címmel a holland hatásokat és élményeket összegzi. Az elbeszélésfüzérben e maszkot a művészsors ábrázolása érdekében vette föl az író.

Olasz Sándor

Laskay János: *Az Aesopus életéről, erkölcséről, minden fő dolgairól és haláláról való história.* Debrecen, 1592.

Hasonmás kiadás. A kísérő tanulmányt írta: Uray Piroska. MTA Irodalomtudományi Intézete–Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 51 lev., 45 l. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XIV.)

Aesopus, a bölcsességéről nevezetes rabszolga, nemcsak állatmeséi révén lett a világirodalom egyik legközkedveltebb és legolvasottabb írója. Regényes életrajza szintén népszerűségnek örvendett már az ókorban is. Ez utóbbi feltehetően az i. e. V. században keletkezett, ekkor még szoros egységet alkotva a mesékkel. Később önálló műként is másolgatták, a görög és latin nyelvű változatai a középkor folyamán is népszerűek maradtak. Erazmus Aesopus meséit illető elismerő véleménye közismert, s mint erkölcsnemesítő irodalmat Luther is nagyra becsülte, maga is felsorakozván fordítói közé.

Aesopus a 16. században szólal meg először magyar nyelven, s mindjárt három változatban. Pesti Gábor 1536-ban az ún. Dorpius-féle kötet magyar változatát adja ki, mely a mesék előtt közli a szerző rövid életregényét is. A Heinrich Steinhöwel német népkönyve alapján dolgozó Heltai Gáspár 1566-ban az eredetinek megfelelően csak a meséket bocsátja közre. Végül Laskay János 1592-ben a keresztyén erkölcsiség szellemében a Joachim Camerarius által kibővített Aesopus-regényt fordítja magyarra.

"Az Aesopus-életrajzot az irodalomtörténet – Bod Pétertől kezdve – több különböző, nagyjából egy időben élt, Laskay János nevet viselő személynek ítélte oda, s miközben megpróbált rendet teremteni ebben a zűrzavarban, az adatokat menthetetlenül összekeverte" – írja Uray Piroska, a hasonmás kiadás kísérőtanul-

mányának szerzője. A tanulmány megkísérel rendet teremteni Laskay személye körül, de az eddigi vélemények ütköztetése és néhány új filológiai adat bevonása után még mindig maradnak bizonytalan pontok. Annyi mindenesetre biztos, hogy a szóban forgó művet Laskay debreceni rektorsága idején írta valamikor 1577 és 1588 között, s 1592-ben Csáktornyai János adta ki az iskolai tankönyvkiadó program keretében.

Bárki lett legyen is a rejtélyes fordító, művének hasonmás kiadása örvendetes dolog, hiszen Pesti és Heltai fabulái után ezzel végre 16. századi Aesopus-kiadványaink harmadik darabját is kézbe vehetjük.

Győri L. János

A lélek tápanyagai. Tanulmányok Németh Lászlóról.

Szerkesztette Bakonyi István és Horváth Júlia. A Fejér Megyei Múzeumegyesület kiadványa. Székesfehérvár, 1987. 95 l. (A Fejér Megyei Múzeumegyesület Kiadványai)

1985. december 16-án a Hazafias Népfront Fejér Megyei Elnöksége, a Magyar Írók Szövetsége Közép-Dunántúli Csoportja, a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár és az István Király Múzeum Németh László-emlékülést rendezett Székesfehérváron, a legjelesebb kutatók részvételével. Az itt elhangzott előadások szövegét adja közre ez a karcsú, igen szép küllemű kis füzet, az egyre bővülő Németh László-szakirodalom újabb becses darabja. Domokos Mátyás bevezető szavai után kilenc értékes tanulmányt olvashatunk az író életművéről, eszmei tájékozódásáról, szülőföldjéhez való viszonyáról, Csehov-képéről és sok egyébéről. Kocsis Rózsa, Grezsa Ferenc és Bakonyi István a regényekről vetett fel sok új elemzési szempontot, eddig kevésbé emlegetett gondolatot, tovább bővítve a Németh László-i regény genesiséről, regényalakjairól eddig tudottakat. Füzi László két év (1930–32) írásai alapján Németh László gondolkodásában mutatta ki a korszerűség vállalásának állomásait, a kiütkeresés és kultúrkritika dokumentumait. Sándor Iván egyetlen, általa igen fontosnak tartott tanulmány (*Vers vagy tanulmány?*) elemzését végzi el, Vekerdi László, az író első monográfusa, a *Debreceni Kátétól a Ha most lennék fiatalig* veszi számba az író foglalkoztató kérdéseket, az azokra adott feleleteket, Monostori Imre a 40-es évek első felének szociáldemokrata megítélését gyűjtötte össze az íróról; Hölvényi György Németh Lászlónak Szilással való kapcsolatáról mond el sok új adalékot, végül Cs. Varga István Csehov magyar fogadtatásának történetébe illesztve rajzolja meg Németh László Csehov-képét. Valamennyi írás – a számos filológiai újdonság mellett – az értékelés, befogadás folyamatát is sokoldalúan segítő tanulmány.

R. Takács Olga

Lengyel Balázs: Egy magatartás története.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 386 l.

Valóban egy "magatartás története" olvasható ki Lengyel Balázs legújabb kötetének esszéiből és kritikáiból, valamint – dokumentatív pontossággal – a vele készült részletes interjúból; egy irodalomnak, költészetnek elkötelezett, minőség-centrikus irodalmár rögzös pályájának rajza. Lengyel Balázs, az Újhold hajdani szerkesztője, az azóta legendássá vált nemzedék vezető kritikusegyénisége hű maradt a Nyugat örökségéhez, az "írástudók felelősségéről" szóló babitsi tanításhoz. Ennek a morálnak a jegyében születtek kitűnő Babits-tanulmányai is, melyek épp a költő körüli félreértések, szándékos félremagyarázások kódét oszlatják, s kijelölik a költő méltó helyét a XX. századi irodalomtörténet folyamatában. Hézagpótló jelentőségük van azoknak az írásoknak is, melyek a "harmadik nemzedék" tagjaival foglalkoznak – Cs. Szabó, Rónay, Jékely életművének, szerepének eddig homályban lévő pontjait világítják meg.

Az esszéíró mellett nem kisebb súllyal van jelen a kötetben a kritikus, aki hétről hétre, érzékeny füllel és nyitott szemmel méltatta a magyar líra aktuális, jelentős és kevésbé jelentős teljesítményeit. Lengyel Balázs nemcsak lényeglátó, átfogó értékszemponokkal rendelkező, érzékeny kritikus, hanem tapintatos vezetője, eligazítója is az olvasónak a modern vers labirintusában. Az olvasó, a szerző értő kalauzolásával olyan, különböző irányzatokhoz tartozó lírikusok műhelyébe nyerhet betekintést, mint Szécsi Margit, Orbán Ottó, Lakatos István, Tóth Judit, Bari Károly; s olyan – már lezárt –, hatalmas életművek jobb, teljesebb értését, pontosabb értelmezését teszik lehetővé ezek a kritikák, mint az Illyés Gyulác vagy Weöres Sándoré.

Erdődy Edit

Lengyel Menyhért: Életem könyve.

Naplók, életrajzi töredékek. Szerkesztette, az előszót, a jegyzeteket és a névmutatót írta: Vinkó József. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. 517 l.

A sokáig méltatlanul mellőzött Lengyel Menyhért (1880–1974) életének hiteles írói dokumentumát jelentette meg a Gondolat Kiadó. A szerző drámaírói pályája a század elején indult és ivelt a világhír felé (*Ninocska* című komédiáját mint forgatókönyvet 1949-ben Oscar-díjra is javasolták). Darabjait 32 esztendeig nem mutatták be magyar színpadokon, nyomtatásban pedig 1938 és 1986 között nem jelentek meg művei. Naplóinak köreadása végre eloszlathatja az íróról kialakult legendákat, illetve a feljegyzésekhez fűződő irodalmi mítoszt.

Maga Lengyel Menyhért naplójegyzeteiből kétkötetes, hat évtized eseményeit és hangulatait rekonstruáló önéletrajzot készült írni, amelyből 1960 és 1974 között csak az első 80 oldal, az 1880-tól 1913-ig terjedő időszakról szóló rész készült el. Ebből az anyagból, a hátrahagyott 20 kötetet kitevő, körülbelül 4000 oldalnyi feljegyzéshalmazból, valamint az írónak lányával folytatott utolsó beszélgetéseiből állította össze Vinkó József az *Életem könyvét*, aprólékos szerkesztői munkája során

arra is ügyelve, hogy ez a töredékekből felépülő kor- és jellemrajz folyamatosan élvezhető olvasmánnyá váljék.

A naplójegyzetekben elbeszélő, elméleti és reflektív jellegű szövegrészeket váltakoznak drámaírói ötletekkel, cselekményvázlatokkal, filmnovellákkal, és kirajzolódnak a szerzőt foglalkoztató legfontosabb témák: üzlet és irodalom összeegyeztethetőségének, európaiság, magyarság és "világpolgárság" viszonyának, egy megfelelő életfilozófia kialakíthatóságának kérdései.

Lengyel Menyhért pályájáról és a kötet létrejöttének körülményeiről a szerkesztő az előszóban ad összefoglaló tájékoztatást; a naplóban előforduló utalások megfejtését, az idegen nyelvű szövegrészek fordításait, illetve saját megjegyzéseit lábjegyzetekben közli. A kötetet a benne említett Lengyel-művekről (43 színdarab, 22 filmforgatókönyv és egy regény) szóló bibliográfia, valamint névmutató egészíti ki.

Sarankó Márta

Lettre à Mr de Voltaire ou plainte d'un Hongrois (1764).

Texte publié par Imre Vörös. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 56 l. (Új Történelmi Tár. Fontes Minores ad Historiam Hungariae Spectantes 1.)

A Magyar Történészek Nemzeti Bizottságán belül alakult Forráskiadási Bizottság új sorozatot indított ezzel a kötettel. Az 1911-ben megszűnt Történelmi Tár folytatásaként a sorozat a magyar történelem különböző korszakaiból származó történeti forrásokat kíván közreadni.

Az első darab az 1976-ban a Károlyi-levéltárban felfedezett, anonim, s a kutatás által Orczy Lőrincnek és Fekete Jánosnak tulajdonított kéziratot jelenteti meg nyomtatásban. A művet közreadó, és azt szerényen utószóként jelzett, igen értékes tanulmánnyal bemutató Vörös Imre első megállapítása, hogy elsősorban történeti és sokkal kevésbé irodalmi értékek indokolják a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tételt.

Az anonimitás könnyen megfejthető, Fekete János maga említi Orczy Lőrincnek Voltaire-hez írott levelét, amelyet ő fordított franciára. Ebből kiindulva, s más adatok felhasználásával Vörös Imre meggyőzően bizonyítja, Orczyé az eredeti fogalmazvány, amelyet azután Fekete János ültetett át franciára. Az átültetés kifejezés annál is inkább indokolt, hiszen valójában Voltaire eszméinek bizonyos fajta adaptálásáról is beszélhetünk, előrebozsátva a két magyar szerző Voltaire iránti tiszteletének és rajongásának őszinteségét. A szintén kontextus alapján meghatározott keletkezési évben, a magyar politikai életben főszerepet játszó sajátos problémák jól tükröződnek a műben. Ilymódon annak voltaire-iánus szókinése nem teljesen azonos funkciót tölt be, mint a nagy francia gondolkodó eredeti műveiben. Az 1750–1760-as évek konkrét célokat szolgáló egyházellenessége a bécsi udvar politikájában, egész különös módon hozza rokonságba a francia filozófus egyház- és vallásellenességét, és a Mária Terézia iránt időről-időre, ismét csak konkrét körülményektől indokolt magyar nemesi lelkesedés fellobbanását.

A kötet az 1987. július 26. és augusztus 2. között Budapesten megrendezett VII. Nemzetközi Felvilágosodás Kongresszus tiszteletére jelent meg. Négy oldalnyi facsimile idézi a kézirat külső megjelenését. A szöveg pontos átírása, jegyzetelése számos részletet tisztáz, a még megoldatlan kérdések a kísérőtanulmányban kapnak választ. Vörös Imre lelkiismeretes filológiai pontossággal végezte el mind a jegyzetelés, mind a szöveg bemutatásának feladatát. Külön kiemelendő a kísérőtanulmány elegáns francia nyelve.

A jelen kötet első darabja egy sorozatnak, amelynek tervezett köteteihez a felkért szerzők, valamint a szerkesztő bizottság névsora megfelelő biztosítékot látszik kínálni, hogy az Új Történelmi Tár méltó folytatása lesz nagynevű elődjének.

Héjjas Eszter

Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae – A magyarországi középkori latinság szótára. A szerkesztőbizottság elnöke Harmatta János. Kiadásra előkészítette Boronkai Iván. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 102 l.

Bartal Antal 1901-es szótára óta nem jelent meg olyan tudományos összefoglaló munka, amely a magyarországi latinság kutatásában segédeszközül szolgálna. Az új szótár most kiadott első füzetében Harmatta János előszava vázolja a vállalkozás történetét. Eredetileg 1934–1936-ban indult meg az anyaggyűjtés a nemzetközi vállalkozásban készülő *Novum Glossarium Mediae Latinitatis* számára, s ezzel párhuzamosan kezdődött meg a magyarországi változat előkészítése, a második világháború azonban a munkálatokat megszakította. A háború után folytatódott a cédulák rendezése és az adatszolgáltatás a *Novum Glossarium* számára, saját szótárunk létrehozására azonban sokáig nem volt remény. A fordulópontot 1977 jelentette, ekkor indult meg ezen a területen is a tényleges munka – remélhetőleg ezután folyamatosan jelennek meg a füzetek, egészen az évtizedek múlva bekövetkező befejezésig.

Érdemes tudni, hogy a szótár kizárólag a nyomtatásban is megjelent középkori szövegekre támaszkodik, időhatára 1526, tehát (egy-két kivétellel) a magyarországi latin írásbeliség kezdetétől a mohácsi vész évéig tart. A szócikkekben a klasszikus alakban írt címszót a jelentések felsorolása követi, majd a második részben példák következnek a forráshely megjelölésével. Az első füzetben található a részletes forrásjegyzék is; azoknak a publikációknak a megjelölésével (és a rövidítésükkel), amelyekből a szótár készült. E lista után jönnek az egyéb rövidítések és jelek, majd elkezdődik a szótár, természetesen az *a, ab* előjárószóval – a füzet utolsó teljes címszava pedig az *aeternalis*. Több füzet megjelenése után már minden érintett kutató haszonnal forgathatja ezt a művet, amely nélkülözhetetlen kézikönyve lesz tudományos könyvtárainknak is.

Szabó András

Lőrinczi László: *Közvetítő. Írók, könyvek, emlékek.*
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1987. 299 l.

A kötet Lőrinczi László jeles műfordító és színikritikus esszéit (emlékeit, írókról és könyvekről írt észrevételeit, bírálatait) tartalmazza. Többségük olasz, francia, román, német, angol, orosz, észt vonatkozású, de jócskán olvashatni olyat is, ami a magyar irodalomtörténet számára jelentős: Csehi Gyula Klio és Kalliopéja (A történelem és irodalom "ölekezése", A tudós és az író), Lám Béla (*A körön kívül* című önéletrajza), Mihai Beniuc kétnyelvű József Attila-kötete, Áprily Lajosnak a román költészetből készült műfordításainak gyűjteménye (*Tavaszi tüzek*), Ligeti Ernő két regénye (*A kékbarlang*, *Az idegen csillag*), Dsida versei (Antológia, emlékekhez), Móricz Zsigmond Rózsa Sándorának román fordítása (Volt egyszer egy kékszemű ember), a Beszélgetőfüzetek Babitsa (Fuldoklás két hangra), Dorothea Sasu-Zimmermann *Petőfi a román irodalomban* című kritikai bibliográfiája (Petőfi román hídja), Avram P. Todor a magyar–román irodalmi kapcsolatok kutatója (A hűséges írődeák megszólal), Németh László *Égető Esztere* (A mester sóhaja), Babits Dante fordításáról (Dante olvasása közben), Németh Andor verse a *Fekete kolostorról* ("Hol láttatok galambbal szállni ölyvet?") – mind-mind a magyar irodalom fontos kérdéseire szól hozzá.

De Lőrinczi László más irodalmakban is felfedi – rendszerint összehasonlítás eredményeként – a magyar irodalomtörténeti vonatkozásokat. Carlo Leviről szólva Féja Géza *Viharsarok* és Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvére is gondol, s ahogy Sadoveanunak *A balta* című regényét értelmezi – amint írja – "feltűnt az a bizonyos [a Tamási Áronra jellemző] »fortélyos beszéd«. Amikor pedig Minulescu román szimbolista költő magyar fordításairól értekezik, összehasonlító szándékkal Adyval veti egybe.

Ugyancsak jelentősek Lőrinczi László *Utazás a Fekete kolostorhoz* című könyvéről (1975) szóló angol és amerikai kritikák taglalásai. És érdekesek Móricz Zsigmondról (Dedikáció), Dsidáról (Antológia, emlékekhez), továbbá József Attila feltestvéréről, Mircea Iosifról (Felirat egy kunyhó ajtajára), valamint Harag Györgyről, a rendezőről (A művészbejárat ajtajára) írt emlékei.

Kötetét a szerző így értelmezte: egy "zürzavaros pálya különböző állomásairól hordtam össze tehát ezeket az írásokat", minthogy "igen szerettem munkámban a változatosságot". S ebben a tarkaságban sok értékes részlet a magyar irodalom világába tartozik.

Szabó Zoltán

Lukács György: *Forradalomban.*

Cikkek, tanulmányok 1918–1919. Szerkesztette, a jegyzeteket írta: Mesterházi Miklós. Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 639 l. (Lukács György Összes Művei)

A Lukács György Összes Művei sorozat legújabb kötete időrendben az *Ifjúkori művek* (Magvető, 1977) írásait követi, azaz Lukácsnak az 1918 novemberére és

1919 augusztusa között keletkezett cikkeit, tanulmányait, előadásainak, beszédeinek szövegét közli elsősorban. Ezeknek zárt érvelésű, végleges formába öntött – rendszerint folyóiratokban, napilapokban megjelent – darabjait a könyv első része mutatja be. A szövegek közül jónéhány már korábban is olvasható volt a Lukács György Összes Művei sorozatban kiadott *Utam Marxhoz* (Magvető, 1971) és a *Történelem és osztálytudat* (Magvető, 1971) című válogatásokban. Az újabb kiadás célja, hogy válogatás helyett – a szerkesztő szándéka szerint – "(lehetőleg) teljes" gyűjteményét adja azoknak a dokumentumoknak, amelyek Lukács 1918–1919-es, illetve '20-as évekbeli gondolkodói útját jellemzik. (Ez utóbbi korszak írásai egy tervezett későbbi kötetben fognak megjelenni.)

Talán épp a folytonosság érzékeltetése indokolta, hogy a szerkesztés elsősorban kronológiai szempontokat vett figyelembe, s így például felbontotta a Lukács által egy kötetbe rendezett *Taktika és etika*t és az írásokat az első megjelenés időpontjai alapján állította sorrendbe.

A könyv első és második része is tartalmaz azonban olyan beszédeket, hozzászólásokat, amelyek korábban nem jelentek meg; kézírataik többnyire az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archívumában található. A második részbe kerültek még a nem zárt formájú, erősen aktualizált, a környezethez leginkább alkalmazkodó nyilatkozatok, beszédek, előadások, hírlapi tudósítások, felszólalások. Ez utóbbiak a különböző testületi ülések jegyzőkönyveinek anyagából kerültek elő. Más esetben a *Mindenki újakra készül* című válogatás (Akadémiai Kiadó, Budapest 1962) szövegközlései és a *Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyve 1919* (Akadémiai Kiadó, 1986) szolgáltak a jelenlegi kiadások alapjául.

Külön említést érdemelnek a jegyzetek és a kronológia. A jegyzetelés részletes adalékokkal szolgál Lukács 1918–1919-es szellemi közegének, a kortársi visszhangoknak, véleményeknek, jellegzetes megnyilatkozásoknak a megismeréséhez – kommentárok mellett elsősorban további, nehezen hozzáférhető szövegek közlésével. Így például az úgynevezett Mácza-ügyben a vita során a sajtóban napvilágot látott legfontosabb cikkeket is közli, tehát mindazokat az írásokat, amelyek Lukács *Felvilágosításul* című nyilatkozatához kapcsolódtak. Máshelyütt a *Taktika és etika* kérdésfelvetésével összefüggésben (a "rossz" dialektikája, a "rossz" mint a fejlődés szükségszerű velejárója) a jegyzetben megtalálható az a vitairat, amelyet Duczyńska Ilo-na Paul Levi *Unser Weg* című lapjában 1922 márciusában tett közzé *Széljegyzetek a KMP bomlásához* címmel, s amelyben az emigrációs kommunista párt "katonailag organizált" központosított szervezetét bírálja, nem hagyva ki a kritikából a III. Internacionálét sem.

Ugyanígy hosszasan közli a jegyzet például a júniusi országos pártértekezleten elhangzott felszólalásokból Garbai, Kunfi és Kun Béla beszédét. A könyv végén található kronológia pedig azt jelzi, hogy Lukács mint közoktatási népbiztos, mikor, milyen rendelkezést, utasítást adott ki, illetve milyen névvel jegyzett rendelkezést hozott.

Kalmár Melinda

Lukácsy Sándor: Magyar Robinson és egyéb irodalmi ritkaságok.
RTV-Minerva, Budapest, 1987. 280 l.

Lukácsy Sándor könyvében a magyar irodalom mára jórészt feledésbe merült szerzőinek munkáiból válogat. Amint előszavában kifejti, a nagyközönség általában csak a klasszikusoknak számító írók sokat idézett műveit ismeri; a kisebb szerzők írásait néhány szakember kivételével senki sem tartja számon. Új kiadásuk nincsen, s ez Lukácsy szerint érthető is, hiszen az elfeledett szerzők "gyakran csak részletszépségeket csillogtatnak". Annál nagyobb szükség van az olyan válogatásokra, amelyek megrostálják az anyagot, s nem engedik veszendőbe menni azt, ami nemzeti értéknek számít.

Lukácsy Sándor a Magyar Rádió harmadik műsorában majdnem egy éven át minden szombat este bemutatott egy-egy elfeledett szöveget a magyar irodalom hét évszázados történetéből; mostani kötete ezeknek az 1984–85-ben elhangzott előadásoknak a szövegét tartalmazza. Az anyag igen változatos és a keletkezéstörténet kronológiája helyett elrendezése is a varietas delectat elvét követi: Héró és Leander történetének 18. századi magyar feldolgozását Ács Gedeon bostoni jegyzetei követik a 19. század második feléből, majd vissza Kazinczyval a századelőre, Molnár Jánossal még hátrább a 18. századba, Gyulai Pál szalontai útibeszámolójával előre vagy száz évet, Szép Ernő Anzixskártyája pedig már 20. századi szöveg, míg Lázár János verses útikalauza ismét a 18. századba vezet... Összesen negyvennégy szerző és igencsak változatos tematika. Lukácsy megfogalmazásában: "Álarcosbál a századvégi Párizsban, a nagy pesti árvíz, Kossuth halála, két magyar vitéz hajótörése és robinzonádja a lakatlan szigeten, a régi Komárom polgárainak élete és szokásai, magyar főúr látogatása Rousseaunál, Haynau jellemrajza, a török szultán háreme, a részegek utálatos dolgai, Milánó ostroma 1796-ban, Kazinczy pletykái, századeleji kivándorlóhajó s utasai, egy nagy magyar író születésnapjára töprengései, az amerikai elnökválasztás furcsaságai és Noé bárkájának mérnöki pontosságú leírása: mindez és még sok más volt a tárgya egy-egy szemelvénynek." Az egyes szövegekre és szerzőikre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat a szerkesztő élvezetes stílusú bevezetői foglalják össze, míg az esetleges további tájékozódást a források leelőhelyét feltüntetve, kötet végi jegyzék könnyíti meg.

Szajbély Mihály

Magam törvénye szerint.

Tanulmányok és dokumentumok Kassák Lajos születésének századik évfordulójára. Szerkesztette: Csaplár Ferenc. Petőfi Irodalmi Múzeum–Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987. 193 l.

A centenárium alkalmából rendezett nagyszabású kiállítással egyidejűleg készült egy tartalmas, gazdagon illusztrált katalógus, amely természetesen a sokirányú életmű képzőművészeti vonatkozásait helyezte az előtérbe. E – külalakjában szerényebb – kötet szerencsésen egészíti ki azt: Kassák irodalmi tevékenységére összpontosít.

Szabó György Kassák fiatalkori költészetének expresszív dinamizmusát vizsgálja, Bori Imre a kevésbé méltatott korai próza "sötét világát" elemzi. Ugyancsak

a korai novellákról szólván Béládi Miklós "egyazon alkotói lendület termékének" látja az akkor született verseket és novellákat.

Figyelemre méltó Christian Weinek tanulmánya Kassák és Szittyá Emil, a művész-világcsavargó kapcsolatáról. Szittyá, akiről Bodri Ferenc publikációjából tájékozódhat a hazai közönség (*Kalandorok se kíméljenek*. Literatura 1980. 2.), több mint ellentmondásos figura volt. Ő vezette be Kassákot Európa múzeumaiba, magába a vagabund életformába, amelyben igen fejlődőképesnek bizonyult mestere szerint; ő volt a Kassák-versek első bírálója, és ő ismertette meg ifjú védencét az anarchistákkal és szocialistákkal. Bár Szittyá kétes politikai működése később véget vetett barátságuknak, *A ló meghal a madarak kirepülnek* című poémájában Kassák nem mulasztja el megköszönni közös csavargásaikat.

Ferenczi László Kassák és Cendrars viszonyának szellemi talányait értelmezi a költőről írott Kassák-esszé elemzésével. Csaplár Ferenc tanulmánya arról a Szabó Dezsőről ad képet, aki futurizmus-tanulmányával megragadta Kassákot, később azonban politikai magatartásával egyre határozottabb ellenérzéseket keltett benne. Bármennyire is eltávolodott viszont Kassák az avantgárd készítéseket utóbb megtagadó, szellemileg eltespedt, agyonünnepelt írótól, kéziratái őrzik a figyelmeztetést: Szabó Dezső életművét "nem lehet véglegesen elhallgatni". Botár Olivér, kanadai magyar kutató az amerikai avantgárd művészettel való érintkezéssel foglalkozik. Szabó Lilla azt fejtegeti Kassák és a cseh avantgárd viszonyával kapcsolatban, miért nem lehetett az közvetlenebb. Ennek okait az eltérő orientációban, illetve a két mozgalom programjának különböző hangsúlyaiban látja: a cseh avantgárd – szemben a magyarok német tájékozódásával – inkább a francia mintához kötődött, s míg a magyar mozgalom a politikai és szociális kérdéseket volt kénytelen az előtérbe helyezni az esztétikai problémák rovására, addig a szabadabb légkörben működő cseh avantgárd megengedhette magának, hogy csak kulturális forradalmat hirdessen.

Sándor László a szülőföld ritkán emlegetett vonzásának bizonyítékairól, a felvidéki előadókörutakról számol be. Tasi József kapcsolattörténeti közleménye két – egymásról végtelen elfogultsággal nyilatkozó – nagyformátumú egyéniség együttműködésének viszontagságait tárja fel: hogyan kerül közös frontba, majd hogyan távolodik el újra egymástól a Móricz műveit "iparművészeti munkának", sőt, "faragványnak" nevező Kassák és az őt a "képesítetlen munkás írójának" bélyegző Móricz.

Szabolcsi Miklós az 1934-es *Napjaink* ártértekelését vizsgálja mai szemmel: az egykori bírálatok és utólagos értékelések revíziója nyomán nem elsősorban politikai történelmi analízisnek, hanem szubjektív vallomásnak tekinti, amely "az értelmiség útkeresésének és hűségének európai szintű példája".

A tanulmányokat dokumentumok követik. Csaplár Ferenc a Ma és a Tanácsköztársaság eddig még nem publikált iratait adja közre, Pacsek Józsefné bibliográfiája Kassáknak a Népszavában 1924. január 1. és 1948. június 12. között megjelent szövegei jegyzékét tartalmazza. A függelékben Kassák és a Népszava levelezésének hét darabja olvasható. A kötet névmutatóval zárul.

Magyar–portugál kapcsolatok. (Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények.)

Felelős szerkesztő: Rózsa Zoltán. Összeállították: Lukács Laura, Rákóczi István. ELTE BTK Portugál Nyelv és Irodalom Tanszék, Budapest, 1987. 279 l.

Úttörő vállalkozás ez a földrajzilag oly távoleső két európai ország irodalmi kölcsönhatásait feltérképező kötet. Annak ellenére, hogy a történelem során meglehetősen kevés lehetőség nyílt a portugál és a magyar kultúra közvetlen találkozására, mégis sok jelét találhatjuk a két nép egymás iránti érdeklődésének és rokonszenvének.

Rövid bevezetőjében Rákóczi István áttekinti a kölcsönhatások történetét. Különösen a portugál nemzeti eposz megalkotójának, Camõesnak az alakja ragadta meg írónk és irodalomtörténészeink képzeletét. Kemény Zsigmond *Élet és ábránd* című korai regényének megjelenése (1844) óta él az irodalmi köztudatban a tragikus sorsú, meg nem értett költő romantikus alakja. Ezt a képet mélyítette el Arany János is a *Luziádák* és a *Szigeti veszedelem* összevetésekor. Camões művét hamarosan a szélesebb olvasóközönség is megismerhette Greguss Gyula hazafias lelkesedéstől ihletett tolmácsolásában. Gyulai Pál a portugál népköltészetet népszerűsítette – igaz, német közvetítést véve igénybe. Úgy tűnik, Portugália egy időre "divatba jött"; a századforduló táján gyakran emlegetett közhellyé vált a keresztény Európa végvidékein a törökök/mórok ellen küzdő két kis nép sorsának rokonítása. A portugál irodalom komolyabb hazai bemutatkozására mégis az 1960-as évekig kellett várakozni. A recepció fontos állomásai 1971-ben a *Hesperidák kertje* című antológia megjelenése és Somlyó György Fernando Pessoa-fordításai. A legtöbb években Camões nagy eposza is új, méltó tolmácsolóra talált Hárs Ernő személyében.

A portugálok magyarságképét évszázadokon keresztül befolyásolta az a korabeli krónikákban, lovagregényekben, sőt a *Luziádákban* is megfogalmazódó vélekedés, amely szerint az első portugál királyi család alapítója, Dom Henrique magyar lett volna. Rákóczi István tanulmánya bemutatja e történelmi legenda születésének és elterjedésének történetét. Szintén Rákóczi István mutatja be a Buda 1686-os visszafoglalását kísérő érdeklődést az egykorú lisszaboni újságok híradásai és portugál diplomaták levelezése tükrében. A felszabadító háborúk későbbi szakaszában egyébként, Dom Manuel infáns (a "Luzitán Mars") vezetésével portugál egységek is részt vettek.

A kötet talán leghasznosabb, a legpraktikusabban használható része a magyar–portugál recepciókutatás részletes bibliográfiája. Nemcsak a portugálból történt, önálló kötetben, antológiákban, folyóiratokban publikált magyar fordítások és a magyar nyelven hozzáférhető portugál vonatkozású művek jegyzékét kapjuk kézhez, hanem a szerkesztők összegyűjtötték a nagy budapesti könyvtárakban fellelhető valamennyi portugál nyelvű, illetve idegen nyelvű, portugál vonatkozású művet. A kötet végén Rózsa Zoltán és Rákóczi István tanulmányaihoz kapcsolódó dokumentumokat olvashatunk, elsősorban a törökellenes küzdelmek és az 1948–49-es szabadságharc híreinek portugáliai fogadtatásáról.

Ez a jól szerkesztett kiadvány meggyőző képet fest az ELTE BTK portugál tanszékén folyó oktató- és kutatómunkáról, és hasznos segédeszközt ad az e távoli,

európai nép kultúrája iránt érdeklődők kezébe. Bizonyára már régen elfogyott belőle mind a háromszáz kinyomtatott példány.

O. G.

Magyar reneszánsz udvari kultúra.

Szerkesztette és az előszót írta R. Várkonyi Ágnes. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. 413 l.

Rendkívül szerencsés dolog, ha a tudományos célkitűzés harmonizál a korszerű szakmai illetve szélesebb közönségigényekkel, s ehhez még színvonalas fölkészültség is párosul. Bizony gyakorta hiányzik valamely kívánatos karakter, akár a közönség, akár a szakma figyelme, vagy éppen az európai összefüggésekre is ügyelő korszerűség. A *Magyar reneszánsz udvari kultúra* című gyűjteményes kötet – amely az 1984 tavaszán ugyanezen címmel megtartott tudományos konferencia kibővített előadásait tartalmazza – nagy nyeresége a hazai tudományos életnek: gyors, módszereiben és tárgyában érzékeny reagálást jelent a nemzetközi kutatás kérdéseire és ugyanakkor több hazai tudományterület interdiszciplináris igényére. Sajnálom, hogy a hiány- vagy hézagpótló jelzők olyannyira elhasználódtak, ez esetben szívesen használnám mindkettőt.

A szerkesztő – R. Várkonyi Ágnes – előszavában pontosan rámutat a tudós és az igényes műkedvelő közönség egyre erősebb várakozására, a korszerű művelődéstörténeti vizsgálatok tárgyára és változott módszereire, valamint az érdemleges előmunkálatokra. A címben foglalt időkört (indokolt óvatossággal ugyan) szintén meghatározza, az 1526 és 1630 közötti bő évszázadot jelölve ki. Az összesen húsz tanulmányt négy nagyobb, erősen koherens, de egymással is összefüggő egységbe rendezi. Az első tematikai egység (*Udvari kultúra és történeti fejlődés*) három nagyobb, általánosabb kérdéseket a nemzetközi összefüggések illetve kutatások tükrében tárgyzó tanulmányt tartalmaz.

Klaniczay Gábor a 20. század kétségtelenül páratlan hatású történetiszociológusának, Norbert Eliasnak két fő művét állítja középpontba, s az előzmények (elsősorban Burckhardt és Huizinga) eredményeivel szembesítve kijelöli Elias megközelítésének tanulságait és erényeit (*Udvari kultúra és a civilizáció folyamata*). Semmiképpen sem véletlen, hogy a hazai udvari kultúrával foglalkozó tanulmánykötet nyitó dolgozata éppen Elias elméletével néz szembe: nélkülözhetetlen bázisa ez a további kérdéseknek. Klaniczay úgy találja, hogy az Elias által képviselt civilizációs folyamat több ponton alapos korrekcióra szorul. Ezek közül valószínűleg a középkori keresztény előzmények és a népi kultúra iránti fogékonyság igazán fontosak. Még jelentősebb azonban a folytatás, mikoris a tanulmány szerzője immár a magyarországi reneszánsz udvari kultúra nézőpontjából hoz újabb tanulságokat. Itt már nem érvényesíthető az egy-két mintaország belső fejlődéséből kialakított és újragondolt modell, hanem a horizontális dimenziót kell vizsgálni. Klaniczay Gábor három fontos – kutatási témát is jelentő – problémakörre hívja fel a figyelmet, nevezetesen a hazai civilizáció adatainak a nemzetközi eredményekre figyelő rendszerezésére, a civilizációs iratok (illetmankönyvek, udvariassági elméletek) vizsgálatára, illetve a kor nem-

zetközi kulturális hierarchiájának magyarországi képére. Kutatásra, adatgyűjtésre, értékelésre váró kérdések, amelyek kiváló bevezetést adják a további tanulmányoknak.

Zemplényi Ferencnek az európai fejleményektől a hazai sajátosságokig ívelő dolgozata hét fejezetben tárgyalja a lovagi intézményt, kultúráját, válságát, az udvarellenességet, e kultúra magyarországi emlékeit (*A középkori udvari kultúra funkcióváltozása a reneszánszban*). Alapos nemzetközi tájékozódás segíti a magyarországi vonatkozások megítélésében. Konklúziója nehezen vitatható: a középkor valamennyi regisztere (populáris liturgikus, vágáns, tanult-antikizáló) ki-mutatható a magyar irodalomban, ám a lovagi regiszter két nagy műfajában, a lovagi lírában és az udvari lovagregényben nincs értékelhető emlékünck. Nem arról van szó, hogy ez a regiszter elsüllyedt volna, hanem hogy magyar nyelven nem is létezett.

Jankovics József dolgozata már címében is jelzi a hazai emlékek felé való fordulást (*Udvarellenes tendenciák a 17. század eleji magyar költészetben*). Fontos adósságot törleszt, hiszen az európai irodalom antik hagyományai-val és újabb (nem gyökeresen más forrásból táplálkozó) törekvéseivel szembe-síti a hazai költészet udvarellenességét, ám a hangsúly – gazdag példái szerint is – már az utóbbira esik. Tanulsága szerint nincs ez időben összefüggő, magyar hagyományú udvarellenesség, hanem pusztán a megtisztítás és megtartás érdekében fellépő egyéni megszólalásokat regisztrálhatunk. Jankovics eredménye – grammatikailag tagadó konklúziója ellenére – mégsem negatív: versrészleteket, szétszórt utalásokat elemez, s igen széles terepen bizonyít.

A kötet második tematikai egysége (*Udvartartás és udvari rend Magyarországon*) fogja át a legtöbb tanulmányt, számszerint hetet. Ez azért lehet így, mert az udvari centrumok újjászerveződése, az újabb, főúri udvarok kialakítása már korábban is felkeltette több szaktudomány figyelmét. A módszerek túlnyomórészt kidolgozottak, de a forrásanyag még mindig tovább gyarapítható.

Zombori István tanulmánya (*II. Lajos udvara – Szydłowiczki kancellár naplója alapján*) éppen egy újonnan földolgozott (a kötet megjelenése óta a nagyközönség számára is lefordított) forrásszövegre támaszkodik. A kitűnő államférfi, Szydłowiczki kancellár két hónapot töltött – fontos diplomáciai szolgálatban – II. Lajos környezetében, s naplókönyve politikai ítéletektől sem mentes rajzát adja az ifjú király udvarának.

Ács Pál a reformáció udvarkritikáját tárgyalja, ám nem a rekonstruálható ideális udvarkép, hanem a meghatározó vallásos szemléletből fakadó tartalma szerint (*A prófétai szó. Udvar- és felsőbbbbségbírálat a magyar reformáció korai szakaszában*). Azt állítja, hogy ez az udvarbírálat morálteológiai alapokon nyugszik és nem az udvariságnak mint magatartásnak a kritikája, hanem a felsőbbbbségről alkotott bibliai textusok visszhangja.

Trócsányi Zsolt azt mutatja be, hogy a kelet-közép-európai országok azonos vonásokat felmutató hatalmi struktúráihoz képest a 16–17. századi erdélyi fejlemények mennyire (és miért) eltérőek (*Hatalmi struktúra és udvari kultúra a Báthoryak Erdélyében*). Az önálló állami létre kényszerült Erdélyben a hatalmi struktúra független a korábbi meghatározottságoktól, s a realitásokhoz igazodva alakulhat ki.

Bartók István dolgozata nagyon fontos kérdéshez hoz újabb adatokat: a kortársak és az utókor megítélésében egyaránt szélsőséges Báthory Zsigmond képe (*A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond*). A bőséges és forrásként egyre gyakrabban használt jezsuita dokumentumok alapján tizenkét esztendő vizsgált tüzetesebben, Zsigmond héttől tizenkilenc éves koráig terjedő életszakaszát. A személyiség fejlődésében rendkívül fontos évek ezek, s a tanulmányt olvasva értékes fogódzóink vannak a későbbi törekvések megítéléséhez.

Benda Kálmán a főherceg és kormányzó által kinevezett biztosok részletes leltára alapján Bocskai – igaz, addigra már jórészt kiűrtett – kassai udvarát vizsgálja (*Bocskai István székhely nélküli fejedelmi udvara*). Bitskey István elsősorban a levelezés adataiból, az udvari rendtartás előírásaiból, sőt, vallatható prédikációkból rekonstruálja Pázmány Péter pozsonyi udvartartását (*Pázmány Péter udvartartása*), míg Kovács József László tanulmánya Esterházy Miklós művelődéstörténetileg is értékelhető törekvéseiről – olykor éppen hétköznapi eseményekről – ad képet (*Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz*).

A következő, immár harmadik tematikai egységbe öt tanulmány tartozik (*Tudomány, művészet, mecénatura*). Barta Gábor kérdése az, mennyire volt művelt Szapolyai János király, s műveltsége miképpen határozta meg környezetének kialakítását (*Humanisták I. János király udvarában*). Miközben kérdéseire válaszol, jelentős humanista névsort állít össze. Az általában ismertek mellett (Brodarics, Szermegh János, Laski Jeromos stb.) egyik titkárára, Bácsi Ferencre is felhívja a figyelmet, akinek eddig ismeretlen pajkos levelét (*nugae*) egészében közli.

Koppány Tibor az udvartartásra vonatkozó általánosabb bevezető háttérében Nádasdy Tamás építkezéseinek jelentőségével foglalkozik (*Nádasdy Tamás udvara és az építészet*). Kétségtelen, hogy a hazai késő-reneszánsz építészeti kultúrát nagymértékben meghatározták Nádasdy tervei.

Galavics Géza gazdag illusztrációs anyaggal kibővített tanulmánya azt vizsgálja, a magyar királyi udvar művészi reprezentációs igénye hogyan befolyásolta a kor képzőművészetét (*A magyar királyi udvar és a késő-reneszánsz képzőművészet*). A hatást leginkább a portré műfaja (érem, festmény és sírkő) reprezentálja, gyakorta éppen úgy, hogy az átvett forma egyúttal a királyi udvartól való függetlenséget is hangsúlyozza.

Balázs Mihály és Monok István közös dolgozata igazán jelentős újdonságot hoz: egy Istvánffy Miklós által összeállított kolligátumról tesznek részint kiegészítő, részint azonban teljesen új észrevételeket (*Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről*). A gyűjteményes kötet két írása megkülönböztetett figyelmet érdemel: az egyik Szamosközynek egy történetírás-elméleti fejtegetése Brutus históriája apropóján, a másik pedig Baranyai Decsi oratiója 1598-ból a török elleni harc szükségességéről. A szerzők – újabb észrevételeiket érvényesítve – a *Mellékletben* közlik a kolligátum pontos leírását.

Ezt a tematikai egységet Szabó András tanulmánya zárja (*Mágoocsy Gáspár és András udvara*). A család levéltára nem maradt fenn, ezért a szerző az irodalmi és egyházi kapcsolatok szempontjából leginkább vallatható, nagy gonddal összegyűjtött forrásokra támaszkodik. A Mágoocsyak patrónusi tevékenysége, valamint a ko-

rabeli tudományossággal kialakított kapcsolatai nagyon fontosak: alumnusaik vezető szerephez jutottak az iskolai és egyházi életben, s az is egyre valószínűbb immár, hogy Mágocsy András Károlyi Gáspár bibliafordítását jelentősen támogatta.

A negyedik – utolsó – nagyobb egység címe: *Ünnepek, szertartások, szimbólumok*. Őt olyan tanulmány került ide, amelyek a korszerű európai tudományosság módszereit gyakorlatilag először érvényesítik magyar nyelven. A tanulmányok rendje az ünnepélyes bevonulástól az uralkodói temetésekig vezet. Petneki Áron a kortárs elméleti művek és magáról a ceremóniáról szóló források alapján a reprezentáció egyik legfontosabb elemét, az ünnepélyes bevonulást vizsgálja (*Intrada. Az ünnepélyes bevonulás formája és szerepe a közép-kelet-európai udvarokban*). Az antik elemeket is fölelevenítő intrada legerősebb funkcióváltása a 18. században megy végbe, mikor is a reneszánsz trionfo jelleget lassan felváltja a díszszemle s a színház.

Virágh László a reneszánsz-kori zene szerepéről ad a funkciók átgondolt tipológiájára támaszkodó képet (*A zene funkciója a magyar reneszánsz társadalomban*). A korabeli elméleti forrást neki is – miként a kötet oly sok tanulmányának – Castiglione *Il Cortegiano*ja szolgáltatja, s ehhez viszonyítja a konkrét hazai emlékeket.

Székely Júlia *Az udvari tánc* című dolgozata nem pusztán elméleti szempontból értékes, de szórakoztató olvasmány is. Kérdése – vajon volt-e magyar udvari tánc – árnyalt választ eredményezett: az adatok alapján nem udvari csoportos táncot, udvari szerelmet szimbolizáló csoportos táncot, s házasságot jelképező páros táncot sikerült megkülönböztetnie.

Ambrus Katalin a teóriákkal szabályozott gyakorlat visszfényét keresi az irodalomban, mikor két drámánk kapcsán fontos mozzanatokra hívja fel figyelmünket (*A 16–17. század főúri életmódjának tükröződése két udvari drámában: Szép magyar comoedia, Constantinus és Victoria*). A főúri udvarok jellemzőnek vélt megnyilvánulásaihoz (kert- és virágkultusz, vadászat és madarászat, lakodalom, tánc stb.) analógiákat mutat fel a drámákban.

Szabó Péter egy újabban erősen kutatott társadalmi szertartás, a temetés kérdését állítja középpontba (*Uralkodói temetéseink kérdéséhez*). Megközelítése művészettörténeti szempontú s a látvány megszervezését vizsgálja. Négy magyar uralkodó temetési processzusának grafikus ábráját is adva megmagyarázza a legfontosabb szimbolikus tartalmakat, mint pl. a képmás, az alterego szerepeltetését.

A *Magyar reneszánsz udvari kultúra* kötet egyaránt tükröz eredményt és kezdetet. A tanulmányok mind módszertani, mind elméleti szempontból izgalmas újdonságokat hoznak, ám emellett kijelölnek kutatási lehetőségeket is. A reneszánsz udvari kultúra vizsgálata ugyanis Magyarországon még kevésbé föltérképezett, de korántsem keskeny út.

Ötvös Péter

Marcus Judith: Georg Lukács and Thomas Mann.

A Study in the Sociology of Literature Amherst, The University of Massachusetts Press, 1987. 235 l.

Judith Marcus(-Tar) németül 1982-ben kiadott könyvének angol változatában a korábbi kötetnek csak néhány apró hibáját sikerült kijavítani, az alapvető, koncepcionális problémák tekintetében nincs különbség a két könyv között.

Marcus könyvének középpontjában az a kérdés áll, hogy a *Varázshegy* Naph-tájának alakjához mit vett kölcsön Thomas Mann Lukács alakjából. Az összehasonlítás aprólékos, és nincs tekintettel az írói alkotás jellegzetességeire. Fontos azonoságokat és eltéréseket akar és vél fölfedezni, ám az eredmény semmiképp sem meggyőző. Végül is az összehasonlítás nem jár több eredménnyel, mint Kerényi Károly 1963-ban a *Neue Zürcher Zeitung*-ban megjelent cikke.

Gyengéje a könyvnek, hogy ragaszkodni akar a Lukács és Mann közötti személyes kapcsolat feltárásához, gyakran ügyet sem vetve arra, hogy jószereivel csak a kapcsolat hiányára lehet fényt deríteni. Ugyanakkor lényegében figyelmen kívül hagyja azt, ami valóban komoly téma lehetne: hogyan reagált egymásra terjedelmes életművében az író és a filozófus? Marcus nem vizsgálja Lukács megnyilatkozásainak tartalmát, pedig nézőpontjának, véleményének, elhallgatásainak föltérképezése és változása valóban érdekes téma lehetne. Miért nem írt például soha a *József és testvéreiről*? Érdekesebb lehetne a válasz erre a kérdésre, mint annak fejtegetése, hogy vajon miért Ernst Bertramot választotta barátjának Mann, s miért nem Lukácsot.

Címe szerint Marcus könyve irodalomszociológia, de oly kevéssé veszi figyelembe a kort, a környezetet, a kultúrák sajátosságait, hogy még Ibsen hatását is Mann és Lukács lelki rokonságának tulajdonítja, s számtalan tény figyelmen kívül hagyásával "szimbiózisnak" tekinti azt, hogy a század két jelentős embere egy időben és részben azonos kultúrából táplálkozva élt és alkotott.

Bendl Júlia

Mérei Ferenc: "... vett a füvektől édes illatot." Művészetpszichológia.

Szabolcsi Miklós előszavával. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987. 250 l.

"Művészetpszichológia" – olvassuk a könyv borítóján az alcímet. Lelki szemeink előtt fehérköpenyes, jóságos, de szigorú tekintetű orvosok sűrűnek-forognak, időnként szakértő pillantásokat vetve a vizsgáló asztalra, amelyen nyitott könyv hever: egy remekmű várja türelmesen, hogy elkészüljön róla a lélektani anamnézis. A kötet olvasása azonban kellemes csalódást okoz. Mérei Ferenc a pszichológia eszköztárát ugyan tökéletes biztonsággal kezeli, szakértelme (legalábbis irodalmár olvasói szemében) példamutató, de a műalkotásokat nem cipeli laboratóriumba, nem rendeli be klinikára. Leveti a fehér köpenyt, maga lép ki a kulturális élet színterére, szerepet cserél, és kritikusként látjuk őt viszont a könyv lapjain, aki történetesen hatalmas lélektani tudással és tapasztalattal is rendelkezik.

Miközben érdeklődésének egyik kitüntetett tárgya az átváltozás, legyen szó az *Egy ember élete* Kassákjának deviáns elemből avantgárd mesterré történő metamorfózisáról, Krúdy ezredesének lassú érvészéről az Arabs szürkében, a damaszkuszi úton történt fordulat Mészöly Miklós általi megokolásáról, vagy éppenséggel Gregor Samsa rovarrá változásáról, nos, ezenközben Mérei Ferenc maga is, szemünk láttára alakul át pszichológusból esztétává.

Az irodalomtudomány szakembere érdeklődve, de eleinte elnéző mosollyal lapozza a könyvet, megbocsátani készen az olyanfajta, elfogultságból eredő túlértékeléseket, amilyennel Mérei Palasovszky Ödönről nyilatkozva lepte meg olvasóit, de ebben a könyvben – gyanakvásában megszegyenülve – még ilyen "bocsánatos bűnök" sem fedezhet föl. Minek köszönhető ez az egyértelműen kedvező benyomás, amelyet a kötet nyújt? Egyrészt annak, hogy a szerzőt a tárgyválasztásban bölcs mértéktartás jellemzi. Nem hiszi azt, hogy lennének a pszichológiának olyan módszerei, amelyek segítségével minden műalkotás eredményesen megközelíthető, s azt sem hiszi el, hogy a művek egyformán kötelesek leróni adójukat a lélektan tudománya előtt. A novellaelemző ülészakon (Szeged, 1970) vizsgálatra ajánlott novellák közül tévedhetetlen biztonsággal kiválasztotta azt a Krúdy-írást, amelyről az ő szaktudományának elsőrendűen mondanivalója lehet, s volt ereje olyan alkotások elemzéséről lemondani, mint amilyen Móricz *Barbárokja*, elismerve, hogy ez legtöbbit magáról másfajta, nem pszichológiai módszereket alkalmazó kutatók számára árul el.

Előnyösen különbözteti meg őt sok más szakembertől, hogy írásaiban érvényesül az élményszerűség elve. Jól tudja, hogy műalkotáshoz nem elég csupán szakszerűen közeledni. A művek lényegéig csak a szeretet segítségével juthatunk el. A tárgy, amelynek elemzésére vállalkozik, vagy már eleve kedves művei közé tartozik (ilyenek, láthatóan Kafka novellái vagy az *Egy ember élete*), vagy pedig, ha kijelölt feladat elvégzéséről van szó, az elemző munka során köt barátságot a művel (ezt lehet sejteni *Az utolsó szivar* az *Arabs szürkében* analizálása esetén). A kritika és az esztétika "játékszabályainak" betartására való törekvését mutatja, hogy ügyel arra is, hogy olvasójának minél többet átadjon a maga élményegéséből és a művet ne oldja szét a tudomány marólúgójával terminus technikusok foszlányaivá. Az élményszerűség elve legkevésbé éppen az Örkény-novellák értékorientációs elemzéseiben jut szerephez, ahol Mérei a maga szűkebb szakterülete, a szociálpszichológia szempontrendszerét érvényesíti. A kívülállókhoz végeredményként itt inkább csak a novellák röntgenképe jut el...

Mérei a megfontolt tárgyválasztással és az élmény közegében megtartott mozgáskörrel összhangban a pszichológiai módszerek alkalmazásában sem dogmatikus. A mélylélektan természetesen nagymértékben áthatja fogalomkincsét és gondolkodásmódját. A kitűnő szürrealizmus-tanulmány magától értetődően Freuddal operál. A *Rítus* című Bergman-film elemzésében már Jung és az archetípusok tana felé tolódik el a súlypont. Ahol az emberről mint kisebb csoportokban vagy nagyobb közösségekben élő társadalmi lényről esik hangsúlyosan szó, ott a szociálpszichológiai szempont kerül előtérbe. (Nagyon érdekes ebből a szempontból az az elemzés, amelyet "a természet gyermekéről", Kaspar Hauserről írt Herzog filmje kapcsán.) De nem hiányzik a szerző repertoárjából az alaklélektan és a viselkedépszichológia vagy az antipszichiátria eredményeinek hasznosítása sem.

Mérei alkotásmódja végül is a doktrinérségtől a pozitív értelemben vett esszé-szerűség irányában tér ki. Az élményi jelleg és a témaválogatás előtérbe tolja a tudós (vagy inkább: kritikus) személyiségét. De nem a szubjektivizmus felerősödését jelenti ez, hanem annak a helyes felismerésnek a gyakorlatba történt átültetését, amely szerint a műalkotásokról nem lehet érvényesen szólni egy szűk tudományszakba bezárkózva. A kritikusi munka: tudományközi feladat.

Tverdota György

Mészöly Dezső: Betűk rabságában.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 514 l.

”Műfordítói műhelynapló” – ez lehetne az alcíme Mészöly Dezső új könyvének. Ez az alcím azonban korántsem jelenti azt, hogy a kötet csak szárnypróbálgató vagy immár gyakorló ”fordítók” számára kínál érdekességeket.

A kötet legérdekesebb fejezete *A többi néma csend* címet viseli. Témája a honi irodalmi és tudományos élet egyik közös dilemmája: lehet-e irodalomtudományi rangja-értéke egy szépírói eszközökkel megírott munkának? Avagy: kötelező-e irodalomtudományi szakkérdésekről életidegen bükkfanyelven értekezni? A polémia alapjául Mészöly Dezső el nem fogadott kandidátusi értekezésének tanulságos kálváriája (rémregénye?!) szolgál. E fejezet természetesen csak egy szűkebb réteget – a szépirodalommal is kacérkodó filológusokat avagy a filozófiával megfertőzött szépírókat érintheti-érdekelheti igazán.

Ugyanígy ”rétegfejezet” a *VIII. Henrik árnyékában* is: az angol kultúrához kötődő, netán azt művelő olvasóké.

A válogatás zöme azonban – mint említettem már – a nagyközönség számára is sok örömet és élményt kínál. A *Shakespeare-napló* csakúgy, mint a *Színházak, nézők* fedőnév alatt összegyűjtött ”tegnapi-napi”, de mindmáig aktuális színiérdekű írások.

Petrőczy Éva

Mikes Kelemen: Az idő jól eltöltésének módja.

A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Hopp Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 257 l. (Magyar Ritkaságok)

A könyvecske Mikes kritikai kiadásának előrebocsátott, népszerű mellékterméke. Első közlés kéziratból, modernizált helyesírással.

Mikesnek ez a műve is fordítás, persze a kor és a szerző szokása szerint meglehetősen szabad. És mint Mikes fordításainak többsége, erkölcsjavító szándékú ez is: szórakoztatva tanít a restség elkerülésére. Négy szereplő – Diánna (özvegyasszony), Angyélika (húszesztendős lány), páter Dénes (világi pap) és Télámon (húszonhárom éves ifjú) – beszélget hat napig a restség eredetéről, következményeiről, a megtérés módjáról, valamint a kötelességekről.

A mű eredetije, mint Hopp Lajos megállapította, Antoine de Courtin könyve *Traité de la paresse ou l'art de bien employer le temps* (1673). Mikes átdolgozása valószínűleg az 1720-as és 1730-as évek fordulóján keletkezett.

L. S.

Miklós Elemér: Bereg irodalmi hagyományai.

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, 1987. 91 l. (Szabolcsi Téka 5.)

Egy nem túl nagy kiterjedésű táj, Vásárosnamény és vidéke irodalmi hagyományainak bemutatására vállalkozott a szerény kiállítású, de nagy lelkesedéssel és hozzáértéssel készült kis füzet. A népköltészeti emlékek, műkedvelő krónikások után a táj nevezetes alkotóit ismerteti: prédikátorokat, szakírókat, publicistákat, műfordítókat, szerkesztőket – köztük például az első humoros lap létrehozóját, Lauka Gusztávot –, költőket, prózaírókat. A sort Balázs József kortárs író rövid életrajza és műveinek bibliográfiája zárja. A szerző összegyűjtötte a Beregben járt neves történelmi személyiségek, művészek, irodalmárok e tájhoz kapcsolódó munkáit is. Az irodalmi ismeretterjesztés 1965-től megélnékvült Beregben, a szerző büszkén sorolja az országos híró vendégekkel közösen tartott rendezvényeket, számba veszi az alkalmi és rendszeres kiadványokat, beszámol Vásárosnamény és vonzáskörzete értelmiségi klubjának tevékenységéről, megemlíti mindazokat a magyar filmeket is, amelyeket a beregi tájon forgattak. Az adatfelsoroló fejezetek után függelékként egy csokrot közöl írók, irodalmárok Beregre vonatkozó véleményeiből, nézeteiből, emlékeiből, s névmutatóval, valamint a felhasznált irodalom jegyzékével zárja a helytörténeti szempontból példamutató kis kiadványt.

R. T. O.

Mikszáth Kálmán: Cikkék és karcolatok. 29. kötet.

1890. január–1890. december. Szerkeszti: Rejtő István. Sajtó alá rendezte: Kroó András és Rejtő István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 428 l. (Mikszáth Kálmán Összes Művei 79.)

Mikszáth zárkózott férfi volt. Minél több emberrel hagyta magát körülvenni, annál kevesebbet engedett közel a szívéhez. Kedélyes modora egyszerre takart közönyt és kivallhatatlan érzelmeket. Az 1890-es esztendő tavaszán két olyan személytől kellett megválnia, aki életének és művének mitológiájában a legfontosabb – titkos – élményforrás és viszonyítási pont volt. Március közepén az ún. honossági törvény vitájában tizenöt éves parlamentáris és végrehajtói teljhatalom után leveretik Tisza Kálmán, április közepén a diftéria sírba küldi a "legédesebb fiút", Mikszáth Jánoskát. Mikszáthnak a generálishoz való viszonyáról publicisztikája és későbbi emlékező anekdotái alapján éppen eleget tudunk, ha nem is ismerjük pontosan annak a lélektani folyamatnak a stációit, amelyek során ez a legbensőbb

oly független írói személyiség a szarkasztikus ellenzéki ségtől a Tisza iránti feltétlen respektushoz, sőt szeretethez eljutott. Jánoska halála megbénítja az író. Cikkeit – bár gyérebbe, mint eddig – rója-rovogatja egy hivatalnok akkurátusságával, mélyre szorítva a fájdalmat. Mikszáth írói alkatát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy három év kellett neki ahhoz, hogy kirobbanni engedje a vallomást, megtalálva a formát, az egyszerűségében is leghitelesebb irodalmi formát a konfeszzióhoz: *A ló, a báránka és a nyúl*. (Mikszáth Kálmánné *Visszaemlékezései*, Budapest, 1922. 173. szerint – ellentétben a szövegkiadásra vonatkozó ismereteinkkel – a novella 1890. karácsonyán íródott).

A kritikai kiadás némileg felgyorsulni látszó sorozatának ez a kötete is szétválasztva közli a cikkeket, tárcákat és a parlamenti tudósításokat, karcolatokat. Az előbbieken feltűnő számmal szerepelnek az író, hírlapíró és politikusi pályatársakról adott portrévázlatok, vagy hozzájuk írt publicisztikus levelek (Gárdonyi, Szemere Attila, Kiss József stb.). Meglepő módon *A t. Házból* darabjai kevésbé tükrözik azt a konfúziót, amely a mamelukokat elfogta a tizenöt éves (egyszerre kényszerű és önkéntes) néma közkatonáskodás után, hirtelen gazdátlaná válva. Mikszáth a maga személyes véleményének – ha sokszor névtelen cikkben is – elég egyértelműen hangot ad, látván a pásztorát vesztett nyáj, s az egész parlament mozgolódásait. Mikszáth tudósításai a szokásos formájúak és modalitásúak: egy-egy alak rajza, egy-egy esemény fölillantotta emlék, mese, hangulatrögzítés – a folyamatosan észlelt értéktelenedés láttán a mikszáthi léhaskodó melankólia.

A jegyzetek, a nagyszámú – annak idején névtelenül publikált s kötetben itt először közreadott – szöveg azonosítása vagy a szövegváltozatok kezelésének gondossága terén erről a kötetről is elmondható, hogy tartja a sorozat szokottan magas színvonalát.

A jegyzetek legcsillogóbb "zsuzsuja" (hogy Mikszáth egyik kedvenc szavával éljünk) az az írói levélgyűjtemény, amely egy idétenül szerencsétlen arisztokrata ötlet kudarcát tükrözi. Kiss József közölte *A Hét* mutatószámában Csáky Albinné "grófkisasszony" (és kulturális miniszter felesége) édelgő javaslatát, mely szerint felettébb üdvös lenne, ha az írók bejáratosabbak volnának a főúri szalonokba, az igazi urak és mértékadó politikusok közé. Nem kis tanulsággal és nem csekély élvezettel olvashatók ma az erre válaszoló írói kommentárok. Előszörban persze Mikszáth nyílt levele. Aki minden látszat ellenére ekkor, s továbbra is – ha provokálják – éppoly tüskés demokrata, mint volt másfél évtizeddel ezelőtt. Ma is örömet lelheti minden becsületes író ezt a mondatot olvasván: "Köszönet azoknak a nemes úrasszonyoknak, kik kétségtelenül jóakarattal igyekeznének minket magokhoz közelebb emelni – de mi arra egy kicsit *nehezek* vagyunk..." A dolyftól lüktető álszerénység szavai ezek – másfél évtized még, amíg regényben Tóth Mihály szájába adhatók.

Alexa Károly

Molnár János: A Szociáldemokrata Párt művelődéspolitikája. 1944–1948.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 169 l.

A fasiszta rendszer bukása és vele együtt a hagyományos konzervativizmus különböző formáinak kiszorulása a történelemformálás színteréről; a baloldal, ezen belül a munkásmozgalmi, szocialista erők tényerése – így jellemezhetjük a fordulatot, amely Magyarországon a világháború befejezésével bekövetkezett. Molnár János könyve azt vizsgálja meg, hogy az új helyzetben hogyan alakult az egyik számottevő politikai párt, a szociáldemokrácia dolga a kultúrával: művészettel, tudománnyal és közművelődéssel; hogyan tudtak szót érteni az "újakra készülő" értelmiségiek az "újakra készülő" szocialistákkal.

A témában egy sor fogas kérdés rejlik. Mindenek előtt a kultúra és a szocializmus viszonyának több mint száz éves dilemmája, amellyel már Heine is oly sokat vívódott. De fölújult az avantgárd és a munkáskultúra kapcsolatának a húszas években látszólag végleg megoldódott konfliktusa is. A hatalom megragadásának testközelbe került lehetősége régi, 1919-es dilemmák sorát keltette életre: a kulturális szféra támogatásának útjairól-módjairól, a művészet autonómiájának és feladatlejtetésének mértékéről, a polgári kultúra időszerűségéről vagy idejét múlt voltáról. Ady, József Attila és főleg a kortársként tevékenykedő Kassák teljesítménye pedig a forradalmár, a szocializmussal szövetséges, de magatartásukat tekintve többnyire nonkonformista, kényelmetlen nagy alkotók és a pártfegyelem szembesítését követelte meg.

A könyv ezekre a kérdésekre csak utolsó fejezeteiben és ott is csak redukáltan kísérli meg a válaszadást. Hiányzik belőle a szerző határozott állásfoglalása, s főleg hajlama a felsorolt kérdések mélységi, a kultúrán belüli dimenzióinak bejárására, a differenciált, tagolt ítélkezésre. A könyv tehát nem annyira kidolgozása a címben megjelölt témának, mint inkább egy ilyen munka – kétségkívül igen gondosan összegyűjtött és alaposan feldolgozott – nyersanyagát adja.

Tverdota György

Monumenta Antiquae Hungariae IV. (1593–1600).

Edidit Ladislaus Lukács S. I., Institutum Historicum S. I., Romae, 1987. 616 l.
(Monumenta Historica Societatis Iesu 131.)

Lukács László monumentális forráskiadásának jellegét már ismertettük és jelentőségét méltattuk a III. kötet kapcsán (lásd HungÉrt 1983, 3–4, 127–128). A jelen kötet követi a korábban bevált közlési módszert: a kötet élén áll Lukács latin nyelvű pontos bevezető történeti ismertetése, a végén a páratlan gondossággal készült analitikus index; a jegyzetek, az irodalmi hivatkozások, a források lelőhelyeire való utalások stb. ez esetben is minden igényt kielégítenek.

A IV. kötet a magyar történelem egyik legviharosabb korszakára, a 15 éves háború első felére, s különösen a zűrzavaros erdélyi eseményekre vonatkozóan nyújtja az eddig ismeretlen forrásszövegek valóságos kincsésbányáját. Egyes magyar

írók életrajzát illetően is számos új adatot kapunk, így például Dobokay Sándorét, vagy az eddig szinte ismeretlen Káthay Ferencét, akinek egyetlen ismert magyar versét Varjas Béla fedezte fel (*Magyar századok*, Budapest, 1948, 108–109). Sajnos Balassi haláláról nem került elő újabb forrás, a kötet csupán Dobokay ismert beszámolóját közli az ausztriai provincia 1594. évi jelentése alapján. A kötet egyik különleges értéke, hogy közli Szántó István több – kiadatlan, vagy nehezen hozzáférhető – részletes beszámolóját (pl. Acquaviva generálishoz írt jelentése az 1594. évi erdélyi eseményekről és azok előzményeiről), illetve történeti összefoglalását (pl. *Historia Societatis Iesu in Transylvania, 1579–1599, De origine et propagatione haeresium in Hungaria*), melyek számos új részlettel gazdagítják ismereteinket. A tárgyalt évekre kitűnő forrásként rendelkezésünkre állt már eddig is Veress Endre kiadványa, mely a Báthory Zsigmond mellett működő Carrillo jezsuita atya levelezését adta közre. Az ebben szereplő iratokat Lukács besorolta forrásai közé, de szövegük közlése helyett Veress könyvéhez irányítja az olvasót.

Négy kötetében 1600-ig jutott el Lukács László a magyar jezsuita források közlésével. Kétségkívül ez a kezdeti periódus a legizgalmasabb és legdrámább szakasz a rend magyarországi történetében. Reméljük azonban, hogy sor kerül a XVII. század első évtizedeire vonatkozó iratok közlésére is, hiszen a rend megerősödésének, Pázmány évtizedeinek a korából is nem kevés meglepetésre számíthatunk még a jezsuita források jóvoltából.

Klaniczay Tibor

Móra Ferenc családi levelezése.

Sajtó alá rendezte: Köhegyi Mihály és Lengyel András. Kecskemét, 1987. 386 l. (A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 3.)

Hatalmas – Péter László által eddig regisztrált – mintegy kétezer Móra-level anyagából állították össze a szerkesztők a családi levelek gyűjteményét (228 darabot) mint fontes-kötetet egy majdani Móra-biográfiához. Lengyel András minden részletre kiterjedő bevezetéséből tudjuk, hogy ez a kötet egy szűkebb kör, nem annyira az életmű, mint inkább az életrajz kutatói számára készült. Legfőbb indítéka ennek az összeállításnak, hogy dokumentálja azt az eltérést, mely a másoknak szánt énkép és életvitelben, a nem leplezhető, közvetlen családi kapcsolatokban megmutatkozó személyiségkép között van. Ugyanis a művekből, a másodlagos forrásokból kialakult/kialakítható Móra-arc enélkül a dokumentáció nélkül félrevezető. E levélgyűjtemény az író felnőtt életének szinte minden szakaszára kiterjed. Az első levél 1896/97 fordulóján kelt, majd folyamatosan 1897-től 1933 végéig írt levelek következnek, az utolsó, a valóban megrendítő, alig több mint egy hónappal halála előtt, 1938. december 28-án kelt. A közölt levelek legnagyobb része egy viszonylag rövid életszakasz, az utolsó gimnáziumi év és a Szegedi Naplóhoz való kerülése közötti néhány évben keletkezett. A címzettek és levélírók: Walleshausen Ilona, Móra Ferenc menyasszonya, majd felesége; Móra István, az író bátyja, Móra Márton, az apa; özv. Welleshausen Jánosné, Ilona édesanyja és Móra Panka, az író lánya.

A Móra-filológia számára is újdonság az egyetemi években írt levelek ismerete, hiszen ez az írói készülődés ideje is, ugyanígy informatív a szegedi berendezkedésre és az akkor alakuló életvitelre, kapcsolatokra vonatkozó, továbbá az elmélyülő személyes válságról, elhidegülésükről tájékoztató kései levelezés.

A kötet a tudományos szövegkiadás szempontjai szerint készült, tehát a főszöveg minden esetben betűhív, az egyes jegyzetek közvetlenül a vonatkozó levél után található, más betűfokozattal szedve, ami a használatot igen megkönnyíti. Elsőként a kéziratleírást és a lelőhelyet adják meg, ezt követik a nagyon alapos, minden részletre kiterjedő magyarázatok, esetleges irodalmi hivatkozásokkal. A mutató is mintaszerű, nemcsak a személy- és helyneveket adják meg (városok nevén belül az utcaneveket is), hanem – más betűtípussal szedve – a testületi neveket, a beceneveket, a folyóiratok nevét, majd végül külön mutató jelzi a kötetben szereplő Móra-versek és az egyéb Móra-írások előfordulási helyét.

Szabó G. Zoltán

Nagy Miklós: *Virrasztók.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 452 l.

Vannak irodalomtörténészek, akiknek a neve – írjanak bármennyit bárkiről és bármi egyébről – végérvényesen összekapcsolódik egy-egy klasszikus íróéval. Nagy Miklós neve Jókait idézi óhatatlanul, Jókai-kiadások elő- és utószavait, de mindenek előtt azt az irdatlan anyagot feltáró és görgető, immár több könyvespolcot aranyozott kék gerincű kötetekkel betöltő vállalkozást, amelyet Jókai kritikai kiadásként becsülünk és használunk. Nagyon is méltánytalan lenne lekicsinyelni a tudósi "egykönyvűséget", a szakma művelésének ilyesféle kismesteri buzgóságát. Bisztray Gyula Mikszáth-jegyzetei maradandóbbak akárhány Mikszáth-tanulmány-nál, Martinkó András vagy Mezősi Károly Petőfi-búvárlatai jónéhány Petőfi-monográfiánál...

Nagy Miklósnak ebbe a kötetbe fölvelt tanulmányai egyfelől szolid elemzések. (*Az aranyemberről, A kőszívű ember fiáról, Vörösmarty Sötét eszmék című verséről, Kemény egyik főművéről, a Zord időről.*) Nagy Miklós nem kísérletezik az újabb elemzési módszerek ötleteinek feltűnő és nyilvános recepciójával, többnyire a mű tartalmi elemeit köti össze az életrajz, a környezet, a kortörténet, az írói ideológia elementumaival, ezen túl elsősorban a jellemek és a cselekményvezetés "nagyszerkezeteit" vizsgálja. A "Romanbaumkunst" egyéb tényezőit csak érintőlegesen említi.

A tanulmányok másik csoportjának zöme olyan értelemben nevezhető tradicionálisnak, hogy tárgyuk részben egy-egy kisebb jelentőségű, ma már alig olvasott író (Bérczy Károly, Vas Gereben, Jósika Miklós), részben egy-egy kapcsolattörténeti kérdés (*Katona József és a világirodalom, A magyar romantikus triász és Goethe, Jókai és az osztrák szellemi élet* stb.). A kötetnek legmesszebb sugárzó írása az, amelyik a regény műfajának kritikai befogadását vizsgálja Aranyánál és Arany folyóirataiban. Valószínűleg főleg az ilyesfajta "ízlésszociológiai" háttérinformációk,

másodlagos utalások egybegyűjtésével lehet tisztázni a korszerű magyar regényirodalom létrejöttének problematikusságát a múlt század második felében.

A kötet záradéka néhány szaktudományos könyvbírálat. Ezek közül a Barta János és Sötér István egy-egy könyvét méltató és elemző írás tekinthető a szakmatudományos elkötelezettség jelének.

Érdeemes megjegyezni, hogy az utóbbi években elharapózott idéetlen kiadói kényszerrel szemben Nagy Miklós közli értekezéseinek jegyzeteit, s az első megjelenésre vonatkozó információkat is.

Alexa Károly

Nemes Nagy Ágnes: Látkép, gesztenyefával.

Esszék. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 438 l.

A kiváló költő és esszéista új kötetében is esszéket ad közre. A könyv terjedelmének több mint felét meghaladó első részben azonban interjú formájában fejt ki gondolatait. A kötet cím-adó *Látkép, gesztenyefával*, valamint "*A háborúnak vége*", a *Két történet* és a *Villamos* címűekben Kabdebó Lóránt irodalomtörténetész kérdéseire válaszol Nemes Nagy Ágnes. Elsősorban önmagáról nyilatkozik: gyermekkoráról, művészi pályája alakulásáról, törekvéseiről. Részletesen, érzékletesen és mindvégig ragyogó esszéstílusban beszél iskolaéveiről, megidézi neves tanárai alakját, közöttük a Baumgarten díj egyik kurátorát, Basch Lórántét. Szól Szerb Antaltól, Halász Gáborról, a háború zűrzavaráról, majd a háború utáni korszakról, az Újholdasokról, Rába Györgyről, Ottlik Gézaról, Áprily Lajosról és természetesen mindazokról, akikhez bontakozó írói-költői pályája kezdetétől eszmei, poétikai, pályatársi, baráti kötelék fűzte. Afféle életrajznak is beillenek ezek a sorrendben előbb a Kortársban, majd a Magyar Rádió irodalmi műsoraiban közreadott párbeszédesszé-émlékezések. Nyomon követhetjük olasz és francia tanulmányútjain, olvashatunk az ötvenes évek fullasztó légköréről, majd a későbbi időszakokról, melyekről szólva szenvedéllyel vall tanári, pedagógusi elhivatottságáról is. Az első rész utolsó interjújában az *Író és közélet* címűben Szerdahelyi István kérdezi a költőnőt.

A második rész a *Költők, versek* címéhez híven terjedelmesebb munkákat tartalmaz, melyekben Kosztolányi Dezső, Dsida Jenő, Áprily Lajos, Jékely Zoltán, József Attila és Pilinszky János költészetét, illetve egy-egy versét vizsgálja a szerző.

A harmadik rész filmek és televíziós alkotások Nemes Nagy Ágnes-i panorámája: a *Sivatagi show* vagy a *Kórház a város szélén* sorozat esszéisztikus elemzése ugyanúgy helyt kap benne, mint Babits Mihály *Laodameia* című drámája televíziós változatának vagy Kurosawa Akira filmjeinek finom, érzékeny közelítése, átvilágítása.

A negyedik, *Irodalmi szénaboglya* című részben olvashatjuk a csevegőbb hangvételű, rövidebb írásokat, amelyekben a tőle megszokott közvetlen hangvételen, ám mindig metsző pontossággal és kellő megfontoltsággal beszél Nemes Nagy Ágnes mindennapjaink gyötrő vagy fölemelő dolgairól.

E. Sz. E.

Nemeskürty István: A kőszívű ember unokái.

A kiegyezés utáni első nemzedék, 1867–1896. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 187 l.

Egy negyedszázad történelmén, irodalmi és társadalmi eseményein való töprengéseit osztja meg velünk e meghatározhatatlan műfajú, elemző tanulmányt, korabeli szövegközlést, merész képzettársításokat, oldott stílusban előadott epizódokat, miniportrékat, nevezetes események ismertetését tartalmazó könyv szerzője. Mint minden eddigi könyvében, most is számos meglepetéssel, filológiai felfedezéssel, eredeti értékeléssel, nagyvonalú összefüggés-kereséssel kelti fel érdeklődésünket Nemeskürty István. A kiegyezés nemzedékének működéséről, tetteiről keveset tud a közvélemény, az iskolai oktatásban sem sok szó esik ezekről az évtizedekről, holott későbbi történelmünk alakulásában meghatározóak voltak. A cím Jókai Mórra utal, aki e korszakban – összesen harminc évig – Pest városának képviselője volt, s a felidézett regényben a 48-as nemzedéknek állított emléket. Az ő fiaikat pedig ez a kötet helyezi az őket megillető történelmi megvilágításba. Emlékük megbecsülésére szólít. Az ismeretlenség homályából felkutatja azokat az elődöket, akiknek érdemeiről eddig oly keveset tudtunk, vagy téves képzeteket társítottunk nemzedékükhöz. Olvashatunk itt nemcsak neves, kiemelkedő hírlapírókról, színműirókról, színészekről, feltalálókról, ügyvédekről, hanem jeles államférfiakról, az ország polgárosodásáért sokat tett miniszterekről, szakemberekről, egyetemi tanárokról. Tetteik és tulajdonságaik alapján valamennyiüket élővé, rokonszenvenné varázsolják Nemeskürty István saját kutatásain alapuló, tárgyilagos és egyben szépírói eszközökkel is jellemző szavai. A közéleti, politikai és kulturális élet keresztmetszetét úgy adja meg, hogy a korabeli európai háttérrel is mögé rajzolja, és a ma is tanulságos tényekre, könyvekre, összefüggésekre is felhívja a figyelmet. Különösen érdekes a nevezetes tiszaszlári per tömör összefoglalása, s annak bemutatása, hogyan sikerült a század végén még száműzni a közéletből az antiszemitizmust. A történelmi eszmefuttatás a magyar polgári fejlődés számos fontos mozzanatát tudatosítja a mai olvasóban. Politikai könyvek fordításáról, jelentős hírlapi vitákról, magvas önálló tanulmányokról tudósít, a róluk elszórtan megjelent információkat jól követhető logikai szálla fűzve igen sokat tesz történelmi ismereteink, történelmi tudatunk formálásáért, történelemszemléletünk tágitásáért. A képviselői eredményeken, a társadalomtudósok fáradozásain túl a legtöbb szó a kor művészeiről, íróiról, költőiről esik, s a századvég áttekinthetetlenül gazdag és burjánzó színházi életéről is megerősíti a kevéssé emlegetett tényt: enélkül nem terjedt volna el oly gyorsan és általánosan a magyar nyelv, mint ahogyan ezekben az évtizedekben elterjedt. A fejlődő könyvkiadásról, könyvkultúráról és a képzőművészetről sem titkolt büszkeséggel állapítja meg a szerző: sikerült a korabeli világszínvonalat elérni. (S a mai lexikonokból mégis hiányzik a Pallas Nagy Lexikonát kiadó jeles nyomdatulajdonos, Gerő Lajos neve.) Közöl egy érdekes leírást Wohl Jankától (*Egy magánkihallgatás XIII. Leó pápánál*), s ennek kapcsán érdekes következtetést von le néhány, mára elfeledett magyar nő közéleti szereplésére vonatkozóan. Megállapítja, hogy 1890-re kialakult Magyarországon egy demokratikus magyar közvélemény, működik egy kulturális közvélemény, s még igen sokan hajlandók áldozatvállalásra a hazáért. A szabadelvű

magyar politikai korszak nagy tetteiről – a felekezeti rendezésről és a polgári házasság törvénybe iktatásáról – szóló részek után a könyv utolsó fejezete a korszellem megváltozásáról, a magyar politika átalakulásáról, s egy olyan nemzedék fellépéséről szól, amely már egy minden lakójának egyenlő feltételekkel otthont adó hazáélményét is feladta.

A kötet végén Nemeskürty István szubjektív vallomását olvashatjuk arról, hogy miért vizsgálta éppen ezt a negyedszázadot. Az a véleménye ugyanis, hogy a huszadik századi Magyarország sorsa ekkor dőlt el, s ezt meggyőzően bizonyítja is. Emléket állított a hazájukat a huszadik századba átsegíteni vágyó, értelmes, művelt emberséges, szabadelvű állampolgártípusoknak, "a kőszívű ember unokáinak". A kötetet hasznos névmutató egészíti ki.

R. Takács Olga

Németh G. Béla: *Babits, a szabadító.*

Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 178 l.

A tudós akadémikus, irodalomtörténész 1970–1985 között született, már korábban megjelentetett Babits Mihállyal foglalkozó írásait gyűjtötte egybe a Tankönyvkiadó; elsősorban az irodalom iránt komolyan érdeklődő gimnazisták okulására. A praktikus célon túl is rendkívül jó dolog így, egymás mellett olvasni ezeket az írásokat, melyekben a szerző a szívéhez közel álló, irodalomfelfogására erősen ható klasszikusunkról vall.

A kötet gerincét műelemzések alkotják. Babits két legmélyebben önéletrajzi prózájában a szerepjátszás és vallomásosság arányait vizsgálja. A *Tímár Virgil fia* című kisregényben azt a folyamatot láttatja velünk, "amint a lélek testetlen, nemiség nélküli, időtlen, sem életet, se halált nem nemző szerelme a szellem iránt testiséggel, nemiséggel, életet és halált nemző időbeliséggel telik el". A *Halálfiat* egy olyan szociológiai, mentalitás-kritikai mélyelemzésnek mutatja be, melyben az író a magyar középosztálynak a nagy összeomlást követő válságával kíván szembenézni. A négy verselemzés az életmű más-más szakaszának kulcsfontosságú szövegeit veszi célba. A kevésbé közismert *Cigánydal* a fogarasi "száműzetés" szellemi magányában tépelődő, érett, de még fiatal költő sorskeresésének dokumentuma. A *Mint különös hírmondó* az utolsó, nagy lírai korszak gazdag utalásrétgű, bölcséleti mélységű, programadó költeménye. Az *Ősz és tavasz között* goethei ihletésű, példázatos vallomás egy szélsőséges élethelyzetről, a meghalás jelentőségével való szembenézésről. A *Balázsolásról* írott tanulmány az egyéni szenvedés költői megjelenítésének jogosságát hangsúlyozza, és a szöveg alapján Babits romantikához fűződő ellentmondásos viszonyát elemzi.

A műelemzésekben intonált gondolkodástörténeti felismeréseket a kötet nagy, filozófiai alapozottságú tanulmánya foglalja egységbe, amely Babits világképét és irodalomfelfogását az *Európai irodalom története* kapcsán rekonstruálja. Eredendően konzervatív (tehát értékmegőrző) liberális világképének három elemét tartja fontosnak kiemelni: első a platóni és szent ágostoni ihletettséggű katolicizmus, második

műveltségének alapvetően pozitivistikus karaktere, harmadik a Bergson, és főleg Nietzsche és Schopenhauer nevével fémjelzett vitalista filozófiák hatása. A hazai hagyományból elsősorban Arany, Péterfy, Kemény és Kölcsey eszmevilága a meghatározó. Németh G. Béla felfogásában Babits Mihály olyan alkotó, aki új beszédmódot teremtett meg a magyar irodalomban. Aki visszamenő érvénnyel mutatott rá egy rejtetten létező hagyományra, és aki szükségét érezte, hogy fordítói, tanulmányírói munkával fedjen be fájóan üres foltokat irodalmunk térképén. Nem értették kortársai, mivel *másról* beszélt; arról, "amiről az európai literatúra java az emberi értelmet és célt keresve, az emberi értéket és méltóságot védve írt". Egy elavult beszédmód zsákutcájából mutatott kiutat. Babits ilyen értelemben "szabadító".

O. G.

Németh G. Béla: Hosszmetszetek és keresztmetszetek.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 513 l.

A szerző hatvanadik születésnapját volt hivatott köszönteni ez a kiadvány, amely áttekintést nyújt irodalomtörténeti tanulmány- és esszéírói munkásságáról. "Keresztmetszetét" kapjuk tehát egy gazdag tudósi pályafutásnak, s az, hogy a kötetbe rendezett szövegek a tárgyalt szerzők és korszakok kronológiai sorrendjét követik, "hosszmetszetet" jelent: egy teljes (és jelenünk szempontjából tán a legfontosabb) irodalom- és tudatfejlődési korszak áttekintését.

Petőfitől Heideggerig – akár ezt is választhatta volna címül Németh G. Béla. S a jól ismert, néha már klasszikusnak számító tanulmányokat végiglapozva éppen ez hökkent meg bennünket, hogy a tudós személyisége, legyen bár érdeklődési köre mégoly tágas, összefüggést teremt az egymástól látszólag igen távol álló témák és alkotók között. Mert a jelenből, saját történelmi szituációjából kiindulva kérdez: a kérdés teremti meg a homogeneitást.

Németh G. Béla azonban túlságosan is tisztában van az irodalmi, irodalomtörténeti esszé műfaji sajátosságaival ahhoz, hogy kapcsolatokat kreáljon, fiktív összefüggéseket teremtsen. "A tudományok és a művészet közti területen helyezkedik el" ez a szövegtípus; s noha általában az előbbi területen szokás elhelyezni, az utóbbitől kölcsönzött elemei legalább olyan fontosak. Ezt éppen az ilyesfajta gyűjteményes összeállítások példázzák a legfrappánsabban: hiszen az írások keletkezési időpontját néha évtizednyi időtartam választja el egymástól. Nem hiába jegyzi meg a szerző: "tanulmányainkat voltaképp folyvást újra meg újra át kellene dolgoznunk, át kellene írniuk". Ezt követelné az elkerülhetetlen koncepcióváltozás, az ismeretek, információk bővülése. Az olvasót viszont arról győzi meg ez a válogatás, hogy az olyan írások, amelyek keletkezésük idején a szakmai kompetencia és az esztétikai érzékenység nálunk példátlanul magas szintjét képviselték, alig-alig veszítettek jelentőségükből. Sőt, ezek a szövegek mintha még azt is a javukra fordítanák, amit mindközönségesen romlandóság gyanánt tartunk számon. Egyáltalán nem hátrány, ha egy irodalmi tanulmány esetében érezhető az őt szülő időszak levegője, a gondolkodást akadályok elé állító ideológiai és tudományos miliő. Nem kis mértékben

tanulságos ugyanis, ahogyan a kutató (Németh G. Béla kedves szavával élve: "eszmélkedő") szellem legyüri vagy megkerüli ezeket az akadályokat. (Vagy akár beléjük botlik.)

Monográfiászerű munkáiból semmit sem válogatott a kötetbe a szerző. Igaz ugyan, hogy ily módon le kellett mondania néhány, hozzá igen közelálló szerzővel kapcsolatos munkáinak bemutatásáról; ám vállalta ezt a korlátozást (főként Arany Lászlót és Péterfy Jenőt tárgyaló műveiről van szó), hogy önmagukban teljesen megálló dolgozatokat nyújthasson át az olvasónak. Így lesz igazi élmény találkozni azokkal az írókkal-költőkkel, akiknek a neve az ifjabb irodalmár-generációk tudatában (s talán sok nem irodalmár olvasóéban is) szinte magától értetődő módon idézi fel az esszéíró-irodalomtörténész nevét. Ezek: Arany János, akinek az életművét Németh G. Béla jóvoltából látjuk huszadik századi távlatból immár; Babits Mihály költészete és világgépének felderítetlen sajátosságai; a kései Kosztolányi, a kései József Attila (egymással sok szálon összefüggő) költői világgépe és még sorolhatnánk.

Nem szabad megfeledkeznünk azonban az általános irodalomesztétikai-poetológiai kérdéseket taglaló tanulmányokról sem, amelyek oly nagy mértékben járultak hozzá a magyar irodalom elmúlt százötven évének megismeréséhez. Németh G. Béla a formai kérdéseket mindig történeti összefüggéseikben veti fel, s az irodalomtörténeti fejlődésvonalat a formák történeteként mutatja be. Munkásságában talán ez a leginkább példamutató a jövő szakemberei számára.

Angyalosi Gergely

A Nemzeti Színház 150 éve.

Szerkesztette: Kerényi Ferenc. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 371 l.

Ünnepi, reprezentatív kiadvány, egyúttal hasznos színháztörténeti kézikönyv *A Nemzeti Színház 150 éve*. Hányatott sorsú színházunk története – amelyet legjobb színháztörténészeink tollából követhetünk végig a hőskortól a legjelenebb jelenig – foglatatát adja az egész magyar színháztörténetnek is. A kezdetek: A nemzeti romantika színháza (Kerényi Ferenc rendkívül gondolatgazdag és rengeteg kutatási eredményt sűrítő fejezete) nemcsak az intézmény-, hanem a drámatörténetbe is bepillantást enged, felvázolva a romantika stílusfordulatát, s a kor sikeres színjátéktípusait. Mályuszné Császár Edit 1849-től 1873-ig tekinti át a színház történetét, szociológiai vonatkozások mellett a kor vezető színészegyéniségeit és a rendezés problémáit is számbavéve. Az "Aranykor" (1873–1919) monográfusa Székely György; ebben a korszakban történik az első épületcsere, mely ízlésváltozással is párosul. A két háború közti negyedszázad történetének középpontjába a szerző, Magyar Bálint a műsorpolitika, a színházvezetés problémáit állítja, kitérve a személyes vonatkozásokra is. A felszabadulás utáni Nemzeti Színház intézménytörténetét Székely György írta meg, tömören és a lényeges mozzanatokra ügyelve.

A kötetet lapozva a figyelmes olvasó rádöbbenhet, hogy az előtte eltelt száz évben együttvéve sem érte annyi veszteség ezt a színházat, mint 1949-től a nyolcvan-

nas évekig. Nemcsak művészi munkáját korlátozták brutálisan az ötvenes években, nemcsak kitűnő művészeket kényszerítettek távozásra vagy önfeladásra, hanem – s ez már a hatvanas évek jóvátételmentes rombolása – fizikailag is megsemmisítették a színházat, a Blaha Lujza téri épület rombadöntésével. A nyolcvanas években sem született megoldás a méltó, új Nemzeti Színház felépítésére.

A kötet talán legfontosabb része a Nemzeti Színház műsora című fejezet, Gazdag Márta és Molnár Klára munkája. Nélkülözhetetlen adattár a társulati névsor is, szintén a fenti két szerző tollából. Végezetül említsük meg a gazdag és jól összeválogatott képanyagot (Kincses Károly munkája), a fényképek, illusztrációk, korabeli metszetek igényes válogatását, melyek meglevenítik az olvasó számára a hajdani előadásokat, a régi színészek ködbe vesző arcát.

Erdődy Edit

Nyugati magyar tanulmányírók antológiája 1987.

Válogatta és szerkesztette: Borbándi Gyula. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1987. 338 l.

”A nyugati magyar irodalomnak – állapítja meg Borbándi a nyugati magyar esszéírók antológiájának előszavában – legerősebb oldala az értekező próza. Szám szerint is jóval többen írnak esszét, tanulmányt, vallomást, kritikát és publicisztikát, mint verset, elbeszélést, regényt vagy színművet.” Emellett az állítás mellett közismert nevek és remek életművek tanúskodnak; a nyugati magyar társadalom- és művészettudomány igen nagy szellemi értékeket képvisel.

Albert Pál (eredeti nevén Sipos Gyula) irodalmi és színházi kritikus Párizsban, Balla Bálint szociológus, nyugat-berlini egyetemi tanár, Bárczay Gyula református lelkész Svájcban, az Európai Protestáns Szabadegyetem elnöke, Czigány Magda (Czigány Lóránt felesége) művészettörténész, a londoni Imperial College könyvtárának igazgatója, Gallus Sándor őstörténész, ausztráliai tanár, Gosztonyi Péter a Svájci Kelet-európai Könyvtár igazgatója, Gömöri György költő és író, a Cambridge-i egyetemen lengyel nyelvet és irodalmat tanít, Hajnal László Gábor publicista, a Nemzedékek című müncheni folyóirat szerkesztője, Harmat Pál orvos Ausztriában, Illyés Elemér történész, Kemény István szociológus a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales munkatársa, Kende Péter közgazdaságtan- és szociológiával foglalkozik a Francia Országos Kutatási Központ (CNRS) munkatársaként, Kibédi Varga Áron az amsterdami városi egyetemen a francia irodalom tanára, a holland akadémia tagja, Király Béla a New York City University és a Brooklyn College hadtörténeti-professzora, Monoszló Dezső író Bécsben dolgozik, Nagy Károly a Middlesex County College szociológia tanára, Péter László a londoni egyetem kelet-európai intézetének tanára, Sanders Iván a New York-i Columbia Egyetem előadója, Szabó Ferenc a vatikáni rádió magyar műsorának szerkesztője, Szamosi József író és történész, Münchenben közíróként tevékenykedik, Vajay Szabolcs nyugalombavonulása előtt Párizsban az UNESCO munkatársa volt.

Borbándi Gyula mindazonáltal a lehetségesnél szűkebb körből válogatott, nemcsak azért, mert eleve csupán olyanokat vett figyelembe, akik 1987-ben még éltek és dolgoztak, hanem azért is, mert magyarul írott s általánosságban magyar vonatkozású tanulmányokat akart egybegyűjteni.

A könyvben szerepet kap a magyarság etnikai genezise és korai története (Gallus Sándornál), a magyar Szent Korona (Vajay Szabolcsnál), a máriazelli magyar zarándoklatok múltja (Szamosi Józsefnél), az 1944–1945-ös budapesti ostrom (Gosztonyi Péternél), az 1956-os események története (Balla Bálintnál, Király Bélánál), a keresztény tolerancia kérdése (Bárczay Gyulánál), Bibó István munkássága (Kemény Istvánnál), a nyugatra emigrált magyar pszichoanalitikusok tevékenysége (Harmat Pálnál). Kibédi Varga Áron a magyar barokk költészetről, Gömői György József Attiláról, Monoszló Dezső Pilinszky Jánosról, Szabó Ferenc Weöres Sándorról és Juhász Ferencről, Sanders Iván Konrád Györgyről, Albert Pál Mészöly Miklósról és Nadas Péterről közöl találó megállapításokban és elemzésekben gazdag írásokat.

Hadd hivatkozzam három olyan tanulmányra, amelyek soraiban gondolatébresztő szellemi kihívást vélek felfedezni. Péter László, a londoni egyetem kelet-európai intézetének tanára *Miért éppen az Elbánál hasadt szét Európa?* című tanulmánya azokat a mélyebb társadalomtörténeti okokat kutatja, amelyek megakadályozták, illetve megnehezítették azt, hogy a kelet-közép-európai régióban létrejöjjenek egy működőképes demokratikus struktúra intézményei. Az elemzés sok tekintetben egybevág a hazai történetírás újabb megállapításaival, amelyek ugyancsak az önkormányzatok csupán töredékes kifejlődésében és az államhatalom minden spontán társadalmi mozgásra ránehezedő túlsúlyában látják a régió viszonylagos történelmi elmaradottságának magyarázatát. Illyés Elemér *Magyarok Romániában a nyolcvanas években* című írása gazdag tényanyag birtokában rajzol képet a romániai magyarság jelenlegi szociális, politikai és kulturális helyzetéről, illetve nemzetiségi sérelmeiről. Elemzi a román politikai kultúra hagyományait is, így segít megérteni a jelenségek mélyebben rejlő okait. Nagy Károly *A magyarságtudat őrszigetei* című, az 1981-es pécsi Anyanyelvi Konferencián elhangzott előadása azokat az utakat keresi, amelyeken a Magyarországon, a nemzeti kisebbségben és a nyugati szétszóródásban élő magyarság találkozhat egymással, felismerheti egymás értékeit és szót érthet a közös tennivalók érdekében, mindenekeelőtt ama "szellemi haza" felépítésében.

Pomogáts Béla

John Paget: Magyarország és Erdély.

Válogatta, szerkesztette és a tanulmányt írta: Maller Sándor. Fordította: Rakovszky Zsuzsa. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. 347 l.

Reformkori útleíróink közt van egy házaspár: Wesselényi Polixénia, akinek *Olaszthoni és schweizi utazása* 1842-ben jelent meg (új kiadása: 1981), és John Paget, aki *Hungary and Transylvania* címmel 1839-ben adott ki angol nyelvű könyvet a két testvérhazáról, mely néki is hazája lett az írónővel kötött házassága által. Magának

a könyvnek a honosítására most került sor, szemelvényes magyar fordításának megjelenésével. A két útleíró – az erdélyi bárónő és a jó családból való angol férfi – utazás közben, Rómában ismerkedett meg 1835 farsangján, s 1837 őszén lett férj és feleség.

John Paget könyvét számos részlete alapján joggal soroljuk az útleírások közé, valójában több annál: a két ország alapos ismertetése, melyben az úti élmények társadalomrajzzal, politikai fejtegetésekkel váltakoznak, igen szerencsés vegyületben. A szerző, mielőtt átlépte a magyar határt, csak előítéletekkel teli, riasztó híreszteléseket hallott az országról s elmaradott állapotairól; könyve írásakor éppen az volt a célja, hogy e mendemondákat megcáfolva hiteles képet adjon új hazájáról, mindenekelőtt a külföldi olvasóknak.

Nyugatról érkezvén, először Pozsonyt pillantotta meg, s itt – 1835-ben – mindjárt belecsöppent az országgyűlésbe, megismerkedett az ellenzék férfijaival, magáévá tette liberális elveiket, s könyvében ezek szószólója lett, akár Széchenyi *Hitelét* ismertette, akár a robot kártékony hatását vagy a székelység nehéz helyzetét.

John Paget kitűnő és hatásos könyvet írt; a nagyvilág közönsége négy angliai, két amerikai és két német nyelvű kiadásából ismerhette meg elfogulatlan véleményét arról az országról, melynek addig a hírért is alig hallotta. A reformkor egyik leghasznosabb könyvét ez a magyar hazafivá lett angol férfi írta.

L. S.

Pálffy István: George Bernard Shaw Magyarországon (1904–1956).

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 216 l. (Modern Filológiai Füzetek 40.)

A szerző Shaw magyarországi pályafutásának félévszázados színpadi történetét tekinti át attól az időtől kezdve, amikor neve először jelent meg a magyar színpadon, addig az időpontig, mikor "klasszikusként elfoglalta helyét a magyar kultúrában". A kötet több a Shaw-fogadtatás történeténél, kirajzolódik benne a magyar színházi világ, a hazai kritika ötven esztendejének krónikája is.

Shaw befogadásának első korszaka, mint a szerző gazdag forrásanyagra támaszkodva bizonyítja, egybeesik a hazai realista színpadi törekvésekkel, a színházművészet megújulásának, a Thália Társaság és más progresszív színházi koncepciók megjelenésének korszakával. A Shaw-művek minden egyes bemutatója nem pusztán színpadi siker vagy bukás, hanem a konzervatív és progresszív-liberális kritika összecsapása, és a körülöttük folyt vitában olyan tekintélyes magyar írók hallatták hangjukat, mint például Ady Endre, Kosztolányi Dezső vagy Karinthy Frigyes, filozófiai-esztétikai szempontból Halasi Andor és Lukács György elemezték, kultuszát mint fordító és rendező Hevesi Sándor teljesítette ki. Ez első korszak színikritikája elsősorban a művekre irányult, azokat elemezte, mintha a színpadi teljesítmény másodlagos lett volna.

A két világháború közötti időszakban a színikritika a színpadi erényeket és fogyatékoságokat, a színészi teljesítményt állította előtérbe, és kisebb figyelmet fordított a műre mint drámai alkotásra. A Shaw-értelmezések jobban polarizálódtak,

és Hevesi mellett éppen a baloldali rendezők, mint Hont Ferenc vagy Horváth Árpád voltak azok, akik Shaw és a munkásosztály együvé tartozását igyekeztek kifejezni.

A kötet befejező fejezeteiben a szerző Shaw befogadásának újabb fordulóit tekinti át: az aktualitás keresésétől azon a felfogáson át, amely kevesellte az író baloldaliságát, kifogásolta színpadi alakjainak némely polgári romantikus vonását, nem tartotta elegendőnek egyes művei mához szóló ideológiai mondanivalóját, egészen a drámairás klasszikusának rangjára emelkedésig, akinek maradandóságát, a klasszikusok között kiérdemelt helyét a születésének centenáriuma – 1956 – óta eltelt negyedszázad kétségbevonhatatlanul igazolta.

K. J.

Páll Árpád: Színházi világtájak.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1987. 273 l.

A szerző több évtizedes színikritikusi és elméleti munkásságát tágas világirodalmi és világszínházi tájékozottság, nagy gyakorlati tapasztalat, logikus elemzés és szerény előadásmód jellemzi, aminek a jelen kötet tanúsága szerint is kettős jelentősége van: részint az, hogy olvasóinak szűkebb körében, az erdélyi magyar kultúrában úgy tájékoztat a világszínház irányzatairól és nagy alakjainak rendezéseiről, hogy ezzel hozzásegíti az olvasót (elméleti, főként az avantgárd színház változataival foglalkozó írásai által is) saját színházi kultúrájának elmélyítéséhez, nézői gyakorlatának tudatosabbá tételéhez – részint pedig az, hogy mivel írásainak másik csoportja a romániai (román és magyar) színházak évtizedeiből hozza példaanyagát, a sok adatszerűségből az elmúlt évtizedek erdélyi magyar színháztörténetének is számos részlete kirajzolódik. Páll Árpád könyve első fejezetében (*Színháztörténeti és esztétikai adalékok*) már ezt a kettősséget reprezentálja: képet ad a romániai színházi tapasztalatoknak és az európai művészeti törekvéseknek az elmúlt két évtizedben történt találkozásairól, Sztanyiszlavszkij, Brecht elméletének hatásait a rendezési kultúrára főként a kolozsvári, szatmári, marosvásárhelyi és más magyar színházak 50-es évekbeli működésének konkrét darabjain mérve le. Miközben a korszak világirodalmi bemutatásáról szól, hangsúlyozza, hogy a kortárs erdélyi magyar művek bemutatását a magyar színházak elsődleges feladatának tekinti. Fontos vázlatban rögzíti a marosvásárhelyi egykori Székely Színháznak az ötvenes évek második felétől tapasztalható felívelése állomásait (*Sirály, Úri muri, Kispolgárok, Elvesztett levél* stb.), jellemezve a nagy rendezők: Tompa Miklós, Delly Ferenc, Kovács György és Szabó Ernő működését, s megállapítva a kezdeti korszakról, hogy szemben az 50-es évek végétől máig tartó időkkal, az akkori vásárhelyi magyar színjátszást határozott koncepció, tudatosság és a szintársulat átütő igényessége jellemezte. Hasonlóképpen dokumentatív jelentőségű a temesvári magyar színjátszás történetét felidéző írás, mely 1953-tól máig jelzi az ottani művészi tendenciákat; a kötet tartalmazza az Utunk 1979-es színházi vitájához írott állásfoglalást, az 1980-as kolozsvári drámai-rodalmi szimpozion eseményeiről és az ugyancsak 80-ban lezajlott sepsiszentgyörgyi

nemzetiségi színházi kollokviumról való beszámolót is. Miközben Páll az általa nyomtatott kötetettől (1964–1987) majd minden fontosabb színiévadának jelentős vállalkozásáról beszámol (Dürrenmatt, Ionesco, Saroyan, Miller, O'Neill, Williams stb.), ismerteti Gerold Lászlónak az újvidéki Harag-rendezésekről írott munkáját (Harag Csehov *Három nővérét*, a *Cseresznyés kertet* és a *Ványa bácsit* rendezte Újvidéken), elméleti írásaiban pedig az avantgárd színház változatait értelmezi. Kötete második nagy fejezetének (*Hagyományos és nemhagyományos színház*) végén az erdélyi magyar színpadi művek egy vonulatának, az előadások gyakorlati tapasztalatainak általánosítását adja: Tamásinak elsősorban lírai játékaikról (*Énekes madár*, *Tündöklő Jeromos*, *Ördögölő Józsiás*, *Vitéz lélek*, *Csalóka szívárvány*, *Hullámzó völgy*, *Boldog nyárfalevél*) szól, és Sütőnek is a könnyedebb hangvételű műveit (*Mezítülbás menyasszony*, *Tékozló szerelem*, *Félrejáró Salamon*, *Pompás Gedeon*, *Vidám sirató egy bolyongó porszemért*) idézi, utalva a *Csillag a máglyán* és az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* gondolati kapcsolódásaira is. A kötet végén Harag Györgynek, a 45 utáni erdélyi magyar rendezők azóta elhunyt legnagyobbjának pályáját foglalja össze Csehov-, Nagy István-, Shakespeare-, Sütő-, Vörösmarty- és Móricz-rendezéseinek tükrében. Páll Árpád gyűjteménye mindezek okán hasznos színházi kézikönyv és adatgazdag részlet-színháztörténet egyszerre.

Csapody Miklós

Pályatársak Simon Istvánról.

Válogatta és szerkesztette Rádics József. Veszprém Megyei Tanács–Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 1986. 322 l. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 13.)

A Simon István emlékének szentelt kötetbe Rádics József 1953–1986 között keletkezett írásokat (interjúkat, verseket, vers- és kötetelemzéseket, leveleket, visszaemlékezéseket, nekrológokat stb.) válogatott be.

Elsőként Bertha Bulcsu *Simon István műhelyében* című, 1972-ben készült interjújával találkozhatunk, majd a pályatársak, költő- és íróbarátok (Juhász Ferenc, Nagy László, Takáts Gyula, Váci Mihály, Csorba Győző, Illyés Gyula, Németh László) mellett kritikusok, irodalomtörténészek (Szauder József, Bodnár György, Rónay György, B. Nagy László, Kovács Sándor Iván, Kiss Ferenc, Domokos Mátyás, Németh G. Béla stb.) írásait olvashatjuk.

A vers- és verseskötet-elemzések, méltatások zöme a 60-as, 70-es években készült, s ez azt is jelzi, hogy Simon István költészete az utóbbi időben kiszorult az érdeklődésből, bár az írások mindegyike főhajtás költői és emberi tisztessége előtt.

A költő előtti tisztelgés gyűjteményét Tóth Dezsőnek a bazsi emlékház avatásán elmondott beszéde zárja.

Ny. J.

Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulóján.

Szerkesztette Lukács László S. J. és Szabó Ferenc S. J. Róma, 1987. 493 l.

A kötet Pázmány halálának 350. évfordulójára jelent meg, Lukács László és Szabó Ferenc szerkesztő és szervező munkájának eredményeképp.

Őry Miklós (1909–1984) Pázmány életének avatott kutatójaként elemzi a cenzúra-ügy háttérét, megismertette az olvasót a grazi egyetemmel, a teológiai kurzusokkal. Első ízben teszi közzé annak a vitának a dokumentumait, amelyet Pázmány a kegyelemről és a szabadságról folytatott.

Szabó Ferenc tanulmánya mindenekelőtt Őry dokumentációjára támaszkodva vizsgálja Pázmány *De fide* című értekezését, különös tekintettel a hit és a kegyelem viszonyára. A szerző Pázmány teológiájának viszonylagos eredetisége mellett érvel.

Pázmány életének egy viszontagságos szakaszát (1610–1616) ismerteti Lukács László. A felvetett kérdések legérdekesebbike: vajon Pázmány érsekként is jezsuita maradt? Dokumentumokkal bizonyítja, hogy a válasz egyértelmű igen.

A grazi korszak polemikus írásairól szól Bitskey István írása, amely ily módon szorosan kapcsolódik az Őry Miklós és Szabó Ferenc kifejtette témához.

Pázmány érseki működését mutatja be Szántó Konrád. Ismerteti Magyarország primásának szinódusi aktáit, az egyházmegyék igazgatását.

Mészáros István a katolikus egyházi oktatást újrászervező Pázmány portréját rajzolja meg; ezenközben új adatokkal szolgál a korabeli falusi iskolákról. Fricsy Ádám kiegészíti Mészáros munkáját: ő a hódoltsági területek katolikus iskoláit mutatja be.

Gyurás István és Herner János eddig ismeretlen dokumentumokat ad közre. Hargittay Emil Pázmány politikai nézeteit ismerteti, azokat az elveket, amelyek a realpolitikust vezérelték.

A kötetet Polgár Lászlónak, a római Jezsuita Történeti Intézet munkatársának teljességre törekvő Pázmány-bibliográfiája zárja.

K. P.

Pázmány Péter prédikációi.

Válogatta és a szöveget gondozta Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 397 l.

”Megjelent Pázmány Péter halálának 350. évfordulójára” – hirdeti a prédikációs kötetet körülölelő szürke papírszalag, mely láttán csendben feltolul a kérdés: jelen van-e még köztünk az ”esztergomi érsek” legendás alakja, int-e felemelt szellem-ujja, vagy, miként a negyedfél százada porladó test, holt anyag immár a *mű* is?

A kérdésre a *Tizenhét hattyük* pazar nyelvi leleménye a válasz: s a Csokonai Lili–Esterházy Péter-mű valószínűleg egy jéghegy kiemelkedő csúcsa: a nyugatosok nagy nemzedéke után a jelenkori magyar irodalom hagyományainkon nevelkedett kiválóságai őrzik, ápolják, közvetítik a ”magyar próza atyja” nyelvét és szellemiségét.

S ha nem a kortárs közvetítők hangerősítőin, hogyan szól hozzánk, mit üzen napjainknak maga Pázmány? Mert az óvó-intő ujj, az érces hang, a könyörtelen logika, a naturalistán tobzódó, ám mégis képes nyelv máig ott lebeg nemzeti irodalmunk felett, mint ahogy az ő művei felett lebeg – Kosztolányi szavaival – "az örökévalóság lehellete".

A vasárnapi prédikációk rövid egy órába sűrített oktató-feddő, morális jobbító szándékú írások Pázmány művészetének, illetve szónoki képességeinek, pedagógusi elszántságának és célkitűzéseinek jellegzetes foglatatát adják Tarnóc Márton értő és körültekintő válogatásában. Dörgedelmei az állandóság és örökévalóság érzetét keltik, minélfogva ma is időszerűek, mert örök emberi gyarlóságokat, így a mi időnkben is lépten-nyomon előbukkanó hibákat tűz hatalmas szenvedéllyel tollhegyre. Óriási példatárral, tobzódva az elrettentő rémségek naturalisztikusan részletező megjelenítésében, irtózáttal szól a részegségnek veszedelmes undokságáru, a buja fajtalanságnak veszedelmességéru, a fősვნყსყგ gonoszságáru, a gyilkosságáru és haragra, a zabolázatlan nyelvnek vétkeirű. Ugyanakkor a katolikus tanok jegyében, a fennálló társadalmi rend változatlanságának biztosítása érdekében oktatja kortársait és hallgatóit az isteni szeretetre, az urak és szolgák tisztire, a bűnnek rűtságára és veszedelmére. S példát mutat a keresztyén fiú- és leánynevelési elvekre. Jól tudja, nem elég megmutatni, "micsoda jó, micsoda gonosz". "Erős okokkal" próbálja a követendő út helyességérű, hasznosságáru és szükségességérű *meggyűzni* hallgatóját. E meggyűzés érdekében veti be óriási stilisztikai fegyvertárának, lenyűgűzően hatalmas műveltségének minden elemét. Kedvelt gondolatpárhuzamai és ellentétpárijai, súlyos ismétlései, veretes, ám hétkűznapien egyszerű nyelve, gazdag hasonlatai és találó metaforái, kérdűshalmazai és felsorolászuhatajai az elvontat, bonyolultat is áttetszűvé, viláგossá tudták tenni. Érvelésének legfűbb ereje a bennűk felhalmozott *kűzűs bűlcsessűgben* rejlik. Rendkűvűli olvasottságának hatalmas példatárát mozgűsítja a meggyűzés végett: a szentírástűl az egyházatyák tanításain át a törtűnelem tanulságáig. Nem titkolván, hogy még a pogány bűlcsűk – az ókűri tudűsűk – tanításáibűl is átveszi, amit célja elérésűhez jűnak és alkalmasnak tart. E sok tekintűly biztosította a hallgatók elűtt az elmondott keműny feddűcek jűgűsságát, igazságtartalmát.

Prűzűja festűisűge és zeneisűge műltán társult stilisztikai eszkűzeihez, noha tűbbszűr is hangsűlyozta, hogy szándűka nem a "fűlgyűnyűrkűdtűtű" esztűtikai örűmszerzűs, hanem a "leki épűlet", a lelki haszűnszerzűs. A már szinte szállűigűvé nemesűlt kijelentűsűvel jellemezhetű leginkább célkitűzűse: nem a hűmes szűk, hanem az erűs valűsáგok figyelmezűtű elűsorolásával próbál hatni "erkűlcsűnk igyűngetűse, akaratumk gerjeszűtűse, a jűsáგok és vétkek ismerűse" érdekében.

Petőfi-adattár I-II.

Gyűjtötte, sajtó alá rendezte az I. kötetet: Kiss József, a II. kötetet: Oltványi Ambrus. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 440 l., 10 t.; 170 l., 10 t. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 11–12.)

A Petőfi-filológia alapműveinek száma ismét bővült. A kritikai kiadás kötetei és a Petőfi-szótár után megjelent Endrődi Sándor könyvének, a *Petőfi napjai a magyar irodalomban* című kötetnek a kiegészítése, a Petőfi-adattár. Endrődi – lehetőségeihez képest – lelkiismeretesen végigbúvárolta a költő életében megjelent, reá vonatkozó sajtóközleményeket, s kötete a recepciótörténet, sajtótörténet, irodalom-szociológia stb. számára elsőrangú forrás, nem említve természetesen a Petőfi-kutatást. De már Horváth János kifogásolta a megfelelő mutatórendszer hiányát, amit aztán az 1972-es új, reprint kiadás, melyet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gondozott, nemcsak pótolta, hanem az eredeti közlés tévedéseit, hiányait is korrigálta. Ezt a munkát Kiss József végezte. Ugyancsak Kiss József munkája az *Adattár* első kötete, mely nemcsak kiegészítése, hanem a gyűjtőkört tekintve némiképp bővítése is az Endrődi-féle kiadványnak, ugyanis az egykorú sajtóközleményeken kívül az egyéb nyomtatott forrásokat (pl. a megzenésített versek kottakiadásait) is figyelembe vette. A másik jelentős különbség, mely az *Adattárat* az Endrődi-kötettől megkülönbözteti, az az idegen nyelvű, elsősorban a német sajtó közleményeinek feldolgozása. Ha nemcsak a hazai német nyelvű lapokra (melyek száma akkoriban nem volt csekély), hanem az európai nyilvánosság felé közvetítő németországi lapokra is gondolunk (melyek viszont a hazai német sajtó információit használták fel elsősorban), akkor ennek jelentőségét aligha lehet túlbecsülnünk. Hiszen Petőfi a német nyelvű fordítások révén (Turóczi-Trostler József kifejezését használva) lépett be a világirodalomba. S ennek recepció dokumentumai nem elhanyagolhatók. Kár, hogy a magyarországi szerb, horvát, szlovák és román sajtó közlései – bármily csekély mennyiség lenne is – hiányzanak. Ami azonban az *Adattárat* – a kötet minőségét tekintve lényegesen megkülönbözteti Endrődi kötetétől, az a jegyzetapparátus. A sokszor nehezen megközelíthető forrásokra vonatkozó, szinte minden lényeges ismeret megbízható egybegyűjtése, illetve feldolgozása rendkívüli teljesítmény.

A másik kötet Oltványi Ambrus munkája, mely a Petőfire vonatkozó egykorú levelek és naplórészletek gyűjteménye. Ezek kisebb része itt jelent meg először. Valószínű, hogy újabb levéltári kutatások révén ez az anyag még bővülni fog. De nagyon fontos kezdemény ez, hiszen a Petőfi iránti ellenszenvet, fenntartásokat az ilyen közvetlenebb megnyilvánulásokban hitelesebben és leplezetlenebbül mutatkoznak meg. Ezt a kötetet is megfelelő jegyzetapparátus kíséri, továbbá mindkét kötethez külön személy- és helynévmutató tartozik, és természetesen a szövegekben szereplő Petőfi-művek mutatója is.

Szabó G. Zoltán

Petőfi Sándor: Útirajzok.

Az utószót írta Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. 74 l.

Petőfi Sándor 1845-ös felvidéki utazását örököltette meg az *Úti jegyzetekben*, ami először az *Életképekben* jelent meg 1845 júliusában, folytatásokban. Útirajza nemcsak abban különbözik a reformkorban korábban született előzményeitől, hogy "a költő országon belüli körútjáról számol be, hanem abban is, hogy meglehetősen szubjektív, nem annyira a választott tárgyról szól, mint inkább magáról a szerzőről". A vallomásos prózának, az élmények "naprakész" irodalmi feldolgozásának megfelelő fiktív levélformában folytatódik Petőfi útirajzainak sorozata 1847-ben, amikor erdélyi és felvidéki utazásairól, valamint Szendrey Júliához fűződő szerelme kibontakozásáról, viszontagságairól és beteljesüléséről számol be a Kerényi Frigyeshez írott *Úti levelekben*.

Az Útirajzok együttes kiadásához készült utószavában Steinert Ágota a művek keletkezési körülményeiről ad rövid történeti áttekintést, illetve a korabeli kritika véleményét ismerteti.

A kötetet 16, az útirajzok helyszíneiről készült XIX. századi metszet és litográfia reprodukciója illusztrálja.

Sarankó Márta

Pomogáts Béla: Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 267 l. (Gyorsuló idő)

Kántor Lajos és Láng Gusztáv 1973-ban megjelent, az erdélyi magyar irodalom történetét 1970-ig összefoglaló könyve óta (*Romániai magyar irodalom 1944–1970. 2. kiad. Kriterion, Bukarest, 1973.*) a hazai olvasóközönségnek nélkülöznie kellett egy olyan kis terjedelmű kézikönyvet, amely az előbbinek szerves folytatása (tehát módszertanilag azonos módon, de időben továbblépve veszi számba az irodalmi termést), kiegészítő információkat is tartalmaz, továbbá szemléletben más. A Magvető Kiadó Gyorsuló idő sorozata megfelelő fórumnak bizonyult egy ilyen típusú összefoglalás közreadására, melynek megírására Pomogáts Béla vállalkozott.

A felsőoktatásban is kiválóan használható könyv bevezetésében a szerző az erdélyi magyar irodalom definícióját adja a Kányádi Sándortól megfogalmazott (1967) formából kiindulva. Eszerint ez az irodalom hármasság meghatározottságú: az egyetemes magyar kultúra körében erdélyi szellemiséggel él a romániai hétköznapokban.

A kisebbségi létben eltelt hat és fél évtized irodalmának erdélyi történeti hagyományaira vetett pillantás után Pomogáts Béla a transzilvanizmus gyökereiről írt számos alapvető tanulmányának összegzését végzi el, középpontba Kós Károlynak a ma is aktuális a *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához!* című írását helyezve mint programadó írást. A könyv tényleges témáját – az 1965–1980 közötti irodalom történetét – egy, a historia litterariát, az erdélyi magyar historiográfiát, szociográfiai és útleíró irodalmat egy-egy fejezetben (*Nemzetiségi önismeret, Magunk*

keresése) ismertető keretben részletezi Pomogáts Béla. Miután ezek monografikusan összefoglaló ismertetése eddig nem készült el, e fejezetek értéke több, mint csupán az irodalmi élet művelődéstörténeti környezetének felvázolása.

Az a szándék, hogy módszerében is folytassa a Kántor-Láng irodalomtörténetet, a műfajok szerinti felosztást eleve meghatározta. E keretben a tárgyalt időszak három alkotó generációját különíti el a szerző: az idős alkotók, a derékhad írói és a három Forrás-nemzedék.

Monok István

Pomogáts Béla: Költészet és népiesség.

Tanulmányok. Békéscsaba, 1987. 71 l. (Új Aurora füzetek)

Pomogáts Béla 1981-ben már vaskos monográfiával jelentkezett *A tárgyias költészettől a mitologizmusig* (A népi líra irányzatai a két világháború között) címmel. Úgy tűnik, a *Költészet és népiességben* megjelent három tanulmány elválaszthatatlan az említett munkától. *Az életképtől a balladáig* az irányzat poétikáját jellemzi. Elhelyezi a "népi lírát" a kor költészetében, foglalkozik előzményeivel, kibontakozásával. A nevezetesebb alkotó egyéniségek közül Erdélyi Józsefet és Sinka Istvánt emeli ki, s ezzel két költői modell leírására vállalkozik. Erdélyi az ábrázoló-leíró tárgyiaságra, Sinka a mitologizmusra példa. Egyébként mindketten a népi lírai irány "naiv" változatát képviselik. (A másik az Illyés, Gulyás Pál nevével jelzett "tudós" poétika.)

Népiesség és népiesség az erdélyi magyar költészetben 1945 előtt címmel előbb az erdélyi és a népi gondolat összefonódását, majd a "második erdélyi nemzedék" (Kiss Jenő, Szabédi László, Horváth István) új tájékozódását elemzi. Pomogáts másik tanulmánya az 1945 utáni romániai magyar lírában kutatja az irányzat továbbélését. Például Kányádi Sándor vagy a második Forrás-nemzedék történelmi felelősségtudatában és közösségi hűségében.

Olasz Sándor

Póth István: Stazama prijateljstva.

Članci i studije. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 272 l.

A szerb–magyar, horvát–magyar kapcsolattörténeti kutatásairól ismert Póth István jól tette, hogy összegyűjtötte terjedelmesebb és adatközlés jellegű dolgozatait. Minthogy ezek az írások kis példányszámú tudományos folyóiratokban és kiadványokban jelentek meg, így most könnyebben hozzáférhetőek az érdeklődők számára. Fontosak mindazok az adatok, amelyek megvilágítják számunkra a hajdan egy államközösségben élt népek irodalmainak találkozásait. Így érdekessé lesz, mit és hányszor adtak elő szerb színpadon Tóth Edétől, Szigligeti Edétől és Csiky Gergelytől, a magyar politikai és irodalmi élet mely jelenségeire reagált fordítóként, szer-

kesztőként, bökversek szerzőjeként Jovan Jovanović Zmaj; miképpen fogadta a magyar irodalom a szerbhorvát népköltészetet; és mely szerb színművek találták meg az utat a magyar színpadra. Jó áttekintést kapunk arról, hogy kik és mit írtak Ivo Andrićról a magyar sajtóban. Tudománytörténetileg fontos a magyar jugoszlavisztika fejlődésének vázlata. Sajtótörténetileg és kapcsolattörténetileg egyaránt izgalmas téma az I. világháború alatt a megszállt Belgrádban megjelenő lap, a Belgrádi Hírek szépirodalmi anyaga, amelyben igen sok szerb és horvát költő verse látott napvilágot magyar fordításban.

Fried István

Próbaút. Antológia.

Szerkesztette Balla Kálmán és Grendel Lajos. Madách Könyv- és Lapkiadó, Pozsony/Bratislava, 1986. 234 l. (Főnix füzetek 12.)

Az elsősorban a pozsonyi Irodalmi Szemle Holnap rovatában megjelent anyagból válogató antológia szerzői fiatal, szlovákiai magyar költők és prózaírók. Az 1949–1966 között született tizenegy pályakezdő művész mindegyikének máris megkülönböztethető írói arcéle, sajátos esztétikai és stílusbeli felfogása, valamint egyéni gondolatvilága, körülírható világképe van. A feltehetően hasonló indíttatás, a kisebbségi létformától meghatározott közös élményvilágon túl kevés közös vonást találunk az antológiába felvett szerzők között, bizonyítván a szlovákiai magyar irodalom gondolati és formai sokszínűségét, gazdagságát.

Az itt olvasható szövegek meggyőznek arról, hogy tehetséges, önálló kötetre érett alkotókkal van dolgunk. Csepécz Szilvia, Farnbauer Gábor, Fellingner Károly, Hiznyai Zoltán, Hodossy Gyula, Juhász József és Ravasz József versekkel, Hogy György és Szentandrás Tibor elbeszélésekkel, Talamon Alfonz prózával, az időközben Magyarországra települt Krausz Tivadar verses és prózai szövegekkel szerepel a kötetben.

O. G.

Radó György: Madách Imre. (Életrajzi krónika.)

Balassi Bálint Megyei Könyvtár, Salgótarján, 1987. 414 l., 24 t.

A maga műfajában – legalább a honi filológiában – egyedülálló vállalkozás Radó György életrajzi krónikája Madách Imréről, akinek teljes életpályájára óhatatlanul is hatalmas súllyal, mindent elhomályosítva nehezedik legfőbb műve, *Az ember tragédiája*. Effajta kronologikus feldolgozását költői-írói életműnek a hazai gyakorlat még nem ismeri, így Radó György kezdetként nem vállalkozhatott többre, mint egységes képbe foglalni mindazt a tudást, ismeretet Madáchról, amely szétszórtan, sokszor egymásnak ellentmondóan, olykor csak a szűk nyilvánosság számára hozzáférhetően jelent eddig meg. Teljességre törekedve időrendbe foglalja a Madách

Imrére vonatkozó, eddig nyomtatásban megjelent adatokat, nem zárkózva el az önálló kutatástól, egyelőre azonban csak az ellentmondások feloldása céljából. Madách életének első 14 esztendejéről kevés adat ismeretes; ezt az időszakot két szakaszra bontva mutatja be a szerző, majd 1837-től évek szerint, s az egyes éveken belül időrendben a szükséges magyarázatokkal ellátva közli az életrajzi adatokat. Az élettények nem légüres térben sorjáznak: a világtörténelemnek, a magyar történelemnek és a szűkebb haza, Nógrád megye politikai eseményeinek legjelentősebbjei táblázatba foglalva szolgálnak a rendhagyó Madách-biográfia háttérül.

Két függelék – a Madách utóéletét napjainkig követő krónika, valamint Madách szépirodalmi hatásának időrendi adatai – és az eligazodást segítő mutatók zárják e hasznos kiadványt.

R. J.

Régi bácskai és bánáti utazók

A kötet anyagát felkutatta, válogatta, az előszót, a bevezetőket és a jegyzeteket írta: Kalapis Zoltán. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987. 297 l.

A bácskai és a bánáti eredetű úti irodalomba nyújt betekintést a kötet, mely tizenöt utazó útirajzaiból közöl részleteket. "A reformkor, az ipari forradalom embe- bereinek megnyilatkozásai ezek a könyvek – írja a kötet előszavában Kalapis Zoltán –, a polgárosodás eszmevilágából fakadtak, persze az itteni fejlődés sajátos jegyeivel ellátva, amit némiképp szerzőink szociális eredete, a társadalomban elfoglalt helye is mintha tükrözne."

A jól szerkesztett válogatás Haraszthy Ágoston *Utazás Éjszak-Amerikában*, Jámbor Pál *Párisi emlékek*, Boleszny Antal *Kézikönyv az Al-Dunán, Szerb-, Oláh- és Bolgárországba utazók számára*, Szentkláray Jenő *Útiképek a művelt Nyugatról*, Alvinczy Sándor *A Szaharában*, Kovács Pál *Amerikai tanulmányúton*, Milkó Izidor *Római mozaik*, Latinovitz Géza *Vázlatok Indiáról*, Scossa Dezső *Tanulmányúton Porosz-, Szász- és Bajorországban, Svájcban és Württembergben*, Tallián Emil *Egy torontáli elefántvadász naplójából*, Vértesi Károly *Konstantinápoly*, Damaszkín Arzén *A maszai fennsíkon*, Vojnits Oszkár *A Csendes-óceán szigetvilága* és Milleker Rezső *Utam Island szigetén* című, mára már úgyszólván elfeledett művéből közöl részleteket. Teszi ezt azzal a szándékkal, hogy rámutasson: "a »hagyománytalan« Bánát és Bácska, lám, a szellemi tevékenységnek egy ilyen szűk, egészen sajátos területén is »ontja« a műveket, a neveket".

Kalapis Zoltán szép hagyományt folytat a most közzétett válogatással, hiszen 1892-ben éppen a becskerekai Pleitz-ház adta ki Szamota István *Régi magyar utazók Európában 1533–1770* című gyűjteményes kötetét. A most közölt részletek elé írt bevezető sorokban Kalapis az életrajzi bemutatáson túl megkerülhetetlenül fontos, helytörténeti jellegű tényekre is felhívja a figyelmet, s ezzel a könyvet történelmi múltunk forrásértékű kiadványává avatja.

Az idézett útirajzok részleteikben a korabeli világi csodákról hoznak hírt, valamint arról a korról, amely mindennél jobban szomjúhozta a Titkot, a Csodát.

Ilyen értelemben Vojnich Oszkár sorsa akár tipikusnak is tekinthető. Egy életen át a messzi vidékek csodáit hajszolta, úgy, hogy közben egyetlen pillanatra sem csillapodott a távolságok iránti szomja. Ő volt az, aki kora "utas-filozófiáját" is megfogalmazta: "Minden kilométerrel való távolabb jutás egy paránnyal tágítja látóhatárunkat; az, aki az egész világot bejárta, talán már egy kis világot hord magával; aki pedig jó szívvel indult a körútra, talán az egész világot szívébe zárta – mert mindenütt akadunk jóra, mindenütt látunk szépet!" Minden bizonnyal az sem volt véletlen, hogy ő volt az, aki felismerte: a lélek mérhetetlen szomjúságával szemben a végtelen is csak parányinak tűnik – ötvenedik születésnapján, felmérve a világi csodák utólérhetetlenségét, Port Said-i szállodaszobájában szíven lötte magát. Feljegyzései azonban, világot járt sorstársainak feljegyzéseivel egyetemben tanulságként maradtak az utókorra.

Mák Ferenc

A rejtőző Kosztolányi. Esszék, tanulmányok.

Szerkesztette: Mész Lászlóné. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 176 l.

Az utóbbi években – részben születésének századik évfordulója ürügyén – sokan érezték szükségét, hogy Kosztolányiról írjanak. A Tankönyvkiadó válogatása valóságos Kosztolányi-reneszánszról tanúskodik. A kötet talán egyfajta rehabilitációként is értelmezhető, hiszen az elmúlt évtizedekben kevesebb figyelmet, méltatást kapott az *Esti Kornél* szerzője; az irodalomtörténeti közmegegyezés bizonyos fenntartásokkal szemlélte emberi és művészi magatartását, értékeit. A kötetben helyet foglaló írások egy részén is érződik az újraértékelés, az igazságtétel szándéka, esetenként az újrafelfedezés, a rátalálás öröme.

Kiss Ferenc saját nagy monográfiájához képest a hangsúlyok áthelyezését kezdeményezi a homo aestheticus magatartásmodelljének megítélésében. A művekben kifejeződő vitathatatlan értékek felől közelítve vizsgálja újra Kosztolányi eszmerendszerét, és helyezi el azt egy Csokonaitól Weöres Sándor felé ívelő hagyományba. Hasonló problémákkal néz szembe Németh G. Béla. Babits és Kosztolányi fájdalmas emberi konfliktusoktól, félreértésektől terhelt vitájának kapcsán két egyaránt lehetséges, egyformán őszinte, a kor kihívásaira válaszoló magatartást, gondolatvilágot mutat be. A kulcsfontosságú *Esti Kornél*-kötet elemzésével szemlélteti Kosztolányi asszociációs alkotói eljárását és agnosztikus világvégképét. A költő értékrendszerében különleges jelentőséget kap a cselekvés és gondolat megkülönböztetéséhez fenntartott jog, a személyiség autonómiájának védelme és a tolerancia. Poszler György hasonló gondolatmenetű tanulmánya a homo ludens sztoicizmusának heroikus vonásait emeli ki. Sőtér István a lírikus és a prózaíró viszonyát mérlegeli. Az életmű első harmadában a líra az uralkodó, 1919 után a regény válik a fontosabbá, a harmadik korszakban úgy növekedik ismét a vers jelentősége (*Számadás* kötet), hogy a prózaíró is kiteljesedik, elmélyül. Három nagy regénye helyét a műfaj legjelentősebb magyar alkotásai között jelöli ki.

Nemes Nagy Ágnes esszéje tiszteletadás az érzelmesség és tragikum költője előtt. Mint Kosztolányi fiatalabb kor- és pályatársa, belülről követhette nyomon "ennek a fenti-magas objektumnak" fényerőváltozásait. A rajongás, majd a kritikus eltávolodás időszakai után, írja: "a téridő görbe-egyenes hullámai tovább folytatták munkálkodásuk csodáját, hogy egy lassú kanyarban újra odasodorjanak a magyar égboltnak ehhez a sárgarézdedény-fényű égitestéhez." Lengyel Balázs a novellák mérnöki pontosságú elemi szerkezetét vizsgálva – Ottlik Géza ítéletét tanúsággul hozva – Kosztolányi ökonomikus, az ihlet áradását megfegyverező alkotásmódját példaként állítja a "talán túlságosan is spontán jellegű magyar irodalmi tenyészet" elé. Három nagy regény: *A véres költő*, a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* belső struktúrájának és értékszerkezetének mintaszerűen komplex elemzését adják Szegedy-Maszák Mihály tanulmányai. Balassa Péter az *Édes Anna* írójának morális elkötelezettségéről ír. Az alapvetően próza-központú kötetben Bárdos László két tanulmánya képviseli a "hagyományos" verselemzés műfaját (*Harsány kiáltások tavaszi reggel, Őszi reggeli, Ha negyvenéves..., Ének a semmiről*). Kosztolányi Dezső 1933–34-ben vezetett naplója alapján a vers születésének filológiailag és lélektanilag egyaránt izgalmas folyamatát követi végig Kelevéz Ágnes.

O. G.

Sarkadi Imre: Párbeszéd az idő dolgairól.

Csontos Sándor előszavával. Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987. 331 l.

A három ciklusra osztott gyűjtemény javarészt azokat az író hagyatékából előkerült műveket tartalmazza, amelyek elsősorban a Sarkadi-életmű iránt behatóbban érdeklődő olvasók, illetve a filológiai kutatás számára szolgálhatnak értékes adatokkal. Az első fejezetben novellák és prózatörredékek szerepelnek, s ezek között mindössze egy akad – a *Párbaj* –, amelyet még a szerző jelentetett meg. Három másik darab az ötvenes évek végén hangzott el a rádióban, s ezek az *Egy ló kalandjai*, a *Szerelem, ulti és a gróf*, valamint a *Fürjek*. Ugyancsak ehelyt található Sarkadi Imre három közismert írásának, a *Szőkevénynek*, a *Felkelőknek* és a *Farkaskalandnak* egy-egy eddig ismeretlen szövegváltozata.

A második fejezetben a dramatikus művek szerepelnek, amelyek jórészt akkor születtek, amikor Sarkadi a rádió belső munkatársaként dolgozott. A *Hevenyészett katonai iroda* például az egyetlen történelmidráma-terv a magyar múltból az életműben, míg az 1943 az átélt élmények frissességével szól. A másik négy írás tulajdonképpen parasztkomédia.

A könyv harmadik ciklusába sorolt szövegek az író műhelyébe vezetnek. Különböző prózai és drámai művek tervezeteit, változatait, illetve kiegészítését találhatjuk benne, illetve más munkák mellett azt az elbeszélés terjedelmű regényrészletet, amely Sarkadi Imre első nagyobb – kiadatlan – regénytervéből mint önálló egység kiemelhető volt. A kötetet Csontos Sándornak a Sarkadi-életműben eligazító előszava vezeti be.

E. Sz. E.

Schlett István: *Eötvös József*.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 297 l. (Magyar História)

1953-ban jelent meg Sötér István monográfiája Eötvösről, 1967-ben a (kevéssé) átdolgozott második kiadás. Újabb összefoglaló mű csak egy készült, S. B. Vardy munkája (1969), angolul, nehezen hozzáférhető amerikai kiadásban. E monográfiák megjelenése óta a kutatás nem állt meg: napvilágra került Eötvös levelezése Szalay Lászlóval, 1870-ben írt naplója, több fontos cikke, megismerkedhettünk könyvtárának korábban nem sejtett gazdagságával, és megjelent tucatnyi kötetben maga az életmű, olykor bosszúságunkra ugyan, mert *A karthausit* nem hiteles szövegben közölte, máskor viszont hasznunkra, mert apparátusa nem kevés új kutatási eredményt tett közzé. Nyilvánvaló mindebből, hogy elérkezett az ideje egy új összefoglalás megírásának, s erre vállalkozott – legalább részben – Schlett István.

Csak részben, mert a szerző, történész lévén, Eötvöst mint történelmi szerepivőt, politikust, minisztert, állambölcselet tárgyalja, szépirodalmi munkásságának bemutatását elhárította magától. Kár, mert irodalmi műről – ha nem esztétikai, legalább eszmei jellemvonásairól – a rokonszalmák képviselőinek is lehet érdekes, sőt nagyon szükséges véleményük. Schlett Istvánnak van is; amikor rászánja magát, hogy Eötvös regényeiről nyilatkozzák, rendszerint vitatkozik Sötér nézeteivel, s rendszerint neki, a történésznek van igaza.

A magyar irodalomtörténet-írásnak valósággal mániája, hogy lépten-nyomon válságot szimatol: válságban volt *A karthausi* írója, válságban van a *Vanitatum vanitas* költője, a *Felhők* ciklus Petőfije. Schlett István nem került e mánia hatása alá, sőt könyvének egyik tétele éppen az, hogy Eötvös mindenkor – ingadozás, kiábrándulás, válság nélkül – ragaszkodott a liberalizmus eszméihez.

A liberalizmus elméleti problémáiba a reformkor kutatói minduntalan beleütköznek; nem sok eredménnyel. A fogalom tisztázásával néhány éve Varga János próbálkozott (*Keresztútzben a Pesti Hirlap*, 1983): követője nem akadt. Schlett István is anélkül beszél a liberalizmusról, hogy megmagyarázná.

Eötvöst és elvbarátait centralistáknak szokás nevezni. Schlett Istvánnak nem tetszik ez az elnevezés (nekem sem), mégis használja, csak éppen – idézőjelbe teszi. Ez a kényelmes eljárás, ez a tudathasadásos írmodor ("nem ér a nevem!"), amilyen gyakori az újságírásban, épp annyira elítélendő, tudományos műhöz pedig egyszerűen nem méltó.

A liberalizmust a reformkorban szabadelműségnek mondták. Schlett István kiváló érdeme, hogy szabad elmével írta könyvét. Azok a téveszmék, melyek Sötér monográfiájának írásakor uralkodók voltak, Schlett Istvánt már nem kerítették hatalmukba.

L. S.

Sinka István: Megzendül az erdő.

A költő régi köteteiből, hagyatékából és a magyar sajtóból egybeszedett versek. Válogatta, szerkesztette és az utószót írta Medvigy Endre. Vésztő Nagyközségi Tanács, Vésztő, 1987. 454 l.

Megjelenése idején még ritkaságszámba ment, hogy egy község, ahol egy költő tíz évet töltött, vállalja a költői hagyaték kiadását. Az áldozatot szívesen hozó tanács elnöke előszót is írt a kötethez. Az alcímének megfelelően több helyről összegyűjtött versek az egész költői életmű hiteles keresztmetszetét adják. A közismert, méltán nevezetes versek mellett sok új költeményt ismerhetnek meg a Sinka István költészetét becsülő, értő olvasók, s a szerkesztő egy ívnyi utószavából irodalomtörténészek, a népi mozgalom kutatói is pontos eligazítást kapnak a hagyatékából előkerülő művek sajátosságairól, értékeiről, az egész életművel való összefüggéseiről. A gyűjtemény négyötöd része kötetben eddig még meg nem jelent verseket tartalmaz, napilapok, folyóiratok hasábjairól gyűjtötte össze őket Medvigy Endre, illetve a hagyatékából adja közre a legszebbnek, legjellemzőbbnek tartott darabokat. A sinkai verseszmény a századvégen már követhetetlen, de ősi, archaikus és primitív népi világot felidéző bűvölő, bájoló, mágikus irracionális hangulatától a kortárs költők is ösztönzést kaptak. A huszadik századi magyar költészet sajátos, erőteljes, értékes életműve Sinka Istváné, örülhetünk, hogy a hosszú évtizedekig tartó hozzáférhetetlenség után több más kiadás között ez a kötet is segít megismertetni, megőrizni valódi értékeit.

R. Takács Olga

Sipos Gyula: Hogyan is szeretnék élni?

Tanulmányok, riportok, jegyzetek. Szerkesztette: Kanyar József. Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, Kaposvár, 1987. 199 l.

Sipos Gyula (1921–1976) életműve tizenhat kötetnyi vers, regény és szociográfia volt, kiterjedt publicisztikai munkásságából eddig nem készült válogatás. Ezt a hiányt pótolta a kötetet szerkesztő Kanyar József, s az igen gazdag élettapasztalattal, nagy közéleti elkötelezettséggel, változtatni akarással megírt cikkekből adta közre ezt az öt ciklusba rendezett antológiát. Egy jellegzetes életszemlélet, írói sors, közösségvállalás rajzolódik ki a sokszínű cikkgyűjteményből, amely az elmúlt, csalódásoktól és reményektől tarkított évtizedek jelenségeit dicséri, kritizálja, kommentálja – mindig a jobbítás, a mielőbbi érezhető változtatás szándékával. Olvasmányélmények, környezeti ártalmak, a falusi életmód hátrányai és esélyei, a nevelés, a zenei anyanyelv, a mezőgazdaság lehetőségei – ezek azok a főbb témakörök, melyekről Sipos Gyula szenvedélyes publicisztikai hévvel próbálta meggyőzni különböző fórumokon olvasóit. Irodalomtörténészek számára Veres Péterről rögzített emlékei, Erdei Ferenc könyvéről írott bírálatai, Berzsenyi Dánielt idéző sorai, valamint az Új Írás körkérdésére saját irodalmi kötődéseiről, közéleti céljairól adott válasza figyelemre méltók, dokumentumértékűek. Az antológia egy

két évtizedes riporter pályának, s egy megkeseredett, csalódott kortársnak állít emléket.

R. T. O.

Ślaski, Jan: Wokół literatury włoskiej, węgierskiej i polskiej w epoce Renesansu (szkice komparatystyczne).

Uniwersytet Warszawski – Widział Polonistyki, Warszawa, 1987. 443 l.

A Varsói Egyetem Polinisztikai Intézetében nyújtotta be habilitációs értekezéséül Jan Ślaski *Az olasz, a magyar és a lengyel irodalom a reneszánsz idején* című tanulmánygyűjteményét. Ślaski professzor évtizedek óta a régi lengyel és magyar irodalom kapcsolatainak és párhuzamainak egyik legkiválóbb kutatója. Az egymáshoz tematikailag is illeszkedő tanulmányok 1973 és 1986 között születtek, és jól érzékelhetően mutatják be azt a sokoldalú kapcsolathálózatot, amely a vizsgált korszakban egymáshoz fűzte a lengyel és a magyar irodalmat, a reneszánsz és a humanista kor legkiválóbb lengyel és magyar íróit. Ez az összehasonlító földolgozás igen világosan bizonyítja, hogy a közös források, a klasszikus örökség miképpen válik tipológiailag hasonló kulturális-irodalmi modellé.

Az első tanulmány átfogó képet ad reneszánsz kori irodalmi kapcsolatainkról, ezután néhány kiemelkedő alkotó művészetének kapcsolatai és párhuzamai következnek (*Janus Pannonius és a lengyelek, Jan Kochanowski és a magyarok, Balassi Bálint és Lengyelország*). Nyilvánvaló, hogy mindkét nemzeti irodalom e korban elsősorban Itáliából kapott fontos szemléleti és műfaji ösztönzéseket, Ślaski olasz filológiai ismeretei lehetővé teszik a közös forrás Lengyelországba és Magyarországra vezető útjának nyomunkísérését. E megközelítés az alapja a következő tanulmányoknak: *Itália, Magyarország és Lengyelország a reneszánsz korában, Lengyel neolatin költők és Olaszország, Megjegyzések Łukasz Górnicki italianizmusáról, Jan Smolik és az olasz írók*; s végül, de nem utolsósorban az a fontos komparatisztikai összegezés, melynek címét az egész kötet is megkapta.

Ślaski tanulmányainak egy része eredetileg magyarországi és olaszországi kötetekben látott napvilágot; mégis általában elmondható, hogy kutatásainak eredményei nem mindig épültek bele kellő mértékben a hazai filológiába. A régi magyar irodalom jeles lengyel kutatója – többek között épp az összehasonlító szemlélet révén – azok közé a külföldi hungarológusok közé tartozik, akiknek eredményei, termékeny fölismerései jelentősen gazdagították tudásunkat nemzeti kultúránkról.

K. Gy. Cs.

J. Soltész Katalin: Arany János verselése.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 347 l. (Opus. Irodalomelméleti tanulmányok 9.)

Egyszerre lexikális és enciklopédikus művet ad a szerző egy hatalmas, de jól körülhatárolható téma feltárásával. Arany teljes költői életművét dolgozta fel verstani szempontból, beleértve a fordításokat és a töredékes munkákat is. Ez a nem túl vastag könyv 71 808 verssor tüzetes és rendszerezett elemzését tartalmazza. Azért is könnyen használható (minden Arannyal foglalkozó irodalmárnak kötelezően használandó) Soltész Katalin munkája, mert – noha ismeri – nem zavarja a magyar verstantudomány évtizedek óta dúló, meglepő indulatoktól izzó "jottista" beháborúja. Eredményei a szövegen belül döntenek el vitákat, oszlatnak el hiedelmeket. Pl. a 195. lapon Vargyas Lajos azon állítását, hogy Aranyánál csak kis százaléku a magyaros versidom. (Talán megjegyezhető, hogy Vargyast valószínűleg maga a költő vezette egy kicsit félre. Erdélyinek 1856-ban írt oly fontos levelében olvashatjuk: "nem nehéz kimutatni, hogy fele költeményeimnek vagy több is annál, jámbusi, illetőleg trochaesi lejtéssel bír, minden igénye nélkül a hazai rhytmusnak.")

A kötet terminológiája a hagyományhoz igazodik a fő idomok megnevezésében, s ezáltal Arany szóhasználatához is. Különös hangsúllyal említendő, hogy a ritmikai feltárás mellett összeszedett beszámolót kapunk az Arany-vers írott képéről is – kevesek figyelve terjed ki erre az oly nyilvánvaló s mégis szinte észrevétlen konzituáló elemre, jóllehet néhány száz éve sokkal inkább olvassuk, mint hallgatjuk a verset. Aranyánál is sokan emlegették már odavetőleg, hogy itt-ott feltűnő módon kurzivál egyes szavakat, sorokat beljebb-kijebb kezd, de eddig még erről a tudatosságra valló poétikai (?) apróságról senki sem készített átfogó beszámolót. A szerző a rímtan ingoványos terepén is otthonos, sőt *Járulékos versdíszek és alakzatok* cím alatt az Arany-vers zengésének olyan elemeiről is precízen tudósít, mint az alliteráció, a belső rím stb.

A témákat részletező és összefogó fejezetek után a *Függelékben* mintegy nyolcvanoldalas táblázat-sor veszi végig az összes Aranytól használt versformát, a sorfajok illetve a meghatározó szótagszám mellett közölve az egyes versek strofáinak számát, a rímképletet, az évszámot és a verssorokban mért terjedelmet is. Ez a könyvnek talán a legizgalmasabb szakasza, mert innen pl. az is kiderül, hogy egy-egy – felületesen – egységes ritmikájúként számon tartott nagyobb vers vagy fordítás hány- és hányféle ritmikai titkot rejteget. Valószínűleg nem mindenki fogadja el Soltész Katalin összes ritmus-megfejtését, de az még valószínűbb, hogy némely versnél eldönthetetlen a jellegadó ritmus, a megvalósított versidom. (Emlékezzünk Vas István és Nemes Nagy Ágnes vitájára arról, hogy jambikus ütemezésű-e a *Keveháza* vagy hangsúlyos ritmusban íródott.)

J. Soltész Katalin bámulatos alaposágú Arany-verskalauzának egyetlen halvány szeplője a névmutató és az összegező irodalomjegyzék hiánya.

Alexa Károly

Sors és példa. Tanulmányok Lengyel Józsefről.

Szerkesztette Laczkó András. Marcali Városi Tanács, Marcali, 1987. 111 l.

Az első tudományos tanácskozást Lengyel József életművéről 1982-ben rendezték az író szülővárosában. Az 1986. szeptember 12-én megtartott második irodalmi emlékülésen elhangzott előadásokat adja közre ez a szerény kiállítású, ám igen gazdag irodalomtörténeti anyagot tartalmazó füzet. Vajda György *Hármas avatás* (múzeum, szobor, emlékszoba) című előszava után hét tanulmány olvasható, valamennyi eddig nem ismert kutatási eredményeket tartalmaz. Szabó József 1966-ban készült kisonográfiája után még számos jelentős mű született Lengyel József alkotóműhelyében, és a teljes életmű minden szempontú, elmélyült elemzése még várat magára. Az itt olvasható tanulmányok sok segítséget adnak egy majdani monográfia elkészítéséhez: József Farkas az író németországi éveit tárja fel, alapos és tömör novellaelemzésekkel bizonyítja az ottani élmények fontosságát, Laczkó András az eddigi portréhoz rajzol újabb vonásokat a felkutatott valamennyi önéletrajz és önéletrajzi írások alapján, Bodri Ferenc a novellista Lengyel József alkotó módszerét mutatja be, Pomogáts Béla az 1955-ben kezdődött írói újraindulás mozzanatait tárja fel, Rónay László az író szabálytalan antropológiájához talál bizonyító erejű, megrendítő sorsokat, portrékat, Major Ottó a hagyatékban fellelt napló jelentőségéről, a naplóíró Lengyel Józsefről értekezik (írását néhány oldalnyi izgalmas naplórészlettel illusztrálja), Sükösd Mihály kötetecimádó tanulmánya személyes emlékeket sorol, az írói magatartás jellegzetességeit emeli ki. Végül Schmidt József az oroslányi gimnázium névválasztását indokolja (1984. március 21-én Lengyel József nevét vette fel az iskola). Mándó Ernőnének az íróra vonatkozó teljes bibliográfiája zárja a kötetet, amely igen fontos állomás a tragikus sorsú, nagy jelentőségű kortárs író életművének megismertetésében, méltó és hiteles értékelésében.

R. Takács Olga

Sötér István: Világos után. (Nemzet és haladás: Aranytól Madáchig.)

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 746 l. (Sötér István művei)

Sötér István *Nemzet és haladás (Irodalmunk Világos után)* című 1963-ban megjelentetett korszakmonográfiájának méltányos és kritikus megítélésére már vagy még aligha van lehetőség, s így tudománytörténeti helyének igazságos kijelölésére sem.

Ez a könyv annak idején ideológiailag és szakmailag arra a kihívásra válaszolt, amelyet Horváth Jánosnak "a nemzeti klasszicizmus irodalmi ízléséről" vallott markáns normatív-konzervatív álláspontja jelentett. Való igaz, hogy Horváth János fejlődésvíziójába még az a csúcs- és mintaéletmű, aminek szinte kihordását vállalták a magyar századok, az Arany Jánosé, sem fér bele csorbítatlanul és megnyugtatóan (legalább is annak alapján, ahogy ma Aranyt, s főként líráját látjuk), nem is beszélve sem Kemény pántragikus létérzékeléséről, sem Jókai túlérő romantizmusáról, sem Madách "deviáns" műformájáról. S nem is beszélve

a későbbi fejleményekről. (Érdeemes volna végre kiadni Horváth János kisebb kritikai dolgozatait és levelezését: valóban pusztá hanyatlástörténetnek látta-e mindazt, ami Arany szintézise után irodalmunkban végbement?)

Sötér nem tesz élesítő hangsúlyokat se a szakmai, se az ideológiai elhatárolás során. S koncepciójának megítélésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy egyfelől hatalmas egyéni kutatómunka alapozza meg rendszerezési kísérletét, másfelől azt, hogy műve szakmánk "vaskorszakában", az 1956-os forradalom és megtorlás után született. Hogy mennyire válaszmű ez a Horváth János-i alapvetésre, azt az bizonyítja a legjobban, hogy ez sem megy túl időben egyrészt a kiegészésen, másrészt az Arany-életművön – ami már önmagában is ellentmondás és torzítás, hiszen csak azt teszi lehetővé, hogy a kései Aranyt az "előzményekből" eredeztethessük, s ne próbáljuk szembesíteni az 1870–80-as évek irodalmi újdonságaival. Pedig éppen nem lenne terméketlen az *Őszikék* balladáit a *Jó palócok* meg az *Én falum* mellett, vagy a parnasszizmusra is ügyelve olvasni, a *Toldi szerelmét* – mondjuk – a kor dezillúziós történelemszemléletével is magyarázni. Mindenesetre Sötér sem tesz kísérletet arra, hogy koncepciójának stabilitását a későbbi évtizedek irodalmi változásai alapján is mérlegelje.

Ami biztos állítható, az az, hogy Sötér irodalom-értelmezése és rendszerező szempontja nem különbözik radikálisan attól a felfogástól és metodikától, amelyet Arany és Gyulai kezdeményei nyomán Horváth János érlelt klasszikusan egyszerűre és tisztára. Amely szerint az irodalom önelvű válasz a kor eszméire, az irodalom forma és kevés eszközzel leírható szerkezet, lélektan és bensőséges eszmetörténeti, politikai és nemzettörténeti tükör. Érdeemes visszagondolnunk Sötér háború előtti és a negyvenes évek végéig írt tanulmányaira, esszéire: mennyire nyitottan, élményközpontúan értelmezett írókat s műveket. De illik számontartanunk kései korszakát is, amikor az összehasonlító irodalomtudomány terepén alkotott maradandót.

Kor és szakmú viszonyán ha tünődünk, még valamit ne feledjünk. Ma már nehezen rekonstruálható (és egyáltalán – felfogható) tudósi bátorság és igazságérzet kellett, politikai gesztus és kihívás volt a hatvanas évek elején méltányoló elemzéseket adni Keményről, sőt hangsúlyozás nélkül, de az anyagközlés, a tárgyalás módjával nyilvánvalóvá tenni az Arany–Vajda "sorrendet"...

Két ok miatt volt szó eddig a *Nemzet és haladás* című szintézisről és nem a *Világos utánról*. Az egyik az, hogy Sötér felfogását az 1849 utáni időről hosszú távra kodifikálta az akadémiai irodalomtörténet általa szerkesztett negyedik kötete. Negyedszázad múltán, új módszerek birtokában, újfajta szakmai kihívások után és közepette, egy új mentalitású korszakban egészen másként látjuk Aranyt és kortársait, mint Horváth János és Sötér István. Nemzeti irodalmunk ekkori "önelvű" fejleményeit az európai liberalizmus első nagy válságának "termékeként" is értelmeznünk kell. Nemcsak Herderre kell emlékeznünk, hanem Kierkegaardra is gondolnunk. Esedékes tehát ennek a korszaknak az új tudományos rendszerezése.

A másik ok: nagyon nehéz elhinni, hogy ez a könyv valóban "átdolgozott szövegű új kiadás". A legapróbb részletekig azonos a fejezetbeosztás, nem épült be az újabb szakirodalom, újra szemlélhető az akkori politika által megkívánt szavak... (Persze az 1987-es év még nem a változás ideje volt.) Mindenesetre többtucatnyi egybevetés után e sorok írója csak oly kevés, súlytalan különbözőést észlelt, ami-

ket blaszfémia lenne szóvá tennie. Zavarbaejtő kövületként áll ez a könyv az 1990-es évek vizsgáztató tekintete előtt.

Alexa Károly

Standeisky Éva: A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944–1948.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 160 l. (Négy évtized)

A sorozat tizenegyedik kötete egy egyre többször napirendre kerülő téma történeti szempontú, alapos levéltári kutatásokra alapuló feldolgozása. Számos elemző, összefoglaló írás minősítette e korszaknak a későbbiekhez képest még sokkal színesebb, nyitottabb, toleránsabb szellemi életét, amelynek irányítására a kommunista párt hatalomra kerülésétől kezdve igen erőteljes intézkedéseket tett, s az egész kultúra értékstruktúrájának alakítását kezdeményezte. Lukács György, Révai József és Horváth Márton tevékenysége, a következő évtizedekre is meghatározó jelentőségű irodalompolitikája, felelőssége, ízlése nagy vonalakban ismert már a mai irodalmi köztudat előtt. Ilyen részletességgel, az összefüggések ilyen sokoldalú megvilágításával, ennyi kevéssé közismert dokumentum elemzésével azonban még senki nem tárta fel ennek az időszaknak valamennyi ideológiai, irodalompolitikai jellegzetességét és megnyilvánulását. Standeisky Éva a vonatkozó irodalom teljes ismeretében értékeli a korabeli napilapok, folyóiratok cikkeit, vitaírásait, parlamenti beszédeket, politikusok és alkotók közötti személyes megbeszéléseket, leveleket, párt dokumentumokat, a nemzetközi politika közvetlen befolyásoló tényezőit, s így ad tárgyilagos, hiteles képet az eddig hol túl sötétre, hol túl idealizáltra festett kép helyett. Az irodalompolitika alakulásáról, a pártnak az egyes irányzatokhoz való viszonyáról, taktikájáról és valós pozitív eredményeiről szóló, a korszak tanulmányozói számára fontos kiadványt többszáz jegyzet egészíti ki.

R. T. O.

Sütő András irodalmi munkássága.

Válogatott bibliográfia. Gáspárné Monostori Judit készülő bibliográfiájának felhasználásával összeállította és kiegészítette: Fegő Lajos. Állami Gorkij Könyvtár – Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1987. 54 l.

A formás kis kötetecske Sütő András 60. születésnapjára készült – az élen Csorba Győző *A szavak* című, Sütőnek ajánlott verse és Tóth Gyula köszöntője –, s inkább kedves figyelmesség, mint komoly könyvészeti munka.

A "fejzetcímek" is (*Tőle, Róla*) az érdeklődők (diákok) igényeinek figyelembevételével készültek; az első rész felsorolja a könyvpublikációkat és a hozzájuk kapcsolódó recenziókat, míg a *Róla* című fejezetben az önálló tanulmányok könyvészeti adatai olvashatók.

A könyvecske külön csoportban gyűjtötte össze a Sütő Andrással készített interjúkat (a kérdezők: Beke György, Ablonczy László, Kántor Lajos, Pomogáts Béla stb.) és külön fejezetet szentelt a marosvásárhelyi író dráma- és művészetéről írott tanulmányoknak, kritikáknak. Ez utóbbiak szerzői között olyan neveket találunk, mint Réz Pál, Bécsy Tamás, Görömbei András, Gáll Ernő és Kántor Lajos.

Az *Ikonográfia* a különféle folyóiratokban (Igaz Szó, Alföld, Új Írás, Tiszatáj) közölt fényképek – portrék és egyéb fotók – lelőhelyeit rögzíti. A mutatók (*Sütő András műveinek címmutatója, Személynévmutató*) megkönnyítik az életműben való tájékozódást.

Sz. L.

Szabó György: A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1987. 232 l. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 6.)

A dunántúli reformáció legfontosabb központjának, "Dunántúl Athénjának" iskolája alapozta meg azt a könyv- és kéziratgyűjteményt, melyet ma a Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtáraként tartunk számon. Az oktatás alapjául szolgált a könyvtár is.

A bibliotéka a tanításhoz, lelki gondozáshoz elengedhetetlenül szükséges európai és hazai munkákon túl nyolc ösnyomtatványt és két kódexet is magáénak mondhat – a gyűjtés mellett a tanárok és diákok nagylelkű ajándékainak is köszönhetően.

A kéziratár – melynek eredeti törzanyagából mára csak pár darab maradt fenn – gyűjteményének a pápai kollégium múltjához fűződő dokumentumok képezik jelentős részét, de számos fontos iratot őriz a magyar református egyház és művelődéstörténet számára is. Oktatás- és iskolatörténeti szempontból különösen fontos és értékes az anyag azon része, amely a peregrinációs albumokat, iskolai kompendiumokat, diktátumokat tartalmazza. De itt található Thury Etele külföldi levéltárakban feltárt magyar vonatkozású adathalmaz vagy Thaly Kálmán levelezésének egy része is.

A nagyhírű pápai kollégium diákjainak és tanárainak kéziratgyűjteménye XIX. századi anyaggal egészíti ki a korábbi évszázadok imádságoskönyveinek, fűvészkönyveinek, hitvitázó iratainak, törvénygyűjteményeinek múlt-őrző emlékeit.

Az 1850 előtti kéziratok katalógusát Szabó György készítette el, s ugyancsak ő mutatta be tanulmányában a könyvtár és a kéziratár történetét.

J. J.

Szabó Magda: Záróvizsga.

Kocsis Elemér előszavával. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1987. 301 l.

Örömmel tapasztalhatjuk, hogy a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya egyre inkább teljesjogú-rangú könyvkiadóként van jelen a magyar könyvpiacon, sőt, az utóbbi években az Ünnepi Könyvhéten is. Szabó Magda *Záróvizsga* című kötete az író nő hetvenedik születésnapjára készült, s mint Dr. Kocsis Elemér püspök előszavából kitűnik, voltaképpen a Tiszántúli Egyházkerület ajándéka első női főgondnoka számára.

Szabó Magda ezt a mostani ünnepi alkalmat megosztja mindazokkal, akik íróvá érését elősegítették: az európai és magyar múlt elismert nagyjával és féligelfeledettjeivel, Szent Ágostontól addig a Kármán Józsefíg, akit ő "támasztott" fel a *Fanni hagyományai* mai nyelvünkre igazításával.

Szabó Magda életműve, egyénisége szoros összefüggésben van "holtig hazájával", Debrecennel, felnevelő iskolájával, a híres-neves "Dóczyval", természetes tehát, ha a kötet anyagának zömét a városához és egyházához kötődő írások alkotják.

A könyv ennek ellenére mentes minden belterjességtől, egyoldalúságtól; ugyanolyan változatos és sokarcú, mint maga a Szabó Magda-i életmű.

Petrőczy Éva

Szabó Zoltán: Terepfelverés.

Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Czigány Lóránt. Európai Protestáns Szabadegyetem, Bern, 1987. 318 l.

Szabó Zoltánnak harminchat esztendő emigrációja alatt nem jelent meg könyve, és sokan úgy gondolták, hogy rádiós munkájának írásbeli dokumentumain, illetve az Új Látóhatárban és az Irodalmi Újságban megjelent néhány esszéjén és emlékező írásán kívül alig maradt utána szellemi hagyatéka. Az a kötetsorozat, amely Czigány Lóránt dicséretes filológiai erőfeszítéseinek köszönhetően 1984-ben az *Ősök és társak* című tanulmánygyűjteménnyel megindult, megcáfolja ezeket a vélekedéseket. Kiderült – és kiderül a most közreadott *Terepfelverés* című kötet végén olvasható bibliográfiából is –, hogy Szabó kitartóan dolgozott és olyan műveket hagyott utókorára, amelyek az emigrációs magyar irodalom, illetve politikai gondolkodás legmagasabb színvonalát képviselik. A korábban említett kötet a szerző irodalmi tanulmányaiból és esszéiből válogatott, a jelen gyűjtemény pedig azokat a személyes emlékeztetéseket, illetve naplófeljegyzéseket foglalja magába, amelyekben Szabó Zoltán a közelmúlt magyar történelmének drámai fordulópontjait követte – a magyar politikai irodalom hagyományai szerint vegyítve a tapasztalatot és az elemző vizsgálatot.

Az első ilyen emlékeztetés a *Korszakváltás* címet viseli. 1975 nyarán készült, s eredetileg – tizenhat részletben – a müncheni Szabad Európa rádióban olvasták fel, majd néhány szemelvény az Új Látóhatárban került az olvasók elé. A szerző azzal

a történelmi korszakváltással vet számot, amely alig másfél esztendő leforgása alatt következett be 1944 tavasza és 1945 ősze között. A kezdőpontot a német megszállás, a záródátumot az első szabad országgyűlési választás jelöli meg. A visszaemlékező ebben a mozgalmas időszakban két, lényegében egymás ellen ható politikai tendencia érvényesülését állapítja meg: az első a magyar társadalmi fejlődés évszázados elmaradottságából következik, s arra irányul, hogy a múltban kialakult korszerűtlen és veszélyes politikai magatartásmódok ismét irányító szerephez jussanak. "Ha abból – érvel –, hogy ez a társadalom szétesett, majd új összetételben újra összeállt, nem következik az, hogy egyes elemei a változás idején átalakultak, akkor elképzelhető, hogy ez a múlt is olyan múlt, ami nem múlt el, s előfordulhat, hogy egyik vagy másik jellemző vonása úgy mutatkozik meg a jelenben, mintha a jövője volna... A fölvethető föltételezés példaképpen ez: *különböző* korokban és *ellentétes* előjelű rendszerekben *hasonló funkciót* betöltő rétegek beidegzettségei *lehetnek azonosak*." Ezzel a károsnak ítélt tendenciával szemben a közvetlen demokrácia széles körben érvényesülő gyakorlatára hivatkozik, mely a dolgozó emberek kezdeményezései nyomán újszerű társadalmi intézmények kialakulására vezetett közvetlenül a felszabadulás után: "A hadak útjává tett területen, elsőül a tiszántúli részekben, nyomorúságos körülmények közt, de a kreatív anarchia időszaka kezdődött el. (...) Ezt az esztendőt az államhatalom gyengesége, a központi hatalom jelenlétének hiánya és az atomizált társadalomból – alulról támadó új erők jelentkezése és kezdő lendülete határozta meg." Ezek a megállapítások Bibó István 1946–1947-es elemzéseivel nagyjából megegyező módon jelölik meg a magyar demokrácia nehéz körülmények között érvényesülő gyakorlatának történelmi akadályait és eredményeit.

A második nagyobb írás, a *Kívülről* címet viselő beszámoló naplófeljegyzések sorozataként született. Eredetileg a londoni Irodalmi Újságban jelent meg 1957-ben tizenegy részletben. Szabó Zoltán 1956 viharos októberében figyelte a Magyarországról érkező híreket, és számolt be a magyarországi események angliai visszhangjáról, politikai következményeiről. Feljegyzéseinek forrásértékük van, hiszen egy nagyszabású történelmi mozgást kísérnek figyelemmel, és látnak el személyes, illetve elemző kommentárokkal. Az elemzés uralkodik a harmadik, kisebb terjedelmű írásban, amely *Ezerkilencszázötvenhat* címmel az 1977-ben Genfben rendezett "magyar akadémiai napokra" készült, s előadás formájában hangzott el.

A kötetet Czigány Lóránt igen alapos életrajzi tanulmánya indítja és Szabó Zoltán írásainak bibliográfiája zárja. Mindkettő megkerülhetetlen azok számára, akik a Londonba került és Bretagne-ban meghalt kiváló író munkásságát közelebről is meg kívánják ismerni.

Pomogáts Béla

Szalay Károly: *"Elmondom hát mindenkinek."* Karinthy Frigyes életéről és műveiről 1887–1938.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 282 l.

A kismonográfia az ismert Karinthy-szakértő több évtizedes kutatásainak összegzése. Az életmű formálódását: az író magánéletének eseményeit és a művek keletkezésének történetét párhuzamosan követi végig a kötet. A nagyobb jelentőségű, vagy éppen problematikusabb, sokat vitatott darabokról önálló műelemzéseket olvashatunk. A szerző különösen nagy figyelmet szentel Karinthy gyermek- és ifjúkorának. Bemutatja az érdekes egyéniségekben bővelkedő családot és baráti körét, valamint azt a pezsgő, sajátos nagyvárosi kulturális háttérrel, amelyben Jókai és a hazafias almanach-költészet témavilága a századvég formálódó, izgalmasan modern eszméivel keveredett. A magyar és külföldi magas irodalom recepcióján túl elemzi a kor élclap-irodalmának, ifjúsági regényeinek, tudományos publicisztikájának Karinthyra gyakorolt hatásait is. Nagy lélektani érzékenységgel mutatja be az író gondolatvilágát meghatározó alapélményeit: édesanyjához, majd első és második feleségéhez fűződő kapcsolatát. A kötetben bemutatott Karinthy Frigyes egy minden látszat ellenére keserű, nehezen oldódó, szemérmesen zárkózott, magányos ember, aki szenved a meg nem értettségtől, és akinek különleges látásmódja, megalkuvásra képtelen eredetisége időről időre szenvedélyes támadásokat provokál minden oldalról.

Mivel a karcsú, zsebkönyv formátumú kötetben csak a legfontosabb szakirodalmi hivatkozás kaphatott helyet, a szerző gondolatmenetét hasznosan egészíti ki és illusztrálja az ugyancsak Szalay Károly által kiadott forrásgyűjtemény (*Minden másképp van*. Karinthy Frigyes munkássága viták és vélemények tükrében. Kozmosz könyvek, 1987.). A kismonográfia Karinthy születésének századik évfordulójára látott napvilágot.

O. G.

Szalay Károly: *Minden másképp van*.

Karinthy Frigyes munkássága viták és vélemények tükrében. Kozmosz, Budapest, 1987. 263 l.

Karinthy Frigyes születésének századik évfordulóján *"Elmondom hát mindenkinek"* című új monográfiája mellett egy másik, az író pályáját kritikátörténeti szempontból megközelítő kötettel is bővíti a szerző a Karinthy-szakirodalmat. A Karinthy szépirói, költői és publicisztikai munkásságát pályakezdésétől haláláig bemutató könyv – hűen alcíméhez – korabeli és későbbi kritikákat, értelmezéseket ütköztet, feltárva a Nyugat talán máig legnépszerűbb írójának kritikai megítélésében a kezdetektől fogva megjelenő ellentmondásokat.

Szalay Károly, aki már harminc éve foglalkozik a szatirikus irodalom kutatásával, illetve Karinthy Frigyes műveinek kiadásával és irodalomtörténeti értékelésével (első róla szóló monográfiája 1961-ben jelent meg), az egymásnak gyakran

ellentmondó véleményeket összekapcsoló kommentárjaiban is jelzi: valóban "minden másképpen van"; bár személyes támpontokat ad a Karinthy-recepcióban való tájékozódáshoz, teret enged az olvasónak a viták önálló (át)értelmezésére is.

A kötetben való eligazodást segítően az idézett szakirodalmi művek és kritikák – sajnos hiányzó – összefoglaló bibliográfiája (a jegyzetek a szövegen belül található), vagy legalább szerzőik névmutatója. A függelék Karinthy életében megjelent műveit sorolja fel – a megjelenés helyével, illetve életének 1987-ig kiadott dokumentumairól és a róla szóló önálló kötetekről közöl rövid bibliográfiát.

Sarankó Márta

100% Irodalmi és művészeti kultúrszemle 1927–1928.

Sajtó alá rendezte: Szabó Ágnes. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 375 l.

A kétféle (tematikus, illetve időrendi) válogatásban, két különböző kiadónál megjelent 100%-antológiák mellé immár harmadikként könyvespolcunkra állíthatjuk a húszas évek végén napvilágot látott irodalmi és művészeti kultúrszemle teljes, 1927–1928-as, első két évfolyamát is. Nem túlzás ez egy kicsit akkor, amikor (hogy csak néhány, vele egyidőben kiadott hasonló jellegű szemlét említsek) a Dokumentum, a Pandora, a Láthatár, a Munka, az Új Magyar Föld iránti érdeklődésünket csak szakadozott könyvtári példányok tanulmányozása, vagy szemrontó mikrofilmek olvasása révén elégíthetjük ki?! Magyarozatként csupán annyit, hogy a folyóirat feltűnő kivételezettségét társaihoz képest egykori szerkesztője, Tamás Aladár személyes ügybuzgalmán túl az magyarázza, hogy a Társadalmi Szemle és a Gondolat előtt a 100% volt a magyar forradalmi szocialista mozgalom legjelentősebb föllegális orgánuma, amelybe álnéven rendszeresen dolgoztak az emigrációban élő kommunista vezetők, sőt, a lap valójában az ő hazai szócsovéknek tekinthető.

Ha azonban az újraközlés tényét adottnak vesszük, a lap újraolvasása megéri a fáradságot. Felületes, szűk látókörű gondolkodásra vallana, ha a tegnap lezajlott rendszerváltozásra hivatkozva ezt a szemlét és a hozzá hasonló beállítottságú folyóiratokat, röpiratokat mint káros vagy fölösleges lomot, olvasatlanul dobnánk félre. Éppen az új befogadói helyzet teszi aktuális feladattá a 100% újraértékelését is. Szó sincs róla, hogy a hetvenes–nyolcvanas években mérvadó történész vagy irodalomtörténész körökben kritikátlanul, szent szövegeknek kijáró áhitattal viszonyultak volna a benne leírtakhoz. Bizonyos tabuk, előföltévések azonban mégiscsak érvényben voltak, és nem annyira a tisztánlátást akadályozták, mint fékeztek a szókimondó kritikai értékelést. Ezért érdemes ma újra megvizsgálni, végigolvasva a 100% első két évfolyamát, hogyan gondolkodtak a kommunisták a húszas–harmincas évek fordulóján az ország és a nagyvilág, a gazdasági, társadalmi és kulturális élet épp aktuális vagy egyetemesebb kérdéseiről?

Mindenek előtt kortörténeti szempontból érdekes ez. A 100% a magyarországi avantgárd bukásának és Kassák új vállalkozása, a Munka kör megszerveződésének kortársa volt. Ezekben az években bontakoztak ki a későbbi népi mozgalom első fejleményei. Fontos fordulatok zajlottak le a Nyugat mozgalom életében.

A Klebelsberg-féle neonacionalizmus kora, a Bethlen-konzolidáció utolsó szakasza volt ez az időszak. A Szovjetunió, a Weimari Köztársaság, a fasiszta Olaszország, s keleten Kína és India történetében végbement változások élénken foglalkoztatták a közvéleményt. A 100% mindezzel kapcsolatban markánsan kifejtette álláspontját.

Tanulságos az 1927–1928-as évfolyamok újr alapozása azért is, mert a szemlében nagyon sok olyan elgondolás kapott teret, amelyek 1945 után és főleg a fordulat évét követően éledtek újra, s kerültek a szándékok, tervek állapotából a megvalósulás stádiumába. Bizonyos elemeik még a közelmúltig sem veszítették el hatóerejüket. Ezek az elgondolások Kun Béla, Révai József, Lukács György álnéven közzétett cikkeiben öltöttek alakot. E cikkek kiválnak a lapban megjelent írások átlagából. Szerzőik jól eligazodnak a századelő világában, szemhatáruk tágasabb, nézőpontjuk (munkásmozgalmi vonatkozásban) nem provinciális, szakértelmük (hivatalos forradalmári és ideológusi minőségükben) nyilvánvaló. Nagyjából ugyanez mondható el a külföldi (zömmel német) szerzőktől fordított cikkekről is.

Csak éppen – ahogy mondani szokás – a magyar kommunista mozgalom helyzetfelmérése és feladat kijelölése alapvetően irreális volt. Mivel az említett írások ezzel, az osztályharc kiéleződésére számító (és spekuláló), hazánkban egy (1919-es típusú) új szocialista forradalom időszerűségét hangsúlyozó koncepcióval összhangban foglaltak állást a legkülönbözőbb konkrét kérdésekben, szerzőik minden intellektuális erénye, politikusi tettekre szívsége ellenére is alapvetően elhibáztak voltak. Ráadásul a hazai szerzők között csak elvétve akadt olyan, aki elgondolásait nem kevésbé autentikus módon tudta megfogalmazni, mint a Lajtán túl élő elvtársai.

Közülük Nagy Lajos nevét érdemes megemlíteni, már csak azért is, mert az ő példája egyúttal azt is megmutatja, hogy a 100%-tól nemcsak a sztálinizmus felé vezetett út. A tisztánlátás visszaszerzése, a realitásérzék, az árnyaltabb gondolkodás lehetőségétől nem volt egyszer s mindenkorra megfosztva az, aki a baloldali radikális mozgalomban részt vett vagy szimpatizált vele. A 100% hazai munkatársi gárdája azonban a bécsi emigrációból üzenő mesterek direktíváit legtöbbször mégiscsak elképesztően laposan, durva vulgarizálással, szinte karikatúrisztikusan túlhajtva konkretizálta. Érvényes ez a szerkesztőre, Tamás Aladárra, amikor nem valamely emigráns szerzőnek kölcsönzi nevét, hanem ő a cikk szerzője, de nem kevésbé érvényes Gergely Sándorra, Gereblyés Lászlóra, Ember Ervinre, Schönschtein Sándorra, Haraszi Sándorra és másokra is.

Eleinte még nem érvényesült teljes következetességgel a jellegzetes 100%-os, mereven dogmatikus, osztályharcos koncepció. Fáy Árpád a Nyugat-mozgalmat még "nem eléggé keményen" bírálta, még megjelenhetett Gáspár Endre, a Dokumentum munkatársa, spanyol fordításaival, és főleg a pszichoanalízisről olvashatunk helyenként meglepően méltató árnyalatú megállapításokat. Egyre fokozottabb mértékben érvényesült azonban a "vonal", a cikkek tartalmát egyre inkább előre meg lehet jósolni, képletszerűvé egyszerűsödtek le a gondolatmenetek, elmaradtak a meglepő, váratlan kijelentések, amelyek az olvasás során a várakozás feszültségét fenntarthatnák.

Vannak, persze, kivételek, és részlet-értékek sokszor olyan írásoktól sem tagadhatók meg, amelyek egészükben elfogadhatatlanok a mai olvasó számára. Legnevezetesebb közülük a Vajda Sándor (= Lukács György) által írott *Ady mint prog-*

ramm című cikk, amely az *Iffjú szívekben élek* című röpiratra reagálva igen figyelemre méltó megjegyzéseket és a jövőbe is belevilágító esélylatolgatásokat tartalmaz az épp csak szárnyait bontogatni kezdő népi generációról. A cikk színvonala (a szerző kiemelkedő intellektuális képességein túl) tárgyilag azon alapul, hogy a Bethlen-konzolidáció kora (és általában a két világháború közötti rendszer) alaposan rászolgált a kemény kritikára, s a rendszer polgári, népi, szocialista ellenzékének teljesítményeiben is bőven akadt bírálni való.

Gereblyés Lászlónak a földmunkás kongresszusról készített riportja pedig végső soron annak köszönhető részlet-értékeit, hogy a forradalmi munkásmozgalom a kétkezi dolgozó emberek érdekeinek érvényesítéséért szerveződött és ezeket az érdekeket, a szegények elemi igazságait nemegyszer energikusan képviselte. A mozgalom fel kívánna karolni az emberi emancipáció ügyét és a progresszív tudományos, világnézeti hagyomány továbbvitelére is igényt tartott. A 100% tehát szándék és valóság, terv és megvalósulás mély diszkrepanciájáról árulkodott. De éppen emiatt kell megfontoltan újraelmeznünk, árnyaltan értékelnünk azt a bizonyítványt, amelyet a magyar forradalmi szocialista mozgalom a húszas évek végének e kultúrsejteljében magáról kiállított.

Tverdota György

A Századok repertórium. 1867–1975.

Diószegi Mária és Kulcsár Erzsébet közreműködésével szerkesztette: Pamlényi Ervin. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 763 l.

Egy szakfolyóirat jó repertóriumát csak szakmabeli tudja elkészíteni. Éppen ezért örvendetes, hogy a Századok repertóriumának megalkotásában hazai történészeink legjobbjai vettek részt, vállalva a szakrend megállapításának felelősségteljes munkáját. Ez a szakrend jól követi történeti kézikönyveink felépítését, ezzel is biztosítva azt, hogy ne kallódhasson el információ, ami megjelent a több mint százéves folyóirat hasábjain.

A szakrendben felsorolt 1204 közlemény címléírását az illusztrációk jegyzéke, a folyóirat könyvészeti leírása, és a szerkesztőbizottságok bemutatása követi. Ez után találhatóak a mutatók, amelyek a címléírásokban szereplő személy- és helynevekre, továbbá az ismertett könyvek szerzőire terjednek ki.

Egyetlen kívánsága maradhat csupán a felhasználónak, ám az a munkát is, s a terjedelmet is jelentősen megnövelte volna: egy olyan mutató, amely kiterjed az összes tétel valamennyi személy- és helynévére.

Monok István

Szekfű Gyula: "Valahol utat veszítettünk".

Az előszót és a jegyzeteket írta: Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 71 l. (Gondolkodó magyarok)

Szekfű Gyula tanulmányának címe: idézet Ady Endre *Fáradtan biztatjuk egymást* című 1913 novemberében írott verséből. A tanulmány hat részben 1943 végén, 1944 elején jelent meg a Magyar Nemzetben. Szekfű a magyar reformkor centralista író-politikusainak írásait elemzi és benne alapkérdések felvetését: szabad községek önrendelkezését, az egyesülési jogot, a politikai humanizmus lehetőségeit és szükség-szerűségét. Magyarország német megszállása előtt alig három héttel Szekfű százéves példával emlékeztetett arra, melyik "az egyetlen járható út a magyar múltból a magyar jövőbe".

Szekfű írására Makay-Petrovics György az Újság című lapban *A magyar vármege* címmel válaszolt. Szigethy Gábor közli Szekfű viszontválaszát is, amely az eredeti cikksorozatnak nem része, de a téma dokumentációjához hozzátartozik. A jegyzetekben a reformkori író-politikusoknak a tanulmányban említett írásai, beszédei is pontos bibliográfiai adatokkal szerepelnek, tehát nemcsak Szekfű írásának kiadástörténetét ismerjük meg.

N. S. K.

Szentkirályi Elemér: Kalauz Széchenyi István megismeréséhez.

Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest, 1987. 188 l.

Első Széchenyi-bibliográfiánk! Beosztása a következő:

I. fejezet: Széchenyi írásai. Csupán a nyomtatott művek felsorolása 422 tétel (a rájuk vonatkozó ismertetésekkel), s ehhez járul még a leveleiről és följegyzett beszédeiről készített tájékoztatás.

II. Széchenyi személyére vonatkozó információk. Ebben a részben azt találjuk meg, kik, hol, mit írtak Széchenyi fontosabb életrajzi mozzanatairól, egyéniségéről, külső megjelenéséről stb.

III. fejezet: Életpályáját, működését ismertető források. Ez a rész mutató-jellegű: tárgykörök szerint csoportosítja a következő részben közölt szakbibliográfia adatait (számjelekkel utalva rájuk): Széchenyi mint katona, Széchenyi és a lóspört, az Akadémia, Lánchíd, színház, folyók szabályozása stb. A szerkesztő figyelme olyan, eddig kiaknázatlan szövegcsoporthoz is kiterjedt, mint a Széchenyiről mondott gyászbeszéd. (Számuk mintegy negyven.)

IV. fejezet: Szakirodalom, a szerzők betűrendjében, a folyóiratok és fontosabb újságok cikkei is. Mintegy másfélezer adat, továbbá a Széchenyire vonatkozó szépirodalmi munkák (vers, regény, tévéjáték stb.) ötvennyolc adata.

Az értékes és a jövőbeli kutatásokhoz nélkülözhetetlen kötet névmutatóval fejeződik be.

L. S.

A Szép Szó 1936–1939.

Válogatta és szerkesztette: Bozóki András. Agárdi Péter előszavával. Kossuth Könyvkiadó–Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 589 l.

”A Szép Szó ma, 50 év után is, éppoly aktuális, mint amilyen korszerű költői inkarnációjának, Attilának a művészete – írja az egykori szerkesztőtárs, Fejtő Ferenc és hozzáteszi: – a magyar kultúra gondozóinak további kötelessége volna a Szép Szót teljes egészében újranyomtatni és a nagyközönség rendelkezésére bocsátani.” Az effajta vállalkozás aligha valósítható meg ma a teljesség igényével, mint a század első fele vezető irodalmi folyóirata, a Nyugat facsimile kiadásának esete mutatja, még akkor sem, ha a folyóirat aktualitásáról mondottakban Fejtővel teljes egészében egyetérthetünk.

Mi okból számíthat eleven érdeklődésünkre ez a több mint félszáz éve megszűnt orgánus? Mindenekelőtt azért, mert most, hosszú évtizedek múltán újra lehetőség nyílik a sokat vitatott, különböző időkben különböző irányokból kárhoztatott lap tárgyilagos értékelésére. Másodsorban azért, mert sokan szeretnék végre közvetlenül is, védőügyvédek és a vád képviselőinek közbeiktatása nélkül meghallgatni az egykori népi–urbánus viszálykodás mindkét főszereplőjét, a torzító legendák és pletykák helyett szembenézni az eredeti dokumentumokkal. Végül pedig a magyar történelem új eseményei adnak különös aktualitást a Szép Szó tanulmányozásának. Napjainkban a piacgazdaság és a polgári demokrácia irányába történt fordulat általában, a liberális (konzervatív–liberális) és polgári radikális tendenciák erőteljes jelenléte ideológiában, kultúrában és politikában különösen, fölvetik a kérdést, hogyan viszonyulunk ma a Szép Szó félévszázados hagyományaihoz?

A valamikori jelszavakat, az európaiságot, a demokráciát, a humanizmust, a felvilágosodás racionalizmusát ma is változatlanul hangoztathatják a Szép Szó szellemiségének örökösei. Az akkori történelem ellenben számos ponton a maitól eltérő válaszokat kívánt a harmincas évek szabad demokratáitól, oktobristáitól, galileistáitól. A liberális Ignótus Pál és a (polgári) konzervatív Hatvany Bertalan például természetes szövetségüknek tudták a szocialista Fejtő Ferencet és a társadalmi kérdésekben a tudományos szocializmust követő József Attilát. A szabadság elvét és a szociális gondolatot egyforma hangsúllyal képviselték. A személyiség jogainak követelését össze tudták egyeztetni a társadalmi felelősségvállalással. Lehet-e mindez napjainkban elevenen ható példa?

Ezt a többszörös olvasói igényt színvonalasan és reprezentatív külalakban elégítette ki a Kossuth és a Magvető közös kiadványaként Bozóki András által válogatott és szerkesztett, Agárdi Péter utószavával ellátott *A Szép Szó 1936–1939* című antológia. Az ilyen gyűjtemények megítélésének vezető szempontja az kell legyen, mennyire képes a válogatás hű képet adni a majdnem négy évfolyam teljes anyagáról, mennyire képes megfelelni a kötet a tallózó szakember vagy olvasó érdeklődésének, aki nem rendelkezvén eredeti folyóiratszámokkal, benne keresi az őt érdeklő cikket, tanulmányt?

Többféle, egymást keresztező, egymásnak ellentmondó válogatási elv között választhatott Bozóki András. Nem szabad kimaradnia a folyóirat élettörténete fontosabb fordulatait, eseményeit jelző közleményeknek! – szól az egyik parancs. A fo-

lyóirat utóélete, recepciója során kivált a közlemények sorából néhány vitatott vagy éppen méltatott írás. Ezek nem hiányozhatnak a válogatásból! – így a második elv. A folyóirat legjelentősebb szerzői és teljesítményei súlyuknak megfelelően kell, hogy szerepeljenek! – ez a harmadik aspektus. De ami másutt is könnyen hozzáférhető, mert már sokszor újraközölte a könyvkiadás, kimaradhat a nehezebben elérhető szövegek javára! – merül föl egy lehetséges ellenjavaslat. A legfontosabb az, hogy a sokat vitatott orgánus igazi szellemi arculatát megismerhessük az antológiából! – kívánhatjuk ugyanilyen joggal. A kötet kicsit mintha mindegyik igénynek megakart (és részben meg is tudott) volna felelni.

A szerkesztői munkával kapcsolatban mindazonáltal három általános kritikai megjegyzés tehető. A Szép Szó legjelentősebb alakja József Attila volt. Szellemi jelenléte valóban hangsúlyt kellett kapjon. De az ő szövegei azok, amelyeket leginkább csak átlapozunk, mert sokszor és sok helyütt találkoztunk velük. Jelentőségének kiemelésére talán más mód is adódott volna. A másik bíráló megjegyzés arra irányulhat, hogy egyes, túl hosszú szövegeket rövidítve, részletekben is újra lehetett volna közölni (pl. Déry Tibor: *Az írói szabadságról* című írását) s a felszabadult helyet más közlemények bemutatására szánni. Annál inkább – és ez a harmadik problematikus mozzanat –, mert az 1938–1939-es évfolyamokkal az első kettővel szemben meglehetősen mostohán, szűkmarkúan bánik az antológia.

Ami a részletkérdéseket illeti: Körmendi Zoltán budapesti szociográfiája nemigen több kuriózumnál, kár volt rá ennyi helyet pazarolni. Az 1938. jan.–febr. különszám (József Attila emlékére) önálló kiadvány formájában újra megjelent, ehelyett itt a Mai Magyarok Régi Magyarokról különszám néhány írását lehetett volna bemutatni. Végül: a tartalomjegyzék összemosza a két Ignost, apát és fiút, pedig stílusuk, mentalitásuk alapján gyerekjáték megállapítani, hogy az "öreg" vagy a "fiatal" írását olvassuk-e?!

Agárdi Péter utószava szakszerű, naprakész, a folyóiratot jelentőségéhez méltóan értékeli. Nem az ő hibája, hanem a közelmúltban lejártszódott történelmi fordulat recepciótörténeti kihatását mutatja, hogy a tanulmány egynémely hangsúlyában némi késetttség érzékelhető és a ma legaktuálisabb kérdés: a liberalizmus egykori ignotusi "házi reformja" (radikalizálása) és mai reformja (a radikalizmus visszavétele vagy tompítása) közötti összefüggés nem kap hangsúlyt. De a kritikai megjegyzések érdemben nem kisebbíthetik sem a szerkesztői munka, sem az utószó értékét. A kötet megfelelő módon mutatja be a magyar polgári radikalizmus, liberalizmus és a vele szövetséges szocialista gondolat e félévszázados hagyatékát.

Tverdota György

Szerdahelyi István: Fortuna szekerén.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 444 l.

Verstani kérdések ma egyre kevesebb érdeklődőt vonzanak. A diszciplína kizorul az általános- és középiskolai oktatásból, sőt a bölcsészkarok tananyagában is mind kevesebb hely jut neki. Szerdahelyi István szerint ennek a jelenségnek

elsődleges oka az, hogy a verstan tudós kutatói hosszú évtizedekre menő viták után sem voltak képesek olyan egységes álláspontra jutni a verstan alapkérdéseit illetően, amely valamiféle "közmegegyezésként" beiktatható lenne a különböző iskolatípusok tanmenetébe. Szerdahelyi tollát a tisztázó szándék vezette könyve fogalmazásakor; ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a korábbi nézetek összegzésére, valamiféle kompromisszumos megoldás felvázolására vállalkozott volna. Nem foglalkozik valamennyi verselési rendszerrel, csupán a hangsúlyossal, s ennek vizsgálata során saját korábbi nézeteinek továbbfejlesztésére, az eltérő álláspontot valló kutatók nézeteinek cáfolására törekedett. Tulajdonképpen célja Faludi Ferenc *Forgandó szerencse* című versének metrikai elemzése, illetve annak a könyve előszavában megfogalmazott tételnek a bizonyítása, hogy a magyar ütemhangsúlyos verselés klasszikus korszaka nem a 19., hanem a 16–18. századra esett.

Gondolatmenetének kifejtését a legáltalánosabb elméleti kérdések megválaszolásával kezdi. Könyve első fejezetében elkülöníti egymástól a verset és a prózát, a verset és a költészetet, a verset és a szabadverset, foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy milyen fokú ritmikus rendezettséggel kell bírnia egy szövegnek ahhoz, hogy az olvasó versként érzékelhesse, s így tovább. E valamennyi versrendszer esetében releváns, általános kérdésfeltevések után rátér a hangsúlyos verselés típusaira, s ezeken belül kijelöli a magyar ütemhangsúlyos verselés helyét. Külön egységben fejt ki ez utóbbi alapelveit, majd részletesen ismerteti és bírálja a más nézeteket valló kutatók, név szerint Vargyas Lajos, Kecskés András, Szuromi Lajos, Elekfi László, Elek István, Szilágyi Péter, Soltész Katalin, Kovács Kristóf András és Kövendi Dénes elgondolásait.

A magyar ütemhangsúlyos verselés jellemzőinek tisztázása után Szerdahelyi áttér a funkcionális verstani kérdések tárgyalására, azaz arra a kérdésre keres választ, hogy "miként és milyen tartalmak közvetítésére alkalmasak ezek a formák". Ismerteti és vitatja Lukács György ritmuselméletét, s a ritmus terén is kiáll tartalom és forma viszonylagossága mellett. Könyve következő, *Ütemhangsúlyos verselésünk felidéző formáinak alapkérdései* című fejezetében először is azzal a hiedelemmel számol le, hogy az ütemhangsúlyos verselés valamiféle ősi magyar specialitás lenne, majd foglalkozik a felidéző hatású ritmuslazításokkal, az ütemek lejtéskarakterével, és az ütemek, ütemkapcsolatok, illetve sorkapcsolatok tempóviszonyaival. Végül munkájának utolsó részében a magyar ütemhangsúlyos vers történeti fejlődését tekintti át attól a pillanattól kezdve, amikor "a kötetlen szótagszámú énekvers-bábból kiszabadulva pillangóként magasba száll a XVI. században". Rámutat arra, hogy Ráday újítása, a rímes és időmértékes verselés terjedése hogyan szorította a 18. század végére háttérbe, a szubkultúrának számító diákköltészet körébe a régi formákat. Nem vitatja, hogy az időmértékes verselés meghonosításának köszönhetően a magyar költészet óriási esztétikai értékeket hozott létre. Sajnálja azonban, hogy az ütemhangsúlyos vers, fejlődési ívének megtörése miatt, nem épülhetett bele szervesen a századvégi és 20. század eleji modernség áramába, "csak a szimultaneitás és szabad vershez közelítés útján" juthatott bizonyos szerephez. Könyve befejező részében, e kérdéskörhöz kapcsolódva, Szerdahelyi számot vet az "ős szabad vers" mítoszával, valamint olyan jelenségekkel, mint a lazított vers, szabadvers, prózaköltemény és verspróza.

A kötetet részletes tartalomjegyzék, névmutató, verscímmutató és tárgymutató teszi kézikönyvszerűen is használhatóvá.

Szajbély Mihály

A szerelem kertjében.

Erotikus jelképek a művészetben. Szerkesztette Hoppál Mihály és Szepes Erika. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 301 l.

A tizenkét szerző – köztük a szerkesztők – tanulmányait tartalmazó kötet egy néprajzi tanulmányokat közlő gyűjtemény, az *Erósz a folklórban* című kiadvány "ikerdarabja". A könyv tanulmányai külön-külön és együttesen úgy adnak választ erotika és pornográfia elhatárolásának kérdésére, hogy egy a művészetekben kezdetektől megjelenő egyetemes szimbólumrendszer jellemzőit tárják fel az ókori kultúráktól a reneszánszon át egészen korunk politikai humoráig, illetve a filmművészet erotikus jelképeit. A könyvet a tanulmányokhoz kapcsolódó képanyag teszi szemléletesebbé.

Sarankó Márta

Sziklay László: Együttélés és többnyelvűség az irodalomban.

Az utószót írta: Fried István. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. 246 l. (Közös dolgaink)

"Sziklay László tanulmánykötetete sűrítetten tartalmazza mindazokat a töprengéseket, tünődéseket, amelyeket a kelet-közép-európai régió néhány jellegzetességéről tanulmányformában szerzője megjelentetett: e jellegzetességek közül az együttélés következményeiről és a kétnyelvűségről" – összegzi Fried István a kötet utószavában a válogatott tanulmányok alapjában közös vonásait.

Sziklay László, aki a 30-as évek óta foglalkozik a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok vizsgálatával, és Eckhardt Sándor tanítványaként szinte a kezdetektől fogva részt vesz a közép-európai komparatiztikai kutatásokban, könyvében a régióbeli népek együttélésének irodalomtörténeti dokumentumait elemzi a romantikától a két világháború közötti korszak jelenségeiig, illetve az együttélésből eredő többnyelvűség kialakulására és a következményeiből adódó kérdésekre keres választ. Könyvének célja saját bevallása szerint az, hogy hozzásegítsen a "nemzeti elfogultság", a "legtöbbször tájékozatlanságból, tudatlanságból fakadó" ellenséges érzületek káros jelenségeinek felszámolásához.

Fried István utószavában Sziklay László eddigi pályájáról ad áttekintést, illetve a szerző komparatiztikai kutatásainak a kelet-közép-európai régió túlmutató elemeire utal.

Sarankó Márta

"Szívem nagyon forró kezd lenni..." Karay Ilona hagyatéka Weöres Sándor és Károlyi Amy tanulmányával.

A kötetet sajtó alá rendezte és összeállította: Tüskés Tibor. Pannónia Könyvek, Pécs, 1987. 144 l.

Tizennégy éves volt Karay Ilona, amikor 1881. február 7-én Pécssett apja forgópisztolyával öngyilkosságot követett el. Mi maradt utána? 18 vers, egy önéletrajzi vázlat és nagy családi zűrzavar. Édesanyja író, egzaltált, különc asszony, három testvére szintén verselő – ("Ennyi énekes egyetlen házban! kidül a fal." – jegyzi meg Weöres Sándor) –; édesapja, az idős, tekintélyes pénzügyi tisztviselő viszont prózai lélek, aki, miután ábrándos-bolondos felesége elhagyta, szakácsnőjénél keresett vigasztalást. A család szétesése csak részben magyarázza a költő-csitri öngyilkosságát, ahogy versekben-kiélt titkos szerelme is – Szederkényi Ervin sejtése szerint Várady Ferenc pécsi író-újságíró lett volna a választott –, hisz nem ő az egyetlen kamaszlány, aki zavaros családi körülmények közt nőtt fel s szintén nem az egyetlen, aki reménytelenül volt szerelmes. A teljes igazságot sosem fogjuk megtudni. Mindenesetre figyelmet érdemel az a tény, hogy egyik nagyapja is öngyilkos lett. Hajszolt, túlérzékeny, tragédiába sodródó életét így summázza végrendeletében: "Szívem nagyon forró kezd lenni, azt akarom lehűteni." Hogy Karay Ilona nem felejtődött el teljesen, az Fáylné Hentaller Mariskának köszönhető, aki *A magyar írónőkről* összeállított könyvébe felvett tőle három verset. Ezt a kötetet lapozgatva bukkant Weöres Sándor a költő-csitrire, és azonnal felkeltette érdeklődését hangjának izgatott remegése, képeinek a szecessziót előresejtő burjánzása. Weöres (és felesége, Károlyi Amy) sokat tett a költőnő ébresztése érdekében. Ehhez jó szövetségesre leltek a Jelenkor folyóiratban, s a szerencse is közrejátszott: a költőnő egyik kései rokona, Karay Lajos (szintén ismert költő!) megőrizte a hagyatékot és eljuttatta Weöresékhez. E közös munkálkodás eredményeképp látott most napvilágot Karay Ilona hagyatéka, mely 2000 számozott példányban közli az induló költő minden fellelhető munkáját, előbb hasonmásban, a saját keze írásával, majd – a könnyebb olvashatóság kedvéért – nyomdai betűkkel is. Miért érdekes Karay Ilona pályája, korán kettétört sorsa és költői öröksége? Olyan hang szólal meg verseiben, amely a maga korában szokatlan, újszerű. Ha csíra-alakban is, új sejtelmek, új szenvedélyek, új remegések készülődtek szárba-szökkenni ebben a tragikus életben, távoli hangok, melyek a Nyugat költői forradalmában teljesülnek be idővel. Ugyanakkor az is vitathatatlan, hogy Karay Ilona személye és költészete Weöres Sándor minden apró rezzenésre érzékeny figyelme által lesz igazán érdekes – a verselő csitri arcán újra meg újra átvilágít az ő proteuszi arca.

Szepesi Attila

Szomszédok hármastükörben.

(A Magyar–Csehszlovák Történelem Vegyesbizottság negyedszázada 1959–1984.) Szerkesztette Szarka László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 316 l.

A kötet első részében részletes beszámolót kapunk a vegyesbizottság negyedszázados működéséről. Összefoglaló közös értekezésben von mérleget Niederhauser Emil a szlovák Vladimír Matula kollégájával. Az adattár közli a vegyesbizottság tagjainak névsorát, a közös tudományos ülésszakokon elhangzott előadások jegyzékét.

A tanulmányok két korszak köré sűrűsödnek, a 16–17. század és a 20. század köré. Törökkori témával foglalkozik a szlovák Anton Špiesz és Vojtech Kopčan, valamint Benczédi László. Niederhauser Emil a kelet-európai nemzeti mozgalmak fejlődéséről (1860–1914 között) ad áttekintést. A 20. századi kérdéseket tárgyaló tanulmányok közül kiemelkedik Ádám Magdác (*A magyar–csehszlovák államközi kapcsolatok a két világháború között*).

K. Gy. Cs.

Szöke József: A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája (III.) 1971–1980.

Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1987. 764 l.

Szöke József bibliográfiája 15 574 tételt tartalmaz. A könyv az első kötettel azonos elvek, szempontok és kritériumok alapján készült, vagyis magában foglalja mindazon sajtóközléseket, amelyek az irodalomra, az irodalmi életre, a könyvkiadásra és -terjesztésre, a könyvtárakra, a nyelvművelésre stb. szorítkoznak. Felöleli a tankönyvkiadásnak azt a részét is, amely az irodalommal, nyelvtudománnyal, stilisztikával kapcsolatos, viszont figyelmen kívül hagyja a csehszlovákiai magyar íróknak azokat a közléseit, újságcikkeit, riportjait, politikai cikkeit, szakcikkeit, amelyeknek nincsen irodalmi vonatkozása. A könyv összeállítója a tartalmat, a bibliográfiát használatát mindenképp segítő bevezetőben azt is elmondja, hogy a gyűjtőmunka során csak írói, kritikusi és műfordítói egyéniségek alkotásait vette figyelembe. Így például magától értetődik, hogy a kötetben csupán azok a műfordítók szerepelnek, akiknek munkássága legalább egy önálló kiadványt eredményezett.

A könyv két nagy fejezetből áll: *I. Általános rész; II. Egyéni rész.* Az első alcímei: 1. Könyvek, műfordítások stb.; 2. Újságok, folyóiratok, naptárak; 3. Újságokban és folyóiratokban közölt írások. A második, az írók, műfordítók stb. munkásságát regisztráló részben másfélszáznál több szerző szerepel – a folklorista Ágh Tibortól kezdve egészen a nyelvész Zsilka Tiborig. Az egyéni részben jól tükröződik a csehszlovákiai magyar irodalom nemzedék szerinti tagozódása, hiszen a már nem élő, eme irodalom alapozó munkáját végző Fábry Zoltán, Sas Andor, Szabó Béla és Bábi Tibor mellett ott van a korszaknak minden, jelenleg is aktív írója, irodalomtörténésze (Turczel Lajos, Dobos László, Rákos Péter, Duba Gyula, Tózsér Árpád, Gál Sándor, Cselényi László, Zs. Nagy Lajos), s nem utolsó sorban a felvidéki

magyar literatúrájának az utánpótlást jelentő fiatalabb nemzedéke (Grendel Lajos, Balla Kálmán, Soóky László, Barak László). Az azóta Magyarországra települt Tóth László és Varga Imre itt regisztrált munkássága jól mutatja, hogy milyen értéket jelentett a két aktív "egyszemű éjszakás" hazai tevékenysége.

A bibliográfiának egyik legfontosabb része az írói nevek, álnevek, szignók jegyzéke, melyből sok érdekességet megtudhatunk. Például azt, hogy Rác Olivér Kárpáti Anna és Peter Rapan álnévén is publikált; itt derül fény többek között arra, hogy az ismeretlen Makacs József álnév Mács Józsefet rejtette. A családi nevek egész arzenálja vonul föl a bibliográfia lapjain: Poczkody Tibor – Bábi Tibor; Eisler Viktor – Egri Viktor; Fuchs Imre dr. – Forbáth Imre stb.

Sz. L.

Tamási Áron színjátékai. 1924–1942.

Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Z. Szalai Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 556 l.

A kötet Tamási Áron nyolc színművét tartalmazza: *Ősvigasztalás* (1924), *Székelly fás* (1929), *Néppártiak* (1931), *Görgeteg* (1933), *Énekes madár* (1933), *Tündöklő Jeromos* (1936), *Vitéz lélek* (1940), *Csalóka szivárvány* (1940) eredeti szöveggel. (A következő kötet a további, 1943 és 1966 közötti drámákat gyűjti majd össze.) A drámák elé Z. Szalai Sándor írt Tamási színműírói tevékenységének minden mozzanatára kiterjedő, alapos filológiai kutatáson alapuló irodalomtörténeti értékelést. Rámutat a prózai művekben fellelhető és a színművekben megjelenített motívumok azonosságára, párhuzamaira, a drámai történetek cselekményén, szereplőin kívül jellemzi a nyelvi megoldásokat, újításokat, szépségeket. Ismerteti a művek korabeli fogadtatását (az előadásokról természetesen nem ír, az más jellegű tanulmány feladata), tisztázza a műfaji kérdéseket, s minden drámában kimutatja Tamási tudatos céljait, a drámában közvetített tartalom időszerűségét, cikkekben és levelekben is megfogalmazott szándékait. Az értékes tanulmányon kívül a kötet további fontos irodalomtörténeti értéke a Függelék (Ablonczy László munkája), amely Tamási Áronnak saját színműveivel, és általában a színházi élettel kapcsolatos nyilatkozatait, esszészerű vallomásait, jegyzeteit és leveleit adja közre folyóiratok, rádióban elhangzott beszélgetések után kötetben első alkalommal. Ezt a mintegy negyven nyomtatott oldalnyi izgalmas összeállítást Z. Szalai Sándor és Ablonczy László jegyzetei követik. Itt olvashatunk a drámák első megjelenési helyéről, szövegváltozatokról, az első színrevitel helyeiről és időpontjairól. Az előadások kritikáiból vett idézeteken kívül a későbbi bemutatók rendezőiről, szereplőiről szóló tudósításokat, valamint a Tamási-drámákra vonatkozó irodalomra való hivatkozásokat olvashatjuk még a jegyzetekben.

R. Takács Olga

Taxner-Tóth Ernő: A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1987. 183 l., 3 t. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 17/92.)

Ez a gyűjtemény újabb adalék a múlt század húszas-harmincas éveinek irodalmi életéhez. Stettner György, Fábián Gábor, Toldy Ferenc és Deák Ferenc leveleit tartalmazza. Érthető okból nem kerültek bele a gyűjteménybe Vörösmarty levelei, melyek a kritikai kiadásban könnyen hozzáférhetők, valamint Bajza és Toldy levelezése, mely a *Fontes* 9. kötetében 1969-ben megjelent. Egy ilyen gyűjtemény nemcsak irodalomtörténeti, hanem irodalomszociológiai, sőt, mint az élő nyelvhez közel álló vagy éppen azt tükröző anyag, nyelvészeti szempontból is figyelemre méltó. Ez utóbbira csak egy beszédes példát idézünk Stettner tollából: "Majd elválik ha most fogok-e inkább finnyád szerént írni tudni." De az irodalmi élet más forrásából aligha pótolható vagy megismerhető jelenségeivel is találkozhatunk. Ilyenek a Toltagi Jónásban Kisfaludy Károly helyett Fáy András gyanító megjegyzése Stettnernek, vagy az ugyancsak tőle való mondat 1823-ból: "Az általad annyira kedvelt Czuczorról mindenektől tudakozodom de senki sem tud róla semmi tudósítást is adni; – alkalmasint csak álnév lesz ez is." – írja Fábián Gábornak. Hasonlóképpen érdekesek – és fontos adalékok – egyéb olvasmányícményekre, kivált Kölchsey, Vörösmarty verseire tett megjegyzések.

Nem világosak a szövegkiválasztás szempontjai. Egyes leveleket teljes terjedelmükben közöl, elég sokat viszont – köztük Kisfaludy Sándor költészetéről szólót – kivonatosan. Ugyanakkor Deák családi jellegű, pénzügyi, nem személyes vonatkozású leveleit sokszor ismétlésekkel, teljes terjedelemben. Vagy Stettnernek egy 92 soros verses levelét kivonatosan közli, viszont egy lappal később egy 38 soros *Metastasio* verset olaszul teljes terjedelemben hoz le.

Ugyancsak problematikus a szövegközlés is. Pontos, minden szempontból bűtűhív szövegvisztaadásra törekedett a közreadó, mely régi szövegek és klasszikusok kritikai kiadásában helyénvaló, de itt, a meglehetősen számú másolási hibát tapasztalva, helyesebbnek látszott volna a mai helyesírási normákat követő, s az egyéni nyelvi vagy nyelvjárási sajátosságokat szem előtt tartó közreadás. Különösen kitetszik a rossz olvasat az idegen nyelvű mondatok, kifejezések esetében (melyeket egy-két kivételtől eltekintve nem fordított le). Erre egy példa csak: Stettner írja Fábián Gábornak egy 1824-es levelében, hogy "Kovacsóczy Aspasiájából két nyomtatványra részemről ergo quietantiam prenumerálj." Ehhez a jegyzetekben a következőt találjuk: "ergo quietantiam prenumerálj: tehát nyugodtan fizess elő". Helyesen: ergo quietantiam... azaz nyugtatvány ellenében fizess elő.

Tehát ez a kötet tudományos munkákban forrásként idézésre alkalmatlan, népszerű vagy szórakoztató olvasmányának nehézkes, fáradságos. Kár. Mert ezt az egyébként értékes gyűjteményt részletes előszó vezeti be és bő, sok adatra, személyre vonatkozó jegyzet egészíti ki.

Szabó G. Zoltán

A tengerentúli haladó magyar nyelvű sajtó irodalmi bibliográfiája, 1919–1945.

Összeállította: Kovács József. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1987. Microfiche lemez, 897 l.

A külföldi magyar szellemi és kulturális élet számottevő eredményekről tanúskodik a húszas évek óta. A trianoni békediktátumot követően számos hazafias, radikális értelmiségi és munkásmozgalmi központ jött létre az utódállamokban, Nyugat-Európában és az amerikai kontinenseken. A jelen bibliográfia az utóbbi földrészek haladó publicisztikai, irodalmi és ideológiai anyagát foglalja rendszerbe. A kötet célja az, hogy kiszélesítse a létező könyvészeti feldolgozások kontúrjait, s bizonyítsa a külföldi magyar szellemi alkotások szakadatlan kontinuitását s fontos szerepüket az egyetemes magyar irodalom alakulásában.

A kompiláció, mely diaformában jelent meg, három fő csoportra osztja a hatalmas anyagot. Az első rész az általános és közérdekű cikkek és tanulmányok adatait sorolja be olyan sajtóorgánumból, mint a new yorki (később clevelandi) Új Előre, a Kanadai Magyar Munkás, Az Ember, az Új Világ, a Magyar Jövő, a Bér-munkás, a Magyar Fórum; a második, s egyben a legnagyobb rész a magyar irodalommal, a harmadik a világirodalommal kapcsolatos anyagot nyújtja 32 nemzet irodalmi alkotásai adataiból. A fenti három fő csoportot további alcsoportok sokasága követi – ezzel elősegítvén az olvasót a pontos tárgyi megközelítésben –, valamennyi részletes könyvészeti adattal ellátva. Megtalálhatja az olvasó a szerzők nevét, az álnevek s a szignók lebontásával, a cikkek címét, az újság vagy folyóirat címét, évfolyamszámát, oldalszámát, megjelenési dátumát, s gyakran megjegyzést az írásról. A kompiláció névmutatóval és a felhasznált rövidítések listájával zárul.

Kovács József összefoglaló tanulmányt ad bevezetőjében az észak- és latin-amerikai munkásmozgalmak, a radikális köztársasági polgári ellenzékiesség szellemi tevékenykedéseiről, ideológiai, kulturális és irodalmi vonulatairól, valamint a tematika rétegződéséről, s mindezt beleágyazva a befogadó országok korabeli politikai és társadalmi sajátosságaiba. A szerző elég tág határok között érvényesíti az "irodalom" fogalmát. A szépirodalmi műfajok mellett ide sorolja a szociográfiai-politikai riportokat is, melyek mindig is nagy szerepet játszottak a külföldi magyar publicisztikában. Kovács felveszi az újságok, folyóiratok, irodalmi mellékletek s más kiadványok munkatársait, a hazai alkotók idekinn megjelent verseinek és prózai műveinek adatait (Ady versei oldalakra mennek a felsorolásban), s idegen nyelvű írók munkáit. A kompiláció a tárgyi csoportosítás mellett a praktikus kronológiai sorrendet követi.

Az amerikai kontinensek bibliográfiája, hézagpótló vállalkozása mellett buzdító hatást gyakorolhat a diaszpórában született magyar irodalom anyagának hasonló szakszerű feldolgozására. Eddig csupán szórványos kísérletek történtek egy-egy ország magyar nyelvű alkotásainak rendszerbe foglalására, de ezek is csupán felszínesen kutatták fel a sajtó mérhetetlenül gazdag anyagát. Ehhez hazai és külföldi magyar bibliográfusok együttes igyekezetére lenne szükség.

Miska János

Tolnai Gábor: Szóbeli jegyzék. Róma 1949–1950.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 509 l. (Tények és tanúk)

Az emlékezések, önéletrajzi írások egyre bővülő sorába illeszkedik Tolnai Gábor könyve. Az irodalomtörténész professzor a római magyar követségen teljesített szolgálatot 1949–50-ben. Minden előzetes diplomáciai tevékenység, politikai munka nélkül kapta ezt a feladatot. Az eseményeket az olasz kultúra, az olasz környezet iránti elkötelezettséggel, a tudós érdeklődésével figyelte, élte át. Munkája során számos nevezetes, meghatározó egyéniséggel került kapcsolatba, s egyre jobban megismerte a diplomáciai munka hátterét, összefüggéseit az egyes országok napi politikájával. Értékes műhelytitkokat, adalékokat, eddig nem ilyen megközelítésben ismert tényeket közöl olvasóival, s hozzájárul a hidegháborús korszak, valamint a személyi kultusz korának és alakjainak teljesebb bemutatásához. A személyes hangvétel, az átélt emlékek vallomásszerű felidézése következtében nemcsak kortörténeti dokumentum ez a kötet, hanem szépírói alkotás is. A korszak kutatóit pontos névmutató segíti az eligazodásban.

R. T. O.

Tolnai Lajos emlékezete.

Válogatás Tolnai Lajos elbeszéléseiből, verseiből és öt méltató írások Móricz Zsigmond, Bíró János, Brunn János, Rohn Mátyás és Töttös Gábor tollából. Tolna Megyei Könyvtár, Györköny–Szekszárd, 1987. 80 l. (Györkönyi Füzetek 1.)

Az író születésének 150. évfordulójára kiadott vékonyka kötet vagy inkább füzet a szülőfalu rokonszenves és tiszteletreméltó gesztusa. Inkább tiszteletadás, mint Tolnai Lajos ébresztése, pedig az életmű értékét tekintve erre az utóbbira is szükség lenne. Éppen ezért némiképp groteszkül hat Móricz Zsigmond 1941-ben írt tanulmánya a *Zászlóhajtás az elsikkasztott s mégis legnagyobb magyar regényíró elme, Tolnai Lajos előtt*, hiszen sokkal nagyobb olvasottsága talán – műveinek újabb kiadásai ellenére – ma sincs.

A gyűjtemény anyagát a fenti célnak megfelelően egyrészt azok az önéletrajzi jellegű novellák teszik, melyek a szülőfaluuval, Györkönnyel kapcsolatos emlékeket dolgozzák fel, másrészt egy tanulmány Brunn János tollából, mely a szülőföld szerepét vizsgálja az író életművében. Ezt egészíti ki a magyar irodalom klasszikus értékű alkotásának, *A Tógyer farkasa* című novellának, továbbá Tolnai néhány versének közlése; végül egy rövid visszaemlékezés az író első monográfiájáról, Bíró Jánostól, s Töttös Gábor írása Tolnai és Dömötör János barátságáról. A kötetet igen szerény bibliográfiai válogatás zárja az író műveiről és a róla szóló szakirodalomról.

Szabó G. Zoltán

Tótfalusi Kis Miklós Mentsége.

Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket összeállította Haiman György. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. 225 l.

A szerzőhöz méltó igényességgel kiállított, Szántó Tibor által tervezett könyv a században immár hetedik kiadása a Mentségnek. Haiman György bevezetője számít a mai olvasó igényeire, s közelebb hozza e valóban szokatlan szöveget. Először időrendi áttekintéssel is segített pályaképet ad, majd jól tagolt kicsiny fejezetekben szerzői szándékot és szöveget értelmez. A Mentség utóéletének gyors és döntő szakaszát mutatja be ezután, mikor is az enyedi zsinat határozatát közli *Tótfalusi uram mocskos Apológiájának* visszavonásáról, majd magát a szomorú *retractatiót* is olvashatjuk. A bevezetés a kiadás elveivel zárul, amelynek segítségével nem csupán a szöveggondozás eljárásairól kapunk követendő megfontolásokat, de a könyvet is könnyen kezelhetjük. Jóllehet e mostani kiadás Jakó Zsigmond modern szövegközlésére támaszkodik, a jegyzeteket csaknem duplájára bővíti, s apparátusába a legújabb kutatások eredményeit is beépíti.

A mű megrázó olvasmány. Mesterségének gyakorlására nagy devotióval érkezik hazájába Kis Miklós, és példa akar lenni e nemzetben sok jóra. Itt azonban mindenhol akadályozzák, munkáját gátolják, szakértelmét vitatják, emberségében megalázzák. A hitvány vasmívesnek csúfolt tipográfus nem tudja az oly sokat emlegetett közönséges jót szolgálni, mert látja: omnia contra. E tudatlan Erdély csúfot üze e megbecsülhetetlen emberen, emlékezik vissza évtizedek múlva Hermányi Dienes József, s így kiált fel: alighogy meg nem siratom ezt az embert!

Bizony, a gondolkozó, komor ember, Tótfalusi Kis Miklós sorsa nagy tanulságokat hordoz, zaklatott védírata újra s újra elgondolkoztató.

Ötvös Péter

Trócsányi Zoltán: Magyar régiségek és furcsaságok.

Utószó: Lukácsy Sándor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Minerva–Helikon, Budapest, 1987. 255, VII l. [Reprint]

Napjaink hiányzó műfaja a Trócsányi Zoltán (1886–1971) által 1921–1928-ban kiadott könyvsorozat, pedig a szakembereknek is kellemes olvasmányélményt nyújt az ugyan már ismert történeteknek régi magyar furcsaságokként való újraolvasása. A művelt olvasóközönség hiánypótlóként veheti most kézbe a faksimile kiadást.

A humán-polihisztor Trócsányi (könyvtáros, nyelvész, műfordító, könyvész stb.) többszázados műfajt elevenít fel számunkra, mert vitacikkeit úgy írja meg, hogy azokat anekdotába illő eseményekkel, azok leírásával argumentálja. Mindezt nagyon korszerű kutatóként: az itthon napjainkban lassan divatként művelt "hétköznapi története" a húszas években Európában is felfutóban lévő, illetve éppen elkezdett történetírói törekvés volt.

Hermányi Dienes József, vagy Andrád Sámuel huszadik századi történész utódja a szakirodalomban nem tisztázott kérdéseket próbál megoldani (pl. az első hazai nyomtatvány), a legtagabb értelemben vett művelődéstörténet hazai érdekességeivel ismertet meg (az első ülökés árnyékszék, Perényi Gábor, a féltékenységéről hírhedt főúr stb.), mentalitástörténeti adalékokkal szolgál.

A XIV. századi válóperektől a Bach-korszak anekdotáiig eljutó "zsebben viselős" könyvecske hasznos útiolvasmány, mindenki épülésére szolgáló gyűjteménye művelődésünk figyelemre méltó epizódjainak.

Monok István

Turczel Lajos: Tanulmányok és emlékezések.

Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1987. 320 l.

A szlovákiai magyar irodalomtörténet-írás nesztora, aki évtizedeken át a pozsonyi egyetem magyar tanszékének vezetője volt, így jellemzi könyvét: "Az irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányokat tartalmazó első részben azt a hagyományfeltáró munkát folytatom, melyet eddig főleg a *Két kor mezsgyéjén* és a *Hiányzó fejezetek* című kötetemben végeztem. Itt most »hiányzó fejezetek«-ként többek között első irodalmi szakaszunk kritikai életéről, valamint a Szlovák Állam alatti »második kisebbség« társadalmi és szellemi viszonyairól rajzoltam összképet, feldolgoztam a sarlóosok és ifjúmunkások által szervezett Vörös Barátság történetét, s a kötet első tanulmányában modellt alakítottam ki az irodalmi közvéleményünk által annyira hiányolt irodalomtörténeti kézikönyvhöz; a »hiányzó portrék«, homályban maradt érdemes életművek közül Tichy Gyuláét és Kálmánét tártam fel." Gyóni Géza, Babits Mihály és Balázs Béla szlovákiai kapcsolataiban Turczel Lajos eddig ismeretlen tényekre és adatokra bukkan.

A második részben a szülőtájjra, a gyermek- és ifjúkorra emlékezik Turczel Lajos. Ezek az önéletrajzi írások – a szerző szándéka szerint – nemcsak az egyéni élményeket, hanem az első kisebbségi korszak szellemiségét, hangulatát is hivatottak érzékeltetni. Külön megemlítjük azt az interjút, amelyet a csehszlovákiai magyar pedagógusnemzedék fölnevelőjével készített Tóth László.

Olasz Sándor

Tűz Tamás: Hét sóhaj a hegyen.

Válogatott versek. Szokolczay Lajos tanulmányával. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 333 l.

Az 1916-ban Győrben született s Kanadában élt költő kétségkívül a nyugati magyar irodalom egyik legjelentősebb alakja. Sokoldalú és kiforrott alkotó, aki a Nyugat harmadik nemzedékétől örökölt hajlékony és gazdag formakultúráját folyamatosan továbbfejlesztve, az elmúlt két-három évtized során a különféle költői

irányzatok, az avantgárd törekvések eredményeit bátran átvéve és hasznosítva alakította ki saját stílusát, a hagyományostól a szürrealista, szimultanista és más irányú verselésig ívelő lírikusi módszerét. Rendkívül változatos, sokrétű költői világ az övé. Az isteni természet titkait fürkésző, a krisztusi példa tanulságait mérlegelő, egyszóval vallásos és teológiai ihletettséggű költeményei mellett e válogatott kötetben ott sorjáznak azok a versek is, amelyekben hitelesen, meggyőző erővel láttatja a hétköznapi élet dolgait, a kor ellentmondásait, a történelemben ágyazott emberi sors kétarcúságát, felemelő és porbasújtó mivoltát. Papi hivatása ellenére meglepő nyíltsággal beszél a szerelemről, megfogalmazva férfi és nő kapcsolatának minden gyötrelmét, esendőségét, gyarlóságát és veszendő szépségét.

A válogatás a ciklusok sorrendjében – Búcsú Európától (1941–1968), Halálos szójáték (1969–1976), Rózsák napfogyatkozása (1977–1985) – az egész költői pálya hű keresztmetszetét adja, az indulástól, a negyvenes évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig, bemutatva Tűz Tamás költészetének alakulását, elmélyülését és kiteljesedését.

A kötetet a válogató szerkesztő Szakolczay Lajos elemző tanulmánya valamint betűrendes mutató egészíti ki.

E. Sz. E.

Tverdota György: Ihlet és eszmélet. József Attila a teremtő gondolkodás költője. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. 427 l.

Tverdota György 1983-ban, a *Literatúrában* megjelent *Eszmélet* című tanulmánya széles körben figyelmet keltett, mert egészen új szempontot nyújtott nem csak a vers értelmezéséhez, de az egész életmű szükségyszerű újragondolásához is, ugyanis a korábbi értelmezésektől eltérően az érdekelte, mit érthetett József Attila "eszmélet"-en, s az alapötlet tulajdonképpen "kézenfekvő" volt: a ciklus címe egybeesik a bergsoni filozófia egyik alapfogalmával, a conscience-szal, amely az értelem és az intuíció szintézisét (is) jelenti. Tverdota maga is fontosnak tarthatta e dolgozatát, mi sem bizonyíthatja ezt jobban, mint az, hogy most megjelent tanulmány-gyűjteményének éppen ezt a beszédes címet adta: *Ihlet és eszmélet*. Ezek után "természetes", hogy a könyv alcíme – *József Attila a teremtő gondolkodás költője* – rímelni látszik Henri Bergson József Attila által is olvasott és nagyra tartott könyvének címére, a *Teremtő fejlődésre*. Tverdota kitűnő érzékkel választotta meg könyvének kettős címét, mert már a címből érzékelhetővé válik gondolkodásának eszmetörténeti, filozófiatörténeti jellege, másrészt taktikusan mellőzi annak tudatosítását, hogy itt tulajdonképpen egy olyan gyűjteményes kötetről van szó, amely tizennyolc József Attiláról szóló dolgozatot tartalmaz, melyek közül a legkorábbi 1976-ban, a legfrissebb pedig 1985-ben jelent meg.

A könyv kompozíciója már eleve sugallja Tverdota kutatói irányultságát, a három nagyobb egység pedig egyúttal szintézisigényét is bizonyítja: az első részben (Párbeszéd a korrallal) a kortársaknak a költőről alkotott képéről, véleményéről kapunk képet, a másodikban (Mesterek és pályatársak) arról, hogyan és kik hatottak

József Attilára, a harmadikban (Hagyomány és értelmezés) pedig megismerjük Tverdota elemzőképességét, példákat látunk arra, hogyan hasznosítja egy-egy vers elemzésében más irányú kutatásainak eredményeit.

Az első nagyobb szerkezeti egység címe egyúttal az első dolgozat címe is, az alcím még közelebb visz a szerző kérdésfelvetéseinek lényegéhez: *József Attila gondolkodói alkata*. A szerzőnek már itt alkalma nyílik szólni az őt régóta érdeklő névmágia, az eszmélkedés, a szókrateszi alkat kérdéséről, mintegy előlegezve saját ars poeticáját, amikor a költő alkotás–teoretizálás–közéleti tevékenység hármasságában eltelt életprogramját igyekszik megfogalmazni. Megállapítja, hogy a kutatás hiányai, árnyékai éppen a "másik szellemiség": a gondolkodói magatartás vizsgálatában mutatkoztak meg, éppen ezért a teoretizáló költőt vizsgálja, "nem elszigetelve az eszmélkedést emberi egyénisége egészétől, s főleg költői gyakorlatától". Meglepő, hogy a kötet élén álló – feladatkijelölő – munka épp a legfrissebb (*Literatura*, 1985. 1–2.), kompozíciós szempontból azonban szerencsés a sorrend, így mintegy előlegezi kutatói irányait. Ezt bizonyítja már az *Adalékok a Curriculum vitae-hez és a József Attila magyarságélménye* is, az előbbi azt vizsgálja, mennyiben felelt meg a költő önéletrajza a "műfaji" követelményeknek s miért csak a korai életszakaszt dolgozza fel részletesen, az utóbbi pedig abból indul ki, hogy a két világháború közötti időszak hivatalos ideológiája a marxista munkásmozgalom híveit "hazátlan bitangok"-nak nevezte, s arra keres választ, vajon József Attilára is ráüthető volt-e a "hazátlanság" bélyege? Tulajdonképpen azt mutatja be, hogyan ismeri fel a költő, hogy a kor embere nem olvad föl teljesen sem nemzetében, sem bármely más közösségi formában: megőrzi autonómiáját. E viszony képletét jól érzékelteti egy korai József Attila-vers már a címével is: *Ember is, magyar is, magam is*.

Az *Egy, kit a szó nevéen szólít* című dolgozat azt tudatosítja, hogyan kellett a költőnek József Attilából Pistává lennie, hogyan lett Jolán nővérből Lucie, milyen nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy folyóiratuk épp a Szép Szó nevet kapja, hogy a név nyelvi jelentéstartalmai és a szeretett lény emberi tartalmai hogyan fognak össze benne szétválaszthatatlanul a *Flóra*-ciklusban, s hogyan szólal majd meg a "szókrateszi törvényalkotó", amikor az ihlet szinonimájaként a névvarázst nevezi meg s költészetfilozófiáját erre a megállapításra alapozza: "A nemzet: közös ihlet. A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs." A tanulmány feladatkijelöléssel zárul: "Mindez arra serkenti a kutatást, hogy komoly elemzésnek vesse alá a József Attila-i névvarázselméletet és megvizsgálja azt a befolyást, amelyet ez a teória költői praxisára gyakorolt.

Fontos feladatot vállalt Tverdota akkor is, amikor *József Attila 1945–1949 közötti fogadtatásáról* szólva felhívja a figyelmet mind a kommunista, mind a polgári radikális vagy liberális szerzők által kialakított képre. Külön kiemeli a kevésbé közismert Ignotus-émlékiratot, a *Csipkerózsát*, amelynek olvasása valóban máig igen sok tanulsággal jár, és Németh Andor írásait, amelyekben – a szerzőnek a hivatalos kultúrpolitikával szembeni óvatosságából fakadóan is – "József Attila pályaképe hozzá nem illő pasztell színárnyalatot kapott". Ezt a képet látszik élesebbé tenni Tverdota József Attila születésének hetvenötödik évfordulójára készített rövid írásában (*József Attila klasszikus korszaka: 1917–1937*), amely szerint a "tízéves képlet" az igaz és egészséges, azaz az életmű egységes szemléletének

fontosságát hangsúlyozza. A rövid gondolatmenetből egyetlen érdekeset emeljük ki: a költő szerint Ady gondolatokat "pusztít össze", s ennek az "összefusztításnak" – teszi hozzá Tverdota – döntő jelentősége van József Attila gondolkodásában.

Van néhány József Attila-tanulmány, amelyet különösen "favorizál" Tverdota. Ilyen az *Ady-vízió* is, amely "egész életműve művészetbölcseleti koncepciójának változatlan alapjául szolgált". Tverdota – a már megszokott eljárás mód szerint – fölteszi az obligát kérdést: mi lett a "sorsa" további fejlődése során a Toll-vita ürügyén kifejtett művészetbölcseletének és hogyan módosult később az a költői gyakorlat, amellyel a *Nincsen apám sem anyám* kötetben mutatkozott be? Az "elemző" és "pontos" válasz megfogalmazásához Tverdota – alkatából fakadóan – szükségesnek látja megvizsgálni a költőnek az őt körülvevő szellemi közeggel való kapcsolatát, azaz a tulajdonképpeni kérdés az, milyen szerepet játszott Németh Andor József Attila húszas évek végi versteóriájának és költői gyakorlatának kialakításában? A *József Attila és Németh Andor* című tanulmány szerényen "leszűkíti" a feladatot: "csupán a feltáró munka előkészítését szolgáló térképábrát felrajzolására vállalkozunk", azaz e tanulmányban is számos újabb dolgozat csirái bújnak meg. Tverdota azt az utat mutatja be, amely elvezet a *Németh Andor* című verstől [*Hova forduljon az ember...*] a végül a szintén a barátjának szóló *Ars poetica* gondolatmenetéig, a közös Freud- és Kafka-élményig. Hasonlóan érdekes a *József Attila és Nagy Lajos* című munka, amely arra mutat rá, hogy a költő egy prózáiró barátjának novelláiban találta meg művészeteszmeényének megvalósulását. Juhász Gyula esetében arra hívja fel a figyelmet, hogy a kutatás adós még a kettejük költészete közti összefüggések feltárásával.

A kötet harmadik harmadában hat verselemzést olvashatunk, melyek gondolatmenete szorososan tapad az eszmetörténeti és kapcsolattörténeti dolgozatok szemléletéhez, így a *Kövek* elemzése során Tverdota valójában a fiatal József Attila történelemszemléletét vizsgálja, *A Dunánál*, az *Emberék*, *A város peremén* ösképét fedezve fel benne s "lefordítja" a verset: amit a kövekről ír a költő, azt az emberekre kell értenünk, s az individuális és a közösségi világgállapot szavakkal leirt hullámvonala nem más, mint a világtörténelem monumentális lüktető mozgásának sémája. A költő Nietzsche-élményét vizsgálva rátapint, hogyan játszott bele a versbe a Zarathustra: Nietzsche "délibábja" az Übermensch, József Attiláé a "mindannyiunknál szociálisabb ember", azaz a költő egy csupa Übermenschből álló eszményi közösségi társadalmat tételez. Az anzix-szerkezetről írott tanulmányának (*Párizsi anzix*) konklúziója akár ars poeticája is lehetne Tverdótának: "Költészetének megértése érdekében célszerű elmélyülten tanulmányozni a hagyomány elsajátításának és feldolgozásának bonyolult folyamatait, a szellemi világ és az alkotó szubjektum találkozásának eseményeit." A *Kláriskok*ban Tverdota szerint József Attila arra tett kísérletet, hogy megközelítse a magyar nyelv ősi, mágikus állapotát, s a vers mondattani gyakorlata összefüggésbe hozható Klemm Antal *A finnugor mondat őstörténete* című tanulmányával. Az *Eszmélet* elemzése mintaadó: bizonyítja, hogy eszmetörténeti szempontból is lehet "teljes" értelmezést adni, nemcsak azt dolgozza fel, hogyan ismerkedett meg a költő Bergson filozófiájával, hogyan élt az eszmélet-fogalommal, hiszen kettejük eszmélete nem esett teljesen egybe, József Attilát nem

jellemezte a bergsoni egyoldalú intuicionizmus, hanem azt követi nyomon, hogyan törekedett a költő a bergsoni értelemben vett szintetikus, eszméletes tevékenységre, az *Eszmélet*-ciklus darabjai így lesznek "a személyiség legnagyobb fokú koncentrációjának megörögzített pillanatai". Hasonlóan izgalmas a *Születésnapomra* és a *Költők és Kora* című versekről adott értelmezés is, az utóbbiban az az igazán új, ahogy Tverdota felfedezi a "táguló világegyetem" elméletét a versben, bizonyítva, hogy József Attila életművében egyszerre volt jelen a newtoni és az einsteini világmodell képe, a költő kozmológiai ismereteit művészetbölcseleti gondolatmenetébe is átvette.

A tanulmányokból egyértelműen kiderül, hogy szerzőjük mindannyiszor József Attiláról, a gondolkodóról, a szókrateszi alkatról értekezik. Maga Tverdota is ilyen alkat, rendszerező, szisztematikusan gondolkodó kutató. A szintézis ugyan még várat magára, de kirajzolódni látszanak egy eszmetörténeti-mentalitástörténeti szempontú József Attila monográfia körvonalai. A könyvet végigolvasva felfigyelhetünk arra, hogy bár ír Tverdota a kései versekről is, gondolkodásának alapját valójában mégis elsősorban a *Medáliák*-korszak, a korai időszak adja, ami fontos azért is, mert igazából éppen e korai évek és a kései szakasz feltáratlan (ha egyáltalán korszakolható ilyen módon József Attila életműve).

Tverdota György könyve nem csupán a József Attila-irodalom nyeresége, de új kutatási, vizsgálati szempontokra és módszerekre is felhívja a figyelmet. Az *Ihlet és eszmélet* haszonnal forgatható tanulmánykötet, eredményekkel és ígéretekkel teljes.

Szigeti Lajos Sándor

Új Helikon. Irodalmi, társadalmi és művészeti folyóirat.

Antológia és repertórium 1936–1937. Válogatta és szerkesztette Harmat Béla. Szerző, Érd, 1986. XV, 44 l.

A nem túl igényes külsejű kis kiadvány egy sajtó- és irodalomtörténeti kuriózum bemutatása. A két világháború közötti magyar vidéki szellemi életet reprezentálta az Új Helikon című, mindössze két évfolyamot, hat számot megélt, összesen 92 oldal terjedelemben, csak 100-100 példányban megjelent érdi folyóirat, melyet ma talán "diáklapnak" neveznénk. Kezdő írópalánták, műkedvelők szerkesztették, írták, terjesztették, "saját zsebből" áldozva szándékaik megvalósítására.

A folyóirat írói, szerkesztői a kor vidéki ifjúságának ízlését szólaltatták meg, fogékonyságukat az új irodalmi irányok és politikai mozgalmak iránt az ismertett könyvek, tanulmányok jellemzik. A lap szerzői között találjuk Kerékgyártó Imrét, Dévai Istvánt, Ilonday Lászlót, Ligeti Ferencet, Krokovay Istvánt, Endre Lajost, s igen nagy számú közleménnyel az akkor közelben, Martonvásáron élt, kezdő író, Dobozy Imrét.

Harmat Béla előszava után a szerkesztő, Dévai István és a kiadó, Lencsés Ferenc írásait olvashatjuk, majd egy rövid válogatást kapunk a folyóirat közleményeiből. Ezt követi a repertórium, amely a 6 szám tartalomjegyzékét adja.

A kis kötetet Kelényi István utószava zárja, mely az Új Helikonnal együtt az ilyen típusú kiadványokat elhelyezi a kor szellemi és kulturális életében, s felméri akkori szerepüket és jelentőségüket. A kiadvány utolsó lapjain névmutató segíti a tájékozódást.

Ny. J.

Ungarische Lyrik des zwanzigsten Jahrhunderts.

Herausgegeben vom Verband Ungarischer Schriftsteller in Zusammenhang mit Paul Kárpáti. Aufbau Verlag, Berlin–Weimar, 1987. 366 l.

A XX. század európai költészetét bemutató NDK-beli könyvsorozat magyar kötete mindenek előtt Kárpáti Paulnak, a berlini Humboldt Egyetem hungarológus professzorának köszönhetően jött létre. A reprezentatív válogatás a magyarból közvetlenül fordító vagy nyersfordítás alapján dolgozó széles műfordítói gárdát vonultat fel, és az eredmény legtöbbször szöveghű és esztétikailag is élvezhető versek sora. A válogatást – mint minden hasonló vállalkozást – lehetne vitatni, összességében azonban megállapítható, hogy a kötet megfelel a XX. századi magyar költészet kiemelkedő személyiségeit bemutatni szándékozó célnak. A kötet Adyval indul és Csoóri Sándorral zárul, tehát a legfiatalabb élő költő is közel hatvan éves. Talán jelent ez a tény annyi kihívást, hogy a hatvanas-hetvenes, sőt a nyolcvanas évek nemzedékei is lehetőséget kapjanak a németül olvasó versszeretők előtti bemutatkozásra. Ugyancsak fájó hiány, hogy az ötágú sípnek csak egy ága szólalt meg: a határainkon kívül élő magyar költészet – amely még a hazai kortárs antológiákba is csak elvétve kerül be – még mindig nem bizonyult egyenjogúnak.

A folytatásra váró, szép és hasznos kötet olvasóit Kárpáti Paul életrajzi jegyzeti és rövid értékelései segítik az eligazodásban.

Németh S. Katalin

Vadas Ferenc: Illyés Gyula első iskolája.

Béri Balogh Ádám Múzeum, Szekszárd, 1987. 129 l.

Két szempontból is kiemelkedik ez a kiadvány a levéltári kutatásokat, múzeumi anyagokat bemutató füzetek közül. Egyrészt számos új gondolattal, felismeréssel, összefüggéssel gazdagítja az Illyés Gyula életművére, életrajz és alkotás szerves egységére vonatkozó filológiát, hiteles, bizonyított adatokkal mutatja be a rácegresi évek nyomát Illyés későbbi gondolkodásában, versei tematikájában, műltszemléletében, feladatvállalásában. Ez önmagában is fontos irodalomtörténeti hozadék a Vadas Ferenc tanulmányának. Másrészt kitűnő iskolatörténet is ez a könyv, művelődéstörténetünk fontos nyeresége. A rendelkezésre álló levéltári anyagok megváltása, azok értelmezése és jellemző fotóanyaggal illusztrált közzététele múltunk megismeréséhez járul hozzá szigorú tárgyyszerűséggel, a csaknem feledésbe merült emlékek

rekonstruálásával, megőrzésével. Egyben szép emléket állít az Apponyi-családnak, elsősorban az iskolaalapító Apponyi Sándornak, aki nagy műveltségű, áldozatkész földbirtokos volt, őse annak a felvilágosult grófnak, aki Illyés *Ebéd a kastélyban* című nevezetes művének főszerzője. Sokféle szálból szötte tehát ezt a besorolhatatlan műfajú könyvet szerzője, s mindegyik szál izgalmas, érdekes és hiteles. Azért több egy átlagos puszta iskola száz évet felölelő törtérijánál, mert Illyés Gyula gyermekéveinek dokumentumokkal hitelesített története rajzolódik ki benne. Az iskolához tartozó kápolna ma múzeum.

A kötet befejező része fotómásolatban közli a *Puszták népe* kéziratának azt a 18 oldalát, amely a rácegresi iskolára vonatkozik. A gazdag jegyzetanyagból a költőnek a családi irattárból kiemelt gyermekkori levelei a legérdekesebbek. A mintegy félszáz fénykép és fotómásolat (Gaál Attila munkája) kiválóan egészíti ki a tartalmas szöveget.

R. Takács Olga

"Valahol túl, meseországban..." Az amerikai magyarok 1895–1920.

Válogatta és szerkesztette Albert Tezla. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 457, 427 l.

1895-ben – abban az esztendőben, amelyből a szerkesztő az amerikai magyarokkal kapcsolatos legkorábbi dokumentumot közli – a tömeges méretű kivándorlás már másfél évtizede tart, és az Amerikában megtelepedők létrehozták első intézményeiket. Így már csaknem egy évtizedes múltra tekinthet vissza az első két betegségyógyező, a mai William Penn elődjai, egyházak alakultak és vannak alakulóban, az állandó sajtó megteremtésére irányuló törekvések első látható eredményei is megmutatkoztak, és feltűntek az első, alkalmi színjátszók. Az ideiglenes, átmeneti jelenség mögött ezekkel az alulról szerveződő intézményekkel feltűntek az állandóság jegyei.

Amerika, amelynek bányáihoz, dinamikusán fejlődő nagyiparához multhatatlan szüksége volt a munkáskezrekre, ellentétes érzelmeikkel fogadta a bevándorlók nagy tömegét. Különösen azokat, akik Közép- és Kelet-Európából érkeztek. Részen okkal: műveltségi színvonaluk általában alacsony volt, elvállaltak bármilyen munkát, bármilyen keveset fizettek érte, és kimeríthetetlennek tűnő utánpótlásuk a fenyegetettség érzését keltette az amerikai munkásosztályban, amely kíméletlen gazdasági harcot folytatott életszínvonalának védelmében, és nem vállalta a bevándorlók érdekeinek védelmét. Mások az asszimilációra képtelen tömeget fedezték fel bennük, amely veszélyezteti a "fehér, angolszász, protestáns" felsőbbség egyeduralmát. Nem véletlen, hogy 1895-ben már működik Új Angliában a bevándorlást korlátozó liga, amelynek azonban csak később, a húszas években sikerült elérnie kitűzött célját, a bevándorlás gyökeres korlátozását.

Részben erre, a bevándorlást korlátozó törekvésre volt válasz az "olvasztótégely" és különösen a "kulturális pluralizmus" elmélete, amely utóbbit Horace Kallen fogalmazta meg a századelő liberális polgársága nevében. Kallen, aki maga is európai bevándorlók leszármazottja, abból a feltevésből indult ki, hogy

a bevándorlók nemzeti kultúrájuk felvirágoztatása útján fognak hozzájárulni egy sokszínű, egyetemes amerikai kultúra felvirágoztatásához, és ennek a folyamatnak az eredményeként illeszkednek majd be az őket befogadó társadalomba. A szerkesztői bevezető, amely a magyarországi kivándorlást a befogadó ország szempontjai alapján vizsgálja, új lehetőségeket kínál ennek a népmozgalomnak jobb megismeréséhez és további vizsgálatához.

A szöveggyűjtemény tematikailag három nagy kérdéscsoportra osztható. Az első a kivándorlás okainak áttekintésével kezdődik, és vezeti el az olvasót az elindulástól az új világgal való első találkozásig. Ebben a részben olvashatunk a parlamenti viták jegyzőkönyveiből, alispáni jelentésekből, a kivándorlási törvényből, s a szerkesztő bőséggel válogat abból a mintegy ezer levélből is, amelyet a Szabadság című lap olvasói küldtek a szerkesztő kérdésre, hogy "miért jöttem Amerikába?". A második rész az "aranykapu" mögötti életbe nyújt betekintést az új benyomásoktól kezdve az angol nyelv tanulásán – és a magyar nyelv romlását érzékeltető korabeli újságcikkekben – át a magyar telepek, a bányákban, gyárakban, farmokon dolgozó magyarok sorsának bemutatásáig. Itt találkozhatunk olyan sajátos magyar–amerikai intézménnyel, mint a "burdosház", de azzal a problémával is, amelyet a már kint születettek neveltetése, iskoláztatása jelentett. Külön szakasz mutatja be a South Bend-i magyarság életét – amely egyébként a kötet szerkesztőjének szülőhelye. Fő szerephez az amerikai magyar sajtó jutott itt, különösen a gyárakban, bányákban bekövetkezett tömegszerencsétlenségek bemutatása révén, de olvashatunk konzuli jelentésekből, a magyarországi Református Konvent kiküldötteinek beszámolóiból, mindezeket néhány vers, és egy-két regényrészlet színesíti. S végül a harmadik kérdéscsoport a visszatelepítés problémáját állítja a középpontba. Ennek részeként megismerkedhetünk olyan korabeli kormányzati dokumentumokkal, amelyek célja a magyarság megőrzése a "kivándorolt magyar állampolgárok nemzeti gondozása" útján, amelyben a fő szerepet az anyaországból támogatott egyházak, iskolák és a sajtó lettek volna hivatva végezni.

A gazdagon illusztrált kötetet megmagyarosított angol – mai szóhasználattal "hunglish" – szavak szótára és forrásjegyzék egészíti ki.

K. J.

A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig.

Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Kerényi Ferenc. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 386 l. (Magyar Levelestár)

A Magyar Levelestár sorozatban megjelent kötet, Kerényi Ferenc gondos, invenciózus és óriási filológiai háttérrel rendelkező válogatása, levelek és levélrészletek segítségével mutatja meg a magyar színhészet fejlődését, bontakozását a kezdetektől az önálló Nemzeti Színház létrejöttéig. Százharminchét levél, az elsőt 1790-ben, az utolsót 1837-ben vetették papírra. Íróik között vannak főurak és mecénások, költők és írók, s vannak küszködő, ezernyi gondtól sújtott színészek, színésznék,

színigazgatók – köztük olyan legendás személyiségek, mint Egressy Béni, Laborfalvy Róza, vagy ama bizonyos Megyeri. Vannak hivatalos levelek, dokumentumértékű, fontos okmányok; vannak csevegő hangú, baráti magánlevelek, melyekből megelevenedik a mindennapi élet, s vannak szép számmal panaszló, pártfogást kérő, pénzért és támogatásért könyörgő levelek. A magyar nemzeti színjátszás hosszas és nehéz vajúdásának és megszületésének regénye bontakozik ki ezekből az írásokból, melyek nemcsak a tudományos kutatás, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is sok érdekességet rejtegetnek. Kazinczy Ferenc Szemere Pálnak írt leveléből megtudhatja például az olvasó, miről is vitázott Berzsenyi, Vitkovics Mihály, Kölcsey Ferenc és a levélíró a magyar teátrumból hazafelé tartván, 1810 áprilisában. Mi volt a véleménye Kisfaludy Károlynak darabjai műfordításáról? (Kisfaludy Károly Gaál Györgynek.) Hogy élt, hogy mulatott és hogy búsult a Várszínház társulata az 1835-ös esztendőben?

A kötet nemcsak fontos, nélkülözhetetlen színháztörténeti dokumentumgyűjtemény: regényszerű izgalmassággal elevenedik meg lapjain a magyar reformkor mindennapjainak valósága, s magukat a független magyar kultúra ügyének szentelő, áldozatosan munkálkodó hazafiak és honleányok erkölcsi-emberi nagysága.

A kötet szerves tartozéka s az olvasó jobb eligazodását segíti a bőséges és alapos jegyzetanyag, szómagyarázat és névmagyarázat. Hangulatos és informatív képanyag egészíti ki a minden tekintetben példásan szerkesztett, mondanivalóban és történeti adalékokban egyaránt gazdag gyűjteményt.

Erdődy Edit

Cs. Varga István: Utak és távlatok.

A Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának és a Magyar Írók Szövetségének Észak-Magyarországi Csoportja kiadása. Miskolc, 1987. 193 l.

Az MTA–Soros-Alapítvány támogatásával készült kötetben tizenegy írás olvasható három ciklusba rendezetten. A Sorsok és utak című kortárs költők (Kalász László, Serfőző Simon és Papp Lajos) kötetét elemző kritikákat, valamint egy bibliográfiáról szóló méltatást tartalmaz. A Tájházak és üzenetek című ciklus Németh László Sárospatakhoz, Sirokhoz és Egerhez fűződő kapcsolatát tárja fel, valamint Gulyás Pál és Németh László barátságát dokumentálja, s egy rövid írásban Hatvany Lajos és Németh László viszonyát mutatja be. A harmadik ciklus Ady, Bíró Lajos és Heves megye kapcsolatát kívánja tudatosítani, népszerűsíteni, valamint Ady cseh-szlovákiai hatásának irodalomtörténeti adalékait gyűjti össze, s végül egy hosszabb tanulmányt szentel a Németh László-i "tejtestvérek" gondolattól a Nagy László-i szellemi hídépítésig ívelő eszmének. A tanulmányok alapos filológiai tájékozottsággal, stílárís műgonddal, lelkes pedagógiai szándékkal készültek. A szerző Németh Lászlóval foglalkozó nagyobb ívű írásai külön, önálló kötetben jelentek meg.

R. T. O.

Cs. Varga István: *Tanújelek. Írások Németh Lászlóról.*
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 300 l.

A szerző a nyolcvanas évek elejétől rendszeresen publikálja tanulmányait Németh Lászlóról, s tudományos munkásságát is az író életművének szentelte. E kötet négy regényt (*Emberi színjáték, Gyász, Iszony, Irgalom*) elemez a szerző által fontosnak tartott szempontok alapján, valamint Németh László és az orosz irodalom kapcsolatának témaköréből írott tanulmányait adja közre. Az óriási szakirodalom és természetesen az életmű igen beható ismerete alapján további új hipotézisekkel és bizonyítási eljárásokkal közelíti meg a kiválasztott regényeket. Az *Emberi színjátékot* az önapoteózis legendájaként, üdvösség harc és önmegváltási kísérlet végeredményeként mutatja be, a *Gyász* című regényről a klasszikus minták, archetipusok kapcsán bizonyítja, hogy főhőse "archaikus istennőtörző". Az *Iszonyt* az emberi értékcapcsolatok regénytragédiájaként interpretálja, sok érdekes felismeréssel gyarapítja az eddigi irodalomtörténeti értékelések megállapításait. Németh László mítoszértelmezéséből kiindulva taglalja az általa az "eszmekatedrális koronázó regénynek" tartott *Irgalom* című regényt, a főhősben az író által megálmodott "idea-ember" megvalósulását látja. Németh László önkomentárjait, saját művészetének magyarázatát Cs. Varga István minden esetben megfellebbezhetetlennek tartva kifejti véleményét Németh László realizmusfelfogásáról. Lukács György felfogásával is összevetve osztályozza egyes regényeit, s leszögezi, hogy műveiben egyre inkább az etikára tevődik a hangsúly, míg végül a minőség műveiben is etikummá válik. A második rész tanulmányai egyrészt az író egyes orosz alkotókról kialakított véleményét összegezi tanulmányai és egyéb művei alapján (Puskin, Gogol, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov), másrészt összehasonlító elemzéssel tárja fel az *Anna Karenina* és az *Iszony* rokon vonásait, lélekábrázolásának eszközeit, a tragikum és katarzis ábrázolását, a szimbolikus motívumokat és a regényforma és kompozíció összevethető problémáit. Meggyőzően mutatja ki a Dosztojevszkij-inspirációkat, értékeli Németh László oroszból készített műfordításait. A kötet tanulmányait alapos filológiai tájékozottság, az írói értékek nagybecsülése, a befogadás segítségének igénye, s a címbe foglalt szándék megvalósulása jellemzi.

R. Takács Olga

R. Várkonyi Ágnes: *A rejtőzködő Murányi Vénus.*
Helikon Kiadó, Budapest, 1987. 241 l. (Labirintus)

A ki volt Gyöngyösi "Márssal társalkodó Murányi Venusa" kérdésre R. Várkonyi Ágnes meghökkentő választ sugall kötete végkövetkeztetéseként. Hallatlanul érdekes és gondolatgazdag kutatásai arra az eredményre vezettek, hogy a felelet nem a mindenki ajkára toluoló, már-már banálisan magától értetődő "Széchy Mária" – hanem egy férfi neve: éppen a férjé, Wesselényi Ferenc!

R. Várkonyi Ágnes a Gyöngyösi-mű rejtett utalásrendszerének feltárásával, illetve egyéb irodalmi alkotások vonatkozó adataival, a korabeli levelezések eddig

meg nem fejtett rejtélyes üzeneteinek megfejtésével jut a meglepő állításhoz: Gyöngyösi eposzának burkolt politikai üzenete a "magyar Márs", Zrínyi Miklós, és a politikáját egyre határozottabban felvállaló nádor, Wesselényi Ferenc, a "Murányi Venus" "társalkodásáról", azaz szövetségéről tudósít.

A Vénus–Wesselényi-azonosítás korántsem olyan képtelen ötlet, mint első hallásra tűnik – noha a kor levelezésében erre nem talál példát a szerző –, több közvetett bizonyíték is kínálkozik Gyöngyösi költői univerzumából éppúgy, mint a korabeli képzőművészeti alkotások Vénus-jellemzéséből, Mars–Vénus-ábrázolásaiából.

R. Várkonyi Ágnes dolgát megnehezítette, de feladatát széppé és izgalmassá az tette, hogy konkrét, direkt utalások híján egy eszmetörténetileg kevésbé feltárt korszak titkos gondolatvilágába próbált behatolni – a szellem lámpafényével.

Vállalkozása eredményességét mi sem mutatja jobban, mint hogy felkínált megoldása több mint elgondolkodtató.

J. J.

Vas István: Igen is, nem is.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 417 l.

E mostani a szerzőnek sorrendben a hetedik tanulmánykötete. A fejezetcímek már önmagukban is elárulják a várható tartalmat. Az első, nagyobb lélegzetű ciklus – Egy-két szó – jobbára a különféle fölkerésekre, valamilyen alkalomra született munkákat közli. Túlnyomórészt esszéket sorakoztat, mint amilyenek a *Babits szeméről* című, (az emlékkönyvben) és a *Babits hangjáról* című, (a lemezborítón megjelent) írások. Ugyancsak e fejezetben olvashatjuk *A Nyugat költőiről* és *A huszadik század költőiről*, egy-egy könyvsorozat számára készült munkákat. De olyan, részletekbe menő elemzések is találhatóak itt, mint a *Költőnk és kora* című József Attila-, a *Fekete fehér* című Illyés-versről, *Bibó István tanulmányairól* vagy *Arany erotikájáról* írottak. Az első fejezetet a győri Műhely című folyóirat körkérdésére adott "válasz", a szerelmi líráról szóló rövidke esszé zárja.

A Shakespeare című második rész értelemszerűen Vas Istvánnak a Shakespeare-fordítások közben-után született tanulmányait foglalja keretbe.

A következő, a *Mit nehéz?* című fejezet a költő-műfordító műhelytanulmányait közli, melyek közül a címadó *Mit nehéz fordítani?* főként fordításlélektani és verstani kérdéseket boncoló nagylélegzetű esszé és az *Ajánlás a Bibliához* című, szintén terjedelmes művelődés- és irodalomtörténeti tanulmány a legkiemelkedőbbek.

A záró rész – Élőbeszéd – a szerző és az ifjabb és idősebb pályatársai – költők, kritikusok, irodalomtörténészek – által különféle, de túlnyomórészt irodalmi-irodalomtörténeti tárgykörökben folytatott beszélgetéseit tartalmazza.

E. Sz. E.

Verseghy Ferenc: Értekezés a szentírás magyar fordításáról.

Fordította: Bartha Lászlóné, Borók Imre, Győri Gyula. Az előszót írta: Szörényi László. Szerkesztette: Szurmay Ernő. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok, 1987. 389 l.

A helyörténeti vállalkozások manapság örvendetes reneszánszukat élik. Különösen dicséretes a helyi "nagyságok" felfedezésére irányuló szándék akkor, ha a magyar kultúra történetében jelentős szerepet játszó egyéniségről van szó, továbbá akkor, ha szakértők bábáskodnak egy kiadvány megszületésekor. Mindkét feltétel adott ez esetben, a magyar felvilágosodás, a XIX. század első két évtizede érdemtelenül keveset emlegetett, inkább a mikrofilológiai kutatások tárgyaként jelen lévő Verseghy Ferenc műveit részben hasonmás kiadásokban, részben – kiadatlan műveit tekintve – gyűjteményes kötetekben, részben – latinul írt könyveire gondolva – magyar fordításban teszi könnyebben hozzáférhetővé az egyébként is méltán sokat dicsért Verseghy Ferenc Könyvtár, amely a Damjanich Múzeummal együtt példás közművelődési szerepet is játszik Szolnok megyében. A jelen bemutatandó kötet Verseghy Ferenc egyik kései, eredetileg Budán, 1822-ben megjelent latin művének kitűnő magyar fordítása (a fordítás minőségének biztosítéka Szörényi László nyelvi kontrollszerkesztői munkája), s ezt a Verseghy által eddig inkább nyelvészeti szempontból emlegetett könyvet Szörényi rövid, ám tartalmas előszavában joggal nevezi "forradalmi vállalkozás"-nak. S nemcsak a Herder felé vezető biblia-felfogás és hermeneutikai meggyőződés miatt, hanem azért is, mert Verseghy elfogultnak tetsző felekezeti álláspontja mögött "a Biblia hermeneutikai magyarázatában a legkorszerűbb elveket vallja"; a filológiai hűségre törekvés vezérli, s a Bibliát nemcsak szent, hanem költői szöveggként is kezeli. Így ennek a tolmácsolásnak a magyar műfordítás történetében is jeles hely jut.

Fried István

Verseghy Ferenc kiadatlan írásai. III. kötet.

Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Fried István. Az előszót írta Horváth Károly. Szerkesztette Szurmay Ernő. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok, 1987. 101 l.

Az 1982-ben kiadott első, majd az 1983-ban megjelent második kötet után négy évvel végül a szerényebb terjedelmű harmadik kötet is napvilágot látott. Nemcsak a terjedelem, hanem a szerkesztő személye és a közreadás szempontjai is változtak. Fried István betűhív közlésre törekedett, s ez Verseghy esetében nem pusztán textológiai kérdés, hiszen az ő nyelvhelyességi, helyesírási elveinek ismeretében szövegeinek a mai akadémiai helyesírás szerinti átirása – kivált kutatók számára – mindenképp groteszkül hatna.

A közölt írások kettő kivételével az OSZK és az MTA kéziratárában találhatók; három kivételével eddig publikálatlanok. E három közül az első Trenk Fri-

gyes röpiratának fordítása (Kazinczy Ferenc egy könyvbejegyzése tanúsítja, hogy e fordítás Verseghy műve), a második Szaitz Leo egyik pamfletjének Verseghyre vonatkozó része (ez a függelékben található), végül Verseghynek Porthanhoz, a finn nyelvészhez írt latin nyelvű levele is ismert volt, de a mostani magyar nyelvű közlés révén többen megismerhetik Verseghy nyelvszemléletének alakulását.

A vékonyka kötet legfontosabb és legterjedelmesebb írása az Értekezések a magyar hivatalos stílusról az emberi nyelv elméletének tételi szerint ... című latin nyelvű dolgozat magyar fordítása, mely meglehetősen részletességgel kifejtett nyelvelméleti alapról taglalja a magyar nyelv sajátosságait; voltaképpen a Filozófiának talpigazságaira épített Felelet bővített, átdolgozott latin nyelven írt változata, ill. annak bevezető része. Hasonlóképp figyelemreméltó az említett Porthan-levél, melyben együttműködést ajánl fel a turkui professzornak a magyar–finn nyelvrokonság kutatására, s röviden tájékoztatja a magyar nyelv alapsajátosságairól. E két összefüggő, nagyobb szöveg mellett több tankönyvi töredéket tartalmaz a kötet (nyelvkönyv, matematika, történelem), melyek közül módszere és terminológiája miatt a matematika érdemel nagyobb figyelmet. Töredékes a közölt költői alkotások egy része is. Ezek a "Költeményes ügyekezetek külömbféle tárgyakról görög mértékű lantosokban". Köztük egy La Fontaine-fordítás: Az ember és a kígyó. Néhány verse Kazinczy Winckelmann-kötetének táblájára írva maradt fenn, s így kerülhetett bele ebbe a válogatásba.

Ez a kis kötet elsősorban a Verseghy-filológia számára közöl értékes szövegeket, elősegítve a nem minden részletében feltárt életmű összefüggéseinek tisztázását, s ehhez Fried István megbízható tárgyismereten alapuló jegyzetei nélkülözhetetlenek.

Szabó G. Zoltán

Verseghy Ferenc levele Porthan finn nyelvész professzornak 1794-ből.

Közzéteszi: Kaposvári Gyula. Verseghy Ferenc Könyvtár, Szolnok, 1987. 8 + 1 l.

Az 1987. évben is megrendezett és Szolnokon országosan megnyitott "Anyanyelv hete" tiszteletére tette közzé és látta el előszóval Kaposvári Gyula Verseghy Ferencnek a finn egyetemi tanárhoz, Henrik Gabriel Porthanhoz latin nyelven írott levelét, amelynek eredetije Helsinkiben, az Egyetemi Könyvtárban található. A levél egyrészt a finn–magyar kulturális kapcsolatok, másrészt a magyar felvilágosodás nyelv- és nemzetszemlélete szempontjából jelentős. Jelzi Verseghy Ferenc szótárírói törekvéseinek irányát, de jelzi egyben Verseghynek ama igyekezetét is, hogy Herder elvei szerint építse ki a magyar nyelvészet és tágabb értelemben a magyar nyelvi gondolkodás rendszerét. Az előszó ezt a levelet beágyazza az 1790-es esztendő magyar nemzeti-nyelvi mozgalmába.

Fried István

A bibliográfia fél század minden Vigilia-közleményét regisztrálja, a lap indulásától kezdve 1984-ig. A tételek szakrendbe vannak sorolva, a csoportokon (fejezeteken) belül a rendezés a betűrend szerint alakult. "A szépirodalmi alkotások (miként az irodalomtörténeti cikkek is) az egyes nemzetek szerint történt bontásban szerepelnek a szakrendben." A folyóiratot eddig tíz főszerkesztő irányította, köztük nem egy volt, aki többször is vállalta e posztot (Possonyi László: 1935, illetve 1938–1940; Sík Sándor: 1946–1948, Juhász Vilmossal együtt; illetve 1949–1963). Rónay György neve azért is kiemelendő, mert a kitűnő író csaknem tíz évig (1969-től 1977-ig) jegyezte a Vigiliát. Neki köszönhető, hogy a folyóirat a magyar szellemi élet egyik legizgalmasabb orgánumává vált.

A szakrend fontosabb részei: Filozófia, filozófiatörténet; Etika, etikátörténet; Világnézeti kérdések; Vallás (keresztény és nem keresztény vallások); Társadalomtudományok (történelem, politika, közgazdaságtan stb.); Nyelvtudomány, nyelvtörténet, irodalomtudomány (ezen belül például a világirodalom története az *Amerikai irodalomtól a Vietnami irodalomig*); Színházművészet, Filmművészet, Táncművészet, Művészettörténet stb. Természettudományok (matematika, antropológia, földrajz stb.); Szépirodalom (magyar irodalom, világirodalom).

A szakrend szerinti rendezés a csaknem 400 oldalas bibliográfia használatát nagymértékben megkönnyíti. A világos, áttekinthető szerkezet elsősorban a kutatók számára nyereséges. A bibliográfiát névmutató zárja, melyben nem csupán az álnevek, s a különféle rejtőzések (Tempetői – Sibelka Perleberg Artúr; Sík Géza – Rónay László; Károly András – Thurzó Gábor stb.) oldatnak föl, hanem rengeteg betűjel is. Ez utóbbiak azonosítása nélkül az olvasó és a kutató elveszne a nagyon sokszor csak szignóval jegyzett publikációk rengetegében.

Sz. L.

Vitéz János levelei és politikai beszédei.

Válogatta, a szöveget gondozta, bevezette: Boronkai Iván, a jegyzeteket írta: Bellus Ibolya, fordította: Bellus Ibolya, Boronkai Iván. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 481 l. (Magyar Ritkaságok)

E gazdagon válogatott kötet most először ad lehetőséget arra, hogy a latinul nem tudó olvasó átfogó képet nyerhessen az első magyar humanista író, Vitéz János életművéről. A híres Epistolariumnak, az első magyarországi humanista levélgyűjteménynek kb. kétharmadát, a gyűjteményen kívüli leveleknek a túlnyomó részét és az összes politikai beszédet tartalmazza. Most először szólalnak meg benne magyarul az Epistolarium összeállítójának, Ivanich Pálnak kommentárjai és tudós jegyzetei, melyek a levélgyűjtemény szerves részét alkotják, és azt is bizonyítják, hogy "a magyar humanizmus atyja" értő, az újszerű műveltséget igénylő és utánzó példának is tekintő közönségre talált a XV. század első felének Magyarországon.

Minden latin szerző közül az egyik legnehezebb feladat Vitéz magyar nyelvű interpretálása. Boronkai Ivánnál, aki sajtó alá rendezte a humanista szerző összes művének kritikai kiadását, tanulmányokban elemezte nyelvét, műveltségét és stílusát, antológiákban tette közzé eddig is számos Vitéz-fordítását, senki sem lehet hivatottabb erre a munkára. A kötethez írt előszavában csupán sejtetni engedi, milyen jellegű problémákkal kellett megküzdenie neki és fordítótársának. Munkájukat kihívásnak szánták, s valóban kihívás is minden latin műfordító számára. Egészen kivételes és példamutató az az alázatos tisztelet és szeretet, ahogyan a fordítók Vitéz műveivel bánnak. Boronkai igényességére és munkamódszerére jellemző, hogy korábban már megjelent, kiváló Vitéz-fordításaival nem elégedett meg, hanem e kötet számára valamennyit újrafordította, csiszolta, szépítette, s ahol kellett, önmaga korrigálta. Mindkét fordító tollából pontos, szép és élvezetes alkotások születtek, melyeknél jobbakat már csak ezek segítségével lehet esetleg majd produkálni, s úgy érezzük, hogy ebből a kötetből hamisítatlanul és közvetlenül maga Vitéz János szól hozzánk. Bellus Ibolya tömör, világos jegyzetei elősegítik a részletesebb vagy pontosabb tájékozódást, s haszonnal forgatható e célból a kötet végén található időrendi áttekintés is.

Ez a könyv megbízható és élvezhető fordításaival megkönnyebbítheti a latinul értő kutatók munkáját, sőt nélkülözhetetlen segédeszköz is már most számukra, ugyanis a latin kritikai kiadáshoz képest is tartalmaz új eredményeket (megváltozott pl. a 27–29. levél datálása). A szűk szakmai rétegen túl azonban – gondoljuk – ott kellene legyen minden olvasó, olvasgató ember könyvespolcán. A XV. századi kivételesen tehetséges és erényes magyar politikus-főpap művei ma sem kevésbé aktuálisak, mint amilyenek voltak. Többek között arra tanítanak, hogyan lehet tisztességgel egybefogni, egyszerre és együtt képviselni az egész emberiség és a magyar nemzet érdekeit. Ideje volna már, hogy írójuk egész életművével Zrínyi, Széchenyi és mások mellé, a magyar klasszikusok, "remekírók" közé kerüljön.

Pajorin Klára

Vörös Imre: Fejezetek XVIII. századi francia-magyar fordításirodalmunk történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 196 l. (Modern Filológiai Füzetek 41.)

A XVIII. században keletkezett francia műfordításokat különböző csoportokra bontva s áttekintve, a szerző több jellegzetes, egymástól jól elkülönülő "fejezetet" ír le. Tárgyalja a népnevelő és ismeretterjesztő műveket, a kegyességi és teológiai irodalmat, a történeti munkákat, a meséket, a politikai-moralizáló irodalmat, a francia eredetű költői munkákat, a drámákat, majd a Báróczi Sándor fellépésével a már a következő irodalomtörténeti korszakba átvetető periódust is.

A sokszínű kép hitelesen tájékoztatja az olvasót. Egyebek között rendkívül érdekes megfigyelni a nyelvfejlődés egyes stádiumait, ehhez Vörös Imre bőséges szemléltető anyagot bocsát rendelkezésünkre.

Mondanivalója összefoglalásaként megállapítja, az adott korszak fordításirodalmát elsősorban a befogadó, tehát a magyar irodalom oldaláról célszerű vizsgálni,

s néhány általános szempont szerint még egyszer rendszerezi az előzőekben már bővebben kifejtetteket.

Milyen világszemlélettel kezdtek neki a fordítók munkájuknak? Milyen változásokat eredményezett eszmerendszerük az eredeti művek világképében? Mi a vizsgált fordítások szerepe a magyarországi felvilágosodás előkészítésében? Mennyire tudták a fordítók az eredeti szöveget forma szerint is visszaadni? Milyen szerepük van a bemutatott fordításoknak a magyar műfordítások történetében?

Megállapítja, eleinte a francia felvilágosodás szelleme a magyar nemesi, gyakran konzervatív ideológia szűrőjén át kerül be irodalmunkba, előfordul azonban, hogy a még szó szerint átvett szövegrészek is másként hatnak Magyarországon, mint az eredeti olvasóközönség körében. Erre jó példa a pietizmus, amely nem elsősorban mint a felvilágosodás elutasítása, hanem mint a katolicizmus, illetve a merev protestáns orthodoxia elleni fellépés jelenik meg.

Minden változtatás ellenére is jól megfigyelhető a felvilágosodás eszmerendszerének beépülése a magyar irodalomba, sokszor akár a fordítók szándéka ellenére is. A magyar szerzők igyekeznek saját gondolatviláguk elveit összeegyeztetni a francia új eszmékkel, s ezzel, ha néha akaratlanul is, mégis ezek közvetítőivé válnak.

A szépirodalmi fordítások nagyobb része azonban még nem tekinthető a mai értelemben vett műfordításnak. A művek irodalmi értékét nem az eredeti közvetítése, hanem az adaptált változat eszmerendszerének és formai megoldásainak harmóniája jelenti. Ily módon a vizsgált művek és fordítók tevékenysége legfeljebb előkészítő szakaszként fogható fel a magyar műfordításirodalom történetében. Ugyanakkor látnunk kell, hogy az eszmei asszimiláló tevékenység már ekkor sem pusztán technológiai teljesítménnyé, hanem hazai művelődésünk történetének szerves részévé teszi a fordításokat.

Mindezzel Vörös Imre meggyőzően bizonyítja, irodalmunk történetében a hagyományosan mozdulatlanak tekintett XVIII. század közepi szakasz valójában komoly szerepet töltött be az új eszmék és új értékek befogadásának előkészítésében.

Héjjas Eszter

Zöldi László: Az ÉS vitái. Az Élet és Irodalom három évtizede.
Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987. 191 l.

A szerző tizenhét évig volt a hetilap munkatársa, s a vitarovat felelőseként írta meg ezt az alcímében sokat ígérő áttekintést. Nem a lap három évtizedes történetét adja közre karcsú kis kötetben, hanem főképpen a hatvanas évek szellemi kavargásáról, az akkor zajlott vitákról ad keresztmetszetet. Abból a föltételezésből indult ki, hogy a sok-sok vitából fény derül a szerzők meg az olvasók közérzetére, az eszmei közállapotokra, a szerkesztési elvek váltakozásaira és jogfolytonosságára. A kötet anyaga, kommentárjai, a kiválasztott idézetek szintén inkább hasonlítanak egy vitairatra, mint higgadt, aprólékos, sokoldalúan dokumentált történeti összegezésre, de ez nem válik az olvasmányos, jól követhető összeállítás kárára. Igen szubjektív hangvételű, véleményét mindig egyértelműen jelző írás Zöldi Lászlóé, ugya-

nebből az anyagból más mentalitású, vérmérsékletű, érdeklődési körű írók más-más képet alakítanak ki. A közölt viták igen gyakran szélsőséges véleményeket fogalmaztak meg, s ezekre az olvasók is szélsőségesen reagáltak, mint ahogyan magáról a lapról is igen sok, egymásnak ellentmondó vélemény fogalmazódott a körkérdésre adott válaszokban. A bevezető fejezetek egyikében az 1957-es évfolyam rövid értékelését végzi el a szerző, de főként Németh László és a folyóirat viszonyának történetére, s az azzal kapcsolatos későbbi bírálatokra helyezi a hangsúlyt. Beavat a szerkesztőségi személycserébe, a korabeli politikai események közül néhány olyanról is szól, amelyek közvetlenül befolyásolták az irodalmi életet, már lehetőség nyílt a hallgató írók megszólaltatására is. Felidézi a szerkesztőségi munkát, a belső vitákat, Bölöni György munkamódszerét, majd a későbbi szerkesztők – Mesterházi Lajos, Szabolcsi Miklós – koncepcióját. Nagy megbecsüléssel emlékezik meg Katona Éváról, a riportrovat vezetőjéről, aki a valóságról szóló tudósításokat szorgalmazza a hatvanas években, s Szabolcsi Miklós érdeméül azt rögzíti: megtisztította a "kérelhetetlen szektánsoktól" és a dogmatikus szemlélettől a hetilapot. 1961-től Nemes György irányította a lapot, több eszmecsere is útnak indított, valamennyi irodalmi, humán témájú. 1963-ban Nemes Györgyöt nevezték ki főszerkesztővé, s egy érték-központú lap megteremtésén fáradozott: Déry Tibor, Zelk Zoltán, Veres Péter, Kasák Lajos, Áprily Lajos, Füst Milán, Vas István, Vészi Endre, Weöres Sándor, Mátyás Iván és Örkény István nevét érdemes kiemelni a hosszú névsorból, akik a hatvanas évtizedekben a legtöbbet publikáló szerzők közé tartoztak. Ekkor vált gyakorivá a közérzet-publicisztika, ekkor folyt le a *Vidéken élni* című, több hónapig tartó eszmecsere, ekkor vált nevezetessé Hámos György műfajteremtő sorozata, amelyben a tévéműsorról írt hétről hétre, s általában igazzá vált az a később többek által hangoztatott tétel: a hetilap olvasóit a reformgondolatok befogadására készítette elő. A legfontosabb viták ebben a korszakban az életmódról, életformaváltásról szóltak. 1970 januárjától tizenhat oldalra nőtt az ÉS terjedelme, így mód nyílt a – Zöldi László megfogalmazásával élve – "humán kalodából való kitörésre". A hetvenes években lezajlott, nagy visszhangot kiváltó viták bemutatása előtt Zöldi László közli a példányszámokat is (1957-ben 35 600 példánnyal indult a lap, 1986-ban hetenként 60 000 példány kelt el belőle). Számtalan interjúorozat után a viták bizonyultak a legalkalmasabbnak a gazdasági-társadalmi ellentmondások feltárására, feszegetésére és feloldására. Az első ezek sorában az ún. *Kesudió-vita*, amelynek ismertetése a kis könyv legsikerültebb fejezete. Izgalmas volt a *Tani-tani* is (213 írásból válogattak a szerkesztők), s az *Ilyen gazdag vagyunk?* címmel zajlott polémia is. Kritikusan szól a szerző a *Továbbjutni (ha lehet)* című vitáról, amely a művésztutánpótlás kérdéseit feszegeti, a fiatal írók, művészek szakmai kérdésein túl az egész társadalom állapotáról is sokat elárul. E vita keretén belül olvashattuk Csoóri Sándor és Mezei András cikkeit, melyek értelmezésére külön kitér Zöldi László. Két rövid vita után a *Népesedési gondok* című vita váltotta ki a nyolcvanas évek elején a legnagyobb érdeklődést (hasonló témájú vita az előző évtizedekben is volt). Más lapok is bekapcsolódtak, tanácskozást is szerveztek a kérdésről, s az egyik legfőbb jegye a vitának az volt, hogy tudósok és publicisták, írók a kölcsönös tolerancia jegyében foglalkoztak ezzel a fontos problémával. 1982-ben Jovánovics Miklóstól Bata Imre vette át a főszerkesztői posztot. Több rövidebb eszmecsere ismertetése

után Zöldi László felidézi Hajdú János írását Csoóri Sándornak a Duray-könyvhöz írott előszaváról, amely meglehetősen elhomályosította az egyéb, a társadalmi beilleszkedési zavarokról folyó vitát. Az egyik fejezetet a szerző annak szenteli, hogy a történészek ÉS-beli jelenlétét, szemléletformálási lehetőségét ismertesse, a nézetütköztetések, konfliktusok sorát is felvillantva, de a későbbi kutatókra bízva az elemzést. Szellemes képzelt vitát produkál az ÉS 1986-os számaiból az utolsó fejezetben, jól érzékeltetve vele az ÉS-beli disputák hangnemét. A kötetet személyes hangú utószó zárja.

R. Takács Olga